Ernest Barker

Bizans Toplumsal ve Siyasal Düşünüşü

Çeviren: Mete Tunçay

İMGE kitabevi

Sir Ernest Barker, 23 Eylül 1874'te doğdu. Manchester Grammar School'da ve Oxford Üniversitesi'nde okudu. 1898-1905 yılları arasında Oxford'da Fellow of Merton oldu. 1920'de Londra'daki King's College'ın başına getirildi. 1928'den 1939'a kadar Cambridge Üniversitesi'nde Siyaset Bilimi profesörlüğü yaptı. 1944'te şovalye nasbedilerek, kendisine "sir" ünvanı verildi. Ayrıca, çeşitli devletlerden nişanlar aldı. 17 Şubat 1960'ta öldü.

Barker'ın başlıca yapıtları:
The Political Thought of Plato and Aristotle (1906)
Political Thought in England from Herbert Spencer to Today (1915)
National Character (1927)
Reflections on Government (1942)
The Social Contract (1947)
Traditions of Civility (1948)
Principles of Social and Political Theory (1951)
The European Inheritance (1954)
Father of Man (1948)
Age and Youth (1953)
From Alexander to Constantine (1956)

Ernest Barker
Social and Political Thought in Byzantium
© İmge Kitabevi Yayınları, 1995
Bu çevirinin tüm hakları saklıdır.
ISBN 975-533-134-4
1. Baskı: Dost Kitabevi, 1982
2. Baskı: 1995

Kapak Resmi
Theodora ile Eşlikçileri
Santa Vitale Kilisesi, Ravenna

Kapak Tasarımı
Fatma Korkut

Dizgi
Mesut Seven

Kapak Baskısı
Pelin Ofset 418 70 93

İç Baskı ve Cilt
Zirve Ofset 229 66 84

İmge Kitabevi
Yayıncılık Paz. San. ve Tic. Ltd. Şti.
Konur Sok. No: 3 Kızılay 06650 Ankara
Tel: (312) 419 46 10 - 419 46 11
Faks: (312) 425 65 32

Ernest Barker

Bizans Toplumsal ve Siyasal Düşünüşü

Çeviren: Mete Tunçay

İMGE kitabevi

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ 13

AYRIM I
GİRİŞ

Bölüm I. BİZANS DÜŞÜNÜŞ VE YAZININ GENEL NİTELİKLERİ 17
Bölüm II. BİZANS ORTAMI 38
Ayrım I'in notları 62

AYRIM II
I. İUSTİNİANOS'UN TAHTA ÇIKIŞINDAN HERAKLEİOS'UN ÖLÜMÜNE DEĞİN GEÇEN DÖNEM (İ.S. 527-641)

§ 1. AGAPETOS: I. İUSTİNİANOS'A "BİR ÖĞÜT VE DANIŞMA BAŞLARI SERİMLEMESİ (530 yılı dolayları) 67
§ 2. SİYASET BİLİMİ ÜSTÜNE (**DE SCIENTIA POLITICA**) PLATON TARZINDA BİR BİZANS DİYALOĞU (? Altıncı yüzyıl)
A. Giriş 75
B. Diyalogun içeriğinin (Kitap V) çözümlenmesi ve bazı parçalarının çevirisi 79
§ 3. İMPARATORLUK VE RAHİPLİK ÜSTÜNE I. İUSTİNİANOS'UN BİR **NOVELLA**'SI 85
§ 4. LYDİA'LI İOANNES, **DE MAGISTRATIBUS**: BİZANSLI BİR KAMU GÖREVLİSİ VE BİLGİNİN MESLEK YAŞAMI 87
Ayrım II'nin notları 91

AYRIM III
HERAKLEİOS'UN ÖLÜMÜNDEN I. BASİLEİOS'UN TAHTA ÇIKIŞINA DEĞİN GEÇEN DÖNEM (641-867)

§ 1. **BARLAAM İLE İOSAPHAT** HİKÂYESİNDEN KRALLIK ÜSTÜNE İKİ PARÇA (? Yedinci yüzyılın ilk yarısı) 95
§ 2. III. LEON'UN **EKLOGE**'SİNİN ÖNSÖZÜNDEN BİR PARÇA (726) 98
§ 3. KİLİSE VE DEVLET ÜSTÜNE DAMASKOS'LU İOANNES'İN GÖRÜŞLERİ (730 yılı dolayları) 99
§ 4. KİLİSE VE DEVLET ÜSTÜNE STOUDİON'LU THEORODOS'UN GÖRÜŞLERİ (800 yılı dolayları) 100
Ayrım III'ün notları 102

AYRIM IV
I. BASİLEİOS'UN TAHTA ÇIKIŞIYLA İSTANBUL'UN LÂTİNLERCE FETHEDİLMESİ ARASINDAKİ DÖNEM (867-1204)

§ 1. YASAL BELGELERDEN VE GEREK DÜNYA İŞLERİNE, GEREKSE KİLİSE YÖNETİMİNE İLİŞKİN KİTAPLARDAN PARÇALAR
A. Dünya işlerine ilişkin yasal belge ve kitaplar
(a) **Epanagoge**'den parçalar (880 dolayları)
Titulus II, İmparator üstüne 103
Titulus III, Patrik üstüne 105
Titulus VIII. Piskoposların seçimi üstüne 106
Titulus IX. Piskoposlara ve öteki Rahiplere uygun ödevler üstüne 107
Titulus XI, Statü (**taksis**) ve Mahkemeler üstüne 108
970 yılında bir Patriğin atanması üstüne not 109
(b) **Eparkhos'un Kitabı**'ndan (?900 dolayları) 110
(c) VI. Leon'un Senato üstüne iki **Novellae**'si (900 dolayları) 112
(d) VII. Konstantinos'un **De Administrando Imperio**'ya ve **De Ceremoniis**'e Önsözleri (her ikisi de 950 dolayları) 113

[Nikephoros Phokas'ın Manastırlar üstüne **Novella**'sı (964) için bak. § 3.]
B. Theodoros Balsamon'un Kiliseye ilişkin Hukuk Kitapları (1180 dolayları) 117
(a) İmparatorun Kilise içindeki ve üstündeki hakları 118
(b) Patriklerle İmparatorların ilişkileri ve Patriklerin ayrıcalıkları 119
Not: Theodoros Balsamon'la Papa I. Gelasius'un görüşleri arasında bir karşılaştırma 120
§ 2. PHOTİOS (820-891 dolayları)
Giriş 122
Photios'un Bulgaria Prensi Mikhael'e Bir Prensin görevi nedir? konusunda yazdığı mektuptan parçalar 124
Photios'un öğrenciliğini yapmış olduğu Nikolaos Mystikos üstüne Not 127
§ 3. **PHİLOPATRİS:** İMPARATOR NİKEPHOROS PHOKAS'I SAVUNAN VE KEŞİŞLERLE MANASTIR MÜLKİYETİNİ ALAYA ALAN, LOUKİANOS ÜSLÛBUNDA BİR DİYALOG 128
(a) Manastırlara yapılan bağışlar üstüne 964 tarihli **Novella** 129
(b) **Philopatris**'in yazarının keşişler ve manastır yaşamı üstüne görüşleri 130
§ 4. KEKAUMENOS'UN **STRATEGİKON**'U VE NEKOULİTZAS'IN **DE OFFICIO REGIS**'İ (1070-80 dolayları)
Giriş 131
(a) **Strategikon**'dan parçalar 133
(b) **De Officio Regis**'ten parçalar 136
§ 5. PSALLOS (1018-78 dolayları)
Giriş 139
(a) Psellos'in felsefe okulundaki kendi dersleri hakkında anlattıkları 141
(b) Güzel konuşma, felsefe, toplum ve siyaset yaşamı ve düşün yaşamı üstüne 142

§ 6. EPHESOS'LU MİKHAEL: ARİSTOTELES'İN **POLİTİKA**'SI ÜSTÜNE BİR BİZANS AÇIMLAMASI (1070-80 dolayları)
Giriş 145
(a) **Politika,** K. III, bl. x ve bl. xi üstüne açımlama..... 146
(b) **Politika,** K. III, bl. xv üstüne açımlama..... 148
(c) Açımlamada çağdaş koşullara değinen parçalar..... 149
§ 7. **STEPHANİTES VE İKHNELATES** MASALINDAN KRALLAR VE DANIŞMANLARI ÜSTÜNE PARÇALAR (Yunanca uyarlaması, 1080 yılı dolayları)
Giriş 149
(a) Bir hükümdar bakanlarını nasıl seçmeli 151
(b) Bir hükümdarı tehdit eden tehlikeler 152
(c) Hilekârlara bir serzeniş..... 152
§ 8. THEOPHYLAKTOS, BULGARİA BAŞPİSKOPOSU (1100 dolayları)
Giriş 154
A. **Paideia Basilike** yapıtı..... 155
(a) Tiranlık ve hükümdarlık 155
(b) Hükümdarlığın temeli Din 155
(c) Bir hükümdarın gerçek dostlarını gösteren bir sınav 156
(d) Hükümdarın dostlarını ve bakanlarını seçişinin uyruklarının davranışları üstündeki etkisi..... 156
(e) Hükümdarın adalet kılıcını kullanışı.....
B. Theophylaktos'un **Oratio in Alexium Comnenum**'u ve Anna Komnene'nin **Aleksias**'ından bir parça..... 157
Ayrım IV'ün notları 159

AYRIM V
İSTANBUL'UN LATİNLERCE FETHEDİLMESİNDEN (1204) TÜRKLERCE FETHEDİLMESİNE (1453) DEĞİN GEÇEN DÖNEM
LASKARİDES VE PALAİOLOGOS HANEDANLARI

§ 1. NİKEPHOROUS BLEMMYDES (1200-70 dolayları): **ANDRİAS BASİLİKOS**
Giriş 163

Andrias Basilikos'tan parçalar
Kap. 1. Hükümdarın hakkı olan övgüler 166
Kap. 2. Hükümdarın tanımı: zevkine düşkün olmaması gerektiği 166
Kap. 3 ve 4. Öfkeden uzak durması ve bağışlayıcı olması gerektiği 167
Daha sonraki bölümlerde (5-14) savunulan görüşler 169
§ 2. GEORGİOUS AKROPOLİTES: III. İOANNES VATATZES İÇİN CENAZE TÖRENİ SÖYLEVİ
Giriş 170
Hükümdarların felsefe öğrenme ödevleri üstüne 171
§ 3. THOMAS MAGİSTER: **PERİ BASİLEİAS** VE **PERİ POLİTEİAS** ADLI İKİ SÖYLEVİ (1300 dolayları)
Giriş 172
I. Birinci Söylev: Hükümdarın Ödevi üstüne
(a) Bilgelik ve Kültürün övgüsü 174
(b) İnsan bilgi ve bilgelikle Tanrı'ya yaklaşır 175
(c) Bilgi Yasadan büyüktür 176
(d) Devletin Öğrenim konusundaki ödevi 177
II. İkinci Söylev: Uyrukların Ödevleri üstüne
(a)Sanat ve zenaatlarla uğraşma ödevleri 179
(b) Bilgeliği arama ve hakkını ödeme ödevi 179
(c) Barış sanatları gibi savaş sanatları da pekiştirilmeli 180
(d) Anababaların çocuklarını eğitme ödevi 180
(e) Bir uğraş öğrenmenin yanısıra genel bir eğitimin de gerekli olduğu 181
(f) Uygun eğitmen ve öğretmenlerin seçilmesi 182
§ 4. THEORODOS METOKHİTES: **HYPOMNEMATİSMOİ**'Sİ (1320 dolayları)
Giriş 183
(a) Demokrasi üstüne 185
(b) Monarkhia üstüne: (1) en iyi anayasadır, (2) uyruklarına en çok kazanç sağlar, (3) Doğru bir toplumsal sayınma sırası ortaya koyar; (4) İyi bir devlet iyi müzik gibidir; (5) insan kafasıyla Devlet arasındaki benzerlik üstüne 186

(c) Yunanlılar üstüne: tarihleri boyunca erdem ve kusurlarının gözden geçirilmesi. (1) Genel bir bakış; (2) Yunanlılar ve deniz; (3) özgür devletleri; anayasal gelişmeleri 189

§ 5. THESSALONİKE ZELOTİS'LERİNİN (Selânikli Kızgın Bağnazların) TOPLUMSAL-DEVRİMCİ HAREKETLERİ (1342-50 dolayları)
Giriş 193
(a) Nikholaos Kabasilas'ın betimleyişine göre Zealotis'lerin güttükleri siyaset ve amaçları 197
(b) Nikholaos Kabasilas'ın ve Nikephoros Gregoras'ın (**Historia Romaika**'sındaki) eleştirişine göre Zealotis'lerin güttükleri siyaset ve amaçları 198

§ 6. PATRİK ANTONİOS'UN RUSSİA BÜYÜK PRENSİ I. VASİLİ'YE, İMPARATORLUKLA KİLİSENİN BİRLİĞİ VE KİLİSENİN EVRENSELLİĞİ ÜSTÜNE BİR MEKTUBU 202

§ 7. GEMİSTOUS PLETHON (135-1450)
Giriş 204
I. Peloponnesos sorunları üstüne II. Manouel'e Söylev (1415 dolayları)
(a) Peloponnesos'un önemi üstüne 206
(b) Ordunun düzeltilmesi üstüne 207
(c) Ordunun ekonomik temeli ve tarım sistemi üstüne 207
(d) "Filozoflar" üstüne bir parantez ve bunların kamu kesesinden bakılıp bakılmamaları gerektiği üstüne 208
(e) Toprağın kamulaştırılması üstüne 209
(f) Ceza yasası ve cezalandırma üstüne 210
(g) Para sistemi üstüne 211
(h) Ticaretin düzenlenmesi üstüne 212
II. II. Manouel'in oğlu ve Peloponnesos "despot"u Theodoros'a Söylev (1415 dolayları) 213
(a) İyileşme için anayasal düzeltimin gerekli olduğu 213
(b) Anayasal düzeltim için öneriler 214
(c) Din ve Devlet 216

(d) Özet ve özendirme 217
III. **Yasalar Üstüne** İnceleme (1440 dolayları) 218
(a) Cezalar üstüne 219
(b) Tanrılara bir akşam duası 220
(c) **Epinomis** ya da **Yasalar Üstüne** yapıtın sonsözü 221
(d) "Sofistler", onların yanlış görüşleri ve doğru öğreti üstüne 223
Ayrım V'in notları 225

EK. BİLİNMEYEN BİR HÜKÜMDARA BELİRSİZ BİR YAZARIN SESLENİŞİ: SAHTE-ARİSTEİDES'İN **EİS BASİLEA** SÖYLEVİ (BELKİ BİZANSLI BİR BİLGİNİN YAZDIĞI BİR RHETORİKA ALIŞTIRMASI) 229
EK'in notları 234

OLAYDİZİM TABLOSU 237
YAZILARINDAN PARÇALAR ÇEVRİLEN YA DA ALINTILANAN YAZARLAR DİZİNİ 242
GENEL DİZİN 245
BİZANS ÜSTÜNE TÜRKÇE KAYNAKLAR 256

ÖNSÖZ

> Bizans'ı koruyan güvenilir askerlerin sayısı o kadar azdır ki, bu ülkeye yapılacak en derme çatma akınlar bile, çoğu kez, bir süre için başarı kazanabilir. Bilgi dünyasında tekelcilik yoktur; fakat çetrefil ve karanlık bir alanı, bir ölçüde olsun başarıyla araştıracak bir kimsenin bazı silâhlarla donanmış bulunması haklı olarak beklenebilir.

Bu sözler, Bizans yazınının bilgili tarihçisi Karl Krumbacher'in bilgece bir uyarısıdır. Gerçekten, Bizans uzmanı olmayan ve Bizans incelemeleri alanına yeni gelen biri, Bizans toplumsal ve siyasal düşünüşünü anlatmaya kalkarsa, Bizans ülkesine karşı giriştiği bu "akın"ın haklı gösterilip gösterilemeyeceğini, Bizans konusunu ele almaya kalkışan bir yazarda haklı olarak aranabilecek silâh donanımına sahip bulunup bulunmadığını kendi kendisine sorsa iyi eder. Ben kendimi haklı gösterecek yalnızca iki neden ileri sürebilirim. —belki de, bunlara mazeret demem gerekirdi. Birincisi, uzun süredir, Bizans'ın değilse bile, en azından eski Yunan'ın ve Batı Avrupa'nın siyasal düşünüş tarihinin bir inceleyicisi olmam; belki benim bu deneyim, ne de olsa siyasal kurgulamanın öteki biçim ve örneklerinden türce bir ayrılık göstermeyen (ama elbette ayrıntıları ve vurgulama noktaları farklı olabilir) Bizans siyasal düşünüşünü ele almak için yararlı bir donanımdır. İkinci mazeretim yine kişisel, hatta kişisel olmaktan da öte. İskender'den Konstantinos'a(*) değin geçen altı buçuk yüzyılın toplumsal ve siyasal fikirleri üstüne (geniş ölçüde, özgün kaynaklardan çevirilerle bezenmiş) bir çalışmayı yakınlarda tamamladım; çalışmaya

(*) Roma İmparatorluğu'nun merkezini İstanbul'a aktaran "Büyük Konstantinos'un (ve oğlu II.Konstantinos'un) Yunanlılıkla ilgisi olmadığı için, adını Latince **Constantinus** diye yazmak gerekirdi. Fakat aynı adı taşıyan öteki 9 imparatora Konstantinos deyince, yanlış bir izlenim doğmaması için, bunu da –**Türk Ansiklopedisi**'nin örneğine uyarak (Cilt XXII, s. 188)– Yunanca yazılışının çevrimiyle aldık.

devam etme yolunda bir tutkuyla kutsandığım (ya da sıkıştırıldığım) için, doğal olarak, dizginlerimi gevşetmeye ve toplumsal ve siyasal fikirlerin Konstantinos çağından sonra, eski Yunan kalıtının temeli üstünde ve etkisi altında, Doğu Akdeniz'deki Yunan topraklarında gelişmelerini inceleyerek, bu konuya karşı duyduğum ilgileri pekiştirmeye sürüklendim.

Kendimi haklı göstermek için ileri sürdüğüm bu nedenlere ya da mazeretlere ekleyecek iki sözüm daha var. Biri şu: bir süredir bulabildiğim yapıtlardan Bizans tarih ve düşünüşünü inceliyordum: Krumbacher ve Ostrogorsky'nin, J.B. Bury, (Bizans konularını öğrenmek isteyenlerin ustası) N.H. Baynes ve J. C. S. Runciman gibi İngiliz Bizantinistlerinin(*) ve (ancak çevirilerinden de olsa) A. A. Vasiliev gibi Rus bilginlerinin kitaplarını okudum. Bir dostumun bana verdiği, bir Yunanlı bilginin yapıtına, B. Tatakis'in *La Philosophie Byzantine*'ine de çok şeyler borçluyum — Bizans düşünüşünden seçtiğim örneklerden birçoğunun kaynaklarına beni bu kitap götürdü. Belirtmek istediğim öteki olgu –bir savunma sözünden çok, bir hak teslimi ve şükran sunuşu– da, çalışmamın sonraki aşamalarında Oxford Üniversitesi Bizans İncelemeleri Okutmanı Rahip Gervase Mathew'un yardım ve önerilerinden yararlanmış olmam. Rahip Mathew, arkasında birçok yüzyılın bilginlik geleneği olan bir tarikatın (Dominiken Tarikatının) üyesidir; ben bu topluluğa yalnız saygı ve şükran borçluyum (bir zamanlar, üyelerinden birinin, kendisi de bir tarihçi ve bilim adamı olan Rahip Bede Jarrett'in hocası ve dostuydum, onun için Dominikenlere özel bir yakınlığım var). Bu çalışmayı tamamlarken yanımda bir Dominiken, hem de aynı zamanda Bizantinist olan bir Dominiken bulunması, bana Homeros'tan bir dizeyi pek canlı bir biçimde anımsattı: "İki kişi birlikte giderlerken, biri ötekinden önce görür." Evet, bazan birbirimizden bağımsız olarak aynı şeyi aynı zamanda görüyorduk, bu çok iç rahatlatıcı bir şeydi; bazan ise arkadaşım bir şeyi önce görüp bana söylüyordu, bunda da üstün bir rahatlık vardı.

Burada çevrilen parçaları seçerken, edebî yapıtlardan olduğu gibi, yasal belgelerden ve yönetimsel kayıtlardan da yararlandım. Belki bu gibi belge ve kayıtlardan daha çoğu alınabilirdi; fakat ben siyasal kurumların tarihinden çok, siyasal düşünüşün tarihiyle ilgiliydim. Bu kaynaklardan ancak kendi amacım için yararlı olan parçaları

(*) G. Every'nin **The Byzantine Patriarchate**'ini de anmak isterim; bu kitap, bana ince bir sezgi ve sağlam bir anlayış gösteriyor gibi geldi.

seçtim. Kullandığım edebî yazıların (kitabın baş taraflarındaki *De Politica Scientia* diyalogu gibi) bazıları sağlam çözümlemeler olmaktan çok, merak vericidir. Zaten burada temsil edilen Bizans yazarlarında, genel olarak zaman içinde ardlarından geldikleri ve (yapabildikleri ölçüde) ruhça da izlemeye çalıştıkları eski yazarların özgünlük ya da keskinliği olmadığını itiraf ederim. Fakat okuyucunun dikkatini, Bizans'ın (düşünce alevinin sönmeden önce en yükseklere eriştiği) son yüzyıllarını kapsayan V. Ayrımdaki çoğu malzemeye, özellikle de Gemistous Plethon'un yazılarından seçilen alıntılara ve (biraz daha düşük bir düzeyde de olsa) Thomas Magister'in iki kitabından alınan parçalara çekmek isterdim. IV. Ayrımda Photios ve Psellos'un yazılarından aktarılan alıntılar da ilginç olabilir; fakat onların yazılarında yetenek ve canlılıklarına lâyık parçalar bulmak kolay olmadı. Belki, Bizans siyasal düşünüşünün örnek ve belirtileri olarak, *Barlaam ve Josaphat* hikâyesini ve *Stephanites ve İkhnelates* denilen hayvan masallarını kullanmamdan ötürü, hele bunlar Bizans düşünüşünün özgün ürünleri olmadıkları ve Doğu'dan türedikleri için, özür dilemem gerekir; fakat bunların anlattığı krallık görüşleri, bana bu kitaba geçirilmeye değer göründü; ayrıca, her ikisinin de Doğu'da, yani Bizans'ta olduğu gibi, Latin Batı'da da (bir sürü çevirilerle) hayli moda olduklarını düşündüm.

Bu önsöze son verirken, daha önceki bir kitabımın önsözünde okuyucularıma "Elveda" demiş olduğumu hatırlamadan edemiyor ve son temsilimi oynadığımı ilân ettikten sonra bir kez daha sahneye çıkmamdan ötürü özür dilemem gerektiğini hissediyorum. Bütün diyebileceğim şu ki, benim artık kurumuştur gözüyle baktığım ağaç bir tomurcuk daha açtı ve bu büyüyüp bir kitap oldu. Kitabımın değerinin biçilmesi, artık, okuyucunun yargı ve insafına kalmıştır.

Çalışmalarımın bu son meyvasını dostum Prof. Photiades'in anısına adıyorum — kendisiyle birlikte, 1943-1945 arasında Müttefik Devletleri Eğitim Bakanları Toplantısında çalıştık; Yunan düşünüşünün, tarihinin uzun Bizans dönemi boyunca incelenmesini benim aklıma o soktu. Bu konuda bana ilk kılavuzluk eden, yukarıda andığım Fransızca kitabı da bana o verdi. Onun kıvrak aklına ve hazır cömertliğine (hızlı çalışan bir Hellen zekâsı ve Bizans'a özgü *philanthropia* erdemi vardı) her zaman hatırlayacağım daha birçok borçlarım var.

Cambridge 1956 E.B.

Ayrım I

GİRİŞ

I. BİZANS DÜŞÜNÜŞ ve YAZININ GENEL NİTELİKLERİ

§ I. Toplumsal ve siyasal kuram açısından, Bizans tarihinin bin yılı kupkuru bir çöldü, denmiştir. "Yüzyıllar boyunca Bizans tek bir siyasal kuramcı çıkarmadı."([1]) "Doğu'da insanlar İmparatorluk üstüne kuramlar yapacağız diye kendilerine hiç eziyet etmemişlerdir... oysa Batı, kavram ve kuramlarda çok bereketliydi."([2]) Bu sözlere karşı konulmuş ve "Bizans yazını", "siyasal kuramla sırılsıklamdır" diye cevap verilmiştir, "... Doğu Romalı için uygulanabilir tek yönetim biçimi olan mutlakçılığa ilişkin... kuramla" ([3]) Hem bu sözlerde hem de onlara verilen karşılıkta bir gerçek payı vardır. Bizans, *özgün* bir siyasal kuram çıkarmamış, İmparatorluğun doğal yapısı üstüne biribirlerine *rakip* kuramları tartışmaya da zahmet etmemiştir. Fakat Eski Yunan'ın gerek Hellenik gerek Hellenistik dönemlerinden kalan siyasal kuramı korumuş ve sürdürmüş ve bir imparatorun ne olduğu ve ne yapması gerektiği üstüne kendine özgü bir kuram geliştirmiş ve açımlamıştır — bu, hiç karşı çıkılmayan bir kuramdır, tek ve üstün bir kuram: şu yalın nedenle ki, Konstantinos zamanından itibaren Hıristiyan İmparatorluğunun birinci başı, yani imparator, evrenin doğasının bir parçası ve onun tanrısal düzeninin bir parçası olan "Tanrı'ya dayalı bir güç" olarak kabul edilmiş ve kendisine boyun eğilmiştir.

Öyleyse, Bizans siyasal kuramı diye bir şey vardır; fakat özgün olan yanı pek azdır ve olduğu kadarı da, –çatışma dönemlerinin dışında– özgür bir tartışma havasının rüzgârıyla canlandırılmamıştır — bu çatışmalar da hem ender çıkıyor, hem siyasetten çok dinbilimin ince sorunları üstünde oluyordu. Siyasal kuramın ancak pek azının özgün bir nitelik taşıması Bizans zekâsının yoksulluğundan değildi, tam ter-

sinc Bizans zekâsı kıvrak ve kavrayışlıdır; bunun nedeni, daha çok, Bizans'ın Eski Yunan'dan gelen kalıtının zenginliği ve ezici ağırlığıydı. Bizans Justinianos çağında henüz güçlü olan Roma ya da Latin geleneklerinden zamanla uzaklaştıkça ve giderek daha çok özgür ve belirgin olarak Yunanlılaştıkça, Eski Yunan'ın klâsik modellerine ve genel yazınına da daha çok bağımlı olmuştur. Düşünürlerin Origenes'in İskenderiye geleneğini çok fazla tekelci olarak Yunanlı, çok fazla akılcı ve çok fazla felsefî diye yadsıdıkları bir tek dinbilim alanı dışında, Bizans bilginleri eski ustaların izleyici ve öykünücüleri olmakla yetinmişlerdir. Klâsiklerle eğitilmiş bulundukları için, kendi günümüzde bile klâsik bir eğitimin çoğu kez geliştirmek eğiliminde olduğu bir yönelime kapılmışlardı — bu, bütün bilgeliğin geçmişte bulunduğu ve bugünün ödevinin "eskilerin bilgeliği"ni yeniden derleyip toplamak ve ortaya koymak olduğu yolunda bir yönelimdir. Bu yönelim, özellikle Bizans siyasal kuramı alanında belirgindir. Burada bir kuram geliştirme girişimleri, salt Platon diyalogları biçim ve üslûbunda alıştırma denemelerine dönüyor (bak. aşağıda s. 75) ya da bundan öte ve daha acıklısı (çünkü Platon'a öykünmek bile, özgür kurgulamanın havasında ve "İdealar"ın göğünde düşüncenin kanatlarını açması demektir), eski çağın hayranlık duyulan söylevcilerine — İsokrates'in, Prousa [Bursa]'lı Dion'un, Ailios Aristeides'in, Themistios'un, Synesios'un söylevlerine — soluk *rhetoria* öykünmeleri oluyordu. Özellikle, İsokrates'e Bizanslılar bayılırdı; fakat Synesios da (üstelik bir Hıristiyan Piskoposu olduğu için) örnek alınmaktaydı, Aristeides'e bile öykünenler olduğu öne sürülebilir.([4])

Bizanslıların eski çağ söylevcilerine öykünmeleri için belirli ve geçerli bir neden vardı. Bu neden, rhetorika'nın yalnızca halk arasında pek tutulan bir uğraş olmakla kalmayıp, aynı zamanda Psellos'un yazılarından görebileceğimiz üzere([5]) bir eğitim konusu da olmasıydı. Özentili bir üslûp kullanmak ve sesi bir ritmle perde perde yükseltip alçaltmak, öyle anlaşılıyor ki, Akdeniz halkları için en azından eski çağlarda doğal bir çekicilik taşımış olmalı. Cicero bundan büyük haz duyuyor, Quintilianus bununla uğraşıyordu; fakat rhetorika anavatanını asıl Yunanca konuşulan yerlerde bulmuştu. "İkinci Sofistik" denilen dönem boyunca, Doğu Akdeniz'de söylevcilik önemli bir moda oldu — bu dönem, (İ.S. 100 dolaylarında) Prousa'lı Dion'un söylevleriyle başlar ve dördüncü yüzyıla değin devam eder; belki de büsbütün hiç sona ermemiştir. Aşırı yapmacıklara varan ve içeriği biçim

sunağına kurban eden yüksek sesli ve müzikal bir üslûp yazarların tutkusu olmuştu. Bu, bir başına, düşünceyi teşvik etmemek ve özgünlüğü boğmak için yeterliydi; çünkü insanlar *nasıl* yazacaklarını çok fazla düşündükleri zaman, *ne* yazdıklarını çok az düşünürler. Sanki yüksek bir ata binmişlerdir, akılları fikirleri atın adım atmasındadır: gittikleri yöne ve koşulacak yarışa o kadar çok aldırış etmezler.

Rhetorika üslûbunun bu doğal sakıncaları, Bizans yazarlarında dil ve dilin gelişmesine ilişkin olgular nedeniyle daha da büyümüştü. Bir yanda canlı ve deyiş yanlışlarıyla (galat-ı meşhurlarla) dolu gündelik dil ile öte yanda sanki bir "gece elbisesi" giyen ve düzenli bir töreye uyan yazılı dil arasında bir uçurum doğdu ve zaman geçtikçe gitgide derinleşti. Bir yanda olağan yaşayışın ve günlük konuşmanın halk Yunancası "demotike" vardı, öte yandaysa "Attike" sözlüğü ve dilbilgisi kuralları ve hesaplı ses uyumuyla bilginlerin Yunancası. Bilginler doğal Yunanca kullanmak yerine, adeta dille "düzyazı besteleri" yapıyorlardı. Düşüncelerini açıkladıkları dil, özgür bir düşünme aracı olmaya elvermeyecek kadar süslü ve yapaydı. Doğu Roma İmparatorluğunda özgün bir siyaset kuramının olmamasının nedenlerinden biri (ama hiç de tek nedeni diyemeyiz, buna), bir kuramı ortaya koymaya kalkışacak bir yazarın (böyle söylememiz bağışlanabilirse) "içinde olsa bile çıkartmak"ta güçlük çekmesi gibi basit bir olguydu — üslûp engelleri ve dil diretmeleri, onu öylesine sınırlıyor ve alıkoyuyordu. Evet, bazan bilgin Yunancası yazmayı reddeden âsiler çıkmıştı. Örneğin VII. Konstantinos Porphyrogenitos, *De Administrando Imperio* adlı kitabının başlangıcında oğluna şöyle diyebilmektedir: "Bir güzel yazı ya da cümlelerinden mantık ve incelik taşan Attikalaştırılmış bir üslûp serimlemesi yapmaya çalışmadım. Kullandığımız olağan dille sana birşeyler öğretmek istedim." Onun gibi, 11. yüzyılda imparatorluk ordusunun bir subayı olan Kekaumenos da, kendi ailesi için yazdığı *Strategikon*'da şöyle konuşabiliyor: "Beni sanat kuralları ve belâgatla donatabilecek bir Yunanca öğrenim okuluna hiç gitmedim... Sözlerimi sizin ve kardeşleriniz için yazıyorum... Seçme kelimeler kullandığım yok... Sözlerim belki safçadır, ama gerçekten doğru."(6) Bu sadelik çıkışları rahatlık veriyor ve insanda doğal bir yakınlık uyandırıyor; ama aynı zamanda, bu gibi özür dilemeleri gerekli kılan genel üslûp ukalâlığının ne kadar derinlemesine yerleşmiş olduğunu da göstermekten geri kalmıyor. 14. yüzyıl gibi geç bir tarihte ileri gelen bilgiçlerden biri Theodoros Metokhites'ti. Kekaume-

nos'un *Strategikon*'undan sonra Theodoros'un *Miscellanea*'sına bakarak onun uzun cümlelerinin akışında boğulmak, Shakespeare'in *Aşkın Emeği Kayboldu*'sunda Costard'ın dilinden, Holofernes'in Latince özentileriyle dolu ve "imgeleminin kokulu çiçekleri"yle süslü diline dönmek gibi bir şeydir.

§ 2. Fakat Bizans'ın toplumsal ve siyasal kuram alanında taze ve özgün yazılarından yoksunluğunu açıklayacak neden, yalnız eski Yunan kalıtının ezici ağırlığı ve yalnız öykünmeci bir "rhetorika" üslûbunun katılaştırıcı coşkunluğu değildir. Bu neden, aynı zamanda ve belki onlardan daha fazla, Bizans siyasal düzeninin doğal yapısında ve koşullarında gizlidir; hatta Bizans yaşamının genel üslûbunun ve Bizans düşünüşünün genel eğiliminin daha derinlerindeki bir yerdedir. Bu, bir miktar incelenmeyi hak eden ve gerektiren bir sorundur; böyle bir inceleme, yalnızca Bizanslıların neleri yapmayı başaramadıklarını değil, aynı zamanda (ve bu çok daha önemlidir) neleri yapmayı başardıklarını da anlamamıza yardım edebilir.

Toplumsal ve siyasal *kuram*'ın yazı ve araştırmalar halinde gelişmesi, siyasal *düşünüş*ün geniş halk kitleleri arasında yaygın olarak varlığına ve etkinliğine bağlıdır. Bir kelimeyle, siyasal kuram siyasal tartışmaya, farklı görüşlerin yayılmasına ve karşıt fikirler arasında çatışmalar olmasına dayanır. Bizans yaşayışının yapısı, tartışmaya pek az yer bırakıyordu. Bir kere, sorunların odaklaşacağı gerçek bir meclis ya da parlamento yoktu: eski ve halen iş başındaki kamu görevlilerinden oluşan Senato'nun *(synkletos)* işlevi, olağan zamanlarda belli kamu görevlilerini seçmekten ibaretti ve bu sınırlı işlev bile, VI. Leon'un bir *Novella*'sıyla kaldırılmıştı (bak. aşağıda s. 112). Gerçek bir meclis olmayınca, partiler de olamazdı; çünkü partilerin siyasal yaşamda etkin bir rol oynayabilmeleri için bir meclis –bir miktar iş görme yeteneği de olan genişçe bir meclis– bulunması gerekir. Gerçekte siyasala benzer nitelikte gruplar vardı; *"deme"* denilen bu gruplar partiler olmaktan çok, hizipler di ve genellikle, tuttukları takımların rengiyle (Maviler ya da Yeşiller diye) anılıyorlardı. Fakat grupların her ikisi de, yalnızca Konstantinoupolis'teydi ve Bizans İmparatorluğu'nun ilk zamanlarında (özellikle altıncı yüzyılda) siyasal görüşleri olmasına ve siyasal etkiler yapmaya çalışmalarına karşın, öyle anlaşılıyor ki, gitgide Hippodrom'daki oyunlarla ilgilenmenin ötesinde bir anlamları kalmamış[7] ve yalnızca bir spor yarışmasının taraftarları olmaya dönüşmüşlerdir.

Bununla birlikte (hiç değilse, yedinci yüzyıldan sonra), siyasal partiler yok idiyse bile, besbelli ki *toplumsal* gerilimler vardı; bunlar, doğal yapıları gereği, ayrı toplum kesimleri arasında tartışmalar yaratmıştır. Örneğin, egemenlik alanlarını genişletmeye çalışan toprak sahibi bir aristokrasiyle (bunların malikâneleri hemen hemen birer dirlik *[fief]* niteliğindeydi) toprağa inatla yapışan özgür bir köylülüğün kalıntıları arasında bir gerilim vardı. Bir Bizans feodalizmi düzeninin tohumları, hatta tohumlarından fazlası da vardı[8]; ayrıca ona karşı tepki yoluyla bir "tarım partisi" ya da "köylü ayaklanması" niteliğinde bir çeşit anti-feodal hareketin olması da beklenebilirdi. Mücadele, daha doğrusu mücadele tehdidi orada duruyordu; fakat bu bir yeraltı mücadelesi olarak kaldı ve açığa çıkmadı. Sorunun çözümü imparatora ve onun "takdir" ya da öngörüsüne bırakılmıştı; imparator, koşulların gerektirişine ve o anın askerî gereklerine göre dengeyi bir o yana bir bu yana değiştiriyordu; durumlar bir bakarsınız, ona feodal bir sıralama istetir, bir bakarsınız köylülerden bir piyade gücü kurdururdu. Tartışma için yeterince malzeme vardı; fakat hep hazır bekleyen imparatorun takdiri, toplumsal güçler arasında bir yeraltı mücadelesinin olmasını ya da geniş alanlara yerleşmiş bir vassal maiyetin silâhlarıyla desteklenen "aşırı güçlü" bir uyruk yahut böyle bir uyruklar grubu tarafından imparator ayrıcalıklarının zaman zaman çiğnenmesini (ve hatta arasıra imparatorluk tahtının ele geçirilmesini) önleyemese bile, herhangi bir kamusal tartışmayı önlemeye yeterliydi. (Kekaumenos'un *Strategikon*'u bu gibi koşullarda çıkabilecek sorunlara ışık tutmaktadır; (bak, aşağıda s. 133-135)).

§ 3. En azından Batı'da, siyasal kuramın gelişmesini özellikle teşvik eden bir tartışma biçimi vardı. Bu Kilise ile Devletin tartışmasıydı: iki yetkenin uygun erkleri ve karşılıklı sınırları konusunda *sacerdotium* (ruhban) temsilcileriyle (çoğu hukukçulardan oluşan) *regnum* taraftarları arasındaki çatışmaydı. "Siyasal özgürlük, kilise kavgalarının tortusal kalıtçısıdır" denmiştir. Siyasal özgürlüğün büyümesinin, geniş ölçüde, ruhanî ve dünyevî erkler arasındaki mücadelelerin bir sonucu (hatta bir yan-ürünü) olduğunu söylemek, belki daha doğru olurdu. Ruhun haklarını ve onların yanısıra (bazan öylece arızî olarak, ama bazan da –adeta– baş amaç gibi) kendi zümrelerinin haklarını savunan rahipler, dünyevî işler alanının ve bu alandaki atanmış yetke sahiplerinin hak ve iddialarına sınırlar koymaya çalış-

mışlar ve İmparatorun erkini sınırlandırmayı başardıkları ölçüde de, ruhun davasını ve kendi zümrelerinin özgürlüğünü olduğu gibi, genel halk topluluğunu da yararlandırmışlardır... Örneğin, [Katolik] Roma Kilisesi, [Protestan] Calvinci Kilise gibi, özgürlüğün hem düşmanı hem dostu olmuştur: bireyin düşünce özgürlüğüne karşı çıktığı zaman düşmanı, ister birey ister kurum olsun herhangi bir siyasal canavar *(Leviathan)*'ın keyfî iradesine karşı çıktığı zaman da dostu.

Fakat bu, Doğu Avrupa'dan çok Batı için doğrudur. Doğu Kilisesi ve Doğu Roma İmparatorluğu'nun genel halk topluluğu, ruhanî ile dünyevî arasındaki ayrımı, Batı'da anlaşıldığından farklı bir biçimde anlıyorlardı.(9) Bazı bilimadamları, bu farkı göstermek ve Bizans İmparatorlarının kendilerine özgü erklerini belirtmek için "Caesaropapizm" deyimini icat etmişlerdir. İmparatorların "Caesar", daha doğrusu *autokrator* oldukları doğrudur (Caesar deyimi, Konstantinoupolis'te özel bir anlamda kullanılmaktaydı); fakat –aynı zaman– "papa" oldukları doğru *değildir*. Doğru olan şudur ki, onlara ilk Hıristiyan imparator Konstantinos'tan, Batı'da benzeri olmayan özel bir statü kalmıştır. Konstantinos, Doğu Akdeniz'deki Hıristiyan topluluğunca yaşamının başı ve öncüsü olarak kabul edilmişti: bu topluluğun dinsel inanışını tanımlayan kurullar (konsil) toplayabilir ve onlara kılavuzluk edebilirdi.(10) Konstantinos, Batı'da daha sonraki imparatorların (ortağı olsalar bile, ondan ayrımlanmış olarak) kendilerini *sacerdotium*'un üstüne çıkardıkları gibi, kendisini *ekklesia*'nın(*) üstüne çıkarmadı: *ekklesia*'nın *içindeydi* ve *ekklesia*'nın bir *parçasıydı*, onun tam merkezinde yer almıştı. Konstantinos'un orduları da aynı şekilde hareket ettiler; bunun içindir ki, Doğu Kilisesinin kanonistleri (dinsel kural koyucuları) imparatorların hem ruh hem de bedene ilişkin konularda yetkili olduğunu ileri sürebildiler. Fakat bu, bir Erastianizm(**) düzeni demek değildi. Dünyevî (lâik) erkin, *o sıfatla,* Kilise'nin içinde ve üstünde egemen olduğu anlamına gelmiyordu. İmparatorun, Kilise'nin *ayrılmaz bir parçası* olarak, Kilise içinde bir takım hakları ve ödevleri vardır, demekti. Bu haklar gerçekten önemliydi. İmparator, örneğin, patrikleri atamaya yetkiliydi (aşağıda bk. s. 109 - 10); atadığı adamı görevinden alabilirdi — nitekim, bazan almıştır da. Fakat ödev-

(*) Kilise – fakat yapı ya da kurum anlamına değil, İslâm'daki "cemaat" karşılığı. — Çev.

(**) İsviçreli Zwinglici dinbilgini Thomas Erastus'un (1524-33) savunduğu Devlet'in Kilise'ye üstünlüğü öğretisi. — Çev.

leri de, eşit ölçüde önemiydi. İmparator, başında bulunduğu Kilise tarafından sınırlanmıştır. Kutsal yazılarla bağlıdır; Yedi Oikoumenik Konsil'in koyduğu kural ve yasalarla bağlıdır (aşağıda bk. s. 104). Kilise'nin *içinde* olduğu ve onun *bir parçası* bulunduğu için, Kilise'nin yaşamı ve onun ruhunun hareketiyle sınırlanmıştır. Yanılmazlığı yoktur. Kilise, geçmişinin geleneği adına ve şimdisinin içinde olan (kutsal) ruhun gücüyle İmparator'a karşı çıkabilir ve onu azarlayabilir. Nitekim, çeşitli vesilelerle ve türlü türlü yollardan bir çok kereler böyle yapmıştır.

Doğu Kilisesi'nin İmparatorla çatışmaya girdiği ve zaten her zaman özünde taşıdığı ruhsal bağımsızlığı ortaya koyduğu iki önemli durum olmuştu. Bunlardan ilki sekiz ve dokuzuncu yüzyıllarda, ikonalarla ilgili çatışma sırasında çıkmıştır. İkonaların kullanılmasını yasaklamak isteyen İmparator, halk topluluklarının da genel olarak desteklediği rahiplerin ve keşişlerin sarsılmaz inancı önünde, giderek, boyun eğmeye zorlanmışlar ya da fikirlerini değiştirmeye ikna edilmişlerdir. İkonaklastik partinin (ikonaların parçalanmasından yana olanların) yazılarından bugüne pek az şey kalmıştır; fakat onların karşıtlarının yazıları olduğu gibi elimizdedir — bunlar bize, ikonaklast imparatorlara karşı ruhanî özgürlük davasının ve tasvirlerin kullanılmasının nasıl bir canlılıkla savunulduğunu gösteriyor. Damaskos'lu [Şam] Aziz İoannes sekizinci yüzyıldan önemli bir tanıktır. (bak. aşağıda s. 99-100); dokuzuncu yüzyılın başlarında da Stoudion manastırının başrahibi olan Theodoros, imparatorun Kilise işlerine karışmasına şiddetle saldırmış ve Kilise bağımsızlığı davasını büyük bir coşkuyla savunmuştur. (bak. aşağıda s. 100-1). Kiliseyle imparator arasındaki ikinci çatışma durumu, Ortaçağların daha sonralarında, 13. ile 15. yüzyıl arasında çıkmıştı; bu çatışma, Yunan ve Latin Kiliselerinin ilişkisi sorunundan doğmuştur. İmparatorlar, siyasal nedenlerle ve dağılan imparatorlukları için Batı'nın yardımı ile dayanak sağlamak amacıyla iki kilisenin birleşmesine ve Roma'nın üstünlüğünü kabul etmeye razı olmak istiyordu: rahiplerin çoğunluğu([11]) ve onlara bağlı topluluklar buna inatla karşı çıktılar; imparatorlar ne yaptılarsa işe yaramadı, hatta patriklerini de birleşmeye razı etmeleri bile bir sonuç vermedi. Bunlar, ruhanî konularda Kilise'nin somut gücü elinde tuttuğunu göstermesinin belli başlı büyük örnekleriydi; fakat Kilise'nin yetkesini ortaya koyduğu, daha küçük, ama yine de çok önemli durumlar da olmuştur. İmparatorun kişisel davranışları ve kişisel ilişkileri sorunlarında Kilise

böyle hareket etmiş, Caesar'ın karşısında bile, evliliğin kutsallığı ve onun kurallarının herşeyden üstün olduğu konusunda bütün ağırlığını göstermiştir. Bizans'ta bir VIII. Henry olmak mümkün değildi; birden çok imparator, tutkularının bir patrik tarafından dizginlediğini görmüştü. İoannes Tzimiskes, 969 yılında öldürülen öncelinin dul eşiyle evlenmek isteyince –bu kadın, yeni imparatorun gerçekeştirdiği *coup d'état*'ının düzenleyicisiydi–, patrik Polyeuktos karşısına dikildi ve onu küçük düşürdü. Daha önce de, patrik Nikolaos Mystikos VI. Leon'un (886-912) dördüncü evliliğine, kilise hukukuna aykırı diye şiddetle karşı çıkmıştı.[12]

Doğu Kilisesinin imparator karşısında bile bağımsızlığını göstermesine yol açan durumlar, işte böyleydi. Kilise, başlıca patrik ve manastır rahipleri aracılığıyla harekete geçerek bağımsızlığını belirtmişti; fakat bunların her ikisinin de arkasında din adamlarının dışındaki inançlı halk topluluğunun mizaç ve anlayışı duruyordu — halk kilise sorunlarıyla son derece ilgiliydi (siyasal sorunlarla ilgilendiğinden çok daha fazla ilgiliydi) ve tutulan bir patriği izlemeye ya da pek sevdiği manastır keşişlerinin önderliğini desteklemeye her zaman hazırdı. Daha sonra ayrıca üstünde durmak olanağını bulacağımız üzere, Doğu Kilisesinin özünde demokratik bir taban vardı; ve kilise topluluklarını oluşturan halkın görüşü, kilise örgütünün kendisinin daha önemli olduğu Batı'daki inançlılar topluluklarına oranla, çok daha ağır basıyordu.

Roma'nın büyük papalarının yanısıra sayılmayı hak edecek Konstantinoupolis patriklerinin sayısı hiç de az değildir — bu patrikler, papalarla kılıç tokuşturmaya, kendi imparatorlarıyla çatışmaya hazır olduklarından daha da hevesliydiler. Sekizinci yüzyılın sonundan onbirincinin ikinci yarısına kadar, patrik olmalarının yanında aynı zamanda bilgin, hukukçu ya da devlet adamı da olan upuzun bir dizi patrikler gelmiştir — 847'den 886'ya doğru patriklik makamına bir o bir o geçen, tasvirlerin coşkun savunucusu İgnatios ile rakibi Photios gibi; her ikisi de onuncu yüzyılda yaşayan ve her ikisi de zamanlarının imparatorlarına karşı kilisenin evlilik yasalarını yılmadan savunan Nikolaos Mystikos ve Polyeuktos gibi; 1043'ten 1075'e kadar sırayla patriklik yapan ve hepsi de ünlü bilgin Psellos'un söylevlerinde övgüyle anılan (patriklerin en bağımsız olanı, hatta en çok mesele çıkaranı) Mikhael Keroularios[13], Konstantinos Likhoudes ve (hukukçu ve bir ara da Konstantinoupolis'teki hukuk okulunun başı olan)

İoannes Ksiphilinos gibi adamlar. Patriklerden bazıları hükümdar ailesinin üyeleriydi; bazıları din adamı olmayıp devlet yönetiminde sivrilmiş ve sonradan yetenekli ve gayretli olmalarından ötürü patrik seçilmişlerdi (Yunan Kilisesi'nde rahip olmayanlar da patrik seçilebilirdi([14])). Hepsi de kendi zamanlarında saygınlık kazanmış kişilerdi; nitelikleri, onlara toplum üstünde bir yer ve bağımsızlık sağlamıştı.

Manastır rahipleri([15]) arasındansa bu önemde ve bu çapta insanlar çıkmamıştır; Doğu Kilisesi'nin bir Aziz Bernard'ı, bir Aziz Dominik'i yoktu. Fakat Doğu'nun manastır ve zaviyeleri Ortodoksluğun kaleleri ve kayalarıydı; bunlara halk derin bir saygı gösteriyor ve çoğu kez, armağan ve sunularla bol bol donatıyordu; ne zaman ciddi bir sorun kiliseyi bölse ya da rahipleri imparatora karşı çıkarsa, bunlar büyük ve bağımsız bir etken olarak ağırlıklarını ortaya koyuyorlardı. İkonaklasm mücadelesinde önemli bir rolleri olmuştu ve o sıra, keşişlerden biri eğer Aziz Bernard'ın etkinliğine yaklaşmışsa bu, zamanının imparatorlarının siyasetine durmadan karşı çıkan Stoudion manastırının başrahibi Theorodos'tur. Daha sonraki bir tarihte, ondördüncü yüzyılda, Palamas'ın önderliği altındaki manastır rahipleri *Hesykhasm*'ın savunucusu kesilmişlerdir — yani, derin düşünceye dayanan huzurun *(hesykhia)* ve "iç ışığı" aramanın taraftarı olmuşlardır. *Hesykhasm* akımı, imparatorluk erkiyle bir çatışma yaratmadığı halde, (hatta tersine, imparatorlardan biri, VI. İoannes Kantakouzenos tahttan çekildikten sonraki yazılarında bu akımı benimsediğini belirtir), Kilise'nin içinde (manastırın coşkusuyla kilisenin tutuculuğu arasında) bir anlaşmazlığa yol açmış ve manastır rahiplerinin düşünüşünün canlılık ve bağımsızlığını ortaya koymuştur. Ancak, manastır rahiplerinin oldum bittim imparatorluk hükûmetiyle üstünde anlaşamadığı ve iki kurum arasında uzun bir mücadeleye götüren bir sorun olmuştur. Bu, manastırlara yapılan bağışlar sorunuydu — daha onuncu yüzyılda ve Nikephoros Phokas'ın zamanında bile bu sorun keskin bir hâl almıştı (bak. aşağıda s. 124). Din adamı olmayan kesimin dine düşkünlüğü – bazan bu, hesaplı bir dine düşkünlüktür, çünkü manastır rahipleriyle pazarlık ederek vergi toplayıcısının istemlerinden kaçınmanın bir yolu olur– manastırları armağan ve sunularla olduğu gibi, geniş toprak ve mülklerle de donatmıştır; imparatorlar, arazinin ölü–elin *(mortmain)** mülkiyetine geçmesi sonucunda kendi hazinelerinin bundan zararlı

(*) Bak. aşağıda s. 40/dn.

çıktığını, ordularının adamsız ve ikmalsiz kaldığını düşünür olmuşlardır. Manastırlarla imparatorluk hükûmetinin arasındaki mücadele kuramda bir gelişmeye yol açmamıştır([16]); ama yine de, ruhsal değil de ekonomik dürtülere dayanan bir sınırlama olsa bile, imparatorluk erki üstünde bir sınırlama meydana getirmiştir; ayrıca bu mücadele; Doğu Kilisesi'nin bir "Caesaropapism" düzenine bağlı olduğu görüşünü yadsıyacak nedenler arasından (aşağı düzeyde bir neden olsa da) biridir.

§ 4. Fakat bu vesilelerde ve sözünü ettiğimiz yollar aracılığıyla, Doğu Roma İmparatorluğu'nda Kilise gücünü gösterebilmiş ve ruhanî bağımsızlığını koruyabilmiş olsa bile, tümüyle ve başlıca, şu gerçek değişmeden kalmaktadır: Kilise Devlet'le içiçe geçmiş ve yaşayışında onunla sıkı sıkıya bütünlenmişti. İmparatorla patrik zaman zaman anlaşmazlığa düşebilirlerdi, fakat genel görünüş, iyi geçinen bir çiftbaşlı düzendi (diarşi). Patrikler bilgin ve yazar kişilerse; imparatorlardan bazıları da öyleydiler, çoğu bilginliğin koruyucusuydu. Patrik inançlıların piskoposu idiyse, imparator, Konstantinos zamanından beri "dıştakilerin piskoposu"ydu, putataparların ve sapkınların bakımı ve sağıltılmasıyla yükümlenmişti. Batı'da, Charlemagne zamanından sonra, imparatorla papa (imparatorun ender "Roma yolculukları" dışında) ayrılmışlardı, birbirlerinden yüzlerce kilometre uzaktaydılar; oysa patrikle Doğu imparatoru aynı hükümdarlık kentinde *(polis basilissa)* yaşıyorlardı, her ikisi de bu kent toplumunun üyeleriydi ve onun düşünsel yaşamının ortaklarıydı. Bu, yalnızca coğrafî bir olgu olarak görünebilir, fakat birincil önemde bir coğrafî olgudur. Gerçekte daha fazla –çok daha fazla– bir şeydir. Ortak bir yerde yaşamak, ortak bir zihniyet demektir; ortak bir yaşam yolu ya da daha doğrusu, yaşama bakmanın ortak bir yolu demektir; bir kelimeyle (bu yirminci yüzyılda insanların dudaklarından ve kalemlerinden eksik olmayan bir kelimeyle) ortak bir "ideoloji" demektir.

Bu ideoloji, özünde bir metafizik sorunuydu, ya da kesin olarak söylemek gerekirse, metafizik bir teoloji sorunuydu. Kalıtçısı oldukları Yunan dehası ile varlık konularına karşı yoğun bir ilgi duyan ve en hassas soyutlamaları yapabilecek ve ayrımlayabilecek, ince zarif bir dile sahip olan Bizans İmparatorluğunun adamları *(ouisa, hypostasis* ve *physis* gibi deyimlerle neler yapılamazdı ki?), Kutsal Üçlemenin kişilikleri arasındaki ilişki ve oğul'un insan biçiminde cisimleşme-

sinin niteliği gibi ruhanî sorunları düşünüyor ve duyuyorlardı, varlıkları âdeta bu sorunların içine girmişti. İmparatorun amacını ve işlevini tanımlayan *Epanagoge* gibi bir yasal belge, –böyle bir iklim ve ortamda, doğal olarak ve kendiliğinden bir biçimde– imparatorun bu aşkın sorunlar üstüne benimsemesi gereken görüşleri ortaya koymakta ve sıralamaktadır. (bak. aşağıda s. 103). Önemli olan şey budur: değerler değeri budur; ona oranla, toplumsal ve siyasal konular, günlük yaşamın genel sorunları, büsbütün unutulmamakla birlikte, geri planda kalır ve en sonda gelir.([17])

Bu koşullar altında ve bu düşünce iklimi içinde, dinbilimi doğal olarak bütün bilgilerin egemen kraliçesi olmuş, Bizans yazını da, esas itibariyle, dinbilimi sorunlarıyla ve Kutsal Kitap yorumlarıyla uğraşan bir din yazını olmuştur. Evet, bir parça hukuk incelemeleri yapılmıştı: yasa kodlaştırmalarının yer aldığı iki dönem vardı — birincisi sekizinci yüzyıldaki İsaurios hanedanı zamanında, –Justinianos'un Latin Kodeks'inin gözden geçirilip yeni bir Yunan biçimine sokulduğu– ikincisi de douzuncu yüzyıldaki Makedonya hanedanı zamanında; bir aralık, onbirinci yüzyılda, Konstantinoupolis'te bir hukuk okulu vardı. Fakat, Bizans'tan Batı'nın *glossator*'ları ve *post-glassator*'ları çapında hukukçu çıkmamıştır: Doğu Roma İmparatorluğu'nun hukuk bilimi sığ bir ırmaktı, hukukçularının da toplumsal ve siyasal yaşamı üstüne kuram geliştirmeye pek az katkıları olmuştu. Düşün ve yazın alanında kilise ve din adamları ağır basıyorlardı. Gerçi, Bizans yazınının tarihine geçmiş, kilise dışından birkaç tane yazar vardı.([18]) Bazan bir imparator kaleme sarılıyordu; VII. Konstantinos Porphyrogenitos İmparatorluğun yönetimi ve törenleri üstüne yazılar yazmıştır; I. Basileios'a, oğlu için yazdığı söylenen iki el kitabı ya da vasiyet yakıştırılır; II. Manouel de, onbeşinci yüzyıl başlarında oğluna, bir hükümdarın eğitimi için yararlı olacak kuralları bildirmiştir (bak. aşağıda s. 75). Bazan, bunlar ister –onbirinci yüzyıldaki Kekaumenos ve Nikoulitzas gibi– görüp geçirdiklerinin yalın derslerini günlük konuşma üslûbunda sıralamış, ister –ondördüncü yüzyıl başlarındaki Theodoros Metokhites gibi– tarih, yazın ve siyasetin yüksek konuları üstünde, en özentili "Attik" üslûpla yazılmış olsunlar, askerlerden ve bakanlardan da yazarlar çıkmıştır. Fakat, tümünde, alanı rahipler tutmuş ve manastır raflarıyla öteki kitaplıkları dolduran, onların yazıları olmuştur.

Din adamları, kendi yollarınca bilgili ve bilgin kişilerdi. Dinbili-

mi üstüne yazdıklarından bazıları, Batıda kullanılmıştır: Damaskos'lu Aziz İoannes'in — sekizinci yüzyılda yazılmış olup "Bilgi Pınarı" adını taşıyan ve ortodoks inancının esaslarını ortaya koyan incelemesi, on ikinci yüzyılda Latinceye çevrilmiş ve gerek Lombardiyalı Petrus'un *Sententiae*'sinde, gerekse Aquinumlu Aziz Thomas'ın *Summa*'sında bu kaynaktan[19] yararlanılmıştır. Dinbilimi incelemelerinin yanısıra, felsefe incelemeleriyle de düzenli olarak uğraşılmıştı: Aristoteles üstüne birçok açımlamalar yazılmış ve bunlar, Doğu'daki kadar Batı'daki bilginleri de etkilemişti; onbirinci yüzyıldan ve Psellos'un önayak olduğu Platon'un canlandırılmasından (bak. aşağıda s. 139) önce Platon daha az biliniyordu; fakat o zamandan itibaren Platon felsefesinin incelenmesi Konstantinoupolis'te kendisine bir yuva buldu ve Doğu'dan yavaş yavaş İtalya'ya ve Batı'ya aktarıldı. Bununla birlikte, Doğu Roma İmparatorluğu'nda hem dinbiliminin hem de felsefenin ekilmesine ve bu ekimden büyük bir yazı hasadı sağlanmış olmasına karşın, elde edilen sonuçlarda yeni ya da özgün sayılacak pek az şey vardı. Bizans'lı rahipler düşünür olmaktan çok, açımlamacıydılar; bunca çalışmalarına karşın, bütün uğraşılarından kalıcı ancak birkaç anı bırakmışlardır.

Geçmişin kalıtının, Bizanslıların kafasında nasıl ağırlığını sürdürdüğünü yukarıda görmüştük; onları köstekleyen dil güçlüklerinden bazıları da dikkatimizi çekmişti. Fakat, Bizans'ın kültürel yaşamında, bunlardan başka inceleme ürünlerindeki özgün düşünce eksikliğini açıklayabilecek bazı genel kusurlar da vardı. Bir kere, Yunan Kilisesi'nin manastırları düşünsel yaşamın gelişmesine, hiçbir zaman, Roma Kilisesi'ne bağlı keşişlerin yaptıkları gibi bir katkıda bulunmamıştır. Batı'da Benediktenlik altıncı yüzyıldan itibaren öğrenimle (genel anlamda, bilimle) birleşmiş ve bu tarikatın sonradan fışkıran dalları, Aziz Benedictus'la başlayan eski ve güzel bir geleneği sürdürmüştü. Batı'da, yine, hem Dominiken hem de Fransisken yeni keşiş tarikatları, onüçüncü yüzyıldaki ilk başlangıçlarından itibaren inceleme ve öğrenime yönelmişlerdi: ortaklaşa bir coşkuyla ve bazan birbirleriyle yarışarak, her iki tarikatın üyeleri de kendilerini yalnızca dinbilimi ve yüksek felsefe incelemelerine değil, aynı zamanda Devletin ne olduğu ve temeli, toplumun içinde bulunması gereken uygun düzen gibi uygulamaya ilişkin sorunların araştırılmasına da vermişlerdi; Dominiken Aquinum'lu Aziz Thomas hükümdarların egemenliği *(regimen)*, halkın hakları ve karma bir yönetim düzeninin değeri üstüne yazılar

yazmış, Fransisken Occamlı William da krallık yetkesinin bağımsızlığını ve kendi günündeki Papalığa karşı dünyevî iktidarın haklarını savunmuştur. Yunan Kilisesi'nin manastır rahipleri güçlü bir topluluk meydana getiriyorlardı, fakat onların arasında, Batı'da düşünceyi uyaran ve destekleyen farklı tarikatlar örgütlenmesi yoktu ve yukarıda gördüğümüz gibi zaman zaman Devlet yetkesine karşı çıkmış ve direnmiş olmakla birlikte, daha çok kendi yaşam biçimlerine ilişkin sorunlarla, özellikle de derin düşünme (istiğrak) öğretisi ve bu yöntemi uygulayarak ulaşılacak iç ışığın niteliği ile uğraşıyorlardı. "Hesykhastes"lerin felsefesi, toplumsal ve siyasal sorunlara eğilimli değildi; bu gibi konuları ciddiyetle ele alan tek düşünürün, Georgios Gemistous Plethon'un (1355-1450 dolayları) keşişleri (kendi deyişiyle "filozoflar"ı ya da "sofistler"i) sert bir dille eleştiren ve manastırlara yapılan bağışlara karşı çıkan bir kimse olması (bak. aşağıda s. 208-9) belki özellikle anlamlıdır.

Bizans kültür yaşamının, Batı'da bulunanlar gibi geniş ölçüde inceleme ve öğrenime kendilerini adayan, örgütlenmiş dinsel tarikatların yokluğundan daha da önemli bir başka kusuru vardı. Bu, her birinde çeşitli uluslardan gelen karma bir öğrenci topluluğu olacak ve yine herbirinde hem öğrencilere ders veren hem de biribirleriyle tartışan birçok öğretmen bulunacak genel bir örgütlenmiş üniversiteler sisteminin yokluğuydu. Batı'da onikinci yüzyıldan itibaren, İngiltere'de, Fransa'da, İtalya'da ve Almanya'da, ulusu ulusla, din adamlarını din adamı olmayanlarla, keşişleri (manastır andı içmemiş) rahiplerle harmanlayan üniversiteler kurulmuştu: bu farklı öğelerin –ayrı ayrı ulus ve dillerin, sınıf ve mesleklerin– karışımı, düşünme ve tartışmayı sürekli olarak uyaran bir etken oluyordu. Doğu ise, o kadar bahtlı değildi. Orta çağların ortasında, elindeki olanaklar bakımından, yalnızca çağdaş Batı'dan değil, kendi zengin geçmişinden de aşağı durumdaydı. İskender'in ardıllarının Hellenistik çağda ve ondan sonraki Yunan-Roma çağında, Doğu Akdeniz'in, Atina, Bergama, Rodos ve İskenderiye gibi birçok merkezinden düşünsel uyarımlar aldığı bir zaman olmuştu. Daha sonra, İustinianos çağında bile, yalnızca İstanbul'da (Konstantinoupolis) değil, Antakya ve İskenderiye'de, ("Musa'ların [sanat tanrıçalarının] dostu" ve Yunan felsefe düşünüşünün yuvası diye ün salan) Filistin'deki Gazze'de de (hukuk okuluyla tanınan ve ozan Nonnus'un *Dionysiaka*'sının bir kitabında şiir diliyle övdüğü) Suriye'deki Beyrut'ta da düşünsel yaşam merkezleri vardı.

Fakat yedinci yüzyılda Müslüman fetihleri Suriye ve Mısır'ı silip süpürmüş, bu ülkelerdeki Yunan düşünsel yaşam merkezlerini ortadan kaldırmış (ya da Arap bilim dünyası içinde özümlemiş) ve Bizanslı inceleyici ve bilginlere bir tek Konstantinoupolis merkezinin olanaklarını bırakmıştır. Ama Konstantinoupolis'te bile genel bir öğrenim sağlayan sürekli bir düzgün üniversite sistemi yoktu. Gerçi, ayrı ayrı zamanlarda ve ayrı ayrı ülkelerde bir üniversite kurma girişimleri yapılmıştır: bunlardan biri Photios zamanında Caesar Bardas'ın koruyuculuğu altında (İ.S. 850dolayları), bir başkası da Psellos zamanında IX. Konstantinos'un koruyuculuğu altında (1050 dolayları) olmuştu; fakat her iki girişim de büyük yada etkili bir kuruluş yaratamamıştır.

İstanbul (Konstantinoupolis) eğitim ve kültürle ilgilenmekten hiçbir zaman geri kalmamıştı: tersine, ileride dikkatimizi çekeceği üzere, *paideia* hep bu kentin ilkelerinden biri olmuş ve *paideia* davası Thomas Magister gibi yazarlar tarafından şiddetle savunulmuştur (bak. aşağıda s. 172). Fakat *paideia* hazinelerini aramak, daha çok, patriklik ve öteki rahiplik okullarının işiydi ve bu çabalar imparatorlarla hanedan üyelerinin koruyuculuğu altında yürütülüyordu; imparatorluğun koruyuculuğu ise, başlıca Konstantinos Porphyrogenitos'unkiler gibi imparatorluk derlemesine ya da prenses Anna Komnene'nin *Aleksias*'ı gibi övgücü tarihlere yol açmıştır. Nerede var, *paideia* bir tutkudan çok bir modaydı, diyebiliriz. Fakat ne de olsa yaygın bir modaydı ve çapı her neyse, Bizans tarihinin son aşamalarında başarı hanesine yazılmak gerekir. Komnenos'lar, 13. yüzyıldaki İznik (Nikaia) Laskarides'leri, 14. ve 15. yüzyıl Palaiologos'ları (II. Andronikos, VI. İoannes Kantekouzenos ve II.Manouel) hep bilginlerin koruyucuları ya da kendilerini bilginliğe adamış hükümdarlardı. Öte yandan, imparatorların bilimi korumalarının ve bilime düşkün olmalarının özgür ve genel düşüncenin gelişmesi üstünde aykırı bir etkisi olduğu ileri sürülebilir. Hükümdarı da bir bilgin ve hükümdarların ödevleri üstüne yapıtlar kaleme alan (II. Manouel gibi) bir yazar olunca, bir bilgin imparatora adanmış bir övgü ya da İsokrates'in söylevlerine kadar dayanan geleneksel üslûpta parlak bir "hükümdarlar için ayna"(*) yazmaktan başka ne yapabilirdi ki?

Sonra, iyi bahtlılığın Batı'ya sunduğu bir olanaktan Bizanslıların yoksun kalmaları sonucunu doğuran bir başka şey daha vardı. Bi-

(*) İslâm-Türk yazınındaki "siyasetname", "pendname" ve "nasihatname"lerin Batı'daki karşılığı. — Çev.

zanslılar genel olarak tek bir dil ve o dilin yazınıyla sınırlı kalmışlardı; bu durum ise belli bir içten-üremeye yol açmış, o da belli bir kısırlık yaratma eğilimi göstermişti. Batı yazarlarınınsa genellikle iki dilleri vardı — bir kendi gündelik dilleri, bir de bütün bilginlerin ortakmalı olan uluslararası Latince. İki dile egemen olabilmek, Batılıları uyartıyordu; Latincelerini esneklikle kullanmaları, bu etkiyi daha da arttırmaktaydı — onlar (Bizanslıların çoğu kez yaptıkları gibi) eski ustaların üslûbuna ve dönemlerine öykünerek kendilerini kasmıyor, kullandıkları Latinceyi Aquinumlu Aziz Thomas'ın başarıyla yaptığı gibi, mantıksal anlatımın gereklerine ya da Archipoeta'nın(*) ve Orta Çağlardaki öteki Latince lirik şiir yazarlarının yaptıkları gibi, yeni duyguların gereklerine uyduruyorlardı. Üstelik, Batı 12. yüzyıldan itibaren, özellikle de 13. yüzyıl boyunca Yunancadan Latinceye düşüncesini besleyen birçok çeviri kazanmıştı — örneğin, Damaskoslu Aziz İoannes'in yazıları; bunlar ya doğruca Yunanca asıllarından ya da İspanya'daki Müslüman bilginlerin kullandığı Yunanca özetlerinden (dolaylı olarak) çevrilmişti. Batı'ya oranla Doğu'nun bilim adamları tek dilli ya da *monoglot* idiler (7. yüzyılın sonundan itibaren Konstantinoupolis'te Latince artık kullanılmaz olmuştu); Yunan kalıtıyla sınırlanmış olarak yalnızca Yunan'ın dilini kullanıyorlardı nitekim, bu sınırlılığın acısını çekmekteydiler.

Gerçi, İran'la ve Bağdat Araplarıyla bazı temaslar vardı, ama bu ilişki, başlıca matematik ve doğa bilimi alanında kalmıştı[20]; 7. ya da 8. yüzyılda Buddha'nın yaşam öyküsünün Hindistan'dan ödünç alınarak *Barlaam ve Josaphat* adı altında Hıristiyanlaştırılarak Yunancaya çevrilmesi yahut daha sonraki bir tarihte hayvanlarla ilgili bir dizi Hint öyküsünün, bir süre İran ve Arap uyarlamalarında gezindikten sonra, Aleksios Komnenos için *Stephanites ve Ikhnelates* adı altında Yunancaya aktarılması istisnaydı (bak. aşağıda s. 95 vd. ve 149 vd.). Daha önemlisi ve çok daha büyük etki yaratan bir olgu, Bizans'ın Slavlarla teması ve Moravia'ya kadar (860 yılı dolaylarında) kuzeye ilerledikleri bir görev seferi sırasında Slavca bir âyin duaları metni saptayan ve Slav dilinin seslerini yazıyla anlatmak için bir alfabe yaratan Selânikli iki Yunan bilgini, Kyrillos ve Methodios'un çalışmalarıydı. Fakat Bizans'ın Slavlarla teması, aslında almaktan çok vermeye ilişkindi ve Balkanlarla Rusya'nın Slavları Bizans görevlile-

(*) Ortaçağın ünlü anonim ozanı.— Çev.

rinin gelmesine (ve Bizans hukukunun etkisine) her ne kadar çok şey borçlu olmuşlarsa da, buna karşılık, verebilecekleri çok az şey vardı — en azından düşünce alanında.

Latin Batı'dan alınacak çok daha fazla şey vardı ve 13. yüzyıldan itibaren (hatta daha 12.'deyken) Batı'nın gerek Haçlı Seferleri yoluyla, gerek ticaret aracılığıyla Doğu'ya taşınmaya başlaması ve Batı bilginliğinin genel bir saygı ve inceleme isteği doğuran örgütlenmiş bir düşünce bütünü ortaya koymasıyla, Latince de yeniden Bizans'a dönmeye başladı. Gerçekten, artık Batı'yla Doğu arasında iki yanlı bir trafik vardı: bir yandan Batı bilginleri doğrudan doğruya eski Yunancadan Latinceye çeviriler yapmaya girişmişlerdi (Moerbeke'li William'ın Aristoteles'in *Politika*'sını ve *Rhetorika*'sını çevirmesi gibi), bir yandan da Doğu bilginleri Latin klâsiklerini Yunancaya aktarıyorlardı. Maksimos Planoudes (1260-1310); yalnızca topladığı Yunan epigramları *Anthologia*'sı için değil (bu yapıt İ.Ö. 60'taki Gadaralı Meleagros'un *Stephanos*'unun ve İ.S. 10. yüzyıl başlarındaki Kephalas'ın *Anthologia Palatina*'sının bir ardılıydı), aynı zamanda Latin yazınının klâsiklerinden yaptığı birçok çeviriyle anılmayı hak eder. Maksimos Planoudes'in Latin yazınını inceleyen ilk Bizanslı olduğu söylenir; onun çevirilerinden (Makrobios'un açılımlamalarıyla) Cicero'nun *Somnium Scipionis*'inin, Ovid'in *Metamorphoses*'inin ve *Heroides*'inin, Boethius'un *De Consolatione Philosophiae*'sinin birçok yazmaları kalmıştır. Batı'da, Rönesans döneminde, öğretmenler öğrencilerine Yunanca alıştırmaları yaptırmak için bunları ders kitabı olarak kullanmışlardır. Az sonra da Demetrios Kydones (1320 dolayları-1400) "Latinler barbarlar kategorisindendir" diyen Bizans görüşüne tepki göstererek, Aquinumlu Aziz Thomas'ın yazıları için duyduğu hayranlıkla, onun *Summa Theologiae*'sini (ya da bazı bölümlerini), *Contra Gentiles*'inden birtakım parçaları, ayrıca Aziz Augustinus'la Aziz Anselmus'un kimi yazılarını Yunancaya çevirdi. Fakat Batı'ya gösterilen bu saygı, sürekli bir etki yaratabilmek için çok geç kalmıştı; Bizans bilginliğinin Avrupa düşünüşüne kayda değer bir katkıda bulunmak için çok fazla dar ve kendi içine kapanık olduğu yargısı değişmeyecekti. Bu bilginlik, kitap kurtluğu yolunda bir bilginlikti, ama yeterince kitabı da yoktu; bütün ciddiliğine ve gerçek bir hevesle işlenmesine karşın, fazlasıyla sınırlı ve kaşarlanmış bir çevrenin bilginliğiydi. Ne yaşama değgindi, ne de sorunların içine işleyebiliyordu. Gemistos Plethon bu genellemenin dışında kalır. Fakat o zaten orto-

doks çevrede yaşamamıştır: ömrünü Konstantinoupolis'ten uzakta, Peloponnessos içlerinde geçirmiş ve oralarda ders vermiştir.

§ 5. Tümüyle bakılacak olursa, Bizans'ın toplumsal ve siyasal kuram alanındaki başarısı, sınırlı bir başarıdır. Genel olarak tarih alanında Bizans yazarları kayda değer birçok anıtlar bırakmışlardır; Bizans yazınının en büyük tarihçisi de, Bizans'ta tarih yazarlığının bütün öteki yazın biçimlerini önem ve kapsamca aştığını haklı olarak söylemiştir.(21) Fakat, doğal olarak tarihin bir uzantısı ve geliştirilmesi olan ve geniş ölçüde, tarihi incelemenin doğurduğu kurgu ve sonuçlardan oluşan siyasal kuram alanında, Bizanslılar usta değillerdi. Evet, geçmişin tarihini inceleyip yazabiliyorlardı; fakat bu akışın içinde saklı fikirleri ayırıp ortaya koymakla daha az ilgileniyorlar ve onun gelişmesinin mantığını açıklamakla daha az uğraşıyorlardı. Bir Hıristiyan topluluğunun başı olan imparatorun, Altın Boynuz üstünde kurulmuş "Tanrının koruduğu hükümdarlık kenti"nde, "Tanrıya dayanan bir iktidar" sürmesini sağlayan toplumsal ve siyasal bir düzen şemasının, evrenin tanrılık sisteminin kesin ve oturmuş bir parçası olduğunu tartışmasız kabul etmekteydiler; genellikle, bu düzenin başının ve ön cephesinin görkemini göstermek ve kutlamakla yetiniyorlardı. Böylece, Bizans siyasal kuramı, Ayasofya diyakonu Agapetos'un I. Justinianos için yazdığı "Öğüt ve Danışma Bölümlerinin Serimlemesi"ndeki gibi (bak. aşağıda s. 67), *Fürstenspiegel* yani "hükümdarların aynası" adı verilebilecek bir biçimde başlamış, bir kez bu türde başlayınca da, bin yıla yakın bir süre bu tür içinde devam etmiştir. Bazan bir imparatorun kendisi oturup oğluna bir öğüt kitabı yazıyordu: görmüş olduğumuz üzere I. Basileios'un oğlu Bilge Leon için böyle iki kitap yazdığı söylenmektedir; II. Manouel de (1391-1425) İmparatorluğun son günlerinde oğlu VIII. İoannes'e, benzer bir biçimde, "Bir hükümdarın eğitimi üstüne öğütler" diye bir el kitabı ya da vasiyet bırakmıştır. Daha sık rastlananıysa, bir bilginin –keşiş, piskopos ya da başpiskopos– "hükümdarlık üstüne" bir kitap yazması ya da bir imparator için ahlâksal-siyasal öğütlerle karışık bir övgü kaleme almasıydı; İmparatorluk giderek zayıfladıkça bu türden yapıtlar da gitgide çoğalmıştı. 12. yüzyılın sonuna doğru Bulgaristan başpiskoposu Theophylaktos, öğrencisi olan VII. Mikhael'in (1071-8) oğlu Konstantinos için bir *Institutio Regia* yazdı: 13. yüzyılda keşiş ve bilgin Nikophoros Blemmydes, sonradan Konstantinoupolis'in Latinlerce işgali sırasında Ni-

kaia'da hüküm süren öğrencisi için *Andrias Basilikos* (Bir İmparatorun Heykeli) diye bir kitap yazdı: bir süre Thessalonike'de yaşayan bir keşiş, Thomas Magister, II. Andronikos'un hükümdarlığı sırasında (1282-1328) "hükümdarlık üstüne" ve "siyasal düzen üstüne" (birincisi imparatorun ödevlerini, ikincisiyse yurttaşların ödevlerini inceleyen) kitaplar yazdı: Mitraslı bilgin ve filozof Georgios Gemistous Plethon "Peloponnesos'un Durumu Üstüne" 1415 yılı dolaylarında biri II. Manouel'e öteki de oğlu Theodoros'a seslenen iki nasihatname kaleme aldı.

Bizans siyasal kuramının ana akışı, işte bu yöndeydi: İmparatorun "Tanrıya dayanan erki", bu erkin kullanılmasıyla ilgili eğitim yöntemleri ve erkin uygulama alanları üstüne, esas itibarıyla rahiplerce (zaman zaman da imparatorun kendisince) yapılan kurgulardan ibaretti. Bunlardan dördü özellikle anılabilir. Ama daha başka akımlar da vardı.

(a) Bazan, orduda ya da yönetim kademelerinde çalışmış olan kilise dışından bir kimse, kendi yaşatısının deneyleri üstüne "sıradan bir yurttaşın düşünceleri" türünden bir yapıt vermeye kalkışırdı. Bu çeşit yazıların en dikkate değer örnekleri, asker ve yönetici Kekaumenos'un *Strategikon*'u (subaylar için elkitabı) ve o da yine bir asker olan Nikoulitzas'ın "bir *basileus*'a uyarı" adlı kısa denemesidir — bunların her ikisi de onikinci yüzyılın ikinci yarısında yazılmışlardı. Çok farklı nitelikte bir başka örnek, Theodoros Metokhites'in kalın ciltler dolusu denemeleridir *(Miscellanea);* bu yazar. 13. yüzyılın sonunda, II. Andronikos zamanında, Büyük Logothetes görevini yüklenmiş, tarih ve siyasetten felsefe ve genel yazına kadar geniş bir çeşitlilik gösteren bir sürü konuda yapıt vermiştir. Yunanistan'ın eski tarihinin akışı ve anlamı üstüne düşünceleri, dünya işlerinin genel hareketini bir miktar kavrama gücü olduğunu göstermektedir, ayrı ayrı anayasa türlerinin iyi ve kötü yanları üstüne gözlemleri de, Polybios'unkilerden aşağı olsalar bile, hatta etiketlerden ve klâsik basmakalıp sözlerden başka birşey olmadıkları halde, yine de bir çeşit siyasal kuram oluşturma yönünde girişimlerdir.

(b) Bizans siyasal düşüncesinde ikinci bir ana akım, bilgince ya da skolastik akımdı. Fakat, belki de Bizans hiçbir zaman, yanısıra tartışma gelenek ve yöntemleri de getiren sürekli ve örgütlü bir üniversite yaşam düzeninin olanaklarından yararlanamadığı için, bu akım küçük ve cılız kalmıştı. Böyle olmakla birlikte, "skolastik" siyasal ku-

ram denebilecek iki örnek vardır. Biri, "siyasal bilim üstüne" ilginç bir diyalog (bak. aşağıda s. 75) 6. yüzyıldan kalma olabilir; bu yapıt, anlaşılan, gerçek krallığın bir *imitatio Dei* [Tanrıya öykünme] olduğunu (bir ölçüde Eusebios'un yaptığına benzer bir biçimde) kanıtlamaya çalışan karanlık bir sav içinde, Platonculuğu Cicero'nun yazıları üstüne birtakım bilgilerle hamur ediyor gibi görünmektedir. Öteki örnek ise, 2. yüzyılın sonlarında Ephesoslu Mikhael'in, Konstantinoupolis'teki yeni kurulan felsefe okulunda Aristoteles okuturken verdiği derslere dayanarak, Aristoteles'in *Politika*'sı üstüne yazılmış bir *skholia* ya da açımlama parçalarıdır (bak. aşağıda s. 145). Bu açımlama Aquinumlu Aziz Thomas'ın görüşlerini önceden haber vermektedir, fakat onun geniş kapsayıcılık ve derinliğini göstermekten çok uzaktır.

(c) Skolastik olandan daha büyük ve daha önemli üçüncü bir akıma da felsefî denilebilir. Bu akımın temsilcileri Bizans felsefesinin tarihindeki belli başlı üç düşünürdür — 9. yüzyılda Photios, 11. yüzyılda Psellos ve 15. yüzyılda Plethon. Bunlardan hiçbiri özgül olarak siyasete ilişkin herhangi bir kayda değer yapıt bırakmamıştır; fakat hepsi de genel inceleme ve çalışmaları arasında siyaseti ilgilendiren sorunlar hakkında düşünmüş ve yazmışlardır. *Epanagoge* adını taşıyan yasal belgenin başında imparator ve patriğin yerlerinin ve yetkilerinin tanımını Photios yapmış olabilir; bazılarının dediği gibi, belki, I. Basileios'un oğluna hitaben yazdığı iki el kitabını da gerçekte o kaleme almıştır; bir Bulgar prensine "bir hükümdarın ödevi nedir?" konusunda yazılmış uzun bir dinsel mektubun onun elinden çıktığı ise kesindir. Ayrıca, bir öğrenci çevresi toplayarak eski ve çağdaş Yunan yazarlarının siyasal ve yazınsal yüzlerce yapıtını onlarla birlikte incelemiş ve tartışmıştır. Psellos, aynı zamanda opportünist de olan bir Platonistti: Platon'un felsefesini Konstantinoupolis'teki başat Aristotelesçilikle boy ölçüşecek bir moda haline getirmişti; fakat onun Platonculuğu, gerçek Platonculuk olmaktan çok, yeni-Platonculuktu. Psellos felsefeci olduğu kadar söylevciydi de ve zaman zaman siyaset üstüne bir şeyler yazmasına karşın (hiç kuşkusuz kendi gününün siyasetine girtlağına kadar batmıştı) gerçek bir bilge olmaktan çok, arasıra sezgi pırıltılarıyla karışık bir söz ustasıydı. Plethon ise, düzensiz olmakla birlikte, gerçek bir filozoftu. "Peloponnesos Devleti Üstüne" iki söylevi, çağdaş siyasetin güncel sorunlarına karşı içten bir ilgi göstermektedir ki, bu Bizans düşünüşünün tarihinde benzeri olmayan bir

şeydir. Platon'un *Devlet*'indeki kuramı, dirilmiş *(redivivus)* bir Platon gibi, Güney Yunanistan'ın sağıltılmasına ve düzeltilmesine uygulamıştır. Plethon, inançlarının gerçek içtenliği bakımından Photios'u da Psellos'u da aşmaktadır. Psellos gibi o da giderek yeni-Platoncu okuldan bir Platonist olmuştu, fakat — Platonculuğun bile ötesine geçmiş ve "Zerdüştçü Kehanetler"in batınî gizemlerine dalmıştır. Bu gizemlere kendisini kaptırmış bir haldeyken, yaşlılığında Platon'un *Yasalar*'ını (Platon'un kendisinin de yaşlılık çağının bir ürünü olan bu yapıtı) yeni ve başdöndürücü bir yüksekliğe eriştirmeye kalkmıştır. Düşman Konstantinoupolis patriği tarafından yaktırılan ve günümüze yalnızca bazı parçaları kalan *Yasalar Üstüne* kitabında, hukuk kuramı ya da devlet anlayışıyla hiç ilgili olmayan ve (imparator Julianos'un çok eskiden yapmaya kalkıştığı gibi) Hıristiyanlığın yerini alacak yeni bir "Hellen teolojisi" kurmayı amaçlayan bir öğreti geliştirmeye çalışmıştır. Böylelikle, bir yeni-Hellen ulusçuluğunu bir yeni-pagan mistikliğiyle karıştırmıştır; Bizans geleneğinin tümünü bir yana bırakarak, düşünüşü, dinin ilk kaynağı olduğunu sandığı imgesel bir "Zerdüşt"-çülüğe çevirmiştir. Bizans kurguculuğunun sonu, böylece zamanın başlangıcına bir dönüş olmuştur.

(d) Aralarında bazıları dikkate değer kimseler olmakla birlikte, eğer Bizans filozofları siyasal ve felsefe hazinesine büyük bir katkıda bulunamamışlarsa, hukukçular ve onların yönetici meslekdaşları için söylenecek bundan öte sözler vardır. Bizans hukuk kitapları ve yönetimin yöntem ve amaçları üstüne incelemeler, (Bizans'ın lonca düzenini anlatan) *Eparkhos'un Kitabı* gibi *"custumal"*lerin (görenekler üstüne yazılmış yapıtların) yanısıra, İmparatorluğun toplumsal ve siyasal görüşlerine bir hayli ışık tutmaktadır. Justinianos'un *Novellae*'sından 8. yüzyıldaki İsauria hanedanından Leon'un *Ekloge*'sine ve Leon'un *Ekloge*'sinden 9. yüzyıldaki I. Basileios ve VI. Leon'un *Epanagoge*'sine kadar, imparatorun yerini ve haklarını, patriğin yerini ve haklarını ve Devletle Kilise arasındaki genel ilişki düzenini ortaya koyan ve tanımlayan birçok yasal belge bulunmaktadır. Sonra, Bizans'ın yasal belgeleri yalnız dünyevî hukuk alanıyla da sınırlı değildir. Kilise de kendi *kanon*'larını ve (Kilisenin dinsel yasalarının yanısıra, Kilise'ye ilişkin *nomoi*'yi, yani dünyevî yasaları da içeren) *nomokanon*'larını geliştirmiştir; Theodoros Balsamon (İS. 200 dolayları) gibi bir "kanonist"in yapıtları ve açımlamaları da, Kilisenin içinde yaşadığı ve işlediği toplumsal ve siyasal düzen anlayışına ışık tutmak-

tadır. Yönetim belgeleri ve görenek toplamaları (yalnızca Konstantinoupolis loncalarının görenekleri değil, çiftçi sınıfın ve denizci sınıfın görenekleri de — ya da genellikle adlandırıldıkları gibi, köylü ve gemici "kod"ları) düşünceyle ilgili olmaktan çok betimsel niteliktedir; fakat bunlar, yalnızca ayrıntılar bakımından bir bilgi kaynağı olmakla kalmazlar, aynı zamanda o zamanın fikir ve ilkeleri konusunda bizi aydınlatırlar. Claudius Roma İmparatorluğu için ne olmaya çalışmışsa, o da Bizans için aynı şeyi olmaya çalışan bilgin imparator VII. Konstantinos Porphyrogenitos (913-59), *de Administrando Imperio* [İmparatorluk yönetimi üstüne] ve *De Ceremoniis* [Törenler üstüne] bilgi vermesinin yanısıra, genel siyaset üstüne de görüşlerini yansıtmaktadır; yine 10. yüzyıla ait olabilecek (10. yüzyıl, yazında da yönetimde de ansiklopedik toplamalar çağıydı) *Eparkhos'un Kitabı*'nda ise, Konstantinoupolis'teki hüküm süren ataerkil Devlet sosyalizmi ya da en azından ticaret ve endüstri üstündeki Devlet denetimi düzeninden anlık görüntüler yakalanabilir.

Bu dört kaynağa -"sıradan insanın düşünceleri"ne; "skolastik" yapıtlara; filozofların söylevlerine; hukuk kitapları, *custumal*'lar ve yönetim belgelerine- ek olarak, ancak "çeşitli şeyler" diyebileceğimiz son bir kaynak daha vardır. Bazan bir dinbilim yapıtı, tartışma sırasında, bir siyasal öğretiye dönüşür: örneğin Damaskos'lu Aziz İoannes ikonaların kullanılmasını savunurken, ikonaklast imparatora karşı Kilise'nin gelenek ve haklarını çıkaracak ve Caesar'ın olan şeylerin sınırları bulunduğunu ileri sürecektir. Yine, bazan, Bizans'a Doğu'dan gelen bir öykü ya da masal, siyasal bir ders çıkarılacak bir biçime sokulur: örneğin, 8. ya da 9. yüzyılda *Barlaam ve Josaphat* adı altında Hıristiyan bir görünüşe ve Yunanlı bir kılığa sokulan Buddha'nın yaşamına, krallığın ne olduğu üstüne bir tartışma katılmış, yahut 1080 yılına doğru bir dizi Hint masalı, Yunanlı bir yazar tarafından çevrilerek ya da özetlenerek, hükümdarla danışmanları arasındaki ilişkilerin nasıl olması gerektiğini göstermek amacı için kullanılmıştır. Sonra, yine bazan, 10. yüzyılın sonundaki *Philopatris* gibi, İmparatorun manastırların mülkiyeti bakımından taşıdığı haklar konusuna giren ve Loukianos türünde bir hicviye biçimi içinde derin bir siyasal sorunu ortaya koyan alaylı hikâyelere rastlarız. Hatta, geleneksel Bizans türünde bir kralı öven ve yücelten, "düzmececilik" niteliğinde bir yazın alıştırması bile bulabiliriz — 2. yüzyıl rhetorikacısı Aelios Aristeides'in tür ve üslûbunda "bir krala" *(eis basilea)* seslenen bir söylev

olarak yazılmış ve onun yapıtları arasına konulmuş bir parçayı söylemek istiyorum. Fakat, bu düzmece *(pseudo)*- Aristeides'in *eis basilea* söylevinin bir Bizans kökenine yakıştırılması salt tahmine dayanmaktadır; onun için de, geri bırakılmış ve bu tahminin doğru olduğunun bir ölçüde savunulmaya çalışıldığı Ek'e konulmuştur.

II. BİZANS ORTAMI

§ I. Batı'da, Orta Çağlar boyunca, insanlar, örgütlü bir topluluğu yöneten ve esinleyen bir etkenler üçlemesinden söz ediyorlardı: *Regnum, Sacerdotium* ve *Studium.* Doğu İmparatorluğunda ise, tarihinin bin yılı boyunca benzer (benzer, ama ayrı) bir üçlemeden söz edilebilir: *Basileia, Ekklesia* ve *Paideia.* Bu adlar özdeş görünmekle birlikte, herbirinin içeriği ayrılmaktadır. Doğu İmparatorluğunun *Basileia*'sı, görmüş olduğumuz üzere, Batı'nın *Regnum*'undan daha az dünyevîydi. Bizans Basileus'u "tinsel" şeylerle (bedene ilişkin şeylerle olduğu gibi, ruha ilişkin şeylerle de) uğraşmaktaydı: Havarilerin, Babaların ve Yedi Genel Konsil'in geleneğine dayanan bir Hıristiyan topluluğunun merkezinde duruyor ve onun bir simgesi oluyordu. Doğu'nun *Ekklesia*'sının da, ileride dikkatimizi çekeceği üzere, kendine özgü bir niteliği vardı: Batı Kilisesinden daha az (klerikal) örgütlü, daha az tekçi (daha çok bir federalizme eğilimli) ve daha geniş bir biçimde halkın yaşamına ve dinbilimsel araştırmalar için duyulan genel ve yaygın bir tutkuya dayalı idi. Bunlar gibi, Bizans'ın *Paideia*'sı da Batı'nın *Studium*'undan farklıydı: güzel yazın sanatını saray ve imparatorluk ailesi tutuyor, bu tür edebiyat yönetimde ve kamu görevlileri arasında geliştiriliyor, Konstantinoupolis'in ve Thessalonike gibi öteki büyük şehirlerin genel toplumunca izleniyordu. *Paideia,* Hellenizm ulusal duygusu denebilecek bir şeyin içine kök salmış, ondan beslenmekteydi: yaygın bir toplumsal etkisi vardı, bilginlerin bir ayrı çabası olmaktan fazla bir şeydi. Evet, *paideia*'nın çoğu kez yozlaşıp *encyclopaideia*'ya döndüğü doğruydu: öykünmeci ve bazan da yüzeyde kalan bir bilgiçlik oluyor, zarif alıntılar, sözlükler ve derlemeler biçimine bürünüyor ve Batı'nın 12. ve 13. yüzyıllarda sahip olmaya başladığı sürekli bir örgütlenmiş üniversite eğitimi düzeninden yoksun bulunduğu için de, kesintisiz bir bilginlik geleneğinin sağlam temeline dayanmıyordu. Fakat, Bizans *paideia*'sı erdemlerinde de kusurlarında da kendine öz-

güydü ve bir benzeri daha yoktu, Avrupa'nın genel kalıtına kendi özel armağanlarını eklemişti — en önemlisi, Balkanların ve Rusya'nın Slav halkları arasında yaptığı görev ve yaydığı kültürdü.

§ 2. Bizans *Basileia*'sı. Bilginler Bizans İmparatorluğu'nun ne zaman başladığını çok tartışmışlardır. Bazıları, "Bizans" sözcüğünün kesin anlamıyla, İmparatorluğun gerçekte İsauros'lar hanedanı zamanında, 8. yüzyılda Arapların Suriye ve Mısır'ı almalarından sonra, III. Leon'la ardıllarının küçülen egemenlik alanlarını yeniden örgütlenmeleri ve imparatorluğun savunmasını Anadolu dağlılarının askerî desteğine dayandırdıkları sırada başladığını söylemektedirler. Daha başkaları, Bizans çağının Heraklios'un hükümdarlığıyla (640-41) başladığını ileri sürmekte ve onun 629 yılında Persleri yendikten sonra, Perslerin "Kral" (hükümdar) ünvanını batıya taşıyıp Konstantinoupolis'e getirdiğine işaret etmektedirler; o zamana değin resmî bir ünvan olmayıp yaygın bir ad olarak kullanılan Basileus ünvanını ilk kez o resmen takınmıştır. Fakat, Bizans İmparatorluğu'nun kuruluşu için daha eski bir tarih de önerilmiştir. I. Konstantinos'un, bir yıldan uzun bir süre boyunca Doğu'da Roma İmparatorluğunun merkezi ve beyni olacak "hükümdarlık kenti"ni kurduğu 324 yılı. Bu eski tarihin savunulması tutarlıdır, hatta kesindir. Kesinliği, yalnızca Konstantinoupolis'in kurulmasının İmparatorluğu Doğu'da bin yıldan uzun bir süre boyunca yöneten merkez ve beyin olmasından ileri gelmemekte, aynı zamanda (ve bu daha önemli bir nedendir) Konstantinoupolis'in kuruluşunun imparatorluğunun temeli ve iskeleti olarak Hıristiyanlığın kabul edilmesiyle aynı zamana denk gelmesine ve Bizans İmparatorluğu'nun özü ve yüreğinin, başından sonuna, imparatora "Tanrı-kaynaklı" erkini veren ve onun hükmettiği topluluğun yapısını belirleyen Hıristiyan inancı olmasına dayanmaktadır.

Kökeninde imparatorluk Romalıydı ve üyeleri yüzyıllarca kendilerine *Romaioi* [Rum] dediler. İuistinianos'un hükümdarlığı sırasında ve 6.yüzyıl boyunca Romalı öğe hâlâ göze çarpmaktaydı: İmparator Latin Batı'yı geri almaya çalıştı ve imparatorluğunun dayandığı yasaları Latince olarak kodlaştırdı. Fakat Romalı öğe zamanla Yunan-Romalılaştı (III. Leon'un hükümdarlığı sırasında yasalar Yunanca yazılmaya başladı ve bilginler artık *Jus Graeco-Romanum*'dan söz eder oldular); giderek Yunan-Roma karışımı Yunanlı bir şeye döndü — salt ve yalın Yunanlı bir şeye.(22) Tutuculuk hâlâ Romalı din deyimlerine

sarılıyordu; ama bu deyimlerin gerisindeki olgu Yunanlıydı — bu gerçeğin özü Yunan Kilisesi, Ortodoks Kilisesi, 787 yılında toplanan Yedinci Genel Konsil sırasında Doğu Akdeniz'de aldığı biçimiyle Hıristiyan Kilisesiydi. Fakat, Bizans tarihinin bin iki yüzyılı boyunca tutuculuk hep değişimle karışmış, değişim de durmadan tutuculuğa çarpmıştır: bütün o yılların özü ve çekiciliği budur. Değişim de tutuculuk da kazanılan başarılarda hak iddia ederler. Ama belki, değişimin büyük gücünün hakkını tanımaktan önce, ilkin tutuculuğa saygı sunmak adaletin gereklerine uygun olur.

Bizans İmparatorluğu, uzun zaman, bir Mısır dikilitaşı ya da "göğün oğlu"nca yönetilen eski ve değişmez Çin üslûbunda bir Çin tapınağı (pagoda) gibi, katı bir hareketsizlik içinde bulunan *monolithik* (tektaştan) bir yapı sayılmıştı. Bu görüşte bir gerçek payı vardı. Bizans, bir ölçüde, "mumya sargıları dolanmış bir makara" idi. Bizans yapıtlarında anlatılan katı bir tören mekanizması, imparatorun bütün yaptıklarını ettiklerini sarıp kuşatıyordu: gelişmiş ve dal budak salmış bir bürokrasi yönetimin hareketlerini düzenliyordu: Konstantinoupolis'in yaşayışında genel bir *mortmain(*)* düzeni vardı. Bu düzende, bir ölçüde güvenlik, hatta bir ölçüde özgürlük bulunmaktaydı. Evet, *basileus*'un keyfince hüküm süren bir *autokrator* olduğu doğruydu (çünkü o da Uzak Doğu'daki benzeri gibi "göğün oğlu" idi): yasayı o yapıyordu, mahkemelerin son başvurma yeri oydu, yönetimi o denetliyordu: tek başına hem yasama, hem yargı, hem de yürütme organıydı. Kuramca yaşamayacağı hiçbir *şey* yoktu, fakat gidemeyeceği bazı *yollar* vardı. Büründüğü törenlerin ve çevresini saran bürokrasinin değeri ve hikmeti buydu. Mutlak bir egemenliğin *(autokratia*'nın) istikrarlı olması için kendiliğinden hareketle *(automatism*'le) güvencelenmesi gerekir; ama ona istikrar getiren kendiliğinden hareket, aynı zamanda bir sınır da koyar ve uyruklarının özgürlüğü için bir çeşit güvenlik sağlar. Bizans topluluğunun örgütlü ve geleneksel yapısı, bu topluluğun tuzu ve güvencesiydi. Kilise ve törenleri –yalnız törenleri değil, yasaları [kanon'ları] da– bu yapının bir parçasını meydana getiriyordu; Kilise, imparatorun da kendi tören ve "kanon"larıyla bağlı olduğu, "Kutsal Kilisenin sadık hizmetçisi *(doulos)* ve oğlu" olmakla yükümlü

(*) Sözcük anlamıyla **ölüel.** Eski hukukta din adamları toplumsal hakları bakımından ölü sayıldıkları için, kilise kuruluşlarının "değişmez" mülkiyetine böyle denirdi; sonradan, bu deyim, doğaları gereği sürekli olan ortaklıkların mülkiyet ya da tasarrufları hakkında kullanılmaya başlandı. — Çev.

bulunduğu, yedi Konsil'in kararlarına ve kilise "kanon"larına –bu arada evlenmeyi düzenleyen "kanon"lara da– uymak zorunda olduğu görüşündeydi. Göreneğin egemenliğine bağlı bir Bizans imparatoru, ne de olsa sınırlı bir otokrat sayılırdı.

Görenek ve tutuculuktan aynı zamanda kuvvet alıyor olsa bile, onlarla sınırlanan imparatorun, bir yandan da, değişikliğin gücüyle karşılaşması ve yeni zamanların getirdiği yeni gelişmelerle hesaplaşması gerekiyordu. İmparatorun yerini ve erkini özellikle etkileyen iki gelişme vardı. Bunlardan biri, yukarıda değinildiği üzere (bak. s. 21), feodal bir düzenin tohumlarının gelişmesiydi. Bizans, 8. yüzyıldan itibaren yalnızca bürokrasinin dilediğini yaptığı bir yer değildi, onunla erki paylaşmak isteyen ve imparatorları çıkarıp indirmeye kalkışan bir aristokrasi de vardı; imparator bazan Trakya ya da Anadolu'nun topraklı aristokrasisi arasından çıkıyor ve onların davalarının savunucusu oluyordu, bazan da –hatta belki daha çoğucası– köylülüğü savunmaya ve köylülerden kurulu bir piyade gücüne dayanmaya çalışıyordu. Değişim hiç durmadan sarayın kapılarını çalmaktaydı: "baronlar" (yerel aristokrasi) tabakası *autokrator*'un erkine sık sık karşı çıkıyordu. İkinci değişim, gelişme ve zorlaması rahipler tabakasından gelmişti. I. Justinianos Kilise'ye egemen olmuş –ya da olmaya çalışmış– olabilirdi: İsauros'lar ailesinden Leon ikonaklastik politikasını imparatorluk buyrultularıyla yürütmeye çalışmış olabilirdi; fakat Bizans tarihinin son yedi yüzyılı boyunca Kilise'nin ve rahiplerin önem ve erklerinin durmadan büyüdüğü ve durmadan Bizans topluluğunun dengesini değiştirdiği kesin bir gerçektir. Konstantinoupolis patrikliğinin yetki alanını genişleten, ikonaklasm yanlısı bir imparatordu — III. Leon, bunu, o zamana değin Batı'ya bağlı olan eyaletleri (Sicilya, Kalabria ve İllyria'yı) patrikliğin denetimine bağlayarak yapmıştı; fakat Ortodoks Kilisesinin genişlemesi, başka herşeyden çok, kendisinin 9. yüzyılın sonundan itibaren Slavlar arasındaki din yayma (misyonerlik) çalışmaları sonucunda olmuştu. Federal bir ilkeye dayanarak ve Slav dünyasında kendi esinlemesiyle yükselen yeni kiliseleri tanımaya hazır olduğunu göstermekle, Ortodoks Kilisesi yeni bir büyüklüğe erişti. *Basileia,* dünyevî egemenliğinin alanı bakımından gitgide küçüldükçe küçüldü: *Ekklesia* ise büyüdükçe büyüdü; Konstantinoupolis patriği, zamanla Bizans adının en önemli taşıyıcısı ve aracı haline geldi. Bizans İmparatorluğu, başından itibaren özünde bir Hıristiyan topluluğu olmuşsa, bu niteliği zaman süreci içinde giderek daha da artmış

ve sonunda bir imparatorluktan çok bir kilise olmuştur. Son Palaiologos savaşta öldüğü ve *Basileia* ortadan kalktığı zaman, *Ekklesia* sapasağlam kalmış ve Konstantinoupolis patriği bundan böyle Bizans kalıtının onurunu –ve yükünü– omuzlarında taşımıştır. Ondan sonra bütün Yunan geleneğini Yunan Kilisesi canlı tutmuştur: 19. yüzyılda Yunan bağımsızlığının dirilmesini esinleyen başlıca etken Yunan Kilisesiydi: bugün de hâlâ bütün Yunanlıların birliği ülküsünü yaşatan Yunan Kilisesidir.

Bizans İmparatorluğu'nun yaşam ve gelişmesinin hem tutuculuğun hem de değişimin gücünü gösteren bir yönü vardır. Bu yasal yöndür. Burada, hem Justinianos tarafından Latin dilinde kodlaştırıldığı biçimiyle Roma hukukunun anlatım biçimi vermekle kalmayan, aynı zamanda ruhu da değiştiren ilerici bir hukuk reformu olduğunu görüyoruz. Dinde "ikonaklast", hukuktaysa Benthamcı gibi bir şey olan köktenci İmparator III. Leon, yenilikçilerin ilkiydi. Onun hükümdarlığı sırasında *Ekloge* (Seçme) yayınlanmıştır; bu yapıtı, başlığı şöylece anlatır: "Büyük Justinianos'un *Digesta, Codex* ve *Novella*'larından... daha büyük bir insanseverliğe *(eis to philanthropoteron)* yönelik bir yeniden gözden geçirmeyle yapılmış... yasa seçmeleri." "Daha büyük bir insanseverlik" Kilise'nin ve Hıristiyan duyusunun etkisini göstermektedir: örneğin, daha yüksek bir evlilik anlayışı ve ölüm cezası yerine el-kol gibi vücut kesme cezaları konması (kuşkulu bir reform!); fakat *Ekloge*'nin dilinin Yunanca olması ve yasanın böylelikle, İmparatorluğun güncel ve konuşulan dilinde ortaya konulmuş bulunması, belki de kendi açıkladığı yeni bir insanlık ölçüsü getirmek amacından daha az önemli değildi. III. Leon'un (717-41) yasa reformu da, ilk iki Makedon imparatoru olan I. Basileios ve VI. Leon'un (867-912) çeşitli yasama kararları ve belgeleriyle görünüşte düzeltilmiştir — o reformun "iyi yasaların, imparatorluk için faydasız bir saptırılması olduğu için arıklandığı" söylenmiştir (bu sözlerle ikonaklast imparator eleştirilmektedir); gerçekteyse, sürdürülmüş ve genişletilmişitr. Bu belgeler arasında kırk madde olarak düzenlenmiş ve yargıçların mahkemelerde kullanıp uygulamaları için pratik bir yasalar derlemesi diye düşünülmüş bir el kitabı '*Prokheiron*, ya da "elde taşınacak yasa") vardır; yine bunların arasında, resmen yayınlanmış olmayabilen, ama sonradan Slav dillerine çevrildiği ve böylelikle Rusya'nın gelişmesini etkilediği için[23] önemi hiç de küçümsenemeyecek kırk başlıklı bir Giriş *(Epanagoge)* vardır; doruklarında, son olarak, yalnızca (hem özel hem kamusal) dünyevî hukuku değil, aynı zamanda Kilise hukuk

ve "kanon"larını da kodlaştıran *Basilika*'nın altmış kitabı vardır. Her üçünde de, kullanılan dil Yunancadır: *Basilika*, Bizans İmparatorluğunda bilinen en büyük ve en tam yasalar toplamasıydı ve bu ülke hukukunun temeli olmuştu. Onikinci yüzyılda buna bir dizin eklendi *(Ti Pou Keitai*, yani Ne Nerededir). Bütün bu başarılarıyla Bizans, Avrupa'da bir eşi daha bulunmayan bir yasal ilerlemeyi gerçekleştirmiş olarak Batı'nın karşısına dikilebilirdi.(24)

Bu arada Yunan Kilisesi'nin kanonistleri düzenli bir biçimde kilise hukukunu inceliyor ve geliştiriyorlardı; Theodoros Balsamon'un 12. yüzyıl sonundaki açımlama ve yapıtları, kendi ölçülerinde, keşiş Gratianus'un 1140 yılı dolaylarında Batı Kilisesi'ne verdiği *concordantia discordantium canonum*'a paraleldir. 12. yüzyılın sonuna ve İstanbul'un (Konstantinoupolis) 1204'te Latinlerce fethinin yıkıcı sarsıntısına değin, Bizans İmparatorluğu, hukuk alanında –haklı nedenlerle– tutucu olduğu kadar yaratıcıydı da. Yönetim alanında da, bürokratik gelenek sevgisinin yanısıra, bir uyarlanma ve değişme gücü de göstermekteydi. Yine burada da, klişeleşmiş ya da katı yöntemlere bağlanmış olmaktan çok uzaktı. Zaten Bizans yönetimi üstüne açık bir fikir edinmeyi olanaksız kılmasa bile, çok güçleştiren, kamu görevlilerinin adları gibi işlevlerinin de sürekli olarak değişmesi ve durmadan yenilenmesi olgusuydu. Bizans Devletinin yeni bir tarihçisi, şu sözlerinde gayet haklıdır: "Bir zamanlar geçerli sayılan, Bizans'ın taşlaşmış bir devlet yapısı olduğu görüşünün tam tersine, bu devletin niteliği ve onunla birlikte, saray örgütlenmesi ve yönetim mekanizması hep sürekli bir değişme içinde bulunmuştur."(25) Bir kelimeyle, Bizans, hiçbir zaman Çin hareketsizliğinin bir başka örneği değildi.

Fakat, Bizans İmparatorluğu Çin'in bu özelliğini taşımıyor idiyse, yine de, ruhça Batılı olmaktan çok Doğulu olup olmadığı ve Batılıdan çok Doğulu bir devlet türünü kendine model alıp almadığı sorusu sorulabilir. Bizanslılarla Doğulu komşuları arasında bir hayli gerek dostluk gerek düşmanlık ilişkileri olmuş ve her iki yan da biribirini etkilemiştir. Bizans masal ve efsanelerinde, Bizans törenlerinde ve giyiminde, Bizans sanatında ve mimarisinde Doğu izleri ve eğilimleri vardır. Saray giyim kuşam ve törenlerinin *Persicus apparatus*'u gerçekten besbelli ve çarpıcıdır, fakat bunun kaynağı Bizans-öncesine gider. *Adoratio*'lu(*) bir Saray töreni kurmakta, imparator Diocletianus daha

(*) Ayağa kapanmalı, secde etmeli. — Çev.

çok eskiden Doğu'ya öykünmüştü: kademelendirilmiş bir öncelik-sonralık sırası, imparatorun giysilerinin ve tacının debdebe ve görkemi I. Konstantinos'la ardılları tarafından yaratılmamış, onlara kalıt olarak gelmişti. İmparatoriçe seçmek için düzenlenen "Gelin yarışması", yani imparator aralarından birini ayırsın diye en güzel *débutante*'ların toplanması, geçmişte olmayan bir Bizans yeniliğidir; bu tören Arap – ya da hatta Çin– kökenli olabilir; hiç kuşkusuz Doğu'da benzerleri ve koşutları vardır. Fakat Bizans yaşamındaki bütün Doğulu öğelerin en çarpıcı olanı, hadımların yeri ve erkidir. Çin'de ve öteki Doğu ülkelerinde olduğu gibi, Bizans'ta da hadımlar yalnızca bir toplumsal kurum değil, aynı zamanda siyasal bir etken idiler. Narses gibi bazıları generaldi; bazıları devlet adamı ya da patrik olmuşlardı; oda uşakları ve elbisecibaşıları gibi, görevleri gereği imparatorun kişiliğine yakın bulunan kimseler, her zaman hadımdı. Bunların kullanılmasında iç nedenler olduğu gibi, Devlete ilişkin nedenler de vardı; hadımlar aile kuramazlardı ve doğal yapıları gereği, bütün imparatorların çekindiği, kalıtsal görev ve erk edinme eğiliminden uzak olurlardı. Bizans için iyi birşey sayılması gereken özellik, hadımların hiçbir zaman, Çin'de yaptıkları gibi, erke göz diken ve "kötü bir çıkar" izleyen örgütlü bir topluluk meydana getirmemeleriydi: Bizanslı hadımlar toplumun bütününe yayılmış ve onun genel işleyişine karışmışlardı.(26)

Bizans İmparatorluğu düzenindeki Doğulu öğeleri sıralayabilir ve sınıflandırabiliriz; fakat imparatorluğun kendisi, toplu ve genel yaşamında hiç de Doğulu bir kurum değildi. İmparatorluk, Doğulu komşularını etkilediği gibi, elbette, onlardan etkileniyordu da; fakat başlangıcında esas itibariyle Batılıydı ve sonuna değin öyle devam etti. Başından sonuna, Bizans doğal yapısı gereği, Yunan'la Roma'nın bir karışımıydı — zamanla denge gitgide Yunan'dan yana ağır bastı, ama yine de karışımında Roma öğeleri vardı. Bizans *Basileia*'sının özü Yunan Ortodoks biçimiyle Hıristiyanlıktı ve yukarıda değinildiği üzere, bu öz, taşıyıcısı ve desteği olan dünyevî araç ortadan kalktıktan sonra da varlığını sürdürdü. Eyleminin yasal çerçevesi Roma hukukuydu — bu hukuk, giderek Latin yerine Yunan dilinde anlatımını buldu ve Yunan Hıristiyanlığı ilkelerine daha çok uyacak biçimde değiştirildi, ama hiçbir zaman Roma'nın koyduğu temellere dayanmaktan ayrılmadı. İmparatorluğun dili ve kültürü, sonuna değin Yunanlıydı; Yunan'ın eski geleneği –şiiri ve felsefesi, rhetorikası ve tarih bilimciliği– her zaman düşünce ve beğeninin ölçüsü olarak kaldı; bunlar

en sonuna değin düzenli bir biçimde işleniyorlardı, hatta son Laskarides'ler ve Palaiologos'lar hanedanları dönemlerinde her zamankinden daha çok işleniyorlardı. Bizans'a "Doğu Roma" diyebiliriz, "Doğu" imparatorluğu da diyebiliriz. Fakat sözünü ettiğimiz bu imparatorluk, Batı'nın yaşam ve geleneğinin bir parçasıdır. Bizans bütün tarihi boyunca ve özellikle de 1100 yılından itibaren, Batı'ya bir şeyler veriyor ve Batı'dan bir şeyler alıyordu. Batı resim ve mimarisini esinlemiş, Batı dinbilimine bir çok katkılar yapmış(27), Batılı Devletlere yönetim fikir ve yöntemleri, resmi üslûp ve ünvanlar vermiştir, Batı bilginlerine daha ondördüncü yüzyılda ve İstanbul'un (Konstantinoupolis) düşünüşünden çok önce Yunan yazınının esinini ve İtalyan Rönesansının tohumlarını göndermiştir. Verdiği gibi almıştır da. Batı Yunancayı Latinceye çeviriyorsa, Bizans da Latinceyi Yunancaya çeviriyordu: Aquinumlu Aziz Thomas'ın yapıtlarını biliyordu, bu yapıtları kendi diline aktarmış ve kullanmıştır. Bizans, Avrupa uygarlığı toprağının derinliklerine kök salmıştı ve bu uygarlığın gelişmesiyle her zaman ilişkili olmuştu. Ancak, Yunan'ın ve Yunan kalıtının Doğulu olduğu varsayımını yaparsak, Bizans'ın da Doğulu olduğunu söyleyebiliriz. Fakat bu varsayımı reddetmek için, bir kere ortaya koymak bile yeter.

§ 3. Bizans *Ekklesia*'sı. İncelememizin başlarında, Bizans Kilisesi'nin niteliği ve Bizans Devleti'yle ilişkisi üstüne bir şeyler söylemiştik.(28) Burada, herbiri olumlu bir anlam içeren üç tane olumsuz önermeyi öne sürmemiz ve kanıtlamaya çalışmamız yetecektir.

Birincisi: Bizans Kilisesi, bir Kaesarizm ya da Erastianizm sistemi altında yaşayan ve işleyen yahut ruhanî sorunlarda dünyevî erkin üstünlüğünü kabul eden bir Kilise değildi; İmparatorlukla yakından ilişkili olmakla birlikte, İmparatorluğun yarattığı bir kurum değildi, ondan bağımsız olarak kendi geleneğine dayanan ve kendi kurulları (konsil'leri) ve patriği aracılığıyla, yine bağımsız olarak görüşlerini dile getiren, İmparatorluğa paralel bir yapı düzeniydi. Kendi devinmesiyle ve kendi özgür yaşamı içinde hareket ediyordu. İkinci önerme, hemen birinciye bir ektir ve onun ağırlığını pekiştirmektedir. Bizans Kilisesi, bir Erastianizm düzeni altında yaşamadığı gibi, bir klerikalizm (rahipler egemenliği) düzeni altında da yaşamıyordu. Din adamı olmayanların üstünde görkemle tahtına kurulmuş kutsal *[sacerdotal]* bir Kilise değildi; hatta "demokratik" bir Kilise olduğunu bile söyle-

yebiliriz — mahalle papazları halk kesimleri arasından geliyor ve inançlı topluluklarının [cemaatlerinin] sıradan üyeleriyle yakın bir ilişki içinde yaşıyorlardı; halkın görüş, kanı ve inançları, ikonaklasm çatışması sırasında ve Yunan Kilisesi ile Latin Kilisesinin birleşmesi sorununda görüldüğü gibi genellikle kesin sonucu belirleyen bir etki yaratıyordu. Halk tasvirlere dört elle sarılmıştı; halk kendi kiliselerinin Roma'dan bağımsızlığına dört elle sarılmıştı — sonunda ağır basan, halkın isteği oldu. Üçüncü önerme de, ikinciyle ilişkilidir. Bizans Kilisesi klerikal olmadığı gibi, bütün Ortodoks Hıristiyanları Konstantinoupolis'ten yönetmeye ve onların hepsinin üstüne Ayasofya Kilisesinde oturan bir patriğin yetkesini zorlamaya çalışan merkezîleşmiş ya da yetkeci (otoriter) bir Kilise de değildi. Tam tersine, federalizm ilkesine göre davranan bir Kiliseydi. Kyrillos ve Methodios'tan başlayarak, dinlerini Balkanlara ve Rusya içlerine yayan bir misyoner etkenliği gayretiyle dolu olarak, misyon kiliselerinin bağımsızlığını kabul etmişti; gayet haklı olarak, "Bizans ülküsünün... biribirleriyle karşılıklı-komünyon [ortaklaşma] ilişkileri olan bir dizi kendi başına buyruk *(autokephalos* = başı kendinden, "bağımsız" anlamına) Kilise olduğu" söylenmiştir. ([29]) Bu, bağımsız dinsel toplulukların, bir federalizm temeli üstünde, biribirleriyle karşılıklı-komünyon ilişkileri olması fikri, Doğu Akdeniz Kiliselerinin eski ve akıllıca bir geleneğiydi. Slâvlar arasındaki din yayıcılık etkenliklerinden önceydi. *"Pentarkhia"* –Aleksandria (İskenderiye), Antiokhia (Antakya), Konstantinoupolis (İstanbul), Jerusalem (Kudüs) ve Roma'da beş tane patriklik olması– Doğu'nun eski ve sürekli bir anlayışıydı. Bu anlayış, böylelikle yerleşmiş olunca, onu Slâvlar arasındaki misyon kiliseleriyle kuzeye ve doğuya yaymak kolay olmuştur.

(a) Şimdi de, bu önermeleri teker teker kısaca kanıtlamayı deneyebiliriz. Birincisi bakımından şunu hemen kabul etmek gerekir ki, Doğu Kilisesinin ilk yüzyıllarında bir Caesarism ruhunun olması doğal, hatta kaçınılmazdı. Bir kere, Hıristiyanlık-öncesi, herşeyi kapsayan ve başı dünyevî ve dinî herşeyden sorumlu olarak, hem rahip hem hükümdar sıfatıyla hareket eden, eski tek toplum anlayışı hâlâ insanların kafasında yaşıyordu. Sonra, Hıristiyan Kilisesinin üyeleri, Hıristiyanlığı kabul etmiş bir imparator için duydukları doğal tutkuyla, onun erkini yüceltmek, görkemini kutlamak ve konsiller toplayarak bu kurulların görüşmelerini yönetme ve kararlarına yaptırım sağlama yetkileri olduğunu ilân etmek eğilimindeydiler.([30]) Bu yoldan, I. Kons-

tantinos'a bir Caesar-Papa saygınlığı gibi bir şey tanınmıştı: övgücüleri, onu Tanrı tarafından "dıştakiler"in (yani sapkınların ve paganların) piskoposu diye kutsamaktaydılar; Tanrı'nın Kilise *içindeki* vekili olduğu kabul ediliyor, hatta Kilise'nin öğretisini saptamak açısından, Onun aracısı olarak hareket etmeye çağrılıyordu. İki yüzyıl sonra, I. Justinianos, hâlâ bu eski geleneği sürdürmekte ve (imparatoriçesinin kendisininkinden farklı bir öğretiyi tutması dolayısıyla bir ölçüde rahatsızlık duymakla birlikte) öğreti sorunlarıyla ciddi ciddi uğraşmaktadır; fakat aynı zamanda, Justinianos bir *Novella*'sında (bak. aşağıda s. 86), tanrısal amaçlara hizmet eden rahiplik ile insan işlerine bakan *Basileia* arasında bir ayrım olduğunu da teslim etmiştir — ne var ki, bu ayrımın uygulamada gözetildiği söylenemez.([31]) 8. yüzyılda III. Leon hâlâ "Ben hem imparatorum, hem rahibim" *(Basileus eimi kai hiereus eimi)* diyebilmektedir ve yukarıda değinildiği gibi, ikonaklasm politikasını bir imparatorluk buyrultusuyla başlatmıştır. Fakat, onun bu politikasına ve eylemine karşı bir tepki olarak, dünyevî erke sınırlar koymak ve Tanrı'nın olan şeylerle Caesar'ın olan şeyler ayrımını uygulatmak isteyen Damaskos'lu Aziz İoannes'in itirazları yükselmiştir. İkonaklasm yanlısı imparatorların politikası başarısızlığa uğramış ve onunla birlikte, Caesaropapismin o zamana değin süregelen izleri de silinmiştir. Bundan böyle, Bizans tarihinin (yarısından çoğunu oluşturan) geri kalan yüzyılları boyunca, 9. yüzyılın sonunda *Epanagoge*'de (bak. aşağıda s. 104 vd.) ileri sürülen görüşler egemen olmuştur: patrik imparatorun yanında durmaktadır, imparator patriği atayabilmekte ve görevinden uzaklaştırabilmektedir, ama patrik de zaman zaman imparatora karşı çıkabilmekte, hatta onu yenebilmektedir. Batı'da olduğu gibi Bizans'ta da, Kilise'nin hayli özerk bir güç olarak Devletin başının karşısına dikildiği söylenmiştir ki, çok doğrudur.([32])

Fakat, ondan aşağı kalmayan bir haklılıkla gözlemlendiği üzere, bu dengenin İmparatorluktan yana ağır basmasının her zaman Bizans'ın bir niteliği olarak kalma eğilimini gösterdiği de doğrudur. Bu eğilimin iki nedeni vardır. Daha önce de değindiğimiz (bak. yukarıda s. 22), bir neden, imparatorun hiçbir zaman Kilise'den kopmuş ayrı bir dünyevî güç [ruhanî olandan farklı bir "sivil" erk] olarak düşünülmemesidir: tersine, imparator Kilise'nin yaşamının bir parçası (hatta yüreği) olarak, onun içinde ve ortasında duruyor sayılmıştır. Eğer denge ondan yana ağır basıyor idiyse, bu yalnızca, imparatorun Kilise'nin içinde ve Kilise'den yana hareket eden bir Kilise görevlisi ol-

masındandı, yoksa Kilise'nin dışında ve Kilise'ye üstün bir din-dışı (sivil) düzenin görevlisi olmasından değildi. (Bu, din-dışı erkin, din-dışı erk sıfatıyla ruhanî sorunlara egemen olma savı anlamına gelen Erastianizm'in tam karşıtıdır.) İkinci neden, Bizans hükûmetinin gene ataerkilliği ya da (böyle denebilirse) "büyükanne-gibiliği"dir. *Basileia (Eparkhos'un Kitabı*'nın gösterdiği üzere (bak. aşağıda s. 110 vd.) ekonomik yaşamı gözettiği ve düzenlediği gibi, ona eşit ölçüde –örneğin, sapkınları cezalandırarak ya da onları kendi ülkelerindekinden daha az zararlı olacakları bölgelere sürerek– yurttaşlarının dinini de gözeten ve düzenleyen genel bir öngörü yetkesi *(pronoia)* idi ya da öyle olması isteniyordu.

Yine de ve dengenin böylelikle imparatordan yana ağır basmasına karşın, 9. hatta 8. yüzyıldan itibaren, Kilise büyük ve gelişen bir güçtü. Yukarıda gördüğümüz gibi, kapsamca, Konstantinoupolis patrikliğine yeni bölgeler ekleyen III. Leon döneminde bile büyümüştü; misyonerlik etkenliğinin Slav halkları arasında yayıldığı Makedon hanedanı zamanında bu kapsam daha da genişlemiş ve daha büyük sonuçlar doğurmuştur. Kilisenin kapsamı kadar gücü de büyüyordu. Kamuoyunun desteklediği Kilisenin görüşü, ikonaklasm yanlısı imparatorların politikasını alt etmiş, daha sonraki yüzyıllarda da, ileri gelen birtakım patrikler Kilise yasasının savunulmasında ve etkisinin geliştirilmesinde bilginlikle aşırı çabaları birleştirmişlerdir. Onların bu gayretleri, evlilikle ilgili kanon hukukunu, buna aykırı davranan imparatorlara karşı kullanmalarında kendisini göstermiştir; patriklerin ve rahiplerinin bilginlikleri ise Kilisenin şanını artırmıştır; gerçekten, ileride belirtmemiz gerekeceği üzere, bütün dünya için eski Yunan'ın klâsiklerini ve genel yazınını koruyan bu bilginlik olmuştur — elimizdeki yazmaların büyük çoğunluğunu Bizans Kilisesinin bilginliğine borçluyuz, üstelik bu armağana ek olarak eski Yunan felsefe ve şiirinin bilgili yorumlarını yapmak gibi önemli bir hizmette de bulunmuşlardır.

Öğrenimi koruyan ve yazın incelemelerini sürdüren Kilise üyeleri, patriklerle rahiplerinden ibaret değildi. Keşişler de bu konularda çok etkin idiler. Konstantinoupolis'teki Stoudion manastırı, Theodos Stoudites'in zamanından itibaren, bir ilâhî söyleme merkezi *(hymnodia)* olduğu gibi bir bilim yuvasıydı da: burada yazmalar kopya ediliyordu — ayrıca, imparatorluğun Kilise işlerine karışmasına karşın direnmede de başı burası çekiyordu. Zamanla ve 14. yüzyıla gelindiğin-

de, manastır "hesykhastes"leri dinbilim düşünüşüne yeni boyutlar ekleyen ileri ve gizemci (mistik) bir derin-düşünme (istiğrak) öğretisi geliştirmişlerdi. (Bak. aşağıda s. 194). Fakat *"hesykhasm"* günlerinden önce bile, keşişler kilise köktenci(radikal)leriydiler; kilise ilkesine katı bir biçimde sarılan ve her türlü uzlaşmadan nefretle kaçınan (Anglikanlıktaki "yüksek-kilise" yanlılarına benzetebileceğimiz) *"zelot"*ları (kızgın bağnazları) onlar esinlemişler ve bir "ekonomi" uygulamak ve lâik dünya ile uzlaşmak isteyen (adlarına *politikoi* denilen) ılımlılara hep karşı çıkmışlardı. Bu anlamda, Bizans Kilisesi bir değil, iki taneydi; iki kesiminin arasındaki denge değiştikçe ve *"zelot"*ların ya da kızgın papazların etkisi arttıkça, o da değişiyordu. Bizans Kilisesinin ilk yüzyıllarında ne kadar Caesarizm olmuş olsa da, *"zelot"*ların başat duruma geldikleri son zamanlarda bundan pek bir şey kalmamıştı. Eğer, yukarıda ileri sürüldüğü gibi, Bizans Devletinde değişim işlemişse –tutuculuk kadar, hatta tutuculuktan daha çok değişiklik olmuşsa– aynı şey Bizans Kilisesi için de doğrudur, hatta daha çok doğrudur. O da bir mumya değildi: tersine, canlı ve büyüyen bir vücuttu, hareket ediyor ve değişiyordu. İmparatorluk daraldıkça Kilise gelişti: hem kapsamı, hem erki büyüdü. Bizans'ın son günlerinde gördüğümüz manzara, büyük bir Kiliseyle küçük bir Devlettir — Konstantinoupolis'le Haliç'e sıkışmış bir Devlet ve Peloponnessos'taki Mistras'dan Moskova'ya değin yayılmış, ta Kafkaslar kadar doğuda, İmparatorluğun çoktan yitirdiği ülkeleri hâlâ kendine bağlı sayan geniş bir Kilise.

Fakat bu büyük Kilise, küçülen ve azalan İmparatorluğa hâlâ sıkı sıkı sarılıyordu. Mikhael Keroularios gibi patrikler *Basileus*'a karşı çıkabilirler, *Zelot*'lar ruhanî bağımsızlık davasını savunabilirlerdi; fakat *Ekklesia* ile *Basileia*'nın karşılıklı ilişkileri ve bu iki kurumun ortak bir Hıristiyan topluluğunun iki öğesi olarak birliği fikri sonuna değin ısrarla sürmüştür. 14. yüzyılın sonunda (1394-97) Konstantinoupolis patriğiyle Moskova Büyük Prensi I. Vasili arasında, dokunaklı olduğu kadar anlamlı da olan bir mektuplaşma vardır. Büyük Prens, *Basileia*'nın ortadan kalkmış saydığı erki ile *Ekklesia*'nın devam edegelen yetkesi arasında bir ayrım çizmekte ve "bir kilisemiz var", demektedir, "ama imparatorumuz yok." Patrik Antonios, hemen, Kilise ile İmparatorluk arasında içten ve can alıcı önem taşıyan bir karşılıklı ilişki olduğu görüşünü savunmaya geçer: "Hıristiyanların bir kiliseleri olması, ama bir imparatorları olmaması mümkün değildir: imparator-

lukla kilisenin arasında büyük bir birlik ve ortaklık vardır, bunları birbirlerinden ayırmak olanaksızdır." Ona göre, yetkesi evrensel olarak geçerli *(oikoumenikos)*, yalnız bir tek doğal imparator vardır: "Eğer şimdi, Tanrı öyle istediği için, putatapıcılar imparatorun ülkesini kaplamışlarsa, o kiliseden bugün de yine aynı... şeref ve dualarını almakta, yine Romalıların, yani bütün Hıristiyanların *basileus*'u ve *autokrator*'u olarak kutsanmakta ve atanmaktadır." ([33]) Böylelikle, sonuna değin, Bizans Kilisesi (Batı'nın iddialarını reddederek) tek imparatoruna sıkı sıkı sarılmış ve bu imparatorun onun yaşamıya çözülmez bir birlik içinde bulunduğu yolunda, öteden beri beslediği görüşü korumuştur.

(b) Yukarıda ileri sürülen ikinci önerme –Bizans Kilisesi'nin klerikal değil de, "demokratik" ya da "kongregasyonal" olduğu [yani din adamlarından çok, inançlılar topluluğunun egemenliği altında bulunduğu]– kanıtlanmayı daha az gerektirir. "Demokratik" ya da "kongregasyonal" deyimlerinin kullanılması, belki, bu fikri fazla ileri götürmek oluyor diye eleştirilebilir; fakat bu deyimlerin gerisinde somut bir öz vardır. Bizans Kilisesi'nin yaşamında, dinadamı olmayan genel inançlılar topluluğunun (lâik kongregasyon'un) her zaman güçlü bir etkisi olmuştur. Patrik ve piskoposlar, din adamı olmayanlar arasından çıkabiliyorlardı ve gerçekten çıkıyorlardı da (bak. aşağıda s. 107-8); en ünlü patriklerden hiç değilse bir kaçı bu göreve yönetici katlarından ya da bilim alanından gelmişlerdir. Her ne kadar piskoposların evli olmamaları gerekli idiyse de, mahalle papazları genellikle evli oluyorlardı; böylelikle, köy papazları, kendi inançlılar topluluklarıyla ortak bir toplumsal yaşam içinde birleşmişlerdi. Fakat Bizans Kilisesinin halkçı ya da kongregasyonal niteliğinin temel dayanağı, halkın inancının gücünden ve bütün topluluğun dinsel konu ve sorunlara karşı duyduğu derin ve gerçek ilgiden gelmekteydi. Bu ilgiyi, rahiplerin olsun, keşişlerin olsun halk arasından dolayca toplanabilmesi gösteriyordu: din adamı olmayanların kilise ve manastırlara yaptıkları cömert bağışlar gösteriyordu: en önemlisi, dinsel anlaşmazlıkların çözüme bağlanmasında sonucu belirleyici etkenler olan dinsel görüşler çevresindeki halk hareketleri gösteriyordu. Ruhban sınıfına alınan kitlenin genişliği nedeniyle, Kilise ilk Hıristiyanların görüş ve ilkelerine sadakattan ayrılmamış demokratik bir kurumdu: en yüksek makamları mütevazi kökenli insanlara açıktı; imparatorlar kilise makamlarına yaptıkları atamalarda kendi ailelerinin üyelerini ya da imparatorluk görevlilerini kayırabilirlerdi, ama din görevleri genellikle yetenekli-

lere açık tutuluyordu. Kiliseye yağdırılan cömert bağışlar, bir yandan onun halka yakınlığını belirtmek ve doğrulamakla, haksız olmayarak, kendi kaynaklarının eksilmesinden korkan imparatorlarla çatışma durumuna sokmaktaydı (bak. aşağıda s. 129); fakat Kilise toprakları yasal olarak vergilendirmeye tâbiydi, bunlar Batı'daki gibi Kilise hükümranlıklarının temeli olmuyordu; genişlik ve dağılımları, genellikle Kilise'ye gücünü sağlayan halk desteğinin ekonomik temelini oluşturuyordu — halktan gelen bağışlar, yine geniş ölçüde halktan gelen gerek mahalle gerek manastır rahiplerinin bakımına yaramaktaydı. Böyle olmakla beraber, Bizans Kilisesi'ni halkın Kilisesi saymanın başlıca nedeni, üyelerin halktan toplanması da değildir, halk bağışlarının genişlik ve yaygınlığı da değildir. Öz ve temel olarak, halkın yüreğinde büyük bir ilgi konusu meydana getirmesi gibi zorlayıcı bir nedenden ötürüdür ki, Bizans Kilisesi halkın Kilisesiydi. Halk, siyaset terimlerinden çok, din terimleriyle hissediyor ve düşünüyor, tartışıyor ve anlaşmazlık çıkarıyordu: bu insanların herbiri, Aristoteles'in kendi zamanının Yunanlılarını tanımladığı gibi "siyasal hayvan" olduğu kadar, hatta ondan daha çok "Kilisesel hayvan" *(zoon ekklesiastikon)* idi; eğer Bizanslılar siyasette emperyalist olmaktan hoşnut idiyseler, dinde demokrasi ruhu ve tartışma tutkusu için bir boşalma olanağı buluyorlardı.

(c) Üçüncü ve son önerme –Doğu Kilisesi'nin, Batı Kilisesi'nin giderek olduğu gibi merkezî ya da tekçi bir Kilise olmadığı, federal bir ilkeye dayandığı– kanıtlanmayı daha da az gerektirir ve nerede var, kesinlikle doğru sayılabilir. Doğu Roma İmparatorluğu'nun ilk günlerinden itibaren, Aleksandria (İskenderiye), Antiokhia (Antakya), Jerusalem (Kudüs) ve Konstantinoupolis (İstanbul) kadar önemli görülmüş ve Roma'yı bir ortak, hatta (Konstantinoupolis'in hemen "Roma'dan sonra" gelmesi gerektiğini iddia etmekle birlikte), daha büyük bir ortak diye tanıyan Bizanslılar *Pentarkhia* kuramını –Kilise'nin beş yönetim merkezi olduğunu– benimsemişlerdir. Böylelikle, Doğu Akdeniz'de federal bir kuram serpilmiş ve beşinci yüzyıla gelindiğinde, artık bir gelenek olarak yerleşmiş bulunuyordu.[34] *Pentarkhia* kuramının gerisindeki fikrin, Makedon hanedanı zamanında kurulan yeni misyon kiliselerine de giderek genellenmesi doğaldı ve mantık gereğiydi. Eğer 7. yüzyılda, Antiokhia, Jerusalem ve Aleksandria, Müslümanların Suriye ve Mısır'ı fethetmeleriyle bir bakıma batmışlarsa, dengeyi kurmak için kuzeyde yeni bir dünya yükselmiştir. 9. yüzyılın

sonundan itibaren, Photios'un zamanından başlayarak, Slav Havarileri Kyrillos ve Methodios'un çalışmalarıyla (850-80 dolayları), Yunan Hıristiyanlığı Sırplara, Bulgarlara, Ruslara yayılmış, hatta Litvanya'ya kadar gitmiştir; onunla birlikte, federal ilke de yayılmıştır. Yeni Kiliseler âyinlerini kendi dillerinde yapıyorlardı (bunu Kyrillos ile Methodios başlatmışlardı: bazıları kendi patriklikleri olduğunu da iddia ettiler ve bir süre, bunları kurup yaşattılar; en azından kendi primat'ları ya da başpiskopos'ları vardı ve kendi işlerini genellikle kendileri yönetiyorlardı. Arasıra, Konstantinoupolis patriği üstünlüğünü ortaya koymaya çalışabilirdi: 1352'de patrik Kallistos, kendi kendine aldığı bir kararla kurulan ve Bulgar patrikliğini Bulgar Kilisesinin âyinlerinde kendi adına ve törenlerine öncelik vermeye zorlayan Sırp patrikliğini aforoz etmiştir.([35]) Yeni Slav Kiliselerinin statü ve yetkileri, doğal olarak, *Pentarkhia* kuramı uyarınca Antiokhia, Jerusalem ve Aleksandria Kiliselerinin statü ve yetkilerinden ayrılıyordu; fakat ayrılıklar olduğu gibi benzerlikler de vardı ve bağımsız *ulusal* Kiliselerin kesin bir özerkliğe erişmeleri, 19. yüzyıla ve ulusçuluğun ortaya çıkmasına değin mümkün olamamış bulunmakla birlikte, sonunda, özgür ya da "başı kendinden" bir Kiliseler düzeni yerleşmişti.

§ 4. Bizans *Paideia*'sı. Bizans İmparatorluğunda, başından sonuna değin, kitapları inceleme ve yazın sanatlarını uygulama çalışmaları sürdürülmüştür; hatta bu çalışmalar imparatorluğun son aşamalarında en çok yoğunlaşmış ve adeta Bizanslılar, siyasal yönden yok olma tehdidi karşısında, artan bir kültür tutkusuna sığınmışlardır. (Yüzyıllar önce, İsokrates, o günkü Hellas'ın artık bir kültür ya da *Paideia* olduğunu söylemişti; aynı şeyi, Palaiologos çağının bir yazarı, Bizans İmparatorluğu için söyleyebilirdi.) Başlangıçta, 7. yüzyıldaki Müslüman fetihlerine kadar, Doğu Akdeniz kültürü birçok merkezlerde yaşamış ve gelişmişti. Yalnızca Konstantinoupolis yoktu, Aleksandros (İskender) zamanından beri sürdürdüğü bilginlik ve düşünce yüzyıllarıyla Aleksandria da vardı, Antiokhia da vardı, Filistin'deki Gaza (Gazze) de vardı ve Beyrut da vardı. Müslüman fetihleri Aleksandria'yı ve Suriye merkezlerini örtünce, Konstantinoupolis yüzyıllar boyu kültürün tek odak noktası olarak kaldı; neredeyse, çağdaş bir Yunan atasözüyle "Bütün dünya 10'dur, şehir 15" denebilirdi.([36]) 8. yüzyılın başından 12. yüzyılın sonuna değin, –niteliğinin biricikliği, *İstanbul* adında hâlâ anlatım bulan–([37]) bu "şehir", Batı'da benzeri olmayan bir derece ve

ölçüde, Doğu için fikirsel yaşayışın tek yuvasıydı. Fakat Konstantinoupolis'in tekel durumu, şehrin 1204'te Latinlerce istilâsı üzerine sona erdi. 13. yüzyılda Nikaia'da (İznik) yeni bir merkez doğdu; 1261'de geri alınışından sonra Konstantinoupolis yine Nikaia'nın yerine geçti ve eski gücünün çoğunu yeniden kazandı, ama bundan böyle hiçbir zaman tek merkez olmayacaktı. 12. yüzyılın sonunda başpiskopos Eustathios'un klâsik bilginliğiyle ün kazanan Thessalonike, 14. yüzyılda artık bir kültür merkeziydi; Peloponnesos'daki Mistras da 15. yüzyılın ilk yarısında, Gemistous Plethon zamanında bir merkezdi; ayrı bir imparatorluk olan uzak Trapezous (Trabzon) ise, 14. yüzyıl boyunca, Persia'yla (İran) temas halinde, bir matematik ve bilim araştırmaları ülkesi olmuştu.

Bununla birlikte, bir bütün olarak, Bizans kültür ve yazını, büyük orta dönemi (850-1200) boyunca tek bir merkezde yuvalanmıştır. Tüm olarak, tek bir merkezde yerleştikleri gibi, tarihlerinin uzun akışı boyunca, esas itibariyle tek ve kesintisiz bir süreklilik göstermişlerdir. Biz Batı'da bir takım *"Renaissance"*lardan söz ederiz — Karoling Rönesansı, 12. yüzyılın klâsik Rönesansı, 13. yüzyılın skolastik ve felsefî Rönesansı, 15. yüzyılın İtalyan Rönesansı. Doğu'da bunlara benzer Rönesanslar yoktur. Gevşek ve belirsiz bir dille, Photios çağında (yaklaşık 850) bir Rönesanstan söz edebiliriz, Psellos çağında (yaklaşık 1050) bir başkasından ve II. Andronikos'un hükümdarlığı zamanında, büyük *logothetes*'i Theodoros Metokhites günlerinde bir üçüncüsünden (aşağıda bak. s. 172 ve 183). Fakat Bizans *Paideia*'sı hakkındaki temel olgu, süreklilik olgusudur — eski Yunan kalıtının sapmasız ve kesintisiz bir kültür halinde sürdürüldüğü olgusu. Bizans yazarları –ister rahiplerden olsunlar, ister halktan, ister keşiş ya da piskopos olsunlar, ister imparatorluk yönetiminin görevlileri ya da hanedan üyeleri– devamlı olarak eski çağlar geleneğinin içinde yaşamışlardır. Yazılarında eski Yunan tarihinden parçalar aktarmışlar, Platon'u ve Aristoteles'i anmışlar, adeta geçmişte ve geçmişi yaşamışlardır. Bu, hem kusurlarının bir nedeni, hem de erdemlerinin bir kaynağıydı. Özgün düşünceye engel olduğu ve eski metinleri *ad infinitum* (sonsuza değin) bellemeyi teşvik ettiği ölçüde, kusurlarının bir nedeniydi. Fakat, bu geçmişte yaşama alışkanlığı, aynı zamanda bir kazanç kaynağıydı. Ne de olsa o geçmiş ve Bizanslıların öylesine sonu gelmez bir biçimde belledikleri geçmişin geleneği, *kendi öz geçmişleriydi.* Adeta ulusal bir emeli vardı: inceledikleri gelenek kendi dillerinde an-

latım kazanmış ve kendi yaşamlarıyla türdeş bir gelenekti; doğal bir din duygusuyla biribirlerine örülmüşlerdi.

Burada, Latin Batıyla Yunan Doğu arasındaki bir başka ayrılığa geliyoruz. Latin Batının yazarları ve bilginleri, geniş ölçüde, kendileri için yerli bir yazın olmayan bir yazından, eski Yunan yazınından (o da doğrudan doğruya değil çeviri yoluyla) aldıkları fikirleri, yine kendi yerli dilleri olmayan bir Latinceyle anlatıyorlardı. Bizanslı bilginlerse kendi toprakları üstündeydiler: doğrudan doğruya kendi kaynaklarına gidiyor ve kendi özgün ve yerli geleneklerine dayanıyorlardı.([38]) Aralarından bazılarının yararlandığı, yerli dehayı pekiştiren bir başka üstünlükleri daha vardı. Yaşamın ve deneyimin içindeydiler: gerek dünyaya gerek kiliseye ilişkin eylem ve olayları ilk elden biliyorlardı. Bunlardan Photios, Psellos ve Plethon özellikle göze çarpar, Thessalonike'li Eustathios da anımsanmayı hak etmiştir. Gerçi bu adlar kural olmaktan çok, ayrıklardır (Bizanslı yazarların birçoğu, hücrelerinin yalnızlığı içinde çalışan keşişlerdi), fakat dikkate değer ayrıklardır. Bu yaşam ve deneyimin içinde olma üstünlüğünü, bir başka üstünlük destekliyor ve büyütüyordu. Photios ve Psellos gibi adamlar, en azından yukarı tabakalarında, öğrenim ve düşünceye ortak bir ilgi duyan genellikle kültürlü bir Bizans toplumu içinde hareket ediyorladı. VII. Konstantinos Porphyrogenitos ve II. Manouel gibi Ceasarlar, hem imparator hem yazardılar: Anna Komnene gibi prensesler tarih yazmışlardı, Anna Komnene'nin annesi bir dinbilim öğrencisiydi: öteki prensesler kendileri için yazmalar kopya ettirmişlerdi (bak. aşağıda Ek/not 9); Theodoros Metokhites gibi üyük *logothetes*'ler araştırıcı ve deneme yazarıydılar (bak. aşağıda s. 183). Başkentin ve sarayın havası, bilginler için çok elverişliydi.

Bizans İmparatorluğu'nda, sözcüğün gerçek anlamıyla, rönesanslar olmamışsa da Bizans kültürünün tarihinde ayrı dönemler ve çağlar vardı. Ateş bazan dinip geriye korlarla küller kalıyor, bazan alev alev yanıyordu. Dört ana çağ ayırımlayabiliriz — kitabımızda çevirileri verilen parça ve belgeler, bu ayrıma göre düzenlenmişlerdir.

(a) Birinci çağ, 324'te Konstantinoupolis'in kurulmasından 641'de İmparator Herakleios'un ölümüne değin uzanır. Bu dönem boyunca, Yunancanın yanısıra Latince de hâlâ bir ölçüde modaydı (aşağıda bak. s. 77): II. Theodosios zamanının (408-50) din-dışı nitelikli bir kurum olan üniversitesinde, dersler her iki dilde de, kısmen Latince kısmen Yunanca olarak veriliyordu; I. Justinianos'ün yasal etken-

likleri, *Codex*'in, *Pandect*'lerin ve *Institutiones*'in Latincesiyle anlatım kazanmışlardı. Fakat bu ilk dönemin yazını, ister tarihçilik alanında ve Prokopios'un yazılarında olsun, ister dinbilim ve dinsel gizemcilik alanında (örneğin, 5. yüzyılın sonundaki Areiospagos'lu Dionysios'un *Göksel Aşamalar Dizisi* ve başka yapıtları) ister şiir ve –Bizans ilâhî yazarlarının en büyüğü olan "Melodos" Romanos'un dizelerinde olduğu gibi–[39] *hymnodia*'da, özce ve başat olarak Yunancaydı.

(b) İkinci dönem, Heraklios'un ölümünden, hemen hemen, Makedon hanedanının ilk imparatoru olan I. Basileios'un tahta geçmesine değin (641-867) uzanır: bu, ateşin azaldığı, soğuk ve kısır bir çağdır. Belki kısırlık, bir ölçüde, ikonaklast yazının, aralıklarla 726'dan 843'e kadar süren bir çalışmadan sonra ağır basan karşıtlarınca yok edilmesinden ileri gelmiştir; fakat ikonaklast bir haçlı seferi yürüten İsauroslar hanedanı imparatorlarının kendileri, hiç de öyle sanatın ya da yazının dostu değillerdi. III. Leon, Konstantinoupolis'teki ökümenik yüksek incelemeler okulunu kapatmıştır (bak. aşağıda s. 59); bu okulun kitaplığını yaktırdığı söylentisi bir iftira olabilir, ama yine de izlediği politikanın eğilimi bakımından anlamlıdır. Damaskos'lu Aziz İoannes, bu dönemin parlayan büyük ışığıdır: ikonaklastlara karşı üç söylevi, ruhanî bağımsızlık davasını savunur (bak. aşağıda s. 99); önceden gördüğümüz gibi, *Bilgi Pınarı* adını taşıyan büyük yapıtı da, yalnızca Doğu Kilisesi için bir esin kaynağı olmakla kalmamış, aynı zamanda, daha sonra Batı Kilisesi için de bir düşünce uyarıcısı olmuştur (bak. yukarıda s. 45). Fakat İsauroslar hanedanı imparatorlarının kendileri, bir görüş açısından yazın düşmanı idiyseler, bir başka açıdan Hellenizmin dostu ve Yunancanın savunucusuydular. III. Leon, Justinianos'un Latincesini Yunan diline çevirme sürecini başlatmıştır; onun *Ekloge*'si (726 dolayları) ve *Prokheiron*'u yargıçlara – en azından medenî hukuk konularında ve evlenme, vasiyet, sözleşme sorunlarında– kararlarını dayatacakları yeni ve daha iyi anlaşılır bir temel sağlamıştır.

(c) Bizans kültürünün üçüncü ve en büyük dönemi, 9. yüzyılın ortasından 12. yüzyılın sonuna –Makedon hanedanının başa geçmesinden Komnenos hanedanının sonuna ve Konstantinoupolis'in 1204 yılında Latinlerce fethine– kadar üçbuçuk yüzyılı kapsamaktadır. Bu zengin ve verimli bir dönemdi. Bir kere, yukarıda işaret olunduğu gibi, Yunan'ın eski yazınından çoğunun korunabilmesini ona borçluyuz: "Elimizdeki en önemli yazmalar, 10., 11. ve 12. yüzyıllardaki

bu klâsik incelemelerin diriliş döneminden kalmadır."([40]) Photios'un öğrencilerinden olan ve 10. yüzyılın ilk yıllarında Kaisereia'da piskoposluk yapan Arethas, kendi hesabına birçok yazmaları kopya ettirmişti — Platon, Euklides, Prousa'lı Dion ve Aelios Aristeides'in yazmalarını. Daha bile erken bir tarihte (800 dolaylarında) Stoudion keşişleri, ünlü başkanları Theodoros'un teşvikiyle yazmaları kopya etmeye girişmişler ve bu dürtüyle, yalnızca Hıristiyan değil, pagan yazarların da yeni kopyalarının eklenmesi sonucunda kitaplıklarını genişletmişlerdir. Daha sonraki bir tarihte, 12 yüzyılın son çeyreğinde, Thessalonike başpiskoposu Eustathios, Yunan klâsiklerinin yazmalarının kopya edilmesini teşvik ederek değilse bile, en azından Homeros ve Pindaros üstüne bilgince açıklamalar yazmak ve bu açımlamalarında, çoğu şimdi kaybolmuş bulunan eski yazar ve yetkeleri kullanmakla, klâsikler bilginliğine birinci düzeyden bir hizmet yapmıştır.

Fakat, Bizans *medium aevum*'unun bu büyük ve verimli dönemine, yazmaların korunmasından ve bilgince açımlamalar düzenlenmesinden daha önemlisi, Bizans bilgin ve yazarlarının özgün ve yerli dehalarının başlıca katkılarını borçluyuz. 9. yüzyılın ikinci yarısında, hepsinin üstündeki Photios vardır; iki kez Konstantinoupolis patrikliğini yapan ve belki de bütün Bizans Kilise adamlarının ve yazarlarının en tipiği olan Photios *Myriobiblion*'unda bize kendi çevresinin okuma ve çalışmalarının bir kaydını bırakmıştır. *Epanagoge* hukuk yapıtının (imparatorla patriğin yerini ve yetkelerini tanımlayan) iki bölümün yazarı da o olabileceği gibi, İmparator I. Basileios'un ağzından oğlu "filozof" VI. Leon'a yazılmış iki "öğüt vasiyetnamesi"nde de parmağı bulunabilir. Photios'un yaşadığı yüzyıldan sonraki yüzyıla (10. yüzyıl), ansiklopedistler çağı diyebiliriz: bu çağda, Kephalas tarafından bir Yunan Antolojisi, ("Saray Güldestesi") derlenmiş, imparator VII. Konstantinos Porphyrogenitos'un önayak oluşuyla ("imparatorluğun yönetimi üstüne", "törenler üstüne", "askerî eyaletler üstüne") yapıtlar yazılmış, "Suidas" adı verilen büyük sözlük meydana getirilmiş, bilgin piskopos Arethas hem yazmalar toplamış, hem de Aristoteles'le Platon'un felsefelerini incelemiştir. Bir sonraki, 11. yüzyılın başat düşünürüyse, Psellos'tu — Psellos, *rhetorika*'yla *philosophia*'yı birleştiren, (eski Yunan'ın son zamanlarındaki *rhetorika* zerafetini canlandırarak ve geliştirerek) üslûp açısından yeni bir çığır açtığı gibi, Platonculuk ve hatta daha çok da yeni-Platonculuk incelemelerini de moda hale getiren (bak. aşağıda s. 139 vd.) bir üslûpçu ve

çok yönlü bir düşünürdü. Komnenoslar hanedanının egemenliğiyle geçen 12. yüzyıla, Bizans yazısının doruğu denmiştir; bu çağda, Anna Komnene kocası Nikephoros Bryennios'un başladığı çalışmayı sürdürüp tamamlayarak *Aleksias*'ı yazmıştı; ünlü bilgin Eustathios da bu çağda yaşamıştı. Fakat, doruk daha doğru olarak, bir önceki yüzyılın ortası diye (1050 yılından itibaren) saptanabilir — bu dönemde Konstantinoupolis üniversitesi yeniden kurulmuştu; Psellos'un güzel sözleri ve felsefesi bu çağda ortaya çıktığı gibi, Ksiphilinos'un hukuk bilgisi ve Ephesos'lu Mikhael'in Aristoteles bilginliği de aynı dönemde kendilerini göstermişlerdi; yine bu sıralar, Kekaumenos ve Nikoulitzos gibi öğrenim görmemiş sıradan adamlar yaşam üstüne düşüncelerini yayınlamışlar ve siyasal ya da başka nitelikte dersler (kıssadan hisseler) taşıyan Hint kökenli bir hayvan hikâyeleri dizisi Yunancaya çevrilmiş ve *Shephanites ve İkhnelates* adı altında Bizans dünyasına katılmıştır (bak. aşağıda, s. 149).

(d) Bizans *paideia*'sının tarihindeki dört dönemin sonuncusu, Nikaia Laskarideslerinin ve Konstantinoupolis Palaiologoslarının oluşturduğu bir sonbahardır (1204-1453). Bu, değersiz bir dönem değildir: hatta, gerileyen imparatorluk erkini saran ve yaldızlayan bir çeşit parlaklığı –solan bir gurubun parlaklığı– vardır. Bazı yazarlarda (örneğin, Theodoros Metokhites'te), yazın diliyle yaşam dili arasında daha derin bir uçurum açan, abartılmış bir üslûp "Attisizm"i (Attika özentisi) göze çarpar, fakat yine de iyi bilginlik yaşamakta ve bazı yazarların hâlâ yaşam ve deneye girmiş olma özelliğini taşıdıkları görülmektedir. 14. yüzyılın, eğitim ve devletin eğitimi destekleme ödevi üstüne düşünceleri, bugün bile yararlanılarak okunabilecek (bak. aşağıda s. 172 vd.) Thomas Magister'i yaratmıştır; *hesykhasm* hareketi, bu harekete karşı çıkan Barlaam'la onu savunan Palamas'ın çatışması, Thessalonike'de *Zelotis*'lerin başkaldırması ve bu hareketlerin doğurduğu bütün kaynaşma ve yazın ürünleri, 14. yüzyılı nitelendirir (bak. aşağıda s. 193 vd.). 15. yüzyıl da, kendi payına (Mistraslı Gemistous Plethon gibi önemli bir düşünür ve yazar ortaya koymuştur — Plethon, Peloponnessos devletinin düzeltilmesine Platon'un öğretilerini uygulamaya çalışmakla kalmamış, aynı zamanda yeni bir "Hellen dinbilimi" kurmaya da kalkışmıştır (bak. aşağıda s. 204 vd.). Her iki yüzyılda da Latin Batı'yla olan bağlar sıklaşmıştır: bir yandan Bizans sanatı İtalya'nın ilk ressamlarını etkilerken, bir yandan da Bizans bilginliği Batı'ya gitmeye ve İtalyan Rönesansının ateşini tutuşturmaya baş-

lamıştır. Konstantinoupolis'in düşmesinden çok önce, *lampada tradunt* (meşaleyi elden ele geçirirler) sözleri Bizans bilginleri için doğru olarak kullanılabilir; 14. yüzyıldan itibaren kitaplarını ve bilginliklerini İtalya'da taşıyorlar ve eğer Doğu'da lâmbalar sönüyorsa, Batıya doğru ülke aydınlanıyordu. Plethon, İtalya'yı gezen ve orada büyük onurlandırmalarla karşılanan Yunan bilginlerinden yalnızca biridir; kurulması için Cosimo de Medici'yi esinlediği söylenen Floransa'daki Platon Akademia'sı Bizans'ın Batı Avrupa kültürüne armağanlarından bir örnektir. Yunan kalıtının Batı'ya aktarılması uzun bir süreçti, 12. yüzyılda başlamış ve 13. yüzyıl boyunca kapsam ve şiddeti hızla artmıştı. Bizans 1453'te düştü, fakat kalıtını düşüşten çok önce kurtarmış ve Avrupa'ya aktarmıştı.

Yüksek öğrenim kurumları –bir "genel inceleme yeri" ya da üniversite niteliğinde olan kurumlar– ve bunların Bizans kültürünün tarihi içindeki rolleri üstüne, son birkaç söz söylenebilir. Konstantinoupolis Bizans yaşamının merkezi ve odak noktası olmakla birlikte, bu kentte sürekli ve sürekli-olarak-örgütlenmiş bir üniversite eğitimi düzeni yoktu; Bizans kültürü böyle bir düzenin olmayışından kimi bakımlardan kazançlı çıkmışsa bile, bu yokluğun acısını da çekmiştir. Kazancı, kültürün kibar toplumun genel bütünlüğü içinde ve bu toplumca –Kilise, Saray, başkentte yaşayan aydınlar ve kamu görevlisi sınıfları– geliştirilmesiydi. Bizans kültürü, genel bir toplumsal –hatta "ulusal" diyebiliriz– hazineydi. Üniversite ise uzmanlığa kaçar, teknik diye adlandırılabilecek şeye kaçar; bilginlik ve kültür alanına profesyonelliği getirir. Bizanslı bilginler uzman değillerdi (tersine, ilgileri çok genişti), profesyonel değillerdi, Kilise ve Devlet yaşamında genel deneyimi olan kimselerdi. Üstün olan yanları buydu. Öte yandan, kalıcı bir bilgince araştırma geleneğini, doğruluk ve kesin bilimin değişmez ölçütlerini düzenli olarak devam ettirebilecek sürekli bir üniversitenin yokluğunun acısını da çekiyorlardı.

5. yüzyılın ilk yarısında, II. Theodosios zamanında Konstantinoupolis'te bir çeşit üniversite vardı; dersler Latince ve Yunanca olarak veriliyordu; öğretim üyeleri arasında, dilbilimcilerin yanısıra hukukçular ve bir de "filozof" bulunuyordu, binlerce ciltlik bir kitaplığa sahipti. 6. yüzyılın sonuna gelindiğinde, bu üniversite çürümüş ve ortadan kalkmıştır. 7. yüzyılda patrik Sergios'un itelemesiyle imparatorluk Heraklios Konstantinoupolis'te yeni bir "ökümenik okul" açtı; bu kurumun önceki üniversiteden başlıca ayrılığı, patriğin denetiminde

bir din okulu olmasıydı. Ökümenik okul, öğretmenlerinin resmî ikonaklasm politikasına karşı çıkmaları nedeniyle (730 yılı dolaylarında) İsauroslar hanedanından imparator Leon tarafından kapatılmasına değin yüz yıla yakın bir süre yaşadı. Yeni ve üçüncü bir kuruluş, Makedon hanedanının başa geçmesinden hemen önce, 9. yüzyılın ortasında yükselmiştir. İmparator III. ("Sarhoş") Mikhael'in amcası ve fiilî naip Caesar Bardas, Konstantinoupolis'in saraylarından birinde, gerçek bir kültürel canlanışın işareti olarak bir yüksek öğrenim okulu kurmuştu. Burada, bütün özgür sanatlar (beşerî bilimler) Yunan diliyle okunuyor ve İmparatorluk tarafından korunuyordu; (aralarında Photios'un da bulunduğu) profesörler, imparatorluk hazinesinden maaş almaktaydılar. Oldukça haklı olarak bir genel inceleme yeri ya da üniversite diyebileceğimiz (Heraklios'un okulu gibi bir din kurumu olmayan) bu okul, bilginliğe yeni bir dürtü getirdi ve birinci düzeyden bir etki kaynağı oldu. Taze bir dürtü ve dördüncü bir kuruluş, iki yüzyıl sonra 1045'te geldi. Bu tarihte, Psellos ve Ksiphilinos'un öğütleriyle IX. Konstantinos, Caesar Bardas'ın kurmuş olduğu okulu yeniden düzenledi ve geliştirdi. İki okul yaratti — Psellos'un *hypatos philosophia* ünvanıyla başında bulunduğu bir felsefe okulu ya da fakültesiyle Ksiphilinos'un *nomophylaks* makamında bulunduğu ve bu ünvanı taşıdığı bir hukuk okulu ya da fakültesi. Psellos'un Platon'u ve yeni - Platonculuğu izlemesine karşılık, (sonradan patrik olan) Ksiphilinos Aristoteles'in öğretisini izleyen filozoflar arasındaydı; fakat Ksiphilinos'un ve –öğretmenlerinin devletten para aldıkları, öğrencilerinse parasız okudukları– hukuk okulunun ilk ödevi kamu hizmeti için gerekli görevlileri ve hukukçuları yetiştirmekti. IX. Konstantinos'un kurduğu bu iki okul, Bizans'ın bütün ömründe, tam örgütlü bir üniversiteye en çok yaklaşan şeyler oldu: bunlar, Komnenoslar yüzyılı boyunca ve 1204 yılına kadar yaşadılar. Konstantinoupolis'in Latinlerce fethedilmesinden sonra, bir süre Nikaia Bizans kültürünün merkeziydi ve imparator III. İoannes Vatatzes ülkesinin Trakya, Thessalia ve Athos Tepesindeki (Aynaroz) kitaplıkları için yazmalar toplatmakta bilgin Blemmydes'in hizmetlerinden yararlandı (bak. aşağıda s. 163). 1261'de Konstantinoupolis'in geri alınmasından sonra, yüksek öğrenim okulları düzeni de yeniden kuruldu ve 1453'te şehrin kesin düşüşüne değin orada yaşamaya devam etti. Bu düzen, başından beri olduğu gibi, dünyevî bir düzendi; dinbilim okutulmuyordu; işlenen başlıca konu, Bizanslıların her zaman pek sevdikleri eski Yunan klâ-

sıkleriydi. Fakat Palaiologoslar çağı, astronomi ve matematikle canlı bir ilgilenmeyi de getirdi; büyük logothetes Theodoros Metokhites'in uyarımlarıyla çok-yönlü-bilgin *(polymathes)* Nikephorous Gregoras (bak. aşağıda s. 201), dinbilim incelemelerinin ve teoloji polemikleri sürdürmesinin yanında takvim ıslahatı üstünde çalışmaya ve gökbilim yapıtları yazmaya da zaman buldu (1340-60 dolayları).

Bizans ortamına bu genel bakıştan sonra, kısa bir fanteziye izin verilebilir. Düşünen bir kafa ve içindekileri saklamayı bilen bir bellek için, İstanbul hâlâ geçmişin yitip gitmiş Bizans'ının fısıltıları ve görüntüleriyle doluduş. Yazarın kendi deneyinden bildiği gibi, bugün İskenderiye'yi gezmek, 19 ve 20. yüzyılların yeni şehrinin telâşının gerisinde, zihin gözüyle, Ptolemaios'ların çoktan ortadan kalkmış kentini, sütunlu sokaklarını, İskender'in şehrin merkezindeki mezarını görmek demektir. Onun gibi Konstantinoupolis'i gezmek de, Türk İstanbul'unun camilerinin ve kalabalık dükkânlarının üstünde ve ötesinde, "Tanrı'nın koruduğu" eski imparatorluk kentinin hayallerini görmek ve seslerini işitmektir. İnsan kendisini hayale kapıp koyverince, Yeşiller ya da *"deme"* partisinin Atmeydanında (hippodromos) *eté polla, Ioustiniane Auguste tou bikas (tu vincas* — "yenen sen olasın") diye haykırdıkları duyulur; Aya Sofya'da *melodos* Romanos'un Noel ilâhisi yankılanır; sınıfına Keltleri de, Arapları da çeken Psellos'un güzel konuşan sesi işitilir. *Basileia, ekklesia* ve *paideia* hâlâ konuşuyorlar ve hâlâ Yunanca konuşuyorlar. Fakat, imgelemin gözünün onca yansıtıldığı biçimiyle perde üstünde hâlâ seyredebildiği görüntüleri bizim için kaydeden, 10. yüzyıldan bir Latin yazarı, Cremona piskopos Liutprand olmuştur. Bir resimde, imparator Magnaura sarayında tahtına kurulmuştur — Liutprand'ın şehri ziyaretinden ve 949 güzünde huzura kabul edilmesinden bir yüzyıl önce, Caesar Bardas'ın kurduğu okulun içinde bulunduğu saray. "Pirinçten yapılmış, ama üstü altınla yaldızlanmış bir ağaç imparatorun tahtının önünde duruyordu: dallar yine pirinçten yapılmış ve yaldızlanmış çeşit çeşit kuşlarla doluydu, her biri kendi türüne göre koro halinde çeşitli kuş şarkıları söylüyorlardı. İmparatorun tahtı öyle bir ustalıkla kurulmuştu ki, bir ara yerle bir düzeydeydi, bir an sonra yükseliyor, bir anda tâ havaya çıkıyordu. Tahta koca koca arslanlar âdeta bekçilik etmekteydi — bunların pirinçten mi yoksa tahtadan mı yapıldıklarına emin olunamıyordu, ama üstlerinin altınla kaplandığı besbelliydi; ağızlarını açıp dillerini oynatarak kükrüyor ve kuyruklarıyla yeri dövüyorlardı.

İki hadımın omuzuna yaslanarak imparatorun huzuruna getirildim: arslanlar benim gelişime kükrediler, kuşlar türlerine göre ötüştüler: üç kez yerlere kapanarak haşmetmeabı selâmladım; sonra başımı kaldırdım - hayret, bir an önce neredeyse yerle bir otururken gördüğüm imparator, şimdi gözüme, değişik giysiler içinde âdeta sarayın tavanıyla bir düzeyde göründü."

Liutprand'ın çizdiği öteki resim, imparatorun paskalyadan önceki haftada, kamu görevlilerine kaftanlar giydirip keseler içinde ücretlerini dağıtışını anlatmaktadır. "Odaya on kolboyu uzunluğunda ve dört kolboyu eninde bir masa konulmuştu, masanın üstünde, her görevliye kaç tane verilecekse içine o kadar para yerleştirilmiş ve sayısı üstüne yazılmış keseler duruyordu. Para alacak görevliler imparatorun huzuruna geliyorlardı — ama hep birlikte, kalabalık olarak değil, elindeki listeden ilgili makamların rütbesine göre sırayla adlarını okuyan bir görevlinin çağrısına uyarak teker teker geliyorlardı. Çağrılan ilk adam başmabeyinci *(rector domus)* oldu; para keselerini eline vermediler, omuzlarına koydular, dört tane de kaftan giydirdiler. Ondan sonra, ordu komutanıyla donanma amirali geldi: rütbeleri bir olduğu için, eşit sayıda para ve kaftan aldılar; fakat bunlar öyle çok tuttu ki, omuzlarında taşıyamadılar, yardımcılarıyla birlikte güçlükle sürükleyerek götürdüler. Onlardan sonra, 24 sayısıyla işaretlenen başlıca görevliler huzura kabul edildi: herbirine ikişer kaftanla aynı 24 sayısına varıncaya dek altın keseleri verildi. [Öteki görevliler de, hakkı tek bir lira olanlara dek sıralarını izledi.] Bütün bunların tek bir günde yapıldığını sanmayın. Bir Perşembe günü başladı, günün ilk saatinden dördüncü saatine değin sürdü; imparator tarafından Cuma ve Cumartesi günleri tamamlandı."([41]) İşte, bir zamanlar Bizans'ın debdebesi böyleydi, yapılan törenler de bunlardı.

AYRIM I'İN NOTLARI

(1) J.C.S. Runciman, **Byzantine Civilisation,** s. 79.

(2) Bryce'ın **The Holy Roman Empire**'ından (1904 bas., s. 343), J. B. Bury, **Selected Essays,** s. 119.

(3) N. H. Baynes, **Byzantine Studies,** s. 48; ayrıca karş. s. 32: "Siyasal düşünüş, yani Doğu Roma monarşisi kuramı Bizans yazınının ta içine işlemiştir."

(4) İsokrates'in çekiciliği üstüne bak. aşağıda s. 67 ve s. 172. Synesios'un etkisi, belki Nikoulitzas'ın, **De Officio Regis** adlı kitabında gözlemlenebilir (bak. s. 136). Bir öykünme modeli olarak Aelios Aristeides için bak. s 37 ve Ek.

(5) Bak. aşağıda s. 141.

(6) Bak. aşağıda s. 132-33.

(7) Fakat Devlet bunların yüzyıllarca, oyunların törenlerine resmen katılmalarını kabul etmiştir.

(8) Özünde akışkan ve belirlenmemiş bir toplum biçiminde "yapı" ya da "düzen"den söz edilebileceği ölçüde, Batı Avrupa'da biraraya gelerek feodal düzenin yapısını belirleyen üç öğe vardı.

1. Dirlik'in verilmesi öğesi, **beneficium**;
2. Efendiyle adamı arasındaki kişisel ilişki öğesi, **vassalitas**;
3. Yasal bağışıklık öğesi, **immunitas**; bu öğe, esas itibariyle kamu mahkemelerinin kazaî yetki alanının dışında kalma, bağışlanma **(excusatio)** anlamınadır, fakat giderek, genellikle, özel bir mahkeme kurmak ve özel bir kazaî yetki alanı işletmek gibi olumlu bir hakkı da içerir olmuştur. Bu öğelerin üçü de Bizans tarihinde görülür (bak. Vasiliev, **History of the Byzantine Empire,** İngilizce çevirisi, s. 565-79). **Beneficium**'a, önceki yüzyıllarda **kharistikion,** 11. yüzyıldan itibarense **pronoia** denilen şey karşılıktır; efendiyle adamının ilişkisini **prostasia** düzeni karşılar; **immunitas**'ın karşılığında ise, bir Yunan elbisesi giydirilmiş Latin **excusatio**'sundan başka bir şey başka bir şey olmayan **eksousia** vardır. Fakat karşılık olmak, özdeş olmak değildir: Yunan deyimlerinin ve kurumlarının kendi özgül kişilikleri vardı ve "feodal düzen" Batı'da eğer akışkan bir şeyse,

Doğu'da (varolduğu ölçüde) daha da akışkan bir şeydi. Yakınlarda, Bizans feodalizminin doğal yapısı ya da tohumları üstüne G. Ostrogorsky yeni bir ışık tutmuştur: **Pour l'histoire de la feodalité byzantine,** Fransızcaya çevirenler: H. Grégoire ve P. Lemerle (Brüksel, 1954). Toprak ve toprağı elde tutma genel sorunları için ise, Ostrogorsky'nin **Cambridge Economic History of Europe**'a yazdığı "Agricultural Conditions in the Byzantine Empire" adlı makaleye başvurulmalıdır. Bizansta genel bir anti-feodal hareketin olmamasının nedenlerinden biri, köylülerin Devlete vergi ödemekten ve kamusal askerlik yükümünden kurtulmak için feodal beylerin egemenliği altında yaşamayı yeğlemeleri olabilir.

(9) Dinsel kural koyucusu Theodoros Balsamon'un kuramı ve bunun Batı kuramından farkı üstüne bak, aşağıda s. 117-21.

(10) 14. yüzyılın sonunda Patrik Antonios, ilk Hıristiyan imparatorlarının statü ve haklarını açıkça belirtmiştir; bak. aşağıda s. 202.

(11) Rahiplerin küçük bir kesimi iki Kilise'nin birleşmesini gerçekten tutuyordu; bunlar arasında, ondördüncü yüzyılda (St. Thomas'ı çeviren) Demetrios Kydones ve onbeşincide de Bessarion gibi ünlü kişiler vardı.

(12) Bu evliliği kutsayacak bir papazın bulunduğu ve Nikolaos'un görevinden atılıp sürgüne gönderildiği doğrudur. Fakat sonuç, Kilise'nin inatçı direnişiyle Nikolaos'un yeniden patrikliğe getirilmesi oldu. Photios'un bir öğrencisi olan N. Mystikos için bak. aşağıda s. 127-28.

(13) Bak. J. B. Bury, **Selected Essays**, s. 210-14. Bury, Keroularios'un patriklikte, kendisinden daha genç çağdaşı Hildebrand'ın Batı papalığında yaptığı şeyi yapmaya kalktığını söylemektedir. Patrikliği saraydan daha çok bağımsız kılmaya çalışmıştı; imparatorunkiler gibi kırmızı mesler giyermiş; hatta imparator İsaakios Angelos'a "İmparatorluğu sana ben verdim, verdiğim gibi geri de alabilirim" dediği söylenir. Keroularios, Doğu ve Batı Kiliseleri'nin ayrılık tarihinde bir dönüm noktası olan papalıkla bir mücadelede de rol oynamıştı.

(14) Bak. aşağıda s. 106-7.

(15) "Manastır rahipleri" deyimi, burada, **stabilitas loci**'leri olan ve manastırlarda yaşayan rahipler anlamına kullanılmaktadır. Fakat, Bizans'taki bütün yüksek rahipler, zaten dış dünyada yaşamakla birlikte, manastır andı içmiş bulunan keşişlerdi **(reguliers);** yalnız köy papazları keşiş olmayan rahiplerdi **(seculiers)**.

(16) Meğer ki, Nikephoros Phokas zamanında yazılan **Philopatris** adlı risalenin bir kuram içerdiği söylenebilsin (bak. aşağıda s. 128 vd.).

(17) **Epanagoge**'nin II. Titulus'unun § 4'ünde sayılan imparatorun ödevlerinin sırası tipiktir. Bu ödevler, 1- Kutsal Yazılar'da buyurulanları, 2- Yedi Kutsal Konsilin koyduğu öğretileri ve 3- Kabul edilen "Romaya ait" yasaları yürütmek ve uygulamaktır.

(18) Bu, Bizans yaşam ve kültürünün dikkate değer özelliklerinden biridir. Kilise dışından çok az yazar çıkaran Batı'ya karşılık, Bizans'ta tarih ve yazın üstüne olduğu gibi, dinbilimi üstüne de yazı yazabilen ve yazmaya hevesli olan eğitilmiş bir Kilise-dışı aydın topluluğu olmuştur.

(19) Öte yandan, karşı yönden de Aquinumlu Aziz Thomas'ın yazıları, örneğin –şehrin 1453'te fethedilmesinden sonra Gennadois adıyla Konstantinoupolis patriği olan– Georgios Skholarios tarafından Yunancaya çevrilmiş ya da özetlenmiştir. Yüzyıllar boyunca Doğu ile Batı arasında, genellikle sanıldığından daha fazla alışveriş olmuş ve her iki yanda da karşıdan bir miktar çeviri yapılmıştır.

(20) 9. yüzyılın ortalarında Bağdat Halifesi matematikçi Leon'u çağırmış, fakat imparator onun Konstantinoupolis'ten ayrılmasına izin vermemişti. 14. yüzyılda Bizanslı bir bilgin, astronomi ve matematik incelemelerinde bulunmak için İran'a gitti ve dönüşünde, bu konulardaki Farsça kitapları Yunancaya çevirdi. Krumbacher'e göre (**Geschichte der Byzantinischen Litteratur,** s. 623), Bizanslılar böyle yapmakla, İran bilginleri tarafından benimsenen ve korunan eski Yunan astronomi ve matematikçilerinin bulgularını İran üstünden yalnızca geri alıyorlardı.

(21) Krumbacher, **Geschichte der Byzantinischen Litteratur,** s. 10.

(22) Bizans tarihinde Yunanlı (ya da Hellen) sözünün kullanılması ilginçtir. 9. yüzyıla kadar yasa kitaplarında Hellen bir pagandır Yahudiler ve din sapkınlarıyla birlikte sınıflandırılır (bak. aşağıda s. 107-8). Paganizm, VII. Konstantinos Porphyrogenitos'un **De Administrando Imperio,** c. 50'de yazdığı gibi, I. Basileios'un hükümdarlığı sırasında kesin olarak ortadan kalktı; fakat, bildiğim kadarıyla, "Hellen" sözü 14. ve 15. yüzyıllara değin bir "ulusal" gurur deyimi olarak genel kullanıma girmedi. 14. yüzyılda Thessalonikeli Nikolaos Kabasilas, "bu tüm Hellas topluluğu"ndan söz etmektedir (bak. aşağıda s. 107-8): 15. yüzyılda yazarlar, Palaiologos'lara "Hellenler"in ya da "Hellas"ın kralları demeğe başlamışlardır (O. Tafrali, **Thessalonique au quatorième siècle,** s. 157, n. 2), özellikle Gemistous Plethon, Hellenler ve onların "Hellenik teoloji"leri konusunda gayet güzel sözler söyler, ama bu onun kafasında bir yeni paganlık biçimini almıştır (bak. aşağıda s. 221 ; ayrıca krş. Ayrım V/not.20).

(23) II. ve III. maddelerdeki imparatorla patriğin hak ve ödevlerinin tanımı, 17. yüzyılda Moskova patriği Nikon tarafından kullanılmıştır (Ostrogorsky, **Geschichte des Byzantinischen Staats,** s. 169).

(24) Böyle olmakla birlikte, bu yasal ilerlemeye karşın pek az hukuk incelemesi yapılmış ve (Batı'da **glossator**'ların ve **post-glossator**'ların gerçekleştirdikleri gibi) bir hukuk felsefesine erişmek için ciddi bir girişime atılınmamıştır. Bizanslılar, yasaları topluyor ve sıralıyorlardı: dü-

şünme ve kurgulamada etkinlikleri daha azdı.

(25) Ostrogorsky, **op. cit.**, s. 174-5.

(26) Bizans İmparatorluğundaki Doğulu öğeler genel sorunu üstüne en güzel ve dengeli bir görüş, N.H. Bayres'in "Some Aspects of Byzantine Civilisation" [Bizans Uygarlığının Bazı Yanları] denemesinde bulunabilir (**Byzantine Studies and Other Essays,** 1955, s. 67 vd.).

(27) Bilim adamlarının yeni yeni keşfetmeye başladıkları gibi, 13. yüzyılın Latin teolojisi Yunan babalarının (patristik) yazılarına bir hayli borçlanmıştır: örneğin, Aquinumlu Aziz Thomas, Damaskoslu İoannes'in yazılarından yararlanmıştı (bak. s. 99).

(28) Bak. s. 21 vd.

(29) J. C. S. Runciman, **Byzantine Civilisation,** s. 128.

(30) Bak. Barker, **From Alexander to Constantine,** s. 356-7.

(31) Ostrogorsky, "Kilise ile Devletin ilişkilerinin tarihinde İustinianos çağı Kilisesinin yaşamında imparatorluk etkisinin doruğunu işaretlemektedir" der (**op. cit.** s. 47).

(32) Ostrogorsky, **op. cit.** s. 18.

(33) Ostrogorsky, (**op. cit.,** s. 397-8) Antonios'un mektubunu, Miklosich ve Müller'in derledikleri **Acta et Diplomata Medii Aevi sacra et profana**'dan (cilt II, s. 190-1) aktarmaktadır. Metnin tam çevirisi, s. 202-3'te verilmiştir.

(34) Tarih sırası açısından Roma, Aleksandria ve Antiokhia en eski patrikliklerdir. Sonra Konstantinoupolis gelmiş, en sonunda da Jerusalem 451 yılında toplanan Khalkedon Konsilince bir patriklik olarak ilân edilmiştir. **Pentarkhia** kuramı üstüne, (bak. s. 101'de) Stoudion'lu Theodoros'tan aktarılan parçaya bakınız.

(35) Ostrogorsky, **op. cit.**, s. 387.

(36) Krumbacher, **op. cit.**, s. 3.

(37) İstanbul, Yunanca (**"Şehir'e"** anlamına) **eis ten polin**'dir.

(38) Bu, (s. 31'de) değindiğimiz bir kusurun –Bizans bilginliğinin tek bir dille ve yalnız Yunan yazınıyla sınırlı kalması kusurunun– öteki yüzüdür.

(39) Romanos'un yaşadığı tarihler belli değildir, fakat ilâhilerinin 6. yüzyıla ait olduğuna inanmak için nedenler vardır.

(40) Krumbacher, **op. cit.**, s. 16; ayrıca bak. aşağıda Aelios Aristeides'in yazmalarından söz edildiği s. 231-32. 800 yılından sonra yeni bir bitişik küçük harf yazının kabul edilmesinin, daha eski yazmaların ortadan kalkmasına yol açmış olabileceği ve daha sonraki dönemden çok sayıda yazma kalmasını açıklayabileceği ileri sürülmüştür.

(41) Liutprand, **Antapodosis,** E. Dümmler bas., cilt vi, b. 5 ve 10.

Ayrım II

I. JUSTİNİANOS'UN TAHTA ÇIKIŞINDAN HERAKLİOS'UN ÖLÜMÜNE DEĞİN GEÇEN DÖNEM (İ.S. 527-641)

§ 1. BİR ÖĞÜT VE DANIŞMA BAŞLARI SERİMLEMESİ

Büyük ve Tanrı'nın en kutsal Kilisesinin (Ayasofya) diyakonu Agapetos'tan, kutsanmış ve dindar imparatorumuz İustinianos'a (530 yılı dolayları).

İsokrates'in ve Yunanlı babaların yazılarına dayanan bu yapıt, öğüt vermek için yazılmış yetmiş-iki "baş"tan (yani kısa-bölümden) oluşmaktadır. "Serimleme" yüzyıllarca sürecek, birçok ülkelerde ve dillerde kullanılacak bir yazın türünün (Hükümdarlar için Ayna) ilk örneklerinden biridir. Aynı türün Farsça ve Arap örnekleri vardır, bin yıla yakın bir süre boyunca Bizans'ta da pek çok benzeri yazılmıştır: onaltı ve onyedinci yüzyıllarda Batı Avrupa'da da bunun gibi çok sayıda "ayna" kaleme alınmış ve yayımlanmıştır.[1] Bu yazın türünün nasıl yaygın bir moda olduğunu aydınlatabilecek ilginç bir olgu, onaltıncı yüzyılda Agapetos'un "Serimleme"sinin yirmi basımının yapılmış olmasıdır (Krumbacher, *Geschichte der Byzantinischen Litteratur*, s. 457).

Baş I. Bütün öteki şereflerden daha yüksek bir saygınlığınız olmakla, Efendimiz, herşeyden çok, o saygınlığı size veren Tanrı'ya şeref getiriyorsunuz; değil mi ki, O size, insanları adalet yolundan ayrılmasınlar diye uyarmanız ve buna aykırı gidenlerin ulumalarını cezalandırmanız için, gökyüzü krallığının bir benzeri olarak dünya erkinin

âsasını verdi; siz kendiniz de adalet yasasının hükümranlığı altındasınız ve size uyruk olanların yasal hükümdarısınız.

Baş 2. Tıpkı bir geminin dümenindeki adam gibi, kafasında birçok gözü olan hükümdar da durmadan çevresini kollar, dünya devletinin gemisi adaletsizliğin dalgalarına kapılmasın diye, yasayı uygulamanın yetkesini sıkı sıkı tutar ve onun gücüyle, yasaya aykırılık akıntılarından uzak gezer.

Baş 3. İlk öğrendiğimiz tanrılık ders (şudur ki), ey insanlar, insan kendini bilmeli. Çünkü kendini bilen Tanrı'yı bilir: Tanrı'yı bilen Tanrı gibi olur; bir kimse Ona lâyık olunca Tanrı gibi olur ve bir kimse Ona yakışmayacak bir şey yapmayıp, Tanrı'nın olan şeyleri düşününce, düşündüğünü söyleyince ve söylediğini yapınca Tanrı'ya lâyık olur.

Baş 4. Hiç kimse doğum soyluluğuyla kibirlenmesin. Bütün insanların ilk atası çamurdu - gerek erguvanlara ve ince ketenlere bürünenlerin, gerek hastalık ve yoksulluk içinde sürünenlerin, gerek başlarında taç taşıyanların, gerek sarayda hizmet edenlerin. Onun için, çamurdan çıkışımızla övünmeyelim. Doğrusu, tutum ve davranışlarımızın iyiliğinden gurur duyalım.

Baş 5. Şunu bil ki, sen ey, bir dindarlık imgesi olarak yaratılmış bulunan kişi [yazar burada imparatora sesleniyor], Tanrı serti büyük armağanlarına ne kadar çok lâyık kılarsa, senin ona borcun da o kadar çok büyür. Bundan ötürü, Nimetler-bağışlayıcına şükran borcunu öde: Tanrı kendisine ödenen borcu bir lütuf olarak kabul eder ve lütufa lütufla karşılık verir. Çünkü O her zaman inayetin ilk yaratıcısıdır ve gösterilen inayeti bir borçmuş gibi öder. Bizden şükran ister — ama Ona güzel sözler sunmakla değil, Onun adına dindarca işler yapmakla.

Baş 6. Hiçbir şey, bir kimseye istediğini yapabilmek için hayırlı işler isteyebilmek (Yunancası philantropa) kadar iyi bir ün sağlayamaz. Onun için, inayetinin Tanrısı, sana bize karşı iyicil olmanın gerektirdiği gücü verdiğine göre, sen de bu gücü vereni hoşnut edecek herşeyi hem istemeli hem de yapmalısın.

•••

Baş 9. Hükümdarın birçok endişelerle dolu olan ruhu, bir ayna gibi silinip temizlenmelidir ki, her zaman tanrısal ışıklanmayla parlayabilsin ve böylece (bütün) işlerin bilgisine erişebilsin. Çünkü, ruhu her zaman saf ve temiz tutmak kadar, bir kimseye doğruyu görme gücünü verecek başka birşey yoktur.

Baş 10. Tıpkı bir deniz yolculuğunda gemicilerin yaptığı bir yanlışın yolculara pek bir zararı dokunmadığı halde, dümencinin yaptığı bir yanlışın bütün geminin yok olmasına yol açması gibi, Devletlerde de bir uyruk yanlış yaparsa, kendisine verdiği zarar kadar bütün topluluğa zarar vermez, fakat hükümdarın kendisi yanlış yapınca Devletin tümüne zarar verir. Ondan ötürü, yapması gereken herhangi bir şeyi savsaklarsa, bunun hesabını ciddi bir biçimde vereceği için, o her zaman kesin bir özenle konuşsun ve davransın.

***

Baş 15. Hükümdara, hükümdarlığın bütün süslerinden daha çok yakışanı, dindarlık tacıdır. Servet yiter, şan yok olur. Fakat Tanrı-benzeri yönetimin şanı sonsuzluğa değin sürer ve unutulma, bu şanı taşıyanlara erişemez.

***

Baş 16. Zenginlerle yoksulların ayrı şeylerden acı çekmeleri bana çok tuhaf geliyor. Zenginlerin rahatsızlığı doygunluktandır, yoksullar açlıktan tükenirler; zenginler yeryüzünün bütün nimetlerine sahiptir. Yoksulların tabanlarını basacak kadar yerleri yoktur. Her ikisinin de sağlıklarına kavuşmaları için birinden eksiltip ötekine ekleme çaresine başvurulmalı ve eşitsizliğin yerine eşitlik getirilmeli.

Baş 17. Eski yazarlardan birinin, ya filozoflar hükümdar olunca ya da hükümdarlar felsefe öğrenince başlayacağı öndeyişinde bulunduğu mutluluk çağı, bizim zamanımızda ortaya çıkmıştır. Felsefe çalışmaları yapmakla sen [Justinianos] hükümdarlığa lâyık olduğunu gösterdin ve hükümdarlık makamında da felsefeyle ilgilenmekten ayrılmadın. Eğer felsefeyi meydana getiren bilgelik sevgisiyse ve bilgeliğin başı –senin yüreğinden hiç eksik olmayan– Tanrı korkusuysa, o zaman bu dediğim besbelli doğrudur.

Baş 18. Seni gerçekten bir hükümdar diye görüyorum, çünkü sende hükümdar ve tutkularının efendisi olma gücü var ve çünkü sen ılımlılık tacını giyiyorsun ve adalet erguvanına bürünmüşsün. Öteki tür yetkelerin kalıtçısı ölümdür; fakat **bunun** gibi bir hükümdarlık sonsuzluğa dek sürer. Öteki tür yetkeler bu yaşamla sona erer, ama **bu** sonsuz cezanın acılarından kurtulur.

Baş 19. Bütün insanlarca onurlandırılma hasadını biçmek isti-

yorsan, o zaman hepsinin ortaklaşa nimet bağışlayıcısı ol. Çünkü, bir hükümdarın yoksun olanlara iyi niyetinin inayetini göstermesi kadar, insanları hükümdarlarına iyi gözle baktıracak bir şey yoktur. Korkudan kaynak alan başeğme, ona önem verenleri uydurma bir onur adıyla aldatan, yalnızca yalandan bir yaltaklanmadır.

Baş 20. Senin hükümdarlığına gerçekten saygı gösterilmesi gerekir; çünkü yetkesini düşmanlara karşı kullanıyor, uyruklarının payı ise iyilik görmek oluyor. Düşmanlara silâhlarının zoruyla boyun eğdiriyor, kendisi uyruklarının silâhsız sevgisinin altında kalıyor. Yırtıcı hayvanlar koyunlardan ne kadar uzaksa, ikisinin [yani düşmanlarla uyrukların] farkını da o kadar büyük sayıyor.

Baş 21. Bedeninin doğası gereğince, hükümdar bütün öteki insanlarla bir düzeydedir; fakat saygınlığına eklenen yetke bakımından, o herşeye hükmeden Tanrı gibidir; çünkü yeryüzünde ondan daha yüksek bir kimse yoktur. Bu nedenle, o da Tanrı gibi hiçbir zaman kızmamalı, ama ölümlü bir insan olarak hiçbir zaman çok yüceltilip kibirlendirilmemeli; çünkü Tanrının imgesindedir diye onurlandırılsa da, bir yandan kendisine öteki insanlarla eşit olduğunun öğretildiği yeryüzündeki imgesinde de bulunmaktadır.

***

Baş 27. Kendi kendini yasalara uyma zorunluluğunun altına koy, çünkü yeryüzünde seni zorlayabilecek hiç kimse yoktur. Böylelikle, onları başka herşeyden çok sayacak, yasaların görkemine tanıklık edeceksin; hem de uyrukların, yasaları çiğnemenin tehlikesiz olmadığını apaçık anlayacaklar.

***

Baş 30. Tanrı tarafından sana yeryüzünde hükümdarlık görevi emanet edilmiş olmakla, işlerin yönetiminde kötülük-edicileri kullanma, çünkü kötülük-edicileri yetkilendiren, Tanrı'ya onların yaptıklarının hesabını verecektir. Bundan ötürü, görevlilerin atanması sıkı bir sınamayla olsun.

***

Baş 32. Herşeyi dengeli bir yargılamayla yapmaya özen gösterenleri en iyi dostların say, yoksa senin her dediğini övenleri değil; se-

ninle birlikte iyiye sevinen ve iyinin karşıtına kaş çatanları tut; çünkü gerçekte sana en sadık dostluk kanıtını verenler onlardır.

Baş 33. Dünya erkinin debdebesine kapılıp da soylu yargı gücünün bozulmasna izin verme; yok olabilecek bir erki elinde tutan bir kimse olarak, değişen işlerle uğraşırken kafanı değiştirme, ne sakin zamanlarda şişin ne de terslik zamanlarında üzül.

Baş 34. Altın, kuyumcu tarafından bir şu hale bir bu hale sokulduğu ve çeşitli süs biçimlerine dönüştürüldüğü zaman, nasıl hep ne ise o kalır ve hiç değişmezse, sen de, ey en parlak imparator **(basileus)** yetkini bir şu yönde bir bu yönde kullanır ve [yeryüzündeki] en yüksek onurlara erişmek istetken, hep aynı kalmalı ve ayrı ayrı konularla uğraşırken, iyi olan üstünde kafanı değiştirmeden tutmalısın.

Baş 35. Ancak uyruklarının onayıyla hüküm sürdüğün zaman kendini kesinlikle ve gerçekten hükümdar say. Çünkü [baştakini] onaylamayan bir uyruk halk fırsat bulunca hemen ayaklanır; ama egemenine iyi niyet bağlarıyla bağlı bulunan bir halk, ona baş eğmesinde sağlam ve sadık olur.

Baş 36. Hükümdarlık yetkesinin iyi sanını sürdürebilmek için, uyrukların bir kusur işlediği zaman sen nasıl kızıyorsan, sen bir kusur işleyince uyruklarının da sana o kadar kızmalarını kabul etmelisin. Çünkü, [seninki gibi] bir yetkesi olan birine hiç kimse doğru yolu gösteremez, bunu ancak yanlış yapanın kendisinden çıkan kendi düşüncesi yapabilir.

Baş 37. Büyük yetkeye erişmiş bir kimse, elinden geldiği ölçüde, kendisine o yetkeyi verene öykünmelidir. Eğer herhangi bir biçimde, herşeyin üstünde olan Tanrı'nın imgesini taşırsa ve herşeyin üstünde Onun aracılığıyla yönetimini sürdürürse, merhametten daha değerli hiçbir şey olmadığını düşünmekle Tanrı'ya en iyi öykünmüş olacaktır.

***

Baş 40. Hükümdarlık herşeyin en çok onurlananındır ve bu yetkenin verildiği kişi, kendi keyfine eğilim göstermez de, özellikle, kafasını nasafetten ayırmaz, insana yakışmayandan, onu hayvanca bir şey sayarak uzak durur ve insanlığı Tanrı benzeri bir nitelik olarak ortaya koyarsa, bu onurlama yerindedir.

***

Baş 46. Gözün bedene ait olması gibi, hükümdar da dünyaya uygun kılınmış ve yararlar sağlaması için, Tanrı tarafından dünyaya verilmiştir. Bundan ötürü, kötü şeylerde değil de iyi şeylerde ilerleyebilsinler diye, bütün insanları, kendi organları imişlercesine düşünmesi onun ödevidir.

***

Baş 51. Güneşin işi, yaradılışı ışınlarıyla aydınlatmaktır. Hükümdarın görkemiyse yoksullara acımak - böylelikle, dindar bir hükümdar daha da parlar. Çünkü güneş gecenin gelişine yerini bırakır, ama hükümdar kötü şeylerin ilerlemesine meydan vermez, gizli nefasetsizlikleri doğruluğun ışığıyla yadsır.

Baş 52. Senden önceki hükümdarları görevleri süslerdi: sen ise, en yetkin efendim, yetkenin debdebesini kibarlığınla yumuşatarak, sana yaklaşanların korkularını iyiliğinle yenerek hükümdarlık görevini daha da parlak hale getirdin. Onun içindir ki, merhâmete muhtaç olup da senin sakinliğinin körfezinde demir atan ve felâketin dalgalarından senin sayende kurtulan herkes, sana şükran ilâhileri söylüyor.

Baş 53. Başkalarını erkçe ne kadar aşıyorsan, onları iyilik eylemlerinle de kendi yanında sönük bırakmalısın; çünkü insanların, senin erkinin büyüklüğü oranında iyiliği gerçekleştirmeni beklemelerini istemen gerekir. Ondan ötürü, Tanrı'nın seni yenilmez hükümdarlık tacıyla ödüllendirmesi için, yoksullara iyilik etmenin gerdanlığını boynuna geçirmelisin.

Baş 54. İsteğini buyurmadan önce, neyin doğru olduğunu öngörüyle düşün. Dil kaygan bir araçtır ve dikkatsiz kullananın başına büyük dertler açar; ama onu kollamak için dindarca bir düşünceyi kendine egemen kılarsan, müzik gibi, erdemin uyumlu şarkısını söyler.

***

Baş 59. Bu aşağıdaki hükümdarlığa doğru kılavuzluk et ki, senin için yukarıdaki şana bir merdiven olsun. Bir yeryüzü hükümdarlığını iyi yönetenler gökyüzündekine de lâyık sayılırlar; uyruklarına karşı babaca bir sevgi gösteren ve buna karşılık, onlarda –hükümdarlar için duyulması uygun olan– bir huşu uyandırarak, mahkemelere çekip cezalandırma yoluna başvurmadan onların ayaklarının sürçmesini korkutmayla önleyenler, yeryüzü krallığının iyi yöneticileridir.

Baş 61. Hükümdarlık âsasını Tanrı'dan almış olmakla, sana onu Vereni nasıl hoşnut edebileceğini düşün; Tanrı yönünden bütün öteki insanlardan daha çok onurlandırılmış olmakla, sen de hemen Onu bütün öteki insanlardan daha çok onurlandırmaya bak. Tanrı şunu, senin Ona verebileceğin en yüksek onur sayar: Kendi örneğinde yarattığı insanlara karşı iyi ol ve bunu bir borç ödüyormuş gibi yap.

Baş 62. Kurtuluşu isteyen her insan yukarıdan gelecek yardıma sığınmak zorundadır; fakat hükümdar, başka herkesten daha çok bu durumda olur, çünkü bütün insanlara bakmak onun üstündedir. Eğer Tanrı onu korursa, düşmanlarını soyluluğa yaraşacak bir biçimde yener ve uyruklarına başarıyla güvenlik sağlar.

***

Baş 66. Ben şöyle derim: özel bir kimse için kötülük, alçakça olan ve cazalandırılmayı gerektiren işleri yapmaktır; bir yönetici için ise, iyi olan ve kurtuluşa yardım eden işleri yapmamaktır. Bir hükümdar için kötülükten kaçınmak yetmez; onun tacı, yaptığı iyilikler halkasıdır. Bundan ötürü, yalnızca kötülükten nasıl uzak duracağını düşünmekle kalmasın, aynı zamanda adaleti tutmaya da çalışsın.

***

Baş 68. Hükümdar herşeyin üstünde egemendir; fakat herkesle birlikte, o da Tanrı'nın uşağıdır. Egemen diye anılmayı, en çok, kendisine egemen olduğu ve yakışıksız hazlara köle olmadığı zaman hak eder; akıl-dışı tutkuların yenilmez efendisi olan dindarca düşünüşe bağlanırsa, ılımlılığın tüm donatımıyla [duyumların] güçlü çekiciliklerini alt eder.

***

Baş 72. Ey, sen hiç baş eğdirilmemiş hükümdar, durmadan çalış; bir merdivene tırmananlar son basamağa gelmeden nasıl yükselmekten geri durmazlarsa, sen de hep iyiye doğru tırmanmakta sebat et ki, yukarıda olan hükümdarlığı da kazanabilesin. Hükümdarların ve hükümdarların uyruklarının sonsuzluğa dek hükümdarı olan İsa, sana eşin imparatoriçe ile birlikte, o hükümdarlığı nasip etsin. Amin.(*)

(*) B. Damke basımındaki metinden (Basle, 1633).

NOT

Bizans tarihi boyunca hükümdarlık üstüne yazılmış ("bir hükümdarın görevi", "bir hükümdarın eğitimi", "bir hükümdara öğütler" gibi) çeşitli yapıtların bir listesini buraya eklemek, okuyucu için yararlı olabilir. Bu kitapta, aşağıda sıralanan yapıtların çoğuna değinilmekte ve içlerinden bazı parçaların çevirilerine yer verilmektedir: İkisiyse (no. 4 ve 14) yalnız bu notta anılmıştır.

1. Agapetos: I. Justinianos'a seslenen **Öğüt ve Danışma Başları** (yaklaşık olarak 530).

2. **De Scientia Politica** diyalogu; başlıca hükümdar konusu üstünde durmaktadır ve herhalde I. Justinianos'un hükümranlığı sırasında yazılmıştır.

3. Agapetos'un krallıkla ilgili parçalardaki görüşlerini izleyen **Barlaam ile Josaphat** romansı (yedinci ya da sekizinci yüzyıl).

4. 867 yılından bir süre sonra, I. Basileios'un ağzından oğlu, gelecceğin imparatoru VI. Leon'a ("Bilge" ya da "Filozof" Leon) yazılmış iki "uyarı". Bu **paraineseis,** İsokrates'in Kıbrıs hükümdarı Niokles'e söylevleri örneğine göre yazılmıştır, ama Agapetos'un yapıtından da esinlenmiştir; bunları I. Basileios için bir bilgin yazmış olabilir, bu bilgin belki Photios'tur (bak. aşağıda s. 122). Başlıca basmakalıp ahlâk özdeyişlerinden oluşan "uyarılar" Migne, **Patrologia Graeco-Latina,** cilt cvii'de basılmıştır.

5. Photios'un "bir hükümdarın görevi üstüne" Bulgaristan hükümdarına mektubu, bir dönmeye uyarı (yaklaşık olarak 860). **Basileus**'un yetkilerini tanımlayan **Epanagoge** bölümünü de Photios yazmış olabilir. Bir süre öğretmenliğini yaptığı VI. Leon'a "uyarılar"ı o kaleme almış olabileceği gibi,

[6. Pseudo-Aristeides'in **eis basilea** (bir hükümdara) söylevi, bir Bizans yapıtı ise, Photios'la Psellos'un yaşamları arasındaki dönemde yazılmış olarak tarihlenebilir (yaklaşık olarak 860-1060).]

7. Nikoulitzas'ın kısa **De Officio Regis** denemesi (yaklaşık olarak 1080).

8. **Stephanites ve İkhnelates** denilen hayvan hikâyeleri toplamasında hükümdarlık ve hükümdarın danışmanları üstüne savunulan görüşler (yaklaşık olarak 1080).

9. Bulgaristan başpiskoposu Theophilaktos'un **Institutio Regia**'sı (yaklaşık olarak 1100).

10. Nikephoros Blemmydes'in **Andrias Basilikos**'u (yaklaşık olarak 1260).

11. Thomas Magister'in **De Regis Officiis** ve **De Subditorum Officiis (peri basileias** ve **peri politeias)** yapıtları — 13. yüzyılın son ı

12. Patrik Antonious'un Rusya Büyük Prensine, **Basileia** ile **Ekklesia**'nın birliği ve **Basileia**'nın evrenselliği üstüne mektubu (yaklaşık olarak 1395).

13. Gemistous Plethon'un Peleponnessos "despot"ları II. Manouel'e ve oğlu Theodoros'a seslenişleri (yaklaşık olarak 1415).

14. II. Manouel'in oğlu için yazdığı, imparatorluğa yaraşır eğitim üstüne öneriler (**hypothekai basilikes agoges**); aynı zamanda felsefe kitapları ve ilâhiler de yazan Manouel, siyasal konularda iki yapıt vermiştir: eski bir temayı işleyen yüz bölümlü "öneriler" ve "hayırhah bir hükümdardan sadık uyruklara" kısa bir söylev (ya da rhetorika alıştırması). Hem devlet-adamı hem bilgin olan Manouel'in kendisi dikkate değer bir hükümdardı (1391-1425); yok olmaya mahkûm İmparatorluğa yardım sağlamak umuduyla birkaç yıl Batı Avrupa'da boşuboşuna gezmişti. Yazdığı **hypothekai,** İsokrates'in bildik Kıbrıs söylevleri örneğine dayanmaktadır; rhetorika alıştırmalarının yanısıra, "öneriler" de 1578 yılında J. A. Leunclavius (Löwenklau) tarafından basılmış ve yayımcı, bunları Manouel'in Batı'daki gezileri sırasında temas ettiği Medici ailesine adamıştır.

§ 2. SİYASET BİLİMİ ÜSTÜNE /De Scientia Politica BİR BİZANS DİYALOGU(2)

A. Giriş

1827 yılında, Kardinal Mai *Scriptorum Veterum Nova Collectio*'sunda (ii. 571-609), bir ölçüde Platon'un *Devlet*'ine, bir ölçüde de Cicero'nun *De Republica*'sına dayandığı anlaşılan "siyaset bilimi üstüne" Yunanca bir diyalogun parçalarını yayınladı. Mai, bu kırıntıları, olasılıkla yanlış olarak, imparator I. Justinianos döneminde *magister officiorum* olan Petrus diye birine yakıştırmıştı; bunun nedeni, (Yunanca *peri politikes epistemes* adını taşıyan) diyalogun, "Suidas" adıyla tanınan sözlükte bu Petrus'un yazdığı belirtilen *peri politikes katastaseos* adlı bir yapıtla özdeş olduğunu varsaymasıydı. Fakat, Petrus'un

yapıtı siyasal *bilim*'le değil, siyasal *kurumlar* ile ilgiliydi. *(Katastasis* sözcüğü, aşağı yukarı "anayapı" — "anayasa" anlamına gelir); dolayısıyla, Mai'nun önerdiği yakıştırma için geçerli bir neden yoktur. Yine onun yaptığı bir başka öneriyse daha çok olasılık taşımaktadır, ama bunun da bir takım güçlükleri vardır. Buna göre, siyaset bilimi üstüne diyalog, Photios'un *Myriobiblion*'unda (codex 37) kendi evinde incelemeler yapmak amacıyla toplanan bir çevrece okunduğunu söylediği bir yapıtla özdeşleştirilmek gerekir. *Myriobiblion*'da bu yapıtın anıldığı parça, şöyledir:

"Patrici Menas ile *referendarius* Thomas'ın, bir diyalogun konuşmacıları oldukları siyaset üstüne *(peri politikes)* bir yapıt okunmuştu.(3) Altı kitaptan oluşan bu söyleşide, yazar eskilerin tanımladıklarından başka bir anayasa türü ortaya koymakta ve buna *"dikaiarkhia"* adını vermektedir.(4) Ayrıca, haklı olarak, Platon'un *Devlet*'ini eleştirmektedir.(5) Kendilerinin [yani diyalogtaki iki konuşmacının] önerdikleri anayasa biçimi ise, üç türden –monarşik, aristokratik ve demokratik anayasalardan– oluşacak ve her tür, kendi öz öğesini vererek, onu [yani konuşmacıların savunduğu biçimi] gerçekten en iyi anayasa kılacaktır."(6)

Mai'ın yayınladığı metinde, diyalogun yalnızca iki kitabının (IV ve V) parçaları vardır. Hepsi altı kitap *olabilir* ve bunlar, Photios'un evinde toplanan çevrenin okuduğu yapıttaki altı kitapla aynı olabilir. Fakat diyalogun bize kadar gelen parçalarının içeriğiyle, Photios'un kendi çevresinde okunan kitap hakkında anlattıkları arasında bir hayli uyuşmazlık vardır; ikisi bir olabilecekleri gibi, pekalâ ayrı ve farklı yapıtlar da olabilirler. Mai'ca basılan haliyle diyalogun IV. kitabı orduya ve askerlik sorunlarına ilişkindir — oysa, Photios bu konuları anmıyor bile; V. kitap hemen tümüyle monarşiye ve monarşinin özü olduğu belirtilen *imitatio Dei*'ye (Tanrı'ya öykünmeye) ayrılmıştır — yine, bu da Photios'un anmadığı bir konudur. Siyaset bilimi üstüne diyalogla Photios'un betimlediği yapıt arasında tutan tek nokta, diyalogun metninin herhangi bir bölümünde değil, V. kitaba ekli "içindekiler" cetvelinin başlıklarından birindedir. Üstelik, Photios'un anlattığı yapıtın temel ve özünden — yani bir karma anayasa kuramından, diyalog metninin elimize geçen parçalarında hiçbir iz yoktur. Mai'ın (bu diyalog, Photios'un betimlediği yapıtla aynı olmalı, yolundaki) önerisi üstüne verilebilecek tek yargı, "kanıtlanmamış" demektir; bilgelik yolu, diyalogun parçalarını, Photios'a hiç başvurmadan,

kendi içlerinde ve kendi başlarına kabul etmek ve onları, yalnız kendi ışıkları altında incelemek durumundadır.

Bu hesapça, biz ancak, bilinmeyen bir tarihte yazan, bilinmeyen bir yazarla karşı karşıya olduğumuzu söyleyebiliriz. Fakat, diyalogun yazılmış olabileceği yaklaşık bir tarih önermek olanağımız vardır. Yazar, Cicero'nun bazı yazılarını tanıtmaktadır: onun *De Republica*'sına değinir, *Tusculanae Quaestiones*'inden alıntılar aktarır; ayrıca Juvenalis'i de anar, hatta "Etrüsk Firminus"tan da söz eder — bu belki Frontinus'tur, yani imparator Domitianus'un hükümranlığı sırasında savaş sanatı üstüne yapıtlar veren bir Latin yazarı. Ayrıca, kendi deyişiyle "Romalılaştırmalar" yapmakta ve Latince sözlükler kullanmaktadır; bu bakımdan, Latin yazınını genellikle yakından bilir gibi görünmektedir. O halde, yazarın, Latincenin Konstantinoupolis'te hâlâ bilinip kullanılabildiği, Justinianos'un *Codex*'inin, *Pandekt*'lerinin ve *Institutio*'larının yazılabildiği 6. yüzyılda yaşadığı düşünülebilir. (Daha sonra, 7. yüzyıldan itibaren Latince bilgisi Doğu İmparatorluğunda solup gitti: Yunanca yasamanın dili ve bilginlerin bildiği tek dil oldu; 12. ve 13. yüzyıllara değin, Latince ve Latin yazını üstüne bir miktar bilginin yeniden edinilmesi olanağı bulunamadı.) 6. yüzyılda Bizanslı bir bilgin, bir kopyasını ele geçirebilirse, hâlâ Cicero'nun *De Republica*'sını okuyabilir –siyaset bilimi üstüne diyalog yazarının, Konstantinoupolis'teki kitaplıkların birinde böyle bir kopya bulduğunu varsayabiliriz–(7) ve onu, siyasal kuram üstüne bir diyalog meydana getirmek için, Platon'un yazılarının ve (alıntılar verdiği) Ksenophon'un *Memorabilia*'sının yanısıra kullanabilirdi. Diyalogun Justinianos'un hükümranlığı sırasında ya da dolaylarında tarihlenmesi için ek bir kanıt da, eğer bunlar –Mai'ın önerdiği üzere– Justinianos'un yasama çalışmalarıyla ilgili olarak andığı Menas (yahut Mennas) ve Thomas iseler, konuşmacıların adlarından çıkmaktadır. Onun içindir ki, belli bir olasılıkla, diyalogun 6. yüzyılın bir yapıtı olduğu, kimliği bilinmeyen yazarının da, siyaset ve siyasal kuram üstüne hem Yunan hem de Latin yazınını tanıdığı sonucuna varabiliriz.

Yazarın, Cicero'nun *De Republica*'sını gerçekte ne ölçüde kullandığı, Cicero felsefesiyle ilgilenen bilim adamlarının araştırmalarını gerektirecek kuşkulu bir sorundur. Diyalog, biçimce, Platon'un diyaloglarından çok, Cicero'nun diyaloglarını andırmaktadır; özce ise, (siyasal kuram bakımından) Cicero'dan çok Platon'a yakındır, hatta belki gerek Platon'dan gerek Cicero'dan daha çok Eusebio'a *(Laus*

Constantini'sine) ve 5. yüzyılda Stobaeus'un yazılarından seçme paragraflar verdiği "Hükümdarlık Üstüne" yapıtların Yunanlı yazarlarına borçludur.(8) Gerçekten, diyalogun metni iyice incelenip *De Republica*'daki koşut (paralel) olabilecek parçalarla karşılaştırılınca, Cicero'nun yazılarına oldukça kesin görünen yalnızca üç tane dokunma bulunabilir. Bunlardan yalnız biri Cicero'ya *açık* bir göndermedir: V. kitabın XV. bölümünde, yazar Cicero'nun bir sözünü aktarıyor, ama bu söz *De Republica*'dan değil *De Oratore*'dendir — meğer ki, Cicero aynı sözü, *De Republica*'nın bugün elimizde bulunmayan yitik bir parçasında tekrarlamış olsun (bak. aşağıda s. 84). Açık olmamakla birlikte, ikinci bir dokunma daha önemlidir. Bu diyalog yazarının, V. kitabın IX. bölümünün sonunda, her yurttaşın kendi konumunun ödevlerini iyi akord edilmiş bir *Lyra* gibi uyum içinde yerine getirmesinden ve anayasanın genel bir uyumlu senfoninin alçalan-yükselen perdelerine göre hareket etmesinden söz ettiği yerdir (bak. aşağı da s. 82). *De Republica*'da, buna yakından koşutluk gösteren bir parça vardır (II. xlii, 69); ancak şunu da eklemek dürüstlük gereği olur ki, bu müzik benzetmesinin siyasal kurama uygulanması Pythagoras kadar eskidir ve yeni-Pythagorasçılar arasında da çokça kullanılmıştır.(*) Üçün-

(*) **De Republica**'daki parça aktarılmaya değer; (diyalogun konuşmacılarından biri olan) Laelius şöyle demektedir. "Beklediğin adamı [yani, ideal **rector et gubernator reipublicae**'yi] atayacağınız makam ve görevi şimdi anladım. Hemen tümüyle şu tek görevden ibaret (çünkü ötekilerin neredeyse hepsi bunun içine giriyor) – kendi kendini gözlemekten ve derinliğine düşünmekten hiç geri kalmamak, başkalarını kendine öykündürmek, kafasının ve yaşamının parlaklığıyla kendisini yurttaşlarına bir örnek olarak göstermek. Tıpkı lavta ya da boru [flüt] –hatta doğrudan doğruya şarkı ve insan sesinin kullanılması– için, ayrı ayrı seslerden sağlanacak ve sürdürülecek bir uyum olduğu gibi –eğitilmiş kulakların oraya herhangi bir değişiklik ya da akortsuz nota girmesine dayanamayacakları bir uyum– ve tıpkı, biribirlerine en benzemeyen seslerin karıştırılmasından meydana gelen o uyumun, yine de bir anlaşma ve tutarlılık içinde bulunması gibi; Devletler de öyledir. Bir Devletin en yüksek, en aşağı ve orta sınıfları, bir müziğin notaları gibi, akortlu aklın kullanılmasıyla karşılıklı bir ilişki içine sokulunca, biribirlerine en benzemeyen öğelerin anlaşmasından siyasal bir uyum doğar. Müzikçilerin şarkı alanında uyum dedikleri şey, siyaset alanındaki iç anlaşma ile bir düzeydedir; her Devlette kararlılığın (istikrarın) en sağlam ve en iyi güvencesi olan bu iç anlaşma, adaletin yokluğunda kesinlikle yaşayamaz."

De Republica'nın bu bölümüyle diyalog arasında, besbelli bir koşutluk bulunmaktadır. Fakat, siyaset kuramı alanına müzikten bu benzetmenin getirilmesi, Cicero'dan önce ve sonra birçok yazarların sık sık başvurdukları bir uygulama olduğundan ve dolayısıyla, diyalogun yazarı bunu Cicero'ya değinmeksizin yapmış olabileceğinden başka, şunu da eklemek gerekir ki, Cicero burada diyalogun yazarı gibi salt ve yalın monarşiden söz etmektedir. Onun **rector reipublicae**'si salt bir monark değildir: bir kişi de olabilir; **rector** ister bir kişi, ister birden çok olsun, ödevi **karma** bir Devlet türünde bir içanlaşma ruhu yaratmaktır. (Bak. Barker, **From Alexander to Constantine**, s. 191-2).

cü dokunma daha önemsizdir ve Cicero'yla diyalogun yazarı arasında herhangi bir türden bir ilişki olduğunu pek kanıtlamamaktadır. V. kitabın ix. bölümündeki parçada, diyalogun yazarı, hükümdardan "halkı için bir babanın düşünceliliğini [öngörüşünü] gösteren, tümüyle ve ereği bakımından kendisi için değil ... uyrukları için yaşayan - uyruklarının babası olarak" diye söz etmektedir (bak. aşağıda, s. 82).Aynı biçimde, Cicero da *(De Republica*'sının kitap II, bölüm xxxv'nde) Scipio'ya karma-olmayan üç anayasadan birini seçmek zorunda kalsaydı, kendi payına, monarşiyi seçeceğini söyletir: "çünkü hükümdar adı, kulağa adeta, ...'den daha büyük bir gayretle yurttaşlarının çıkarlarını gözeten ve güvenliklerini kollayan bir baba sesi gibi gelmektedir..." [cümlenin geri kalanı hemen tümüyle kaybolmuştur.]

Sorunun özetle sonucu, siyaset bilimi üstüne diyalogta, Cicero'nun *De Republica*'sına *kesin* bir değinme olmadığıdır. Bazı dokunmalar *olabilir*. Fakat kesin olan noktalar şunlardır: (1) diyalogun yazarı, Cicero'nun *De Oratore*'sinden *(De Republica*'nın şimdi kayıp bulunan bir parçasında tekrarlanmış olabilecek) bir parça aktarmaktadır ve (2) V. kitaba eklendiği içindekiler cetvelinin son başlığında, "Platon'a göre siyasal toplumla Cicero'ya göre siyasal toplum arasında bir karşılaştırma" yapmaya söz vermektedir (bak. aşağıda s. 80) — bu söz, diyalogun bugün elimizde bulunmayan yitik bir parçasında yerine getirilmiş *olabilir,* fakat elimize geçen parçalarda *yerine getirilmemiştir.* Bütünüyle bakılınca, insanın, kardinal Mai 1820 yılında bir Vatikan *palimpsest*'inde *De Republica*'nın parçalarını keşfedip onları yayınladıktan sonra, 1827'de *peri politikes epistemes*'in parçalarını yayınlayınca, bu iki kaynağı gerçeklerin izin vereceğinden daha yakın bir biçimde birleştirmeye sürüklendiğini düşünesi geliyor.

B. Diyalogun İçeriği (Kitap V)

IV. kitabın kırıntılar halinde kalmış olan sekiz bölümü, başlıca askerlik konularıyla, özellikle de piyade birliklerinin öneminin savunulmasıyla ilgilidir. Bölümlerden birinde (b. 4) "Etrüsk Firminus"'tan bir alıntı vardır — bunda, savaş alanında düzene girmiş bir piyade kuvveti "gerçekten aşılmaz bir duvar, canlı bir duvar, hareket eden bir duvar, aklı olan bir duvar" diye tanımlanıyor. Bir başkasında ise (b. 5), Cicero'nun Roma ordusu ve yanlarında yalnızca donanımlarını

(kendi kolları - bacakları imiş gibi kolaylıkla) taşımakla kalmayan, birçok gün yetecek erzaklarını da götüren Romalı *Legion* askerlerinin dayanıklılığı üstüne sözlerine değinilmektedir. (9)

V. kitap, on başlık altında toplanan bir içindekiler cetveliyle başlamaktadır. İlk sekiz başlığın hepsi, hükümdarlık konusuyla ilgilidir (ana *thema*'lardan biri, "gerçek hükümdarın insanları Tanrı'ya ve tanrısal şeylere öykünmeye yöneltmesi gerektiği"dir); 9. başlık "siyasal toplum üstüne, Platon'unkilere benzemeyen görüşlerin açıklandığı" yolundadır; 10. ve son başlık ise "Platon'a göre siyasal toplumla Cicero'ya göre siyasal toplumun karşılaştırılacağı"nı (bu, Platon'un *Devlet*'iyle Cicero'nun *De Republica*'sı arasında bir karşılaştırma demek olabilir), "ve ayrıca, Platon'un felsefesinin tümüyle Aristoteles'inkinin [karşılaştırılacağını]" vaad etmektedir. Gerçekte, Mai'ın basımındaki durumuyla V. kitabın onaltı bölümü, parça parça ve eksikli metinden fikirlerinin izlenebildiği ölçüde, içindekiler cetvelinde belirtilen on başlıktan (aynı zamanda, Photios'un kendi çevresinde okunan yapıt üstüne verdiği özetten de) ayrılıyor gibi görünmektedir. Burada, bütün yapmaya kalkışacağımız iş, onaltı bölümün kısa bir çözümlemesiyle birkaç parçayı çevirmek olacaktır.

V. kitabın birinci bölümünde, "koruyucular ve askerlik bilimi"ni inceleyen IV. kitabın konusundan hükümdarlık konusuna bir geçiş yer alır. Yeni aşama, bir soruyla başlamaktadır. Gerçek hükümdarlığın niteliği olduğu gösterilmiş bulunan (yazar böyle söylüyor gibidir) "Tanrı'ya öykünme"nin bir kuramı bulunabilir mi? Bu girişimi atlamak, başsız bir heykel yapmaya benzeyecektir. Biz eğer insanın ve insanlığın doğal yapısını anlamaya çalışıyorsak, insanın hayvanlar ve bitkilerle ne gibi ortak yanları bulunduğunu ve onda benzersiz ne olduğunu araştırmalıyız. Onun için hükümdarların ve hükümdarlığın doğal yapısını anlamaya çalışırken de, hükümdarlık biliminin *(basilike episteme)* öteki bilimlerle ne gibi ortak yanları bulunduğunu ve onda benzersiz ne olduğunu araştırmamız gerekmez mi?

Bundan sonraki iki bölüm (ii ve iii) çözümlenmeye elverişli değildir. Fakat iv. bölümde ışık belirmeye başlar. Burada, hekim ve tıp sanatı benzetmesinin hükümdarın ve hükümdarlık biliminin doğal yapısını aydınlattığı ileri sürülmektedir. Tıp, üç donanım gerektirir: sanatın kuralları *(nomoi)*; bir davranış yasası ya da meslek ahlâkı *(dogmata)*; bu kurallara ve yasaya geçerlik kazandıran ve böylelikle tıbbî bakımı işlemsel bir etkenlik durumuna getiren uygulama alış-

kanlıkları *(kat'energeian epitedeumata)*. Onun gibi, hükümdarlık da *kendi* donanımını gerektirmektedir. Siyasal işlere bakan bir hükümdarın amacı, adalet temeline dayalı bir topluluk olan Devlet'in sağlığı ya da genliğidir; hükümdarın sonul amacı, bu genliğin işlemesidir; etkinliğinin doğuracağı sonuç da uyruklarının güvenliği ve rahatıdır. Onun için, hükümdarın da hekim gibi kuralları olması gerekir, bir davranış yasası olması gerekir, uygulama alışkanlıkları olması gerekir. Bölümün geri kalanında beş kural önerilmektedir. Hükümdarın yasalara uygun olarak tahta çıkmasına ve hükümdar ilân edilmesine *(anagoreusis)* ilişkin olan birinci kural –hükümdarlığın kendisi için yapması gereken bir yasa– hükümdarlık Tanrı'nın bir armağanı ve halkın bir sunusu olarak([10]) hükümdarlık erkini almasının uygun ve doğru biçimini ortaya koymaktadır. İkinci bir kural senato'nun niteliğini, bir üçüncüsü piskoposların *(arkhiereus)* yerlerine getirilmelerini, bir dördüncüsü kamu görevlilerinin *(arkhontes)* atanmalarını saptamaktadır; beşinci bir kural, toplum yasaları ve bunların yürürlüğe zorlanmaları ile ilgilidir, "çünkü iyi bir hükümdar, bunun [toplum yasalarının yürürlüğe uygulanmasının], kendisince uyruklarından daha çok huşuyla karşılanması gerektiğine inanır."

Bölüm vi.'da "davranış yasaları" *(dogmata)* hiç ele alınmaksızın, doğruca kurallardan "uygulama alışkanlıkları"na atlanılmaktadır. Şimdi izlenen konu, öyle anlaşılıyor ki, Devletin yönetici ya da görevlileri, ticaret ya da ekonomik etkenliklerle uğraşmamalı, kendi özgül işlevlerine *(idioprattein)* bakmalı ve yer aldıkları konuma uygun ödevleri yapmalılar, diyen Platon'un görüşüdür. Fakat bölüm birbiriyle bağlantısız parçalar halindedir: bir boşlukla başladığı gibi, dağın tık kırıntılarla da sona ermektedir. Bu kırıntıların sonuncusu, bir hükümdarın amaçlaması gereken baş ve egemen ereğin, hakkın "insanlar arasında Tanrı'ya bir öykünme olması" yolundadır, "bu hükümdarlıktır ve [gerçek] hükümdar, evet Tanrı tarafından insanlara verilmiştir, ama aynı zamanda onları adaletle [yöneten] ve toplum yasası *(politikos nomos)* uyarınca anayasadaki yerini alan bir hükümdardır."

Sonra, yine bir boşluk (Mai'ın deyişiyle, *immanis lacuna)* gelir. Bu boşluğu izleyen bölümde –vii. bölüm–, yazar yüksek felsefeye ve Platon'un İyi İdeasına dönmekte ve anlaşılan, Evrenin düzeni ve yönetimini benzetmesinden hareketle, Tanrı Evreni nasıl yönetiyorsa, hükümdarı da Devletini öylece yöneten ölümlü bir tanrı olarak anlatmaktadır. "Siyasal bir toplumun, mutlaka, saygınlık ve erk bakımın-

dan Tanrınınkine benzeyen bir yönetimi olmalıdır; ... yalnızca hükümdarlık böyle bir yönetimdir ve hükümdar – [insan için] mümkün olabileceği ölçüde – göksel Hükümdar'a benzer ve onunkine benzeyen bir ad taşır. Yozlaşmaz Olana oranla bozulabilir bir varlık olmasına karşın, yine de kişiliği tanrısal benzerliği andırmaktadır; bu benzerliği iki kez taşıması yönünden de, insanlar arasında eşsizdir — bir kere insanların arasında bir insan olarak, bir kere de öteki insanların üstüne yükseltilmiş bir hükümdar olarak... Böyle bir konuma erişince, Platon'un öğretisindeki gibi bir filozof-hükümdar ve bir hükümdar-filozof olan bir kimse, sözünü ettiğimiz türden demektir: dünyanın *(kosmos)* üstüne getirilmiş olunca, doğal olarak, gücünün elverdiği ölçüde, kopyası ve imgesi olduğu Tanrı gibi hareket eden bir hükümdar olmaya çalışacaktır — yoksa gerçek bir hükümdar olmaz ve yok yere boş bir ad taşır."

Bölüm viii, kısa ve araya sokuşturulmuş bir niteliktedir. Bölüm ix'da ise, konu hükümdarlığın *işleyişi*'ne döner. "Hükümdar Tanrı gibi olmak istediğine göre, iyi olması ve uyruklarına iyilik etmesi doğru ve gereklidir. İzleyebileceği iki hayırhahlık yolu vardır. Bunların birincisi, insanların aklını erdeme yatırmakla ilgilidir ve bu, sözlerden çok, örnek olmakla öğretilebilecek birşeydir: uyrukların eğitilmesinde en büyük etken de budur. İkinci yol, yasaya ve iyi bir toplum düzeninin bütün biçimlerine uyulmasıyla ilgilidir... Hükümdar uyruklarının babasıdır ve onlara, doğal babalarından çok daha özen gösterir; ... işte burada, hükümdar halkı için bir babanın öngörüsüyle hareket etmekle ve tümüyle ve ereği bakımından kendisi için değil, onların uğruna yaşamakla bütün insanların babası denilen Tanrı'ya öykünmelidir: hatta gerekirse ... Kodros'un Atinalılar için yaptığı gibi, onlar için canını vermelidir. Yalnız kendini ve kendine bağlı şeyleri değil, çevresini saran ve siyasal işlerin başlıca etkenleri olan kamu görevlilerini de düzenlemelidir; merkezden uzak olan sorunlarla ve ast görevlilerle kendisinin doğrudan doğruya uğraşması gerekmez; o, düşüncesinin kaynağından bilgeliğin siyasal buyruklar [yöneltişler] halinde yönetim kanallarına akmasını sağlamalı ve bunların yüksek görevliler ve aşamalardan doğruca hedeflerine erişmelerine göz kulak olmalıdır. (11) O zaman, bu temel üstünde, her yurttaş, iyi akort edilmiş bir *Lyra* gibi uyumlu olarak, kendi konumunun ödevlerini *(ta idia prattein)* yerine getirecektir; Devletin anayasası da genel bir uyumlu senfoninin yükselen-alçalan perdelerine göre hareket ederek, daha da çok adaletle

temellenecek ve istikrara dayanacaktır."([12])

Bunu izleyen x., xi. ve xiii. bölümler, hep parça parçadır. Fakat bölüm xiii hem anlaşılabilir, hem düşünce esinleyici niteliktedir. "Siyasal bilim konusunda görüşümüz ne olmalı? Tanrı'nın yüksek ve düzenli anavatandan Evren'in bu köşesinde yaşasınlar diye gönderdiği insanlık kolonisi *(apoikia)*(*) için öngörüsünden kaynak alan büyük iyiliğinin bir sonucu olduğuna mı inanalım?([13]) — yeryüzünde herşeyin uygun bir düzen içinde olması için tanrısal bir disiplin yaratıldığına mı inanalım; bununla, insanların belirlenmiş zamanlarda yükseklerdeki ana şehirlerine dönebilmelerine ve bize o ölümsüz siyasal topluluktan, şanına lâyık [dersler] indirebilmelerini sağlayan siyaset bilgi ve bilimini söylemek istiyorum. ... Böyle olduğunu varsayalım. O zaman, kabul ederim ki, akıl yürütmemiz... iyi hükümdar, nasıl, kendisinde Tanrı'nın imgesini taşıyan bir adam olduğunu ve bu gibi bir hükümdarın Tanrı'ya öykünerek Devletinin siyasal topluluğunu nasıl düzenleyeceğini tamamıyla göstermiştir. ... Öyleyse, sanıyorum ki, bu öykünme hakkında iyi temellendirilmiş bir görüşe ulaşabilmemiz için, Tanrı'ya öykünme sorununu daha kesin olarak incelememiz yanlış olmayacaktır. ... Onun için, tartışmamız Tanrının hayırhahlığıyla [olanak kazanan] ve her nerede görünürse, besbelli Onun hayırhahlığından yararlananlar arasında olan Tanrı'ya öykünme konusunu ele almaktan geri durmayacaktır."

Bunu izleyen bölümler (xiv-xvi), aynı konuyu geliştirmektedir. Diyalogun Sokrates'i yerinde olan Menas, ileri sürdüğü önermeleri doğrulatmak için Thomas'la tartışmaya devam eder.

Menas. **Kosmos**'un bir benzerinin doğal olarak insanın içinde bulunduğu, **kosmos** ondan çok büyük olsa bile, tıpkı bir atanın onun soyundan gelen bir kimsede ya da yaratanın yaratıcının içinde bulunduğu gibi, [insanın içinde bulunduğu] önermesi, bizim daha da kesinlikle inanmamızı gerektirmektedir.

Thomas. Besbelli öyle: bütün bunlar, erdemleriyle orantılı olarak, [özgün kökenlerine benzerliklerinin] yararını eşit ölçüde görürler.

Menas. Demek oluyor ki, gerçekten hükümdar niteliğini taşıyan insan, gökle ve **Kosmos**'la uyumlu olarak hareket eder... Sokrates'in [gerçekte Kleanthes'in] duasında söylenilenler, kaçınılmaz ya da bilinçli

(*) "Koloni" kavramını, burada "sömürge" ile karşılamak doğru olmayacaktır; belki Osmanlıca "müstamere" daha uygun düşerdi.— Çev.

bir amaçtan yoksun değildir, açıkça, belli bir doğal ve kendiliğinden hareketle, [insanın] kendi kendisine getirdiği ibr şey olarak görünmektedir. O duada söylenilen şudur: "Ey Zeus ve sen, ey Kader, nereye gitmemi önceden uygun gördüyseniz beni oraya götürün, çünkü sizi canla başla izleyeceğim. Kötülüğe kapıldığım için gitmek istemesem bile — yine de sizi izleyeceğim"([14]). Bundan ötürüdür ki, [gerçekten hükümdar niteliğini taşıyan insan] insanların başına gelen herhangi bir şeyle karşılaşınca üzülmez: arkadaşlarını neşeyle avutur, bu ölümlü yaşamdaki günlerini bir bayramdaymışcasına geçirir, her zaman öte tarafa gitmek için hazırdır, vücuda ilişkin şeylere hiç aldırış etmez, yalnız ondan ayrılma anını ve gelecekte umulan şeylerin değişme gününü sabırsızlıkla özler.

Thomas. Gerçekten, daha vücut içinde ve insanların arasındayken o hedefe bakmayı yeğleyen, kafasını ve bilgisini, hükümdarlığa özgü bilginin özel kimselerin bilgisinden ayrıldığı belirti ve işaretleri önceden uygulamak ve ortaya koymak için kullanan bir insandan da böylesi beklenirdi.

Menas. Daha doğrusu, benim [onunla ilgili] kuramıma değil de... en tanrısal olana ilişkin belirtileri [uygulayan ve ortaya koyanlar] diyelim. O halde, Thomas, anlıyorum ki, biraz önce hükümdarlık üstüne söylediklerimizin –hükümdarlığın doğal yapısının kesin doğruluk güvencesi olmadan, tahminlerle [ve soyut uslamlamaya başvurmaksızın, tartışmanın sonuçlarının yol göstericiliğiyle] araştırılabileceğinin– olanaklılığı şimdi kanıtlanmıştır... Ve sanırım, bu hem gerçek hükümdarlık, hem de onun doğal yapısına karşılık olan [yani, gerçek hükümdar] için eşit ölçüde doğrudur. İnsanlar arasında en büyük iyiliğin, siyaset bilgisiyle donatılması gerektiği de en açık bir biçimde gösterilmiştir... ondan üstün, hatta ona eşit bir başka şey, mümkün değil, bulunamaz."

B. XV. Diyalogta, bundan sonra, yukarıdaki görüşleri destekleyen eski yazarların yetkelerinden alıntıların sıralanmasına geçilmektedir. "Bizim yanımızda Sokrates ve nehirlerin okyanuslardan çıktığı gibi, onun öğretisinden çıkan arkadaşları ve yetiştirmeleri vardır: erdem ve kültürce tanrısal konumda olan ve kendi günlerinde yalnız Yunan'a değil, bütün dünyaya ışık tutan insanlar. Platon, Ksenophon, Aristoteles ve geri kalan filozoflar bu topluluğa girerler; çünkü Cicero Sokrates'e genel ve gerçek felsefenin kurucusu –Latince bir deyimle, *princeps*'i– demekte haklıdır.([15]) Sokrates'in bu izleyicileri arasında

Platon [ki özellikle dikkatimize değer], olabilecek tek siyasal toplum çeşidinin –bütün insan türünün kurtuluşuna erişmesi için tutulacak tek yolun– şimdi herbiri kendi bildiği gibi, ayrı ayrı hareket eden doğaların biraraya getirilmesi ve felsefeyle siyasal yetkenin de buna göre birleştirilmesi olduğunu söyler." Bundan sonra, yazar Ksenophon'un *Memorabilia*'sından alıntılar vermekte ve bütün bu öncellere olan borcunu açıklayarak, diyalogunun konuşmacıları için şunu ileri sürmektedir: "Soyut akılyürütmekten dehşetle geri durmuşlarsa da, en azından, üç kanıtlama çizgisi kullanarak sonuçlarını ortaya koymuşlardır: birincisi [Platon'un *orthe-doksa* dediği] 'doğru görüş'le; ikincisi [bunlar her ne iseler] akıl ve doğrulukla; üçüncüsü de şimdi gösterdiğimiz tanıklıklarla." Fakat bu sonuçların açık şeyler olduğu pek söylenemez.

B. XVI. son bölüm, öteki insan sanatlarından benzetmelere dayanan Platon tarzında, siyaset biliminden yana bir tartışmadır. "Bir adama kırlarda koyun ve keçilere bakmasını söylerseniz, koyun ya da keçi çobanlığı sanatını bilmiyorsa ve bu sanatta deneyi yoksa, size ne karşılık verebilir? Elbette, yapmayı öğrenmediği bir işi yapamayacağını söyleyecektir." Aynı şey tıp ve marangozluktan, müzik ve dans gibi "boş ve hoş" sanatlara değin, öteki sanatlar için de doğrudur. Şimdi bir de siyaset sanatına bakın. "Çoğu insanlar –abartmacılıkla suçlanmamak için hepsi demiyorum– siyaset bilimi üstüne hiçbir fikirleri olmadan, siyasal makamlara geçmek isterler; hatta hükümdarlığın kendisine bile göz dikerler; her zaman ve her mevsimde bu yerleri parayla satın almaya, çevrelerindeki insanlara yaltaklanarak ve yüz suyu dökerek buralara geçmeye hazırdırlar. ... Bence, bu, hastalıkların en kötüsüdür; bütün siyasal kötülüklerin anası ve besleyicisidir; getirdiği zararların en kötüsü de şudur — kötü insanlar [hakettikleri] onursuzluğa uğramazlar."

Tartışmanın sonu budur. Fakat okuyucu, tünelin sonuna geldiği halde, hâlâ hiçbir ışık görmediğini düşünebilir.

§ 3. KİLİSE VE İMPARATORLUK ÜSTÜNE I. İUSTİNİANOS'UN GÖRÜŞLERİ

İmparatorun Konstantinoupolis patriğine hitaben yazdığı (piskoposların ve öteki rahiplerin atanmaları üstüne) VI. **Novella**'nın önsözünden.

Konstantinos'tan Justinianos'a değin, *imperium* ile *sacerdotium* arasında pek bir ayrım gözetilmemiştir: İmparator hem piskopos sayılıyor, hem de *sacerdos* ve *arkhiereus* olarak selâmlanıyordu. "Sonunda, imparatorluk yetkesiyle Hıristiyan rahipliği arasında bir ayrım yapılması gereğini kabul eden, Justinianos olmuştur."([16]) Aşağıdaki parçada bu ayrım belirtilmekte, fakat ikisinin arasındaki bağlantıya da değinilmektedir.

"İnsanlığın en büyük nimetleri, hize yükseklerden bağışlanmış olan Tanrı'nın armağanlarıdır - rahiplik ve imparatorluk yetkesi. Rahiplik tanrısal şeyleri yönetir, imparatorluk yetkesiyle insansal şeylerin üstüne konmuştur ve onlara akıl erdirir; fakat her ikisi de bir ve aynı kaynaktan çıkarlar ve her ikisi de insanın yaşamını süslerler. Onun içindir ki, imparatoru rahiplerin saygınlık ve onurundan *(honestas)* daha çok ilgilendiren bir şey yoktur; üstelik, imparator adına hiç durmaksızın Tanrı'ya dualar ettikleri için. Çünkü eğer rahiplik her bakımdan suçsuz ve Tanrı önündeki inançla dolu olursa ve eğer imparatorluk yetkesi, bakımına verilmiş bulunan devleti doğru olarak ve hakkıyla (gereği gibi) süslerse, insanlık için bütün iyi şeyleri getirecek olan mutlu bir uyum ortaya çıkar. Bu nedenle, biz Tanrı-başının gerçek öğretileri ve rahipliğin saygınlık ve onuru için en büyük ilgiyi duyuyor ve inanıyoruz ki, onlar bu saygınlık ve onuru sürdürürlerse, biz halen sahip olduklarımızı sıkı sıkı tutarak, gelecek olanları da elimize geçirerek, bundan armağanların en büyüğünü kazanacağız. 'Tanrı'nın gözüne hoş görünen ve ona lâyık olan bir başlangıçtan çıkan herşey iyi ve doğru olarak sayılır' derler. Biz –Tanrı Sözünün o âdil koruyucu ve bakıcıları olan, her zaman övülesi ve yüceltilesi– Havarilerin insanlığa aktardıkları, o zamandan beri de kutsal Babalarca esirgenen ve yorumlanan kutsal kurallara uyulursa, böyle olacağı inancındayız."

Bundan sonra, *Novella*'nın birinci bölümünde piskoposluk için gerekli nitelikler sıralanmaktadır — bunlar *Epanagoge*'nin VIII. Titulus'unda tekrarlanmış ya da özetlenmişlerdir (bak. aşağıda s. 106 vd.). *Novella*'da ortaya konulan genel görüşle, (1) *Epanagoge*'nin II. ve III. Titulus'larındaki görüşü ve (2) Balsamon'un görüşünü (bak aşağıda s. 118 vd.) karşılaştırabiliriz.

§ 4. BİZANSLI BİR KAMU GÖREVLİSİ VE BİLGİNİN MESLEK YAŞAMI

Lydia'lı İoannes, I. Justinianos'un hükümranlığının ikinci yarısında (554 yılı dolaylarında) İmparatorluğun iç örgütlenmesini ve yönetimini ele alan *De Magistratibus* adlı bir inceleme yazmıştır. Yazar, bu yapıtın içinde kendi yaşantısını da kısaca anlatmaktadır; İoannes'in meslek yaşamının öyküsü, yalnız kişisel bir belge diye değil, Bizans'ın (altıncı yüzyıldaki bu örnekte olduğu gibi, ondördüncü yüzyıldaki Theodoros Metokhites'in yaşantısında da dikkati çeken) sürekli bir özelliği olarak bilginlikle yöneticiliğin karışımını göstermesi bakımından da ilginçtir. Lydia'lı İoannes'in resmî görevi hukukçulukla ilgiliydi, fakat bu işi sırasında yalnız Latinceyi adamakıllı öğrenmekle kalmamış, yazınla uğraşacak, bu alanda yapıtlar verecek zaman da bulmuştur.

Kitap III, b. 26 "Yirmi bir yaşımda...([17]) doğum yerim olan Lydia'da Tmolos (Boz) dağının eteklerindeki Philadelphia'dan (Alaşehir) ayrıldım ve bu kutsanmış şehre [Konstantinoupolis'e] geldim. Dinlediğim Saray anıcıları *(memorialioi tes aules)* ([18]) aklımdan çıkmıyordu, gidip o hizmete girmeye [kemer kuşanmaya] azmetmiştim. Aradaki zamanı boşa geçirdiğim düşünülmesin diye, felsefe derslerine devam etmeye karar verdim. O sıra, ozan Khristodoros'un, büyük Proklos'un ([19]) yetiştirmeleri üstüne yazdığı kitapta,

Sonuncusu, ama hepsinden önde geleni

diye övdüğü Agapios daha sağdı; ondan Aristoteles'in öğretilerinin belli başlılarını öğrendim, Platoncu felsefe hakkında da birşeyler dinledim. İlle de kamu hizmetine girmemi isteyen Kaderin işine bakın ki, bana karşı büyük bir sevgisi olan hemşehrim Zotikos, o zaman, imparatorların en lütufkârı olan Anastastios'un yönetimi altında, *praetorium*'un([20]) başına yükselmişti; beni, hem ikna edebilen hem de zorlayabilen Zotikos, kendi dairesine yazmanlardan *(takhygraphoi)* biri olarak aldı.

b. 27. "Belki boş durmayayım diye, şefim bana para kazanmanın her yolunu gösterdi; böylece, onun işbaşında kaldığı zaman boyunca – bu, uzun bir süre değildi, bir yıldan biraz fazla sürdü– kendime öngörüyle, 1.000 altından az olmayan bir gelir sağladım. Doğal minnet duygularımla –başka nasıl bir duygum olabilirdi ki?– ona kısa bir

övgü şiiri (methiye) yazdım; çok hoşuna gitti ve bana yazdığım her dize için, masadan bir altın almamı söyledi. Alpha Beta Kesimi denilen makamca [? sarayın maliye işlerine bakan dairesi] yerlerine atanan görevliler o zaman, önceli olmayan birşey yaptılar: beni kendileriyle birlikte birinci *khartoularios* olarak hizmete aldılar — buraya, şimdiye değin, onlarla birlikte çalışmak üzere yalnızca iki kişi atanmıştı, bunların ikisi de ileri yaştaydılar, hem bu göreve ancak para ödeyerek atanmışlardı. Bu kadarla da kalmadı: bana her hizmet yılı için yirmi dört altın maaş bağladılar. Ayrıca ... *Souggestiones*'liğe de([21]) getirildim. Burada çalışanlar ... yetkin bir eğitim görmüş olurar, ayrıca işleri için gerekli Latinceyi de en iyi biçimde öğrenmek amacıyla büyük çaba gösterirler. Bir, üst dereceye başvurulması (istinaf ?) olayı çıkıp da, orada ele alınması için kurula (synkletos) havale edilince, başgörevli, (Yunancada *didaskalia,* yani yorumlu çeviri dediğimiz) *suggestio*'nun kurulun *quaestor*'unu [ve öteki hazır bulunanları] şaşırtacak biçimde düzenlenmesini isterdi. Tanrı'nın yardımıyla ve gördüğüm teşviklerin işimi kolaylaştırması sayesinde, yalnız Scrinium'daki([22]) sözünü ettiğim ödevleri yerine getirmekle kalmıyor, aynı zamanda *Secretum* denilen adalet divanındaki (oda = *temenos*) öbür yazmanlara yardım etmemin yanısıra, Scrinium yazmanlarının da başı *(epesecreteuon)* olarak çalışıyordum. Yaptıklarımla hiç de azımzanmayacak bir ün kazandım ve çok değerimi bildiler; böylelikle, sanki kanatlarım varmış gibi, hızla ilerleyerek sarayın (aule) *a secretis*'i [sekretarya'sı] denilen kişilerin arasına katıldım.

b. 28. [Bundan sonra, yazar Zotikos'un kızını büyük bir çeyizle (drahoma) nasıl kendisine verdiğini anlatmaktadır.] "Şimdi artık, zaman geçtikçe işlerin çok daha iyi gideceğini umarak, saraydaki [? öteki] işimi bıraktım ve bütün yaşamımı olağan ödevlerime verdim. Kamusal ödevlerim, andığım bütün konularda yerine getirildiği ve kader artık –eskiden yaptığı gibi– incelemelerle uğraşmaya kaşlarını çatmaz olduğu zaman, hizmetten hoşlanmamaya başladım ve kendimi tümüyle kitaplara verdim. İmparator [Justinianos], benim bilginlik tutkumu bildiği için, aralarında [Tiberius üstündeki] büyük Roma'dan (Konstantinoupolis = ikinci Roma) ünlü kişilerin de (bir rastlantı sonucu) bulundukları –bunlar her zaman, hatta en sıkıntılı dönemlerinde bile, incelemelerle uğraşılmasına büyük saygı duyarlar– bir dinleyici topluluğu önünde, kendisine bir övgü söylevi söylememi istedi; ondan sonra da, başarıyla yürüttüğü Pers savaşının bir tarihini yazmamı bu yurdu...

b. 29. "İmparator eparkhos'a benim için bir irade yazarken şu sözleri kullanmıştı: 'Çok bilgili Lydia'lı İoannes'in incelemeler alanında geniş bir kültürü, dilbilimde şaşmaz bir doğruluğu, şiirde büyük bir zerafeti ve evrensel bir bilgi kapsamı olduğu malûmumuzdur; ayrıca biliyoruz ki, çabalarıyla Latin diline daha büyük bir parlaklık sağlamak için, ekselânslarının saraylarında ifa ettiği hizmetin gereklerini hakkıyla yerine getirmekten geri kalmaksızın, bu ödevlere kitapları incelemeyi eklemek ve kendisini tümüyle öğrenime vermek emelindedir. Onun içindir ki, böylesine bir yüksekliğe erişmiş bir adamın adının duyulmadan kalmasını, çağımıza yakışmayacak bir şey sayarak, ona kamu kesesinden şu kadar ödeme yapılmasını ekselânslarınıza emrediyoruz." ... O zaman kentin yönetilmesiyle yükümlü olan eparkhos bu buyruğa uydu ve bana Capitolium Sarayında öğretmenlerin kullanımına ayrılmış bir yer verdi; aynı zamanda devlet hizmetinde kalarak burada ders okuttum ve kendimden kıvanç duydum.

b. 30. "Fakat zaman farkedilmez bir biçimde kayıp gittikçe, devlet hizmetinde çeşitli aşama ve ödevlerden geçtim ve hiçbir gerilemeye uğramaksızın meslek yaşamımın sonuna vardım. Para açısından, artık hizmette olmadığım için sonuna gelmiştim; fakat üstlerimin onurlandırmaları ve saygıları yanımda kalmıştı ve –benim herşeyden daha sevindirici olanı– bir boş zaman yaşamı sürüyordum. Tüm-bilge Adalet, beni doğru yollarla rahatlatarak, dediğim gibi, bana hizmetteki arkadaşlarımın saygısını kazandırmış ve yetkililerin onurlandırmalarına liyakatsiz olmadığımı kanıtlamıştı. Bu, hizmet kuşağımı soyunmak [emeklilik töreni] için saraya gittiğim zaman, orada bana söylenen sözlerden apaçık bellidir. Görevden ayrılışım dolayısıyla, geleneksel töreye uyarak üstlerime teşekkür ettikten sonra, eparkhos tribünündeki yerimi aldım; başkan –Diodoros Siculus'a [Sicilyalı] göre Mısır'ın ilk kralı olan Hephaistos'un soyundan geldiği söylenen Hephaistos– beni onurlandırmak için ayağa kalktı, iltifatlarla kucakladı ve kutlayarak bana kendi eliyle hazinenin bir emrini *[annonae]* verdi. Beni birçok sözlerle övdükten sonra, bütün meclisin huzurunda, yüksek sesle, şu kutlama söylevini okudu: 'Yüce bilgin İoannes –kendisi, kazandığı bütün şeref ünvanlarından çok, bu sıfatla anılmaktan hoşlanır– başarıların en üstünü olan kültür ve bilginlikte *(paideia kai logoi)* kendi kendisini aşmakla öyle bir niteliğe ermiştir ki, yalnızca ona hayran olmakla kalınmamakta, yetiştirdiği başka birçoklarına da hay-

ranlık duyulmaktadır. Yalnız bilginliğin zerafetiyle süslenmeyi az görerek –çünkü böyle görünür– Devlet işleriyle de ilgilenmiştir. Divanlarımızda, kendi verdiği örneği izleyerek ... ve erdemlerini, öğrenimle olduğu kadar, Devlete hizmetle daha da artırarak, her zaman kesintisiz bir uyum sürdürmüştür. Bütün bu bakımlardan bir ün kazandıktan ve mahkemelerimizdeki aşama ve görevlerinin sonuna geldikten sonra, büyük imparatorumuzun izinden gidecek, böylelikle kendisine daha bile yüksek armağanlar sağlayacaktır. Çünkü, imparator öteki niteliklerinin üstüne, aynı zamanda bir bilgi-sever'dir *(philologos)* — bu dönem, bizlere, hükümdarımız majestenin Devletin geri kalanına daha da büyük bir parlaklığa eriştirmesi gibi yüce bir nimeti getirmiştir.' Saraydan, bu paha biçilmez iltifatı gördükten sonra, tam kırk yıl dört ay (510-50 yılları dolayları) hizmet etmiş olarak avluya çıktım. İmparatorluğun, hizmet sürelerini dolduranlara vermesi göreneksel olan onuru kazanmıştım; kitaplarıma döndüm."([23])

AYRIM II'NİN NOTLARI

(1) Otto Gierke'nin "Doğal Hukuk ve Toplum Kuramı" adlı yapıtında (İngilizce çevirisi: **Natural Law and the Theory of Society,** s. 229-30) bunların bir listesi verilmiştir. Ayrıca bak. Barker, **Traditions of Civility** (Uygarlık Gelenekleri), s. 142-43. Bu aynaların yazarları Agapetos'un "baş"larını okumuş **olabilirler**; en azından, bazıları onun gibi, Isokrates'in Kıbrıs hükümdarı Nikokles'e söylevlerini kendilerine örnek almışlardır. Ama, daha başkaları, Roma İmparatoru Marcus Aurelius'un örneğini izlemişlerdir.

(2) Bu diyaloğun metninin bölük pörçük ve karanlık niteliği çeviriciye pek güç gelmiştir; belki de bu girişimden büsbütün geri durmalıydı. Buradaki görüşler, Bizans İmparatorluğunun siyasal düşünüşüne pek bir ışık tutmamakta, Bizans'a özgü bir ders vermemekte, bir pay çıkarmamaktadır. Fakat, okuyucu için, Bizanslı bir bilginin, Platon'un bazı anılarını, Cicero'nun bazı kırıntılarını ve Kaisareialı Eusebios'un daha sonraki Yunan düşünüşünden alarak **Laus Constantini** adlı yapıtında yeni Hıristiyan İmparatorluğuna uyguladığı monarkhia kuramının bazı öğelerini, bir diyalog biçimi içinde (başarılı sayılamazsa da) birleştirme girişimi olarak ilgi çekici olabilir.

(3) Menas, Mai'ın düşündüğü gibi, diyalogta kullanılan Menedoros adının kısaltılmış bir biçimi olabilir; Thomas da, besbelli, öteki konuşmacının adı olan Thomasius'un kısaltılmışıdır. Yine Mai'ın kaydettiği gibi (**op. cit.**, s. 571/n. 1 ve 2), Menas (ya da Mennas) ve Thomas, I. İustinianos döneminin yasal belgelerinde anılmışlardır ve bu dönemin en büyük başarısı olan yasaları toplama (kodlaştırma) çalışmasıyla ilgili görünmektedirler.

(4) Photios, **Tripolitikos** diye bir yapıt verdiği sanılan Peripatetik Dikaiarkhos'a (İ.Ö. 3. yüzyıl) değiniyor olabilir; adının düşündürdüğü üzere, bu yapıt, sonraları Polybios ve Cicero tarafından geliştirilen (bak. Barker, **From Alexander to Constantine,** s. 50) –içinde monarşi, aristokrasi ve demokrasinin birleştirdiği– karma anayasa kuramını savunmuş olabilir. Fakat (küçük "d" ile) "dikaiarkhia" türünün, (**dikalos** ve

arkhe'den) "âdil-yönetim türü" diye yorumlanması gerektiği de ileri sürülmüştür. Ancak, bu öneri olası görünmemektedir.

(5) Photios'un bu sözü, diyalogun beşinci kitabına ekli içindekiler cetvelinin dokuzuncu başlığına uygundur; burada "siyasal toplum üstüne, öteki yazarlarınkilere benzemeyen görüşler belirtilmiş ve Platon'un bazı görüşleri de eleştirilmiştir" denilmektedir. Ama ne yazık ki, beşinci kitabın elimizdeki metninde bu başlığa uygun hiçbir şey yoktur; bu nedenle, diyalogun gerçekten, Photios'un kendi çevresinde okunan yapıt için dediği gibi, Platon'un **Devlet**'ini eleştirdiğinden emin olamıyoruz.

(6) Yine ne yazık ki, diyalogun bugüne kalan parçalarında, önerilen bir karma anayasa plânı ve "dikaiarkhia" türüne herhangi bir değinme bulunmamaktadır.

(7) Batı Avrupa'da **De Republica** (Macrobios'un **Açımlamaları** içinde saklanan, 6. ve son kitabının ünlü "Scipio'nun Rüyası" parçası dışında) yüzyıllar boyunca kaybolmuş, ancak 1820'de bütünün üçte biri kadarı Vatikan'daki bir **palimpsest**'te (üstündeki yazı silinip yeniden bir başka yazı yazılan papirüste) bulunmuştur. Siyaset bilimi üstüne diyalogun yazarı ise, özgün metnin altı kitabının hepsini önüne açmış **olabilir**.

(8) Bak. Barker, **From Alexander to Constantine**, s. 366, 370-1 ve 478. Burada, krallığın "Tanrıya bir öykünme" olduğu öğretisi söz konusudur.

(9) Mai, burada diyalog yazarının aktardığı alıntı için, **Quaestiones Tusculanae, II**, b. 16'ya gönderme yapıyor.

(10) Tacın Tanrı'nın armağanı ve halkın sunusu olması konusunda bak. J. B. Bury, **Selected Essays**, s. 101 vd. ve J. C. S. Runciman, **Byzantine Civilisation**, s. 62 vd.

(11) Buradaki görüş, Sahte-Aristotelesçi yapıt **De Mundo**'dakine benziyor; bak. Barker, **op. cit.**, s. 292-3.

(12) Mai, Cicero, **De Republica, II**, 42'ye gönderme yapıyor (bak. yukarıda s. 78).

(13) Prousa'lı Dion da **Kharidemos** adlı yapıtında aynı koloni benzetmesini kullanmıştı: (§ 26) "tıpkı büyük ve zengin devletlerin küçük devletler çıkarmaları gibi ... tanrılar da o zaman boş ve ıssız olan yeryüzü üstüne insanlığı adeta kendilerinin bir kolonisi olarak çıkardılar."

(14) Kleanthes'in duası **Epiktetos'un Söyleşileri**'nde geçer. Bak. Barker, **op. cit.**, s. 38. Diyalogun yazarı, bunu bazı ufak yanlışlarla aktarıyor — yukarıdaki çeviride bunları düzelttim.

(15) Cicero'da bu önermeye karşılık olan bir parça, **De Republica**'da değil, **De Oratore**'de (III. xvi) geçer. Ancak, Mai, (yukarıda s. 78'de) değinildiği üzere) Cicero'nun **De Republica**'da da benzer bir söz söylemiş olabileceğini ileri sürmektedir.

(16) N. H. Baynes, **Byzantine Studies and Other Essays,** s. 50.

(17) Lydia'lı İoannes; Konstantinoupolis'e I. Anastasios'in hükümranlığının (491-518) son yıllarında gelmiştir.

(18) Sözü edilen sarayın şehirde yetkili eparkhos'un (ya da valinin) sarayı mı, yoksa Praetorium'un Logothetes'inin sarayı mı olduğu, bu anlatımdan belli olmuyor.

(19) Atina okulundan bir yeni-Platoncu filozof (450 yılı dolayları).

(20) Praetorium Logothetes'i Konstantinoupolis eparkhos'una yargı işlerinde yardım ederdi.

(21) Bu bir danışmanlık ve yorumlayıcı çevirmenlik görevi olabilir — yaptığı iş, Yunanca konuşulan bir sarayda bu sırada olduğu gibi, Latince yazılmış bir yasa düzeninin yürütülmesine yardım etmektir.

(22) İustinianos zamanında çeşitli **scrinia,** yani sicil daireleri vardı: bunlardan biri **scrinium memoriae** idi, ötekilerse **epistulae** ve **libelli** ile ilgiliydi. Buradakinin hangi **scrinium** olduğu belli değildir — meğer ki (yukarıda anılan **memorialioi**'nin düşündürdüğü üzere) **scrinium memoriae** olsun.

(23) Johannes Lydus, **De Magistratibus,** iii, b. 26-30; R. Wuensch basımı.

HERAKLİOS'UN ÖLÜMÜNDEN I. BASİLEİOS'UN TAHTA ÇIKIŞINA DEĞİN GEÇEN DÖNEM (641-867)(1)

§ 1. BARLAAM İLE JOSAPHAT HİKÂYESİNDEN KRALLIK ÜSTÜNE İKİ PARÇA

Barlaam ile Josaphat, Buddha'nın yaşamının Hıristiyanlaştırılmış bir biçimidir ya da (Yunanca başlığında söylendiği üzere) Filistin'deki "Aya Saba [Mar Sabas] manastırına bağlı değerli ve erdemli bir kişi olan keşiş İoannes'in Hintlilerin ülkesinden kutsal şehire aktardığı, ruha iyi gelecek bir tarih." Bazı bilginler bu "Keşiş İoannes'in 8. yüzyılın ilk yarısında yaşayan ve Aya Saba [Mar Sabas] manastırında ölen Damaskos'lu İoannes (bak. aşağıda, s. 88) olduğunu ileri sürmüşlerdir; başkalarına göreyse, yapıt daha eskidir (7. yüzyılın ilk yarısı); bu durumda "Keşiş İoannes"in kimliği bilinmeden kalmaktadır. Yazarı her kim olursa olsun, Buddha'nın yaşamının bu Hıristiyan biçimi uzun süren ve yaygın bir moda olmuştur: 7. ve 8. yüzyıllardan 16. yüzyıla kadar çeşitli biçimlerde ve birçok dillerde (Latince, Fransızca, Almanca, Arapça ve İbranice) yayınlanmıştır. Öyküde, Agapetos'un "Serimleme"sini yakından andıran iki parça vardır. Bunlar ondan esinlenmiş olabilir ya da öykünün yazarı, Agapetos'un da yararlandığı bir kaynaktan yararlanmıştır. Birinci olasılık daha güçlü görünüyor: diyakon Agapetos'un yapıtı gerek üslûp güzelliği ve tonu, gerekse epigramca kısalığı nedeniyle iyi tanınmış olmalıdır, belki bir ders kitabı olarak da kullanılmıştır — onun için, pekâlâ, yazılışından aşağı yukarı bir yüzyıl sonra "Keşiş İoannes"çe de kullanılmış olabilir.

Krallık üstüne aşağıdaki iki parça, J. Fr. Boissonade'ın düzenlediği basımdan çevrilmiştir: *Anecdota Graeca*, iv (Paris, 1832), s. 308-9 ve 331-5.

A. Josaphat'ın[2] Hükümranlığı Sırasındaki Yönetimi

"Kral, besbelli, herkes için iyi bir örnekti; birçoklarının kendisiyle aynı tutumda olmasını esinledi. Yetkenin doğası böyledir: uyrukları her zaman ona özümlenirler, hükümdarlarının yapmaktan zevk aldığını gördükleri aynı amaçları sevmek ve aynı uygulamaları izlemek eğiliminde olurlar.[3] Böylece, Tanrı'nın yardımıyla, kralın uyrukları arasında dindarlık çoğaldı ve gelişti. Kral, İsa'nın buyruklarına ve sevgisine tümüyle kendisini vermişti: inayetin hizmetkârı ve birçok ruhu, Tanrı limanındaki demirleme yerlerine getiren dümenciydi (karş. Agapetos, b. 2 ve b. 52). Çünkü, kralın ödevinin, başka herşeyin üstünde, insanlara Tanrı'dan korkmayı ve adaleti gerçekleştirmeyi öğretmek olduğunu biliyor ve kendisini tutkularına efendi ve kral olmaya alıştırarak ve iyi bir dümenci gibi, uyrukları arasında yasayı uygulamanın yetkesini sıkı sıkı tutarak bunu yapıyordu (karş. Agapetos, b. 2). Gerçek krallığın özü, bütün hazların üstünde kral ve efendi olmaktır ve o, böyle bir kraldı. Atalarının soyluluğuyla ya da çevresindeki görkemli debdebeyle kibirlenmezdi: hepimizin çamurdan yapılmış bir ilk atası olduğunu (karş. Agapetos, b. 4) ve ister zengin olalım ister yoksul, hepimizin aynı karışımdan yoğrulduğumuzu biliyordu; aklını hiçbir zaman alçakgönüllülüğün derinliklerinden ayırmazdı; gelecek dünyanın mutluluğunu anımsayarak kendisini bu dünyada bir yabancı sayardı ve buradaki geçici oturuşundan sonra gelecek dünyanın yaşamının başlayacağını bilirdi.

B. Josaphat tacından feragat eder, halka ardılı olarak Barach'ı gösterir ve ona öğütler verir

"Hey kardeşim, seni uyarıyorum. Havari Pavlos'un dediği gibi, kendini ve Rabbin kendi kanıyla satın aldığı insanları doyurman için Kutsal Ruhun seni kral ettiği sürüyü gözetesin."[4] Benden önce de, Tanrı'yı bildiğin ve temiz bir vicdanla ona hizmet ettiğin gibi, şimdi O'nu hoşnut etmek için daha da büyük bir çaba göster. Çünkü, sen Tanrı'dan gelecek ne kadar büyük bir erke lâyık sayılırsan, o ölçüde de daha bir karşılık vermeye borçlusun (karş. Agapetos, b. 5). Onun için, Kutsal buyruklarını tutarak ve yıkıma götüren her yoldan uzak durarak, Velinimetine olan şükran borcunu öde. Çünkü, nasıl bir deniz

yolculuğunda bir gemicinin yaptığı bir yanlışın yolculara pek bir zararı dokunmadığı halde, dümencinin yaptığı bir yanlış bütün geminin yok olmasına yol açarsa, kralların işlerinde de, uyruklarından biri bir yanlış yaparsa, kendisine verdiği zarar kadar bütün topluluğa zarar vermez, fakat kralın kendisi yanlış yapınca Devletin tümüne zarar verir (karş. Agapetos, b. 10 — olduğu gibi aktarılmıştır.)

"İnsan işlerinin dönen tekerleğine bak, onları nasıl bir o yana bir bu yana taşıyor ve büküyor; ve bütün bu değişmelerde yüreğinin dindar düşüncelerini değiştirmeden tut (karş. Agapetos, b. 33). İşlerin değişmesiyle birlikte değişmek, oynak [istikarsız] bir kafanın işaretidir. Doğru yolundan şaşma, bütünüyle iyi olanın içine yerleş ve kök sal.

"Başka hepsinden çok uyman gereken buyruklar nelerdir?" — "Merhametliler mutludur, çünkü onlara merhamet edilecektir" ve "Gökteki babanın merhametli olduğu gibi sen de merhametli ol." En yüksek yetkeyi taşıyanların başka hepsinden çok uymaları gereken buyruk, işte budur. Büyük yetkeye sahip olan, o öyküyü verene, elinden geldiği ölçüde öykünmelidir; ve eğer merhametten daha değerli bir şey olmadığına inanırsa, Tanrı'ya en çok öykünmüş olur (karş. Agapetos, b. 37). Uyruklar için de böyledir: onları, yoksunlara iyi niyet inayetinde bulunmak kadar, [hükümdarlarından gelecek] iyi niyete yaklaştıran bir şey yoktur; çünkü korkudan kaynak alan başeğme, ona önem verenleri uydurma bir onur adıyla aldatan, yalnızca yalandan bir yaltaklanmadır (karş. Agapetos, b. 19 — olduğu gibi aktarılmıştır). Kendi iradesine karşın uyrukluğa bağlı olan bir halk fırsat bulunca hemen ayaklanır; ama egemenine iyi niyet bağlarıyla bağlı bulunan bir halk, ona baş eğmesine sağlam ve sadık olur (karş. Agapetos, b. 35 — yine olduğu gibi aktarılmıştır). Onun için, yoksun olanların sana yanaşmasına istekli ol ve yoksullar için gözlerini açık tut ki, Tanrı da sana kulak versin. Çünkü biz kendi hizmetkârlarımıza karşı nasılsak, efendimizin de bize karşı öyle olduğunu görürüz: işittiğimiz kadar işitebileceğiz ve tanrısal ve herşeyi gören gözlerle gördüğümüz kadar görüleceğiz. Ondan ötürü, benzere karşılık benzer olabilmek için, merhamet vermeye davranalım.

§ 2. III. LEON'UN EKLOGE'SİNİN ÖNSÖZÜNDEN (726 yılı dolayları)

Ekloge ("Seçmeler"), İsaurioslar hanedanından imparator Leon' un Yunanca olarak düzenlediği, kırk bölümlük kısa bir yasa derlemesidir. Bu kod'un niteliğini, başlığı şöyle anlatır: "Büyük Justinianos' un *Institutiones, Digesta, Codex* ve *Novellae*'sinden, bilge ve dindar imparatorlarımız Leon ve Konstantinos tarafından özetle yapılmış bir yasalar seçmesi; ... daha büyük bir insanseverliğe *(eis to philanthropoteron)* yönelik bir yeniden gözden geçirme." Burada, önsözden iki paragrafın çevirileri verilmektedir: ilki, Havari Petros'a söylenen sözün ("Kuzularımı doyur") imparatora da uygulanabileceğini ileri sürmesinden ötürü ilginçtir; ikisincisiyse, gözden geçirilmiş yasalar kısaltmasının yöntemi açıklamaktadır. *Ekloge*'nin anlam ve önemi için Giriş bölümüne (yukarıda s. 36 vd.) bakınız.

"Tanrı, yüce hazzına göre, imparatorluk yetkesini bizim elimize teslim etmiş ve bununla –bizi, Havarilerin başı Petros'un dediği gibi, en sadık sürüsünü doyurmakla görevlendirerek– ona karşı saygı içinde beslediğimiz sevgiyi kabul ettiğinin bir kanıtını vermiş olmakla, bizim buna karşılık her türlü adaletsizlik bağlarının gevşetilmesi, zorla yürütülen sözleşme baskılarının kaldırılması ve kötü kişilerin saldırılarının geri püskürtülmesi amacı uğrunda ve böylelikle onun herşeye güç yetiren eli, düşmanlarımızı yenmemizi sağlasın (bu, bizim giydiğimiz taçtan daha değerli ve daha onurlu birşeydir) ve sarayımızda barış ve ülkemizin devletinde *(politeuma)* istikrar olabilsin diye, Onca bizim bakımımıza bırakılmış olanları doğru-yargı ve adaletle yönetmekten daha yüksek ya da daha büyük birşey yapamayacağımıza inanıyoruz.

"Bundan ötürü — böyle tasalarla uğraşıyoruz; Tanrı'yı hoşnut edecek ve ortak genliğin yararına olacak şeyleri bulalım diye bütün dikkatimizi harcamaktayız; göksel şeylerin bekçisi olduğu ve Varlığı onda sayılanın gücüyle bütün düşmanları geri püskürtmek bakımından her kılıçtan daha keskin bulunduğu için, adaleti bütün dünya şeylerinden daha çok onurlandırmaktayız; bizden önce imparator olanların koydukları yasaların birçok ciltlerde yazılı bulunduğunu, bu yasaların anlam ve amaçlarının bazıları için anlaşılması güç, bazıları –hele Tanrı'nın koruduğu, imparatorluk şehrimizde yaşamayanlar– içinse büsbütün anlaşılmaz olduğunu bilmekteyiz — en yetkin *patrici*'lerimizi,

en yetkin *quaestor*'larımızı, en yetkin *hypatoi*'larımızı ve yüreklerinde Tanrı korkusu olan daha başkalarını bir araya çağırdık, kullandıkları bütün yasa ciltlerini huzurumuzda toplamalarını emrettik: hepsini büyük bir özenle inceledik; onun üzerine (gerek bu sözü geçen ciltlerde iyi anlatılmış olanlardan, gerek bir takım sorun ve sözleşmeler üstüne bizim yeniden buyurduklarımızdan yararlanarak) verilecek yargıların ve suçlara uygun cezaların bu ciltte daha açık ve daha yalın olarak ortaya konulmasının doğru olacağını düşündük; amacımız, bu gibi kutsal yaşamların gücü hakkında açık bir anlayış olması, sorunların yargı bilgeliğiyle çözülmesi, kötülük yapanlara âdil bir ceza verilmesi ve kötülüğe yatkınlık gösterenlerin düzeltilmesi ve doğru yola getirilmesidir."(5)

§ 3. KİLİSE VE DEVLET ÜSTÜNE DAMASKOS'LU İOANNES'İN GÖRÜŞLERİ

Damaskos'lu İoannes, 700 yılı dolaylarında, bu kentte doğmuştur; Arap yönetiminde kalıtsal bir kamu görevi olan Mansur ailesindendir. Bir süre bu aile görevinde bulunduktan sonra, Sicilyalı bir keşişin etkisi altına girmiş ve ondan ders almıştır; 736 yılından biraz önce (Filistin'deki) Aya Saba [Mar Sabas] manastırına girmiştir. 754 dolaylarındaki ölümüne değin, orada yaşamış ve yapıtlar yazmıştır. Onun zamanında, Yunan Kilisesi ikonaların kullanılıp kullanılmaması çatışmasıyla bunalmıştı — bu çatışma İsaurios hanedanından imparator Leon'un hükümdarlığı sırasında (717-41) patlak vermiştir. İoannes 726-737 yılları arasındaki bir tarihte ikonaklastlara karşı, üç bölüm ya da "söylev"den oluşan bir inceleme yapıtı yazdı. Felsefenin ilkelerini belirten, din sapkınlıklarını yadsıyan ve dogmatik din bilimin ilkelerinin ortaya koyan "Bilgi Pınarı" *(pege gnoseos)* adlı (ve yine üç ölümlü) bir büyük yapıtı daha vardır. Bu yapıt, yalnız Orta Çağlar boyunca Yunan Kilisesi'nin önde gelen bir temel metni olmakla kalmamış, ayrıca 12. yüzyılda Batı'da da tanınarak, Batı dinbiliminin gelişmesi üstünde bir miktar etki yapmıştır (bak. yukarıda s. 28). İoannes, bir filozof ve tartışmacı olduğu kadar, bir ozandı da; ilâhiler ve "kanon"lar (herbiri birçok kıt'adan meydana gelen sekiz ya da dokuz "gazel"in oluşturduğu uzun dinsel şiirler) yazmıştı — bunlar Doğu Kilisesi'nde çok ünlüdür.(6)

Aşağıdaki parçalar, İoannes'in ikonaklastlara karşı söylevlerinin ikincisinden çevrilmiştir. (Migne, *Patrologia Graeco-Latina*, cilt xcviv).

(a) "Kiliseye yasalar yapmak hükümdarlara düşmez. Sana [kutsal] sözü (Kelâm'ı) hükümdarlar getirmedi, havariler ve nebiler, papazlar ve dinbilginleri öğretti. Hükümdarların ilgilenecekleri konu, siyasal iyiliktir: kilise düzeni, ancak papazlarla dinbilginlerinin karışacakları bir sorundur ve bu,(7) kardeşler, bir haydutluk eylemidir" (*op. cit.*, kol. 1295). Yazarın kullandığı deyim, Aziz Augustinus'un şu sözünü hatırlatıyor: *Remota justitia quid sunt regna nisi magna latrocimia.* (8)

(b) Yazar, İsa'nın "Caesar'ın olanı Caesar'a ver ve Tanrı'nın olanı Tanrı'ya" sözünü aktardıktan sonra, bunu açımlamaya girişmektedir: "Ey kral, gündelik yaşayışımızla ilgili şeylerde sana boyun eğeriz — mallarımızı haraçlar ve vergiler ve sunular halinde sana veririz; fakat kiliseye ilişkin konularda, kutsal sözü bize öğreten ve Kilise yasasını yapmış olan papazlarımız var. Babalarımızın bizim için bıraktığı sürekli sınırları değiştirmeyiz: gelenekleri aldığımız gibi koruruz. Eğer Kilise'nin yapısını küçük birşeyde bile olsa bozarsak, bütün yapı çok geçmeden çöker" (*op. cit.*, kol. 1297).

(c) "Manikeenler Thomasius'a göre İncil'i yazmışlardı, şimdi sen de Leon'a göre bir İncil mi yazıyorsun?(9) Papazlığı bir tiran gibi, ödül haline getiren bir imparatoru tanımıyorum. Krallara bağlama ve çözme gücü verilmemiştir. Sözde Hıristiyan olmakla birlikte, gerçek inancı koğuşturan imparator Valens'i bilirim... Fakat Kilisenin imparatorluk buyrultularıyla yönetilmesini aklım almaz; Kilise, babaların – yazılı ve yazısız– gelenekleriyle yönetilir. Nasıl, İncil bütün dünyada herhangi bir yazı olmadan öğretilmişse, onun gibi, Tanrı'yı ve Azizleri tasvirlerle [ikona] temsil etmemiz ve dualarımızda yüzümüzü Doğu'ya çevirmemiz de, öylece, bütün dünyada bir gelenek olanak bize kadar gelmiştir." (*op. cit.*, kol. 1302).

§ 4. KİLİSE VE DEVLET ÜSTÜNE STOUDİON'LU THEODOROS'UN GÖRÜŞLERİ

Stoudion'lu Theodoros, 798'den 826 yılında ölümüne değin, Konstantinoupolis'teki ünlü bir manastırın baş keşişiydi. Manastırını bir

manastır ıslahat merkezi, bir din okulu, yazmaların öğrenildiği ve kopya edildiği bir yer haline getirdi. Hem manastır ıslahatçısı hem de yüksek rütbeli bir Kilise adamı olması bakımından, ona adeta Doğu Kilisesinin Aziz Bernard'ı denilebilir. Bir keşiş ve manastır ıslahatçısı olarak iki vaazlar derlemesi –Büyük ve Küçük Kateşizmler– [İlmihal] yazmıştır; Theodoros, aynı zamanda bir keşişlik ozanı, dinsel konularda "epigram"lar [özdeyişler], kilise ilâhileri ve "kanon"larının da yazarıydı. Yüksek rütbeli bir Kilise adamı sıfatıyla imparatorun kendisine karşı evlilik yasası *Kanon*'unun kutsallığını savunmaya çalışmış ve ikonoklasm çatışmasının ikinci döneminde Kilisenin ruhanî bağımsızlığı davasını şiddetle tutmuştur. Üç kez Konstantinoupolis'ten sürülmüştü — iki keresinde imparatorların evlilikleriyle ilgili olarak, birinde de tasvirlerin kullanılmasını korkusuzca savunması yüzünden. Bu sorunlar hakkındaki yazıları, "Karşı çıkmalar"ının *(logoi antirrhetikoi)* üç kitabında ve birçok Mektuplar'ında görülebilir.

Theodoros, manastırların gelişmesinin tarihi bakımından olsun, eğitim ve doğru öğrenimin ilerletilmesi, dinsel özgürlüğün savunulması, Batıdaki Latin Kilisesiyle Doğudaki Yunan Kilisesi arasında yakın ve dostça ilişkiler kurulması bakımından olsun, dikkate değer bir kimsedir. Mektuplarının birbirinden alınan aşağıdaki parça, onun din özgürlüğü anlayışını gösteriyor:

"Bu sorun, imparatorun sivil mahkemede bakma ve yargılama yetkisi olan dünyevî ve cismanî işlere ilişkin değildir; ilâhî ve semavî öğretilerle ilgili bir sorundur ve ancak Tanrı Sözünün Kendisinin şöyle dediği kimseler[in yetkisin]e verilmiştir: "Siz yeryüzünde neyi bağlarsanız, o gökyüzünde bağlanmış ve yeryüzünde neyi çözerseniz, o gökyüzünde çözülmüş olacaktır." Böyle yetkilendirilenler kimlerdir? Havariler ve ardılları. Ardılları kimlerdir? Roma'da birinci makamda *(protothronos)* bulunan: Konstantinoupolis'te ikinci makamda bulunan: Aleksandria, Antiokhia ve Jerusalem'deki makamlarda bulunanlar. Kilisenin beş erklik *(pentharkhia)* yetkesi uyarınca, tanrısal öğretiler konusunda yargı divanı olanlar, bunlardır. Kral ve hükümdarlara, [yalnızca] yardımda bulunmak, öğretilere tanıklık etmeye katılmak ve dindışı işlerde anlaşmazlıkları uzlaştırmak düşer. Tanrısal öğretiler konusunda, Tanrı onlara başka hiçbir şey vermemiştir; ortaya çıksa bile, başka hiçbir şey sürekli olmayacaktır."([10])

AYRIM III'ÜN NOTLARI

(1) Şu dönem, öteki üç dönemle oranlanabilecek uzunlukta olmasına karşın, toplumsal ve siyasal düşünüş alanında onlardan çok daha küçük bir yazın kalıtı bırakmıştır; dolayısıyla, o kalıtın burada verdiğimiz örnekleri de kısa ve azdır. Bu dönemden kalan yazın ürünlerinin azlığı üstüne bir açıklama için, okuyucu Giriş bölümüne bakabilir: s. 55.

(2) Josaphat, aslında Buddha'dır.

(3) Bu, İ.Ö. 100 yılından itibaren, krallık üstüne yazılan yapıtlarda gene olan, eski **mimesis**, yani hükümdara öykünme öğretisidir.

(4) Bazı değişikliklerle, Resullerin İşleri (Yeni Ahit), XX, 28.

(5) K.E. Zachariae von Lingenthal'in basıma hazırladığı metin: **Collectio Librorum Juris Graeco-Romani Ineditorum,** s. 10-11.

(6) "İsa'nın Doğumu" üstüne bir **kanon**'un iki "gazel"inin bazı kıt'aları, **Oxford Book of Medieval and Modern Greek Poetry**'de yayınlanmıştır, s. 27-28.

(7) Yazar, İkonaklastların eylemine değinmektedir.

(8) Adaletten uzak olunca krallıklar, büyük soygunlardan başka nedir ki?

(9) Thomasius'a göre İncil ve bunun Manikeenlerle ilişkisi için bak. M.R. James, **The Apocryphal New Testament**, s. 14-16.

(10) Migne, **Patrologia Graeco-Latina,** xcix, kol. 1417 B-C.

I. BASİLEİOS'UN TAHTA ÇIKIŞIYLA İSTANBUL'UN LÂTİNLERCE FETHEDİLMESİ ARASINDAKİ DÖNEM (867-1204)

§ 1. YASAL BELGELERDEN VE GEREK DÜNYA İŞLERİNE, GEREKSE KİLİSE YÖNETİMİNE İLİŞKİN KİTAPLARDAN PARÇALAR

A. Dünya İşlerine İlişkin Yasal Belge ve Kitaplar

(a) EPANAGOGE'DEN PARÇALAR (880 dolayları[1])

Aşağıdaki parçaların çevrildiği belge, I. Basileios ile onun oğlu ve ardılı, Bilge ya da Filozof lâkabıyla anılan (bak. yukarıda s. 36) VI. Leon'un zamanında yapılmış bir "eski yasaların gözden geçirilerek derlenmesi"ne Giriş'tir (Yunanca *Epanagoge*). Dolayısıyla, Makedonya hanedanının başlarına ve patrik, devlet adamı ve bilgin Photios'un zamanına aittir; ilk *titulus* ya da bölüm'lerdeki, imparator ve patriğin yetkilerinin tanımını, büyük bir olasılıkla Photios yapmıştır.

Titulus II. İmparator ve ne'liği üstüne

§ 1. İmparator (Basileus) yasal bir yetke sahibidir, bütün uyruklar için ortak bir nimettir; onları ne sevmediği için cezalandırır ne yan tutarak ödüllendirir, bir oyun kazananı ayıran bir hakem gibi davranır.

§ 2. İmparatorun amacı, zaten elinde bulunan yetkileri ye-

teneğiyle korumak ve sağlam tutmak; yitmiş olanları uyku-durak bilmez bir çabayla geri almak, ve (henüz) elinde olmayanları da bilgelikle, âdil tutum ve alışkanlıklarla elde etmektir.

§ 3. İmparatorun önüne konmuş olan ödev, nimetler dağıtmaktadır: ona nimet bağışlayan (velinimet) denmesi bundandır; nimet dağıtmaktan bıkarsa, eskilerin deyişiyle, krallık mühür ve kişiliğini saptırmış olarak görünür [yani Kynik Diogenes'e yöneltilen *parakharaksis* (kalpazanlık) günahıyla suçlu olur].

§ 4. İmparator hepsinden önce ve en önemlisi, kutsal yazılarda konulmuş olanları uygulamak ve yürürlükte tutmakla yükümlüdür; sonra, yedi kutsal (genel) Konsil'in benimsediği öğretileri; daha sonra ve bunlara ek olarak da, bugüne kalan Romanik yasaları [yani I. Basileios'la VI. Leon tarafından düzenlediği biçimiyle Bizans hukukunu].

§ 5. İmparator dinibütünlük ve sofulukta eşsiz olmalı ve gerek Üçlemeyle ilgili olarak konulmuş öğretiler, gerekse Efendimiz İsa Mesih'in tene bürünmüş varlığı bakımından varoluşunun doğası (Yunanca *Oikonomia*'sı) üstüne en açık ve güvenli olarak tanımlanmış görüşler konusunda kutsal gayretiyle ün salmalı.(2) Bunu da, Tanrı'nın üç tözünün, bölünmez ve sınırlanmaz varoluş özdeşliğini *(homoousion* öğretisini) ve iki doğanın tek Mesih'te tözsel birliğini; onun gibi, aynı kişide (tek Mesih'te) yetkin Tanrı'yla yetkin insanın karışmamış, ama yine de bölünmez oluşu öğretisini ve bunun sonuçlarını benimseyerek yapacaktır. Örneğin, acı çekmesiz olduğunu, ama yine de acı çektiğini; bozulmaz olduğunu, ama yine de bozulabildiğini; elle tutulamaz olduğunu, ama yine de elle tutulabildiğini; çevresinin çizilmez olduğunu, ama yine de çevresinin çizilebildiğini; onun (ikisi arasında çelişki olmaksızın) çift irade ve işlemi bulunduğunu; tasvir edilemez [ya da herhangi bir resim ya da yontuyla gösterilemez] olduğunu, ama yine de edildiğini.

§ 6. İmparator eski adamların koyduğu yasaları yorumlamalıdır ve hakkında yasa olmayan sorunları da benzer biçimde [ya da "onlara benzetmeyle"] karara bağlamalıdır.

§ 7. Yasaların yorumunda, Devlet'in (Yunanca *polis*'in) görencklerini gözönünde tutmalıdır. (Kilise'nin) kanonlar(ın)a aykırı öneriler, (izlenebilecek) bir yol olarak kabul edilmemelidir.

§ 8. İmparator yasaları iyicillikle yorumlamalı. Çünkü, kuşkulu durumlarda, biz eliaçık (Yunanca *philokales)* bir yoruma izin veririz.

§ 9. Açık bir anlamı olan kuralları değiştirmemeli.

§ 10. Haklarında yazılı bir yasa bulunmayan konularda, imparator alışkanlık ve göreneklere bakmalı; bu da işe yaramazsa, söz konusu duruma benzer öncülleri izlemeli.

§ 11. Yasanın ilânı ya yazılı ya da yazısız olduğu gibi; kaldırılması da öylece, ya yazılı bir buyruğun sonucudur ya da yazısız, yani kullanılmamasının.

§ 12. Biz bir devletin *(polis)* ya da ilin *(eparkhia)* göreneğini, divanda tartışılıp doğrulanmış olunca uygularız. Sürekli göreneğin onayladığı ve yıllarca korunan kuralların (yaptırma) gücü yazılı kurallardan daha az değildir.

§ 13. İrademiz odur ki, yanlış kararlar uzun süren göreneklerle bile doğrulanmış sayılmamalı.

Titulus III. Patrik ve ne'liği üstüne

§ 1. Patrik, doğruyu örnekleyen eylem ve sözlerle, Mesih'in canlı ve yaşayan bir benzeridir.

§ 2. Patriğin amacı, önce, Tanrı'dan emanet aldıklarını dinibütünlükte ve yaşam ayrıklığında korumak; (sonra) bütün sapkınları (yasa ve kanon sapkınları adı, evrensel Kiliseye bağlı olmayanlara verilmektedir) elinden geldiğince Kilise'nin doğru yoluna [ortodoksluğuna] ve birliğine çevirmek; son olarak da, parlayan, en açık ve hayran edici işlerinin esinlediği hûşû ile, inançsız olanları inanca getirmektir.

§ 3. Patriğin önüne konmuş olan ödev, ona emanet edilmiş olan ruhların kurtuluşunu, bu insanların Mesih için yaşamalarını ve dünya uğrunda çarmıha gerilmelerini [yani, hazlardan geri durmalarını ve acı çekmelerini] sağlamaktır.

§ 4. Patriğin taşıması gereken nitelikler, bir öğretmen olması; yüksek ve aşağı bütün insanlara eşitlikle ve yantutmazlıkla davranması; adalette bağışlayıcı olması, ama inançsızlıkları kınamaktan geri durmaması; kralların önünde [Kilise'nin] öğretilerinin doğruluğunu ve savunması adına sesini yükseltmesi; utanıp sıkılmamasıdır.

§ 5. Eski adamların yaptığı kanonları ve kutsal Konsillerin aldığı kararları yalnız Patrik yorumlamalı.

§ 6. Patrik, eski babalar tarafından [bütün Kilise'nin] konsil-

ler(in]de ve [onun] iller[in]de özellikle ve genel olarak yapılan ve düzenlenen şeyler[den çıkan sorunlar]ı ele almalı ve karara bağlamalı.

§ 7. Eski kanonlar daha sonrakilere katılır ve onlarla birlikte geçerli olurlar; onun gibi, eski eylem ve eğilimler de, benzer kişiler ve şeyler bakımından daha sonrakilere katılır ve onlarla birlikte geçerli olurlar.

§ 8. Anayasa'nın (Yunanca *politeia*), insan gibi parça ve üyeleri olmakla, en gerekli parçaları İmparator ve Patriktir. O nedenle, uyrukların bedence ve ruhça barış ve mutluluğu, krallıkla rahipliğin herşeyde anlaşması ve uyum içinde olmasıdır (olmasına dayanır).

§ 9. Konstantinoupolis'in [başka Kilise tahtları üstündeki?] krallıkla onurlanmış bulunan [Kilise] tahtı, konsillerin kararıyla birinci ve en önde gelen taht olarak gösterilmiştir;([3]) o nedenle, bunu izleyen kutsal yasalar, öteki tahtların karşısına çıkan sorunların, o tahtın yargı ve kararına havale edilmesini buyururlar.

§ 10. Bütün metropolitliklerin ve piskoposlukların, bütün manastırların ve kiliselerin denetimi ve gözetimi, ayrıca, yargılama, mahkûm etme ve aklama hakkı kendi patriğine ayrılmıştır. Konstantinoupolis[taki Kilise'nin] başkanının (Yunanca *proedros*) öteki tahtların (egemenlik) alanı içinde daha önce kutsanmamış yerlerde [kiliseleri adayarak kutsamak için], haç koymaya hakkı vardır. Ayrıca, öteki tahtların (egemenlik) alanları içinde anlaşmazlıklar başgösterince, bu gibi anlaşmazlıkları inceleyip karara bağlamak ve sorunları sonuçlandırmak hakkı da ona aittir.

§ 11. [Bütün Kiliselerde] her türlü ruhanî sorunun gözetimi Patriğe ayrılmıştır; fakat (bu yetki) onun verilmesini buyurduğu başkalarına da veril[ebil]ir. Bunun gibi, tövbelerde, günah ve sapkınlıklardan dönme sorunlarında, yalnız o kendisi –ya da atayabileceği kimseler– hakem ve yargıçtır. Metropolitlikler ve piskoposluklarda, metropolitler ve piskoposlar bakımından aynı kural ve yetke uygulanır.([4])

Titulus VIII. Piskoposların seçimi üstüne

§ 3. Bir piskopos seçileceği zaman, rahiplerin ve şehrin ileri gelenlerinin toplanmalarını ve üç kişiden (adaydan) birine oy vermelerini; her seçmenin oyunu herhangi bir armağan ya da vaad karşılığında yahut dostluk ya da kayırma veya bir başka yandaşlık nedeni ile değil,

söz konusu kişilerin doğru görüşlü ve tam inançlı, temiz yaşamış, otuz yaşının üstünde ve evlenmemiş([5]) oldukları bilgisiyle verdiğini belgelemesini buyuruyoruz... Oyların verildiği üç kişiden en iyisi, seçmenlerin değerlendirme ve yeğlemesiyle seçilsin ve o da doğru yoldaki inancı hakkında kendi imzasıyla bir mektup versin([6])... Seçilen kişi, ayrıca, seçilmesi bakımından hiç kimseye doğrudan doğruya ya da bir başkası aracılığıyla herhangi bir armağan ya da söz vermediği ve bundan sonra da, kendisine oy vermiş bir kimseye ya da oya katılanlardan herhangi birine ya da kim olursa olsun herhangi bir kimseye bir armağan vermeyeceği yolunda kendi eliyle bir belge yazacaktır.

§ 4. Oy verecek kimselerin, papaz-olmayan herhangi bir kişinin piskoposluk makamına yukarıda anlatıldığı gibi seçilmeye lâyık olduğunu düşünürlerse, onu rahip ya da keşiş olan başka üç kişinin yanısıra değerlendirmelerini buyuruyoruz; ancak böylelikle bu makam için düşünülen papaz-olmayan kişi, (hemen) piskopos seçilmemeli; seçim zamanından en az üç ay önce rahipliğe alınmalı([7]) ve dolayısıyla, kilisenin kanonları ve kutsal âyinler konusunda eğitildikten sonra piskopos seçilmelidir.

Titulus IX. Piskoposlara ve öteki rahiplere nelerin uygun olduğu üstüne

§ 1. Piskopos ya da keşişlerin, herhangi bir yasa kuralı uyarınca, her kime olursa olsun, vasî ya da velî olmasına... izin vermiyoruz.

§ 2. Hısımlık nedeniyle (ama yalnız bu nedenle) vasî ya da velî olmaya çağrılan papazların, diyakos(şemmas)ların ve diyakos yardımcılarının ise, bu gibi bir görevin gereklerini yükümlenmelerine izin veriyoruz.

§ 3. Bir piskoposun ya da oikonomos'un yahut herhangi bir rütbedeki bir rahibin ya da keşişin vergi almak ya da istemek, mültezim olmak ya da bir başka kimsenin mallarının veya evinin kayyumluğunu yapmak yahut bir sarayın toplayıcısı olmak ya da bir rehini elinde bulundurmak durumunda olmasına izin vermiyoruz.

Not: Bu üç kural için, Theodoros Balsamon'un aşağıda s. 118'de çevrilen Açımlamaları'ndaki parçaya bakınız.

§ 13. Yunanlılar (*Hellenes*, yani paganlar), Yahudiler ve din

sapkınları orduda ya da yönetimde görev alamazlar. bütün [kamusal] haklardan yoksundurlar.

§ 14. Rahipliğe girip ya da bir manastırda and içip de sonradan bu statülerinden *(taksis)* ayrılan ve rahip olmayan kişiler arasına geçen kimseler de orduda ya da yönetimde görev alamazlar ve yukarıda sözü edilenler gibi, o tür [kamusal] haklardan yoksun olurlar.

§ 16. Manastırlar ve kiliseler, özellikle de metropolitlikler ve piskoposluklar, özel ya da kamusal herhangi bir angarya ya da hizmetle yükümlendirilemez. Levililer (kabilesi) Musa'nın şeriatında nasıl her türlü yükümden bağışık tutulmuşsa, onlar da Tanrı['nın hizmetinde bulunmak] için bu türlü herşeyden bağışıktırlar. Fakat ortak yaşamı etkileyen ve onların da kendi güvenlikleri için bir hizmet görmelerini gerektiren kaçınılmaz bir olağanüstü durum ortaya çıkarsa, onlar da bu gibi yükümlülükleri yerine getireceklerdir, ama rahip olmayanların buyruğuyla değil, tümüyle [ve yalnızca] yerel piskoposların buyruğuyla.

Titulus XI. Statü (taksis) ve Mahkemeler üstüne

§ 1. Mahkemelerin statü ilkesine göre tanınmasını ve bu temel üzerinde örgütlenmesini buyuruyoruz; çünkü, bu dünyaya ait gözle görünür şeyler acunda niceliksiz ve niteliksiz hiçbir şey olmadığı gibi, bu iki sıfatı olmayan hiçbir mahkeme de yoktur... Statüyle adalet uyum içinde olunca ve bu ikisinin birliğiyle doğruya erişilince, adalet haklı olarak ortaya çıkmıştır, denilir; fakat statüden ayrı olarak adaletin, bir rastlantıyla doğruya erişse bile, haklı olarak ortaya çıktığı söylenemez.

§ 3. İki tür mahkeme vardır: biri yalnızca [dünyevî] yasaları uygular, öteki [kiliseye ilişkin] kanonları; üçüncü bir tür mahkeme de vardır, bu ikisini birleştirir ve hem yasalardan hem kanonlardan çıkarılan kuralları uygular.

§ 5. *Autokrator* ve *basileus*'un mahkemesinin kararlarına karşı gidilebilecek bir üst mahkeme yoktur, bir başka mahkeme onun bulgularını düzeltemez; bu mahkeme kendi kendisini denetler, nasıl ki Tanrı'yı yüzyüze gören Musa da [yasa uyarınca verilen] kararları düzeltme yetkisini yine yasaya [yasanın kendisine] bırakmıştır.

§ 6. Patriğin mahkemesinin kararlarına karşı gidilebilecek bir

üst mahkeme yoktur, bir başka mahkeme onun bulgularını düzeltemez, çünkü onun kendisi kilise mahkemelerinin temeli ve kökenidir *(arkhe)*. Bütün kilise mahkemeleri ondan kaynak alır ve hepsi ona döner, onda sona ererler; ama o herhangi bir başka mahkemeden kaynak almaz ve herhangi bir başka mahkemeye dönmez, onda sona ermez... Bu mahkeme yalnız ruhanî olarak ve kendisi tarafından denetlenir.

§ 11. Rahipler sırasından –ister piskopos ya da papaz yahut diyakos olsun, ister rahip kütüğüne yazılı herhangi biri– hiç kimsenin, kendi isteğiyle ya da isteğine aykırı olarak dünyevî bir mahkemenin önüne çıkmasına izin vermiyoruz. Eğer bir kimse, bir din adamını onun isteğine aykırı olarak dünyevî bir mahkemeye çıkartırsa, adaletimizden suçuna uygun karşılığı görecektir; eğer bir rahip kendi isteğiyle dünyevî bir mahkemeye çıkar ya da bu gibi bir mahkemenin kararını bir kilise divanı[nın kararı]na kendi isteğiyle yeğlerse, mahkemeden adalet bulduğuna inansa bile, kutsal kanonlara göre mahkûm edilecektir. Davasının temelini Tanrı buyruklarını hor görmeye dayandıran bir kimse, ele geçirmek istediği sonucu nasıl hak edebilir ki?

§ 12. Hiçbir kamu görevlisinin piskoposları bir mahkemeye gidip de tanıklık etmeleri için zorlamaya yetkisi yoktur. Yargıç, piskoposa hizmetinde bulunanlardan birini göndermeli ki, piskopos rahipler için yakışık alacağı üzere Tanrı'nın önünde bildiğine tanıklık etsin.

970 yılında bir patriğin atanması üstüne not

İoannes Tzimiskes, âşığı olduğu İmparatoriçe Theophano'nun yardımıyla, 969'da İmparator Nikephoros Phokas'ın öldürülmesini sağlamış, tahta geçtikten sonra da onun duluyla evlenmek istemişti. Patrik Polyeuktos yalnızca bu evliliği engellemekle kalmadı, daha Ayasofya (Hagia Sophia) Kilisesine girip de, imparatorluk tacını giymeden önce Tzimiskes'i nedamet getirmeye, Theophano'yu saraydan sürmeye ve onun kocasının katillerini cezalandırmaya da zorladı. Tzimiskes, aynı zamanda, öncelinin (selefinin) çıkardığı, manastırların yeni bağışlar kabul etmesini önleyen bir yasayı da (bak. aşağıda s. 129) kaldırmak zorunda bırakıldı. Fakat, tam zafer saatinde Patrik öldü ve yeni bir Patriğin atanması gerekti. Leon Diakonos 959-75 yıllarının tarihini yazarken, bu atamanın öyküsünü de vermektedir. Olayların

genel akışı ve tarihçisinin Tzimiskes'e yakıştırdığı söylev, olağanüstü bir durumda bir patriğin –hatta imparatora karşı– kullanılabileceği gücün büyüklüğünü göstermektedir.

"Patrik Polyeuktos'un ölümü üstüne, ona uygun bir ardıl bulmak isteyen imparator İoannes, yüksek rütbeli rahipleri ve senatoyu *(Synkletos)* topladı ve onlara bir söylev verdi. 'Evrenin gerek gözle görünür gerek görünmez yapısını yokluktan varlığa getiren, en yüksek ve en birinci, tek İlkeyi *(arkhe)* biliyorum; yeryüzündeki şeylerin yaşam ve dolaşımında da iki şey biliyorum: papazların gücüyle kralların gücü — Yaratan bunlardan birine ruhların sağıtılmasını emanet etmiştir, ötekine de bedenlerin yönetimini,(8) öyle ki bu bölümlerden biri topallamasın ya da durmasın, [ikisi birden] sağ ve salim (bütün) kalsınlar. Onun içindir ki, Kilisenin önderi doğaya [can] borcunu ödediğine göre, başka herkesten daha yetkin birini, insanların kaderi daha çizilmeden bu hizmetin alnına yazıldığı birini, tanrısal işlerin hizmetine getirmek, kendisinden hiçbir şeyin kaçmadığı gözün görevidir. Böylelikle, ben bu kilise kürsüsüne, uzun bir süredir hakkında güvenli tanıklığım olan [öyle] birini getiriyorum ki, Tanrı'nın öngörü kayrasını bağışladığı bir kimse çukurda ve köşede kalıp yaşamdan fark edilmeksizin geçip gitmesin; çünkü bu kişi, sanki Tanrı söyletiyormuşcasına olacak birçok şeyleri insanlara bildirmiş .. zamanı gelince bunlar bir bir çıkmıştır.' Bunları söyledikten sonra, imparator toplantının ortasına münzevi Basileios'u getirdi; Basileios; baştan inziva yaşamını seçmiş ve Olympos'un [Bithynia'da keşişlerin yaşadığı bir dağ; Uludağ] tepelerinde keşişlik çabasının çeşitli sonuçlarını dünyaya göstermişti. İmparator, sonra onu Patriklik kürsüsüne çıkardı; ertesi günde Basileios kutsal görevi için meshedildi ve oikoumenikos patrik ilân edildi."(9)

(b) EPARKHOS'UN KİTABI

İstanbul (Konstantinoupolis) ilbayının şehrin loncaları için koyduğu kurallar

Eparkhos'un Kitabının tarihi belli değildir: *Basilika* denilen yasa derlemesinin yayımlandığı VI. Leon döneminden (886-912) kalma da olabilir, Nikephoros Phokas'ın zamanı (965 dolayları) kadar geç bir

tarihte de yazılmış olabilir. Kitabın yirmi iki bölümünün en sonuncusu, Bizans'taki ekonomik yaşamı düzenleme yöntemlerini göstermesi bakımından özellikle ilginçtir. Bu bölüm, "Her türlü üstleniciler [müteahhitler] *(ergolaboi);* yani doğramacılar, sıvacılar, taşçılar, çilingirler, boyacılar ve benzerleri üstüne" başlığını taşımaktadır.

§ 1. Herhangi bir iş için bir sözleşme yapıp, bir de kapora alan zenaatçılar –doğramacılar, taşçılar, sıvacılar vb.– o işi tamamlamadıkça bırakamaz ve yeni bir iş alamazlar. Fakat, malzeme yokluğundan ötürü ya da işi veren adamın bir kötü davranışı yüzünden bir gecikme olursa (işi tamamlaması için zenaatçıya uygun malzeme verilmezse), o zaman zenaatı her ne ise, zenaatçı, bunu işi verene vaktiyle ya da tanıklar huzurunda bildirecektir; o sorumluysa, gecikmeden ilbaya başvurmalıdır, ancak o zaman ilbayın onayıyla bir başka işe başlayabilir.

§ 2. Yukarıda sözü edilen üstleniciler [yani zenaatçılar], yükümlendikleri işi açgözlülükten ya da kötü bir tasarla [tamah veya taammüdden] bırakır da bir başka iş alırlarsa, işi verenin onları tanıklar önünde uyarmaları ve yazılı olarak ya da ağzın sözüyle yapılmış olan sözleşmelerini hatırlatmaları yasanın gereğidir; bundan sonra da üstlendikleri koşulları yerine getirmezlerse, işi veren ilbaya başvuracaktır, ondan sonra bir başkasını tutabilir. [Yaptıkları sözleşmenin gereklerini] yerine getirmeyen zenaatçılar kırbaçlanarak, elleri kolları kesilerek ve sürgün edilerek yola getirilecektir; ayrıca işi verenden aldıkları herhangi bir para varsa, onu da geri vermeleri sağlanacaktır ve kendilerine herhangi bir ödeme yapılmaksızın işten uzaklaştırılabilirler. Fakat, işi verenin malzemesi yoksa, o zaman ona bildirimde bulunarak zenaatçılar işsiz kalıp da geçim yollarından yoksun olmasınlar diye başka işler alabilirler.

§ 3. Birçok işi birden almayı amaçlayıp da hepsini kendi ellerinde toplamaya kalkarak yükümlülüklerini savsaklayan ya da işverenlerin kimilerini aldatan kimilerini kandıran yahut yanlış bir sözleşme yapmışız diye, kendi kazançlarını arttırmak için ağız kalabalığına getirip döneklik eden zenaatçılar hakkında yapılması gereken şey şudur: İlbayın saptamasıyla işin [sözleşmede öngörüldüğünden] daha büyük boyutlara çıktığı ve ilgili zenaatçıların zararına döndüğü ortaya çıkarsa (ister sonradan o işin –daha iyi ya da daha kötü– bir başka türlü yapılmasını istediği için, ister işin nasıl yapılacağı [sözleşme sırasında] belli olmadığı için), ilbayın buyruğuyla her iki halde de

[yani gerek baştaki koşullarda bir değişiklik yapılması, gerekse işin yapılacağının belli olmaması durumlarında] işin değeri uzman zenaatçılardan oluşan bir bilirkişi kurulunca saptanacaktır. Burada, alım satıma [*emptio venditio*] ilişkin yasanın kuralları, işverenlerle zenaatçıların sözleşmeleri bakımından da uygulanacak kurallar olacaktır. Buna uygun olarak, sözleşmede öngörülen iş üzerinde anlaşıldığı gibi gerçekleştirilmiş bulunup da, yapılan ödemenin hak edilen tutarın yarısından az olduğu saptanırsa, sözleşme hükümsüz ilân edilecek ve işin gerçek değeri hesaplanacaktır; yapılan ödeme yarıdan fazlaysa, daha ne kadar para ödenmesi gerektiği saptanacak ve sözleşmede belirtildiği gibi ödenilecektir; işe bir ek yapılmış ya da bir değişiklik getirilmişse, ek ya da değişikliğin değeri de [uzman zenaatçı bilirkişilerce] saptanacaktır.

§ 4. [Bu, Tanrı'nın bir eyleminden başka bir nedenle, bir yapı, kurulmasından itibaren on yıl içinde çökerse, yapıcının onu kendi kesesinden onarması gerektiği yolunda bir kuraldır; yapı balçıktansa (tuğla ?) süre, on yerine altı yıl olacaktır.](10)

(c) *BİLGE VI. LEON (886-911): İMPARATORLUK OTOKRASİSİ ÜSTÜNE*

Aşağıdaki çevirileri sunulan iki *Novellae,* imparatorluk otokrasisinin gelişmesinde dönüm noktalarıdır. Bunlarla, Augustus'un güttüğü siyasetin özelliği olan imparator-senato diarkhia'sının (ikili egemenlik) bir izi bile kalmamıştır.

1. Senato'nun (synkletos) görevlilerin atanmasıyla ilgili bazı yetkilerini kaldıran XLVII. Novella.

Anayasanın *(politeia)* farklı bir dizgeyi izlediği eski zamanlarda, işlerin yürütülmesi de farklı bir biçimde düzenlenmişti. O zamanlarda bütün sorunlar imparatorun tanrısal özeninin *(pronoia)* gözetmesi altında değildi: İncelenip karara bağlanması Senato'ya bırakılmış bazı sorunlar vardı; kişilerin [yani bu gibi sorunlarla ilgili görevlilerin] atanmak üzere önerilmeleri de senatoya bağlıydı. Bu kurul, işlerin yönetimi için başkentte üç *praetor* atanmıştı ve bu düzenleme yasal bir buyrultuya dayanıyordu. Durum, yalnızca hükûmet merkezi olan şe-

hirde [Konstantinoupolis'te] böyle değildi: Başka şehirlerde de yine senatör sanını taşıyan kişiler *strategoi*'yi (yani belediye başkanlarını) atıyorlardı — bunlar, bugün *strategos* denilen kişilerden farklıydılar, daha yüksek bir derecedeydiler ve başka ödevleri vardı. ([11])

"İşlerin farklı olduğu eski zamanlarda böyle bir yasa gerekliydi. Ama, bugün, herşey imparatorun bilgeliğine dayanmaktadır; onun bilgeliğinin tanrısal özeni, göğün yardımıyla herşeyi gözetim ve yönetimi altında tutmaktadır. Bu yasa artık hiçbir gerekli amaca yaramıyor; bu nedenle, onun da anayasadan çıkarılan öteki yasaların yanısıra kaldırılmasını buyuruyoruz; çünkü, başta –şimdi varolmayan– işlerin gerektirişi hangi ilke uyarınca yasaların yapılmasına yol açmışsa, artık işlerin düzenlenmesine yaramayan bir kuralın kaldırılması gerektiği de aynı ilkenin mantıksal sonucudur."

2. *Senato'nun senato buyrultuları* (senatus consulta) *çıkarma yetkesini kaldıran LXXVIII. Novella.*

"İşlerin durumunun gerektirmediği öteki yasalar hakkında şimdiye dek yaptığımızı –bununla hukuk sisteminden fazlalıkların çıkarılıp atılmasını söylemek istiyoruz– bu kere de şu konuda yineleyeceğiz: senatoyu yasama sürecine bağlayan yasanın, geçerlikteki yasalar arasındaki yerinden kaldırılmasını buyuruyoruz. İmparatorun erki, yönetimlerini kendi eline alalı beri, işlerin durumu bu yasayı mahkûm etmiştir. Onun için, artık kullanılmayan bir yasanın bir amaca yarayan yasaların yanısıra yerli yerinde durması, uygunsuz ve boştur."([12])

(d) YÖNETİM VE TÖRENLER ÜSTÜNE VII. KONSTANTİNOS PORPHYROGENİTOS

İmparator VIII. Konstantinos –Planoudes'in Saray Antolojisinin ve Suidas denilen sözlüğün düzenlendiği– Bizans ansiklopedistleri çağındandır; hazırlanmasında kendisinin sorumlu olduğu derlemeler, onu baş ansiklopedist saymaya yeter. VII. Konstantinos biçimsel olarak 913-959 tarihleri arasında hükümdarlık etmiş, fakat asıl 945 yılından itibaren erkini kullanmıştır. "Filozof" VI. Leon'un oğlu olan bu imparatorun kendisi de bilgindi; aynı zamanda sakat da olduğu için, boş zamanlarını çeşitli alanlarla ilgili birçok bilgileri yığmak ve derle-

mekle geçirmişti. Onun çalışmalarından üç derleme çıkmıştır: Bizans'ın ilişkide bulunduğu yabancı ülkeler ve Bizans dış politikasının ne gibi çizgiler izlemesi gerektiği üstüne bir kitap *(De Administrando Imperio)*; Bizans Sarayının geleneksel tören düzeni ve görgü kuralları üstüne bir kitap *(De Ceremoniis)*; ve İmparatorluğun ayrıldığı *thema*'ların yani askerî bölgelerin coğrafyası ve askerlik açısından örgütlenmesi üstüne bir kitap *(De Thematibus)*. Bu derlemelerin ilk ikisi incelenmeye değer; üçüncüsü, eski yılların veri ve malzemelerine dayanan daha çok bir antikacı yapıtıdır.

De Administrando Imperio, imparatorun oğluna hitaben yazılmış siyasal bir vasiyetname biçimindedir. Bu bakımdan, I. Basileios'un oğlu VI. Leon'a "öğüt başları" ya da daha sonra, 15. yüzyılda II. Manouel'in oğlu VIII. İoannes'e, "İmparatorluk eğitimi üstüne öğütler"ine benzer. Biçimi bir yana, özü bakımındansa, *De Administrando Imperio* özgün ve tektir. I. Basileios'un ve II. Manouel'in 'Vasiyetleri'nin her ikisi de Agapetos üslûp ve geleneğinde (bak. yukarıda s. 67) ahlâk özdeyişleri ve [beylik] atasözleri toplamaları iken, bu hiç öyle değildir. VII. Konstantinos'un "vasiyeti", daha çok, dış politikada, özellikle imparatorluğun kuzey sınırları açısından, nasıl bir tutumla davranılması gerektiğini gösteren kurallardan oluşmakta ve yapıtın içinde özetlenip alıntılar yapılan Bizans tarihi kayıtlarına ve Bizans arşivlerindeki Devlet belgelerine dayanmaktadır. Önsöz'ün dışında, imparatorun kendi kaleminden çıkma pek az şey vardır; aşağıda çevirisi verilen önsöz ise onun kendi eseridir ve amacını açıklamaktadır.

De Ceremoniis (Yunancasıyla *ethesistes basileiou tekseos)* Bizans sarayının tören ve görgü kuralları üstüne ayrıntılı bir betimlemedir ve o da tıpkı *De Administrando Imperio* gibi resmî kayıtlara dayanmaktadır. Törenlerin Bizans devlet sisteminde büyük bir yeri vardı; bunlar imparatoru değişmez bir gelenek uyarınca ciddi bir debdebe alayı içinde yürüyen bir kutsal kişi olarak gösteriyordu; Kontantinoupolis'i hem Konstantinos'un hükümdarlığı sırasında hem de daha sonra ziyaret eden Cremona piskoposu Liutprand, Bizans törenlerinin Batılı bir gözlemcide yarattığı izlenime tanıklık etmektedir (bak. yukarıda s. 60-61). *De Ceremoniis*'ten imparatorların taç giymelerinde, hanedandan kişilerin evlenme ve cenazelerinde, Kilise bayramlarında, elçilerin huzura kabullerinde ve kamusal yaşamda olsun dinsel tapınmada olsun, hem her durumda izlenen tören düzenini öğreniyoruz. Bu kitabın anlattığı törenlerin etkisi Bizans İmparatorluğunun dışına da

taşmıştır. Batı Avrupa'ya yayılmış, Balkanlar'daki ve Rusya'daki Slav devletlerinin yaşamını etkilemiş, Osmanlı İmparatorluğunun saray protokolu ve görgü kurallarında yaşamaya devam etmiştir. *De Ceremoniis*'in çevirisi verilen önsözü, adeta, bir tören felsefesini ve onun yanısıra da İmparatorluğun doğal yapısı hakkında bir felsefeyi içinde taşımaktadır.

I. VIII. Konstantinos Porphyrogenitos ve oğluna vasiyeti *(De Administrando Imperio)*

Prooimion (G. Moravcsik'in basıma hazırladığı metinden - Budapeşte, 1949)

"Bak, sana bu kuralları veriyorum ki, geçmiş deneyler ve onlardan süzülmüş bilgiler ışığında en iyi öğütlerden ve kamu yararından ayrılmayasın.

1. Önce, [Doğu] Romalılara hangi ulusların faydası olabileceğini ya da zararı dokunabileceğini ve bunu hangi bakımlardan yapabileceklerini; hangileriyle savaşılıp boyun eğdirilebileceğini; bunun her bir durumda nasıl yapılacağını ve bu amaçla başka hangi uluslardan yararlanılabileceğini açıklamaya çalışıyorum.

2. Ondan sonra, bu ulusların aşırı ve doymak bilmez huylarını ve [bizden] istedikleri akıldışı armağan ve ödüllerden söz ediyorum.

3. Daha sonra, aynı şekilde, öteki ulusların aralarındaki farkları, kökenlerini, göreneklerini, yaşam biçimlerini, yaşadıkları ülkenin konumunu ve iklimini ele alıp her bölge için coğrafya bilgileri ve uzaklık ölçüleri veriyorum; ayrıca, Romalılarla bu çeşitli öteki ulusların herhangi bir zamanda girmiş oldukları ilişkilerin üstünde duruyorum.

4. Daha da sonra, zaman zaman anayasamızda ve bütün Roma İmparatorluğunda ne gibi düzeltmelerin yapıldığını açıklamaya çalışıyorum."

Böylelikle, vasiyette üç konu işlenmektedir: 1) dış politika ve diplomasi yöntemleri, (2) betimsel ve insansal coğrafya, (3) Bizans İmparatorluğunun anayasal tarihi. İlk konuyu ele alırken, yazar başlıca, İmparatorluğun kuzeyindeki ulus ya da kabilelerin, ikinciyi ele alırken ise, Doğu Akdeniz, Anadolu ve Karadeniz'in "öteki ulusları"

üstünde durmaktadır.

Şunu da ekleyebiliriz ki, *prooimion* ve çeşitli bölümleri birleştiren birtakım "dikişler"in, yani bağlayıcı parçaların dışında, bu yapıtta imparatorun kendi kaleminden çıkmış olan tek bölüm, uygulanması gereken diplomasiyi ve kuzeyli halklardan herhangi biri kendilerine imparatorluk payları verilmesini, Rum ateşi armağan edilmesini ya da kendi hükümdarlarının oğlunun yahut kızının bir Bizans prensesi yahut prensiyle evlendirilmesini isterlerse, ne gibi özürler ileri sürülerek bundan kaçınılacağını anlatan (13.) bölümdür. Bu bölüm, Bizans'ın diplomasi görüşüne (ve Bizanslıların İmparator I. Konstantinos'un [ilk Hıristiyan imparator büyük Konstantinos] kendilerine bıraktığı öğütler diye anlattıkları hikâyelere) ışık tutması yönünden incelenmeye değer; fakat bu bölüm öyle uzundur ki, burada çevirmeyiz — okuyucuya, G. Moravcsik'in hazırladığı basımda Yunanca metnin yanısıra, 6. 67-77'de verilen Prof. Jenkins'in İngilizce çevirisine başvurmasını öğütlüyoruz.

II. *De Ceremoiis*'in Prooimion'u

> "İmparatorun emeğine gerçekten lâyık bir derleme ve yapıt." (A. Vogt'un basıma hazırladığı metinden, i. 1-2)

"...Birçok şeyler zaman boyunca yitip gitmek eğilimindedir... bunların arasında büyük ve değerli biri de, imparatorluk törenlerinin serimlenmesi ve betimlenmesidir. Bu törenleri savsaklamak ve adeta ölmeye mahkûm etmek, süsü olmayan ve güzellikten yoksun bir imparatorluk görüşüne kalmak demektir. Bir insanın vücudu zarafetle biçimlendirilmemiş, uzuvları rastgele yerleştirilmiş ve uyumsuzca konulmuş olsaydı, sonucun kargaşa ve düzensizlik olduğunu söylerdik. Aynı şey bir imparatorluğun yapısı *(basilikon politeuma)* için de doğrudur; düzen ona kılavuzluk etmez ve onu yönetmezse, özel bir kişinin bayağı tutumundan hiçbir farkı olmaz.

Bu sonucun ortaya çıkmaması ve düzensiz davranışlarla imparatorluğun görkemine halel getirmememiz için, eski adamların buldukları ya da görgü tanıklarının aktardıkları yahut kendimizin gördüğümüz ve kendi zamanımızda yaptığımız bütün törenleri birçok kaynaklardan büyük bir çabayla toplamayı gerekli saydık; ve şuna karar ver-

dik ki, böylelikle toplandıktan sonra, bunlar elimizdeki yapıtta kolaylıkla anlaşılabilecekleri bir biçimde sunulmalıdır. Ta ki, bize kalmış göreneklerin savsaklanmaya ve umursanmamaya başlayan geleneğini ardıllarımız için aydınlatmış olalım. Adeta, kırlardan bir demet çiçek toplayıp, bunu imparatorluğun görkemine paha biçilmez bir süs olarak sunalım; sarayımızın ortasına berrak ve pırıl pırıl bir ayna koymuş olalım böylece imparatorun makamına uygun olan herşey gibi, senato kurumuna yakışan herşey de gözler önüne serilsin; bu suretle de, yetke dizginlerinin düzenle ve dürüstlükle kullanılmalarını olanaklı kılabilelim.

Yazdığımız yapıtın açık ve anlaşılır olması için onu yaygın ve yalın bir uslûpla kaleme aldık; her ilde uzun zamandır kullanılan ve genel geçerliği olan sözcüklerden yararlandık. Böylelikle, imparatorluğun erki uygun bir ritm ve düzenle uygulansın; imparatorluk evrenin, Yaratanından geldiği haliyle uyum ve devinimini göstersin; ve bu suretle uyruklarımıza daha çok hûşû veren bir görkemle görünsün, onlara daha çok benimsenebilir gelsin ve onların gözlerinde daha çok hayranlık uyandırıcı olsun..."

B. Kiliseye İlişkin Hukuk Kitapları

Theodoros Balsamon (Kanoncu, 1180 dolayları)

Doğu'da bir Kilise hukuk kuralları sisteminin geliştirilmesi, daha I. Justinianus'un hükümdarlığı kadar erken bir tarihte başlamıştır. Bu gibi kuralların ya da "kanon"ların ilk düzenli toplaması, aşağı yukarı 535 yılında kimliği bilinmeyen bir derlemeci tarafından yapılmıştır: (daha sonra 565-577 yılları arasında Konstantinoupolis patrikliğinde bulunan) Antiokhialı İoannes'in derlediği daha eksiksiz bir toplama ise 550 dolaylarında ortaya çıkmıştır. Kilise'nin yaptığı bu kanonlar ya da kiliseye ilişkin kurallar, daha sonraları, onlarla ilgili dünyevî hukuk yasalarıyla *(nomoi) nomokanon*'lar denilen toplamalarda bir araya getirilmiştir. Dokuzuncu yüzyıldan itibaren, özellikle 12. yüzyılda ve Komnenos hanedanı zamanında yapılmış çeşitli *nomokanon* toplamaları vardır. 12. yüzyılın son onyıllarında Antiokhia patriği olan Theodoros Balsamon belirgin nitelikte ve büyük yetke sahibi bir kanoncuydu. Balsamon kanoncu olduğu kadar din bilimciydi de, Eski Ahit peygamberleri üstüne yorumlar yapmıştı; fakat ünü, kilise hukuku

alanındaki açımlamalarına ve başka kitaplarına dayanır. Burada çevirileri sunulan iki parçadan biri, (407-9 ?'da toplanan) Kartaca Konsilinin kanonları üstüne açımlamalarından, ötekiyse patriklerin ayrıcalıkları üstüne bir kitabından (ya da *melete*'den) alınmıştır.

(a) Kartaca Konsilinin Kanonları üstüne; İmparator'un Kilise içindeki ve üstündeki hakları.

Balsamon, rahiplerin dünyevî ödevler üstlenmemeleri,([13]) özellikle mahkemelerde avukatlık etmemeleri gerektiği kuralı üstünde görüşlerini belirtmektedir.

"Kanonların ve sinod buyrultularının getirdiği kurallar bu yöndedir. Fakat bazıları, bu kuralların [ancak] bir rahip, imparatorca böyle yapması buyrulmadan bir kamu görevinde bulunursa geçerli olacağı görüşünü savunurlar, çünkü, imparatorun takdiri (metinde *'oikonomia*'sı([14]) ile [rahiplerden] herhangi biri böyle bir görevi üstlenirse, yukarıda anılan kanonlarla engellenmeyecek herhangi bir hak kısıtlanmasına da uğramayacaktır. Bu görüşü savunanlar, devamla, imparatorun ne yasalara ne de kanonlara bağlı olduğunu ve onun için, özgürce ve çekinmeden bir piskoposluğu bir metropolitliğe çevirebilme ya da bağlı olduğu metropolitlikten çıkarma yetkisi olduğunu, aynı şekilde tıpkı bunun gibi, bir başpiskoposun *(arkhiepiskopos/arkhiereus)* bölgesini de bölebileceğini, *de novo* piskoposlar ve metropolitler atayabileceğini, piskoposlara –oranın piskoposunun onayı olmadan da– başka diokezlerde kendi izniyle âyinler yapmalarını söyleyebileceğini ve daha başka birtakım arkhiepiskopal haklar kullanılabileceğini ileri sürerler. [Balsamon, bu görüşte olanların, Khalkedon (451) ve Trullo (691) Konsillerinin kanonlarına dayandıklarını eklemektedir.] Benim kendi görüşümse şudur ki, Khalkedon Konsilinin dördüncü kanonu uyarınca, imparator... bu gibi bir takdirin *('oikonomia'*nın) kendisine iyi görünmesi halinde, rahiplere ve keşişlere dünyevî görevlerde bulunma hakkını vermeye yeki*lidir*; çünkü yerel piskoposun bu yetkisi arsa, piskoposların seçiminin (dünyevî) yetke sahiplerince değil de, bölge piskoposlarınca yapılmasını öngören kanonlara uymak zorunda olmamakla ve böylelikle herhangi bir seçim biçimi olmaksızın patriklik ve piskoposluk makamına yükseltmelerde bulunabilmekle imparatorun çok daha büyük ölçüde yetkisi vardır."([15])

(b) Patriklerle İmparatorların İlişkileri ve Patriklerin Ayrıcalıkları Üstüne:

Theodoros Balsamon'un çeşitli yazılarından biri de *Meditata*'sıdır; Yunanca başlığının tam çevirisi şöyle oluyor: "Kutsal Antiokhia Patriği Theodoros'un patriklerin ayrıcalıklarına ilişkin bir buyrultusu *(melete)* ya da yanıtı." Bu yapıtında, yazar, patrikle imparatorun ilişkisi ve patriklerin ayrıcalıkları üstünde düşünmektedir.

"İmparatorların *(autokratores)* hizmeti hem ruhun hem bedenin aydınlatılmasını ve güçlendirilmesini kapsar; patriklerin onuruysa ruhların yararıyla sınırlıdır ve yalnız bununla (çünkü bedence iyi durumuda olmak onları pek ilgilendirmez); bunun gibi, imparatoriçenin uyrukları esirgemesi ve düşünmesi de yalnızca bedenin iyi durumda olmasına yöneliktir ve yalnız buna (çünkü kadınlar ruhanî yardımda bulunma gücünden yoksundur). Onun içindir ki imparatorların ışıkları (yani, önlerinde taşınan meşaleler) çifte altın taçlarla çevrilidir; patriklerin ve imparatoriçeninkilerse tek bir taçla... Fakat, denebilir ki: 'Öyle olsun: patriklerin ışıklarının insan aklının onayını taşıyan birçok geleneklerin birden ateşiyle tutuşturulduğu kabul edildikten sonra da: *onların* niçin gümüşten erk kuşandıkları sorusu karşılıksız kalıyor. Bu erk kuşanma nereden gelmiş? Kiliselerin başlarının yalnızca [yalın] ışıklarla onurlandırılmaları yetmez miydi; sürgünde gezen ve yoksulluk içinde yaşayanlar bir de (gümüşün) pahasını ödeme yükü altına sokulmalılar mı?' Buna karşılık olarak biz deriz ki, en dinibütün imparatorlar ve en kutsal patriklerin *pentarkhia*'sı,[16] hasat zamanı harman yerinin ortasında duran çiftçilere benzetilebilir; günahı vaftizin yeliyle saman gibi uçurur ve iyiliği dane gibi toplarlar; yahut bir dairenin çemberini kesin çizgilerle gösteren pergellere benzetilebilir: adalet ışınları yayarak adeta merkezi aydınlatırlar; yahut bir teknenin direk ve yelkenlerine benzetilebilir: imparatorluk öngörüsünün ve ruhanî eğitimin gücüyle bu dünya gemisini korur ve yöneltirler. Bunun içindir ki, büyük şeyleri küçüklere benzetmek caiz olursa, imparatorların en çok Tanrı-korkusu taşıyanları ve kutsal babaların en ileri gelenleri; hierarkhia başlarına böyle yapılmasını ve zenginle yoksulun [ona katkıları bakımından] eşit tutulmasını gerekli görmüşlerdir ki, inançlar imparatorlara ve patriklere gösterilen ve yalnız onlara ayrılan bu büyük ve saygın resmîliği görünce, dünya güzellikleri çemberinin merkezinden onun savunucularına şan veren Tanrı'ya hoş gelecek bir

özveri olarak, duruma uygun şükran dualarında bulunsunlar; güneşin parladığı bütün dünyanın imparatorluğun zaferlerinin ışığında bayram etmesi ve bu dünyada olup bitenlerin patriklerin dualarıyla ışıldaması için diz çöküp Tanrı'ya yakarsınlar. Fakat, kendi güçlerine güvenen ve kendi zenginlikleriyle böbürlenen sapkınlara gelince (çünkü altın ve gümüş, ulusların putlarıdır), [dileriz] onlar gözle görünen şeylere bakmaktan vazgeçsinler ve bakıroymacıların yapıtlarının boş ve akılsızca şeyler olduklarını, dünya şanının süsünden püsünden ibaret bulunduklarını düşünmeyi öğrensinler."([17]).

NOT:

Balsamon'un görüşleriyle Papa I. Gelasius'un görüşleri arasında bir karşılaştırma.

Balsamon bu parçada, imparatorun hizmetinin **hem** ruha **hem** bedene yöneldiğini, patriğin onurununsa ruhların sağıtılması ve yararlandırılmasıyla sınırlı olduğunu söylemektedir. Batı'daki Latin Kilisesi'nde ise, daha I. Gelasius'un papalığı (492-6) kadar erken bir dönemde farklı bir görüş gelişmiştir. Gelasius, **Tractates**'inden birinde (IV.), iki erkin – dünyevî ve ruhanî erklerin– ayrılmasının ve her bir erkin **kendi alanı ile** sınırlanmasının Mesih tarafından buyrulduğunu belirtir. Şeytan, hem kral hem rahip olan Melkhizedek'in düzenine öykünerek, Mesih'in gelişinden önce, putatapıcı (pagan) imparatorların da baş rahip (**Pontifex maximus**) ünvanını taşımalarını sağlamıştır. "Fakat, aynı zamanda hem Kral hem Rahip olan O'nun gelişiyle, kral artık rahip adını almamış, rahibin de krallık onurunda iddiası kalmamıştır; ... çünkü, insanın zayıflığını bilen Mesih, büyük ve görkemli Takdiriyle Halkının ruhanî kurtuluşu (selâmeti) için uygun düzeni belirlemiş ve böylelikle herbirinin kendi görevi ve ayrı onuru olan iki erkin makamını ayırmıştır ... (öyle ki) Hıristiyan imparatorlar sonsuz yaşama erişmek için papaların yardımına muhtaç olacaklar, papalar da dünyevî işlerin akışı için imparatorların buyruklarından yararlanacaklardır; nasıl ruhun eylemi etin karışmasından ayrı tutulmuşsa, öylece Tanrı'nın askeri de dünyevî işlere karışmamalı ya da tersine, dünyevî işlerle ilgilenen Tanrı'ya ait şeylerin başında görünmemelidir."

Bu erkler ayrımı öğretisi, Gelasius'un Konstantinoupolis'teki "görkemli imparator"a yazdığı bir mektupta (**Epistula** XII) daha da geliş-

tirilmiştir. "Bu dünyayı yöneten başlıca iki şey vardır –papaların kutsanmış yetkesi ile krallık erki– bunlardan rahiplerin taşıdığı yük çok daha ağırdır, çünkü onlar Tanrı'nın mahkemesinin huzurunda insanlar üstünde krallık edenlerin bile hesabını vermek zorundadırlar. Biliyorsunuz, aziz oğlum, onurca insanlığın üstüne konulmuş olmanıza karşın, yine de Tanrı işlerinin bakanlarına boyun eğiyorsunuz; biliyorsunuz, kutsal ekmekle şarabı alırken ve bunların uygun düzenlenmesinde, dinin buyruğu uyarınca, sizin egemen değil, uyruk olmanız gerekir; onun için bu gibi sorunlarda **onların** yargısına dayanırsınız, onlarsa **sizin** dileğinizi yerine getirmek zorunda değildir. Çünkü dinin bakanları kamu disiplini düzeninin söz konusu olduğu ölçüde ve imparatorluğun size yukarıdan bağışlandığını bildiklerinden, bu dünyaya ilişkin şeylerle sınırlı olmasına karşın, herhangi bir kuralı çiğniyorlarmış gibi görünmemek için, kendileri **sizin** yasalarınıza uyuyorlarsa — sorarım size, (inanca ait) kutsal gizemleri açıklamak görevi verilmiş olanlara boyun eğmekte sizin ne kadar çok gayretli olmanız gerekir? ... Ve eğer inançlıların yüreklerinin Tanrı'ya ait şeylerin doğru gitmesine bakan genel olarak bütün rahiplere uyruk olması uygunsa, üstün tanrısal varlığın istemiyle bütün rahiplerin üstüne konulmuş bulunan ve ondan sonra da her zaman tüm Kilise'nin dinibütünlüğüyle onaylanmış ve kutsanmış olan bu kürsünün (yani St. Petrus'un kürsüsünün) episkoposuna daha ne kadar büyük bir boyun eğme göstermek gerekir?"

I. Gelasius'un düşüncesindeki imparatorun konumunun, onun dünyevî işler gibi ruhanî işlerde de yetkisi olduğunu ya da hizmet ettiğini ileri süren Balsamon'un düşündüğünden çok başka olduğu hemen fark edilecektir.

Ayrıca, şurasına da dikkat edilmelidir ki, Gelasius'un savunduğu ayrım öğretisi mutlak değildir: İmparatorla papanın ayrı egemenlik alanları varsa ve bu alanlar birbirlerinden bağımsızsa bile, herbiri ötekinin alanında ona uyruktur — yasa ve dünyevî şeyler alanında papa imparatora, din ve ruhanî şeyler alanında imparator papaya. Yine de, Gelasius rahiplik makamının "daha ağır yükü"nden söz etmektedir; bunun daha büyük bir **erk** içerdiği, en azından akla getirdiği düşünülebilir; Balsamon'un daha sonra dengeyi öbür yana doğru bozduğu gibi, burada da Gelasius dengeyi dünyevî erkin aleyhine bozmaktadır.([18])

§ 2. PHOTİOS

Giriş

İki kez Konstantinoupolis (İstanbul) patriği olan, ikisinde de patriklik tahtından indirilen Photios, 820 yılı dolaylarında Konstantinoupolis'te doğmuş ve 891 yılı dolaylarında bir manastırda (sürgünde) ölmüştür. Erken yaşında, her türlü bilgiyi kendi alanı sayarak bir bilgin ve Bizans *polymathia*'sının yüksek bir örneği olmuştur. Aynı zamanda, kendisinin etkili ilişkileri vardı (erkek kardeşi hanedandan bir prensesle evlenmişti), son yıllarında da gerek Kilise'nin gerek Devlet'in yüksek işlerine karışmıştır. Photios önemli bir dinbilimci değildi; fakat hem gerçek bir bilgin (biraz da ukalâ), hem de Roma papalarının en güçlülerinden biriyle başabaş savaşabilen bir kilise ileri geleniydi. Photios'un ünü daha çok bilginliğine dayanır; Bizans'ta Batı'da Karoling rönesansına koşut olan bir araştırmaların canlanışı akımının önderlerindendi. Evini gençlerin düzenli olarak okumak ve tartışmak için toplandıkları bir okul ve bir "salon" haline getirmiştir; Akademia adını vermenin, haksız olmayacağı bu evde yapılan toplantıların kayıtları, onun *Myriobiblion*'unda bulunmaktadır —*Myriobiblion*'da, çeşitli oturumlarda incelenen 280 kitap hakkında (bazan kısa, ama bazan da tam ve tüketici olarak) bilgi verilmekte ve bunlar değerlendirilmektedir. (Bu derlemedeki deneme ya da söyleşilerin değeri, bunların çoğu kez, bugün kaybolmuş olan eski Yunan kitapları –özellikle tarih kitapları– üstüne birtakım ayrıntılar aktarmasından ileri gelmektedir.) Bu bilgi yapıtı –ki, Photios'un bu türden tek yapıtı değildir, kendisi bir sözlük de yazmıştır– ilk kez patrikliğe getirildiği 858 yılından önce derlenmişti. Fakat Photios patrik olduktan sonra da, çeşitli işlere dalmışken bile, kitap toplamaya ve incelemeler yapmaya devam etmiştir. Platon etkisinin başladığı Psellos dönemine ve onbirinci yüzyıla doğru Yunan bilginlerinin ve Yunan Kilisesi'nin genel olarak yaptığı gibi, Photios da Aristoteles'e eğilimliydi. Fakat bütün Yunan yazınını bilmekle birlikte, Yunancadan başka dil bilmiyordu: Latinceyi öğrenememişti.

Photios'un birinci patriklik dönemi fikir ayrılıklarının tedirginliği altında geçti ve birkaç yıl sonra patriklikten indirildi (867). Sonra, imparator I. Basileios onu oğlu (geleceğin imparatoru –Bilge– VI. Leon'a) öğretmen tuttu; bu dönemde ve bu bağlamda, Photios Leon

için, başlıklarında imparator Basileios'un yazar olarak gösterildiği iki elkitabını (bunların, özellikle, Agapetos'un üç yüzyıl önce kaleme aldığı "Serimleme"den örneklenen birincisi) yazmış *olabilir*. ([19]) Patrik İgnatios'un 877 yılında ölümü üzerine Photios yeniden patrik oldu (zaten ilk döneminde de, patriklik hakkı konusunda onunla arasında tartışmalar geçmişti), ama yeniden tahtından indirildi ve son yıllarını bir manastırda geçirmeye gönderildi (886). Ama ömrünün son otuz yılının çoğunda, Photios olaylarının ortasındaydı. Topladığı Synod'ların kararları ve kendi çıkardığı patriklik buyrultularıyla Yunan Kilisesi'nin kanon hukukunun gelişmesine katkıda bulundu. Zamanında yapılan yasa toplanmasının girişindeki *(Epanagoge)* (imparatorun yetkileri ve patriğin yetkileri üstüne) iki bölümün de onun tarafından yazıldığı sanılmaktadır. (bak. yukarıda s. 103). Photios, zamanının devlet ve kilise ileri gelenlerine pek çok mektup yazmıştır: bunlar arasında, bir Bulgar prensine yazılmış ve İsokrates'in bir Kıbrıs hükümdarına seslenen söylevlerinde örneklenen, önemli bir öğüt ve tavsiyeler mektubu vardır.([20]) Fakat Photios, tarihte en çok, Papalık ve Roma kilisesiyle yaptığı mücadeleden ötürü hatırlanmaktadır. Yunan ve Latin Kiliseleri arasındaki ayrılığın son olarak büyümeye başlaması, daha iki yüzyıldan önce (1054'te) olmayacaktır, fakat iki dönem patrikliği sırasında sorunları ortaya koyan ve kesin sonucu belirleyici darbeleri indiren Photios'tur. O, genel olarak Roma'nın üstünlük iddiasına karşı Konstantinoupolis'in bağımsızlığını savunmaya çalışmıştır, söz konusu olan sonul ve temel sorun, buydu. Photios, özellikle "Kutsal Ruhun *Mystagogia*'sı" adlı incelemesinde, Kutsal Ruhun oluşumu konusundaki Yunan Kilisesinin baş öğretisini savunmaya gayret etmiştir — iki Kilise arasında biçimsel olarak ve açıkça tartışılan sorun buydu. Photios, Yunan davası ve "Hellenizm"in bağımsızlığı için olduğu kadar, kendisi ve kendi tutkuları için savaşmıştı; fakat belki, daha iyi savaşmış ve davaya daha iyi hizmet etmiş olması, aynı zamanda kendisi için de savaşmasındandı. Photios, (11. yüzyıldan) Psellos ve (15. yüzyıldan) Plethon'un yanısıra Bizans düşünce tarihinin büyük adlarından biridir; hatta bazı bakımlardan, –bir bilgin olarak değil, ama bir kişilik ve etki *kaynağı* olarak– bu üçünün en büyüğüdür. Efsaneler, onu gençliğinde ruhunu bir Yahudi büyücüye satmış olarak anlatır ([21]) ve böylelikle, Photios'u Faust'un bir habercisi yapar. Gerçekte Photios, Faust'un bir habercisi değildi, ama Doğuda, kanoncu, dinbilimci ve devlet adamı olmayı kendi kişiliklerinde birleş-

tiren Batı'nın büyük ortaçağ papalarının bir habercisi ya da koşutu olarak hatırlanmaya lâyıktır.

Photios'un kişiliği ve olayla çalışma yaşamı büyük bir yazına konu olmuştur. J. Hergenröther'in koca koca ciltlerinden başka, F. Dvornik'in yakınlarda çıkan *The Photian Schism* (1948) adlı bir yapıtı vardır; E. Amann da, A. Fliche ile Martin'in derlediği *Historie de L'Eglise*'in VI. cildinde Photios üstüne bir bölüm yazmıştır. Okuyucuya, ayrıca, J. C. S. Runciman'ın *The Eastern Schism* (1955) adlı yapıtını da salık veririm, özellikle s. 22-27.

Photios'un Bulgarisa Prensi Mikhael'e (I. Boris) Bir Hükümdarın Görevi Nedir? Konusunda Yazdığı Mektuptan Parçalar
(Patrologia Graeco-Latina, cii, 627-96'daki Metinden)

Bu mektup bir yeni dönmeye öğütler niteliğindedir. Mikhael'in dönmesi, doğrudan doğruya patrikçe sağlanmamış, ancak onun kılavuzluğu ve gözetimi altında gerçekleştirilmiş olmakla birlikte, Photios bundan "emeklerimin şanı" ve "ruhanî çabalarımın ürünü" diye söz etmektedir. Mektup ilk bölümlerinde, inancın özetlenmesi ve Yunan Kilisesi'nin tanıdığı yedi genel konsilin anlatılmasıyla başlamakta, sonra (28-118'inci bölümlerde) İsokrates'in Nikokles'e söylevleri örneğine uygun bir geleneksel üslûpla ve "Hükümdarlara Aynalar"ın genel kalıbında, bir hükümdarın ahlâkî ve siyasal ödevlerinin neler olduğu üstüne öğütler vermeye geçmektedir.

Kap. 28. "... Hükümdar çok iyi olmalı ve başka niteliklerinin yanısıra, ahlâk bakımından da kusursuz bulunmalıdır; onun için denmiştir ki, 'insanı hükmü gösterir' ve yine, 'altın mihenk taşında denendiği gibi, insanın zihni[nin] de hükûmet işlerinde ve uyrukların duygularında [niteliği anlaşılır]'."

Kap. 33. Mikhael'e tarih öğrenmesi, bilgilerle konuşması ve deneyim edinmesi salık verilmektedir. "Bütün yaşamınız boyunca bilgeliğinizi **(phronesis)** gelişmeniz ödevinizdir. Bu tür bilgelik eski başarıların öğrenilmesi ve anımsanmasıyla, hâlâ sağ olan bilge insanlarla konuşmak ve birarada bulunmakla ve yaşamın kendisinin edimsel deneyiyle edinilir. Eğer yukarıdaki etkiler aykırı değilse, –öykünmekten,

danışmaktan ve işleri yürütmekten güç alarak– iyi ve yararlı sonuçlara götüren, eylemin kendisidir."

Kap. 34. Giyim-kuşam ile tutum ve davranışlar da önemlidir. "Bedene ve bedenin tutum ve davranışlarına ilişkin şeyleri de, bir önemleri yokmuşcasına ihmal etmeyin; çünkü, bu şeylerde en iyi düzen ve dizgenin bilgeliğin azımsanmayacak bir bölümü olduğu deneyle ortaya çıkmıştır... Onun için, bu hükümdarın yüzünün görünüşü, saçının taranışı ve giydiği elbiseler [züppe ve derbeder değil], düzenli ve devletli olmalıdır... hükümdara düzgün bir neşe yakışır [ne kadın gibi kırıtmalı, ne de düzensiz bir biçimde sallanmalı.]

Kap. 35. "Hükümdar hızlı konuşmamaya dikkat etmeli. Tartışmalarda çabuk çabuk söz söylemek belki aşağılanmayacak, kötü karşılanmayacak bir şey olabilir; fakat resmî bir söylevde akılsızca ve tehlikelidir, hele devlet işlerinde ve topluluğa ilişkin durumlarda aşağılık ve bayağıdır."

Kap. 42. "Kendimizi bir dostluk suruyla çevrelerseniz, başka insanlara ya da genel topluma karşı suç işlemiş kimselere bağışlamasız görüneceksiniz, fakat kendinize karşı suç işleyenlere de hoşgörü göstereceksiniz. Böylelikle, Devlete yasa ve düzen sağlamış olacak, uyruklarınız için harcadığınız çaba ve duyduğunuz esirgeme kaygısı (sevecenlik) belli olacak, mizacınızın (huyunuzun) insancıllığı ve gerçekten hükümdarca davranışınız bütün dünyaya açıklanacaktır. Tiranlar, çoğu kez topluluğa karşı işlenen suçları ve yurttaşların birbirlerine karşı yaptıkları haksızlıkları görmezlikten gelirler; fakat kendilerine karşı işlenen suçları şiddetle cezalandırırlar. Bir hükümdarın ve anayasal bir hükümetin politikası farklıdır: bu, kendilerine karşı işlenen suçları hoşgören, topluluğa karşı işlenen suçlarla yurttaşların birbirlerine yaptıkları haksızlıkları ise adaletle düzelten ve kovuşturan bir politikadır."

Kap. 45. "Yasaların en katılarını övün ve benimseyin, kendi yaşamınızı da bu yasalara göre uyumlandırın. Fakat uyruklarınızı bu yasalardaki kuralların katı cezalarıyla cezalandırmayın; onları yumuşak ve insancıl yöntemlerle eğitmek daha iyidir; çünkü o zaman, kendinize karşı davranışınızın sertliğiyle suçluların yüreğine korku salarsınız, ama elleriniz de uyruklarınızın üstüne ağır basmaz."

Kap. 48. "Bazıları demişler ki, bir hükümdarın erdemi küçük bir devleti büyük yapmasıdır: bense derim ki, kötü bir devleti iyi yapmasıdır. Küçük bir devleti büyütmek, çoğu kez fırsatların varlığıyla ilgili olmuştur; fakat kötü bir devleti iyi bir etkin yönetim olmadan iyi yapmak

olanağı yoktur..."

Kap. 57. "Bir hükümdar kendi nefsine egemen olunca, uyruklarına da gerçekten egemen olduğuna güvenebilirsiniz; çünkü başlarına getirilmiş olan hükümdarın kendi tutkularına ve zevklerine egemen olduğunu görünce, onlar da kendi istek ve özgür istemleriyle [onun kendisine yaptığı gibi] boyun eğeceklerdir. Fakat onu kendi zevk ve tutkularının kölesi olarak görürlerse, bir kölenin köleleri olmayı katlanılmaz bir şey sayacaklardır."

Kap. 62. "Bir hükümdarın uyruklarının ne görüşte olduğunu araması ve böylelikle, onları kendine dost, yönetimine ortak ve danışman etmesi gereken birçok alanlar vardır. Bu alanların birincisi; kendi ev halkını yönetmesidir; ikincisi, [aile yaşamında] kendi, çocukları ve hizmetçileriyle işbirliğidir; üçüncüsü, dostlarının yardımlarından yararlanmasıdır; dördüncüsü, çevresinde yaşayan komşularıyla ilişkisidir; sonuncusu da, [başka devletlerle] çatışıp çatışmaması ve yine, silâhlarını bırakıp barış yapmasıdır. Bu çeşitli durumlar, bir insanın doğal yapısını sınamaya ve onun, oyuncu maskesinden, sahnede oynadığı rolden sıyrılmış olarak, kendi içyüzünü göstermesine yeterlidir."

Kap. 66. "Uyruklarınızın arasındaki anlaşmazlıkları, düşmanlarınıza karşı yöneltin; onları anavatan savunusunda savaşıma çekin. Uyruklarının kaynaşmalarla uğraşması, tiranlıkların bir özelliği ve belirgin niteliğidir; çünkü tiranlar güvenliklerini genel bir yıkma ve bölme politikasında bulurlar. Fakat bir hükümdar ve kralın ödev ve görevi uyrukları arasında ayaklanmalarla bozulmadan uyumu sürdürmektir; çünkü onun yetkesi, uyruklarının güvenliği temeline dayanır."

Kap. 95. Evlilik üstüne. "İnsanların yöneticisi ve efendisi olan bir kimsenin kadınların hükmü altında kalması ve kendisini zevklerin kölesi olarak ortaya koyması utanılacak bir şeydir. Eğer bir erkek yasaya uygun olarak, kendisine yaşam boyu bir yardımcı bulursa, onunla yaşamasının yanlış bir yanı yoktur. Evet, evlenmemek [bâkir kalmak] gerçekten doğayı aşan, kutsal bir şeydir, toplumsal erdem ve sadakattan daha yüksek bir niteliktedir. Fakat tek eşlilik de insan doğasının bir görevi, türün üremesinin bir aracı, yumuşak ve insanca bir yaşamda, iyi düzenlenmiş bir devlette birlikte olmanın bir yoludur. Çok eşlilik ayıp ve aşağılanası bir şeydir: hayvanlar dünyasının özelliğini taşır; başıboşluktur ve kirlidir."

Kap. 107. "Kolayca bastırılamayacak başkaldırma tasarılarını bir örtü altında bırakarak bilmezlikten gelmek ve üstlerine bayrak açıp yü-

rümektense, unutulmuşcasına saklamak daha iyidir. Açıktan açığa saldırmak, bazen [ayrılık] ateşin[in] daha hızlı yanmasına neden olmuş, ciddi tehlikelere yol açmış ve sonunda başarıya ulaşılsa bile önemli yıkımlar yaratmıştır. Öteki politika –başkaldırma eğilimlerini uyutmak– ise, yalnızca tehlikesiz olmak erdemini değil, insancıl ve öngörüşlü olma ve herhangi bir yıkıma yol açmama yararını da içinde taşır."

Kap. 113. "Savaşta uyruklarınızın iyi niyetinin, silâhtan, cesaretten ve önderlikten daha önemli olduğuna inanmanızı isterdim. Eğer iyi niyet varsa ve kendisini gösteriyorsa, sorunlar karşısında bu öteki şeyler de önemlidir, hatta büyük ağırlık taşır; fakat eğer iyi niyet yitip gitmişse, bunların da onunla birlikte yitmesi daha iyi olur, çünkü bu şeyler düşmana karşı kullanılmaktan daha kolayca halkın tutmadığı bir hükûmete karşı kullanılabilecektir."

Kap. 116. "Yetke altında yaşayanların mutluluğu, o yetkeyi ellerinde tutanların büyük bilgelik ve adaletini gösterir."

Kap. 118. Bu son bölümde, Photios, Platon'un **Devlet**'inden bir alıntı (501 b-c) yapmaktadır. "Bakın, size öğütlediğim politikalar bunlardır; kimilerini silip kimilerini de ekleyerek, kendinizinkini Tanrı'nın hoşnut olacağı düzgün bir toplumun gerçekten açık ve en soylu bir imgesi halinde ortaya koyabilirsiniz."

Photios'un öğrenciliğini yapmış olan Nikolaos Mystikos üstüne Not.

(901-7 ve 911-25 yılları arasında Konstantinoupolis patriği olan) Nikolaos Mystikos'un iki mektubu, Photios'un fikirlerine ışık tutmaları bakımından incelenmeye değer. Nikolaos, Photios'a öğrencilik etmişti; Bizans imparatorluğu ile İslâm dünyası arasındaki ilişkilerde ustasının fikirlerini anlatmakta ve aktarmaktadır. Girit Emiri'ne yazılan bu mektuplar, Migne *op. cit.*, cxi, 28 ve 36-37'de basılmıştır.

S. 28. "İki egemenlik –Sarakenlerin (Müslüman Arapların) ve Rumların (Doğu Roma İmparatorluğunun) egemenlikleri– gökkubbede iki büyük ışık gibi, yeryüzündeki bütün egemenlikleri aşmaktadır. Başka hiçbir neden olmasa, bundan ötürü, ikisi ortak ve kardeş olmalılar. Yaşam biçimlerimizde, göreneklerimizde, tapınmamızda ayrıyız diye büsbütün bölünmemiz gerekmez; kişisel ilişkilerimiz olmadığı için, bari yazışmayla kendilerimizi haberleşme olanaklarından da yok-

sun bırakmamalıyız. İşlerimizin başka hiçbir zorunluluğu bizi buna itmese bile, böyle düşünmeli ve davranmalıyız."

S. 36-37. "Tanrı'nın yüksek rahipleri arasında, Kutsal Ruh'ta benim babam olan ünlü Photios'un, yükşek kişiliğinizin babasıyla dostluk bağları olduğu, bilgeliğinizin elbette bilgisi içindedir; öyle ki, onun inancından ve ülkesinden başka hiçbir kimse sizinkine bu kadar dostlukla yakın değildi. Çünkü, bir Tanrı adamı ve gerek tanrılık gerek insanlık şeyler[in bilgisin]de büyük olmakla, [Photios] aramızda bizi ayıran bir tapınma duvarı olsa bile, bilgelik, öngörü, davranış kararlılığı, bilgi erinçleri ve varlıklarıyla insan doğasını süsleyip yücelten öteki erinçler, iyiyi sevenlerde, sevdikleri nitelikleri taşıyanlar arasında bir dostluk oluşmasına yol açarlar."

Nikolaos Mystikos'un (Photios'un bir hükümdarın görevi konusundaki mektubunu gönderdiği prens Mikhael'in ardıllarından) Bulgarialı Symeon'a yazdığı üçüncü bir mektup da dikkate değer. Burada Nikolaos Symeon'a "Romalılar"la Bulgarlar arasındaki dostluktan ayrılmamasını rica etmektedir. Ona göre, bu dostluğu bozmak, yalnızca Mesih'e inanan küçüklerin yanılmalarına yol açmakla ve bu suç için konulmuş cezayı hak etmekle kalmayacak ayrıca, "bütün dünya hükûmetlerinin üstünde olan krallığa *(basileia)*, Evrenin Kralının yeryüzündeki tek krallık olarak kurduğu krallığa" karşı da bir suç olacaktır. (Migne, *op. cit.*, cxi, 64). Nikolaos, burada, patrik Antonios'un Rusya Büyük Prensine yazdığı mektupta öne sürülen fikirleri ve öğütlenen politikayı önceden haber vermektedir (bak. aşağıda s. 202).

§ 3. PHİLOPATRİS

Bu başlığı taşıyan ve Loukianos tarz ve üslûbunda yazılmış olan söyleşi, içindeki değinmelerden anlaşıldığına göre –sarayı hakkında Cremona piskoposu Luitprand'ın bize, unutulmaz bir betimleme bıraktığı imparator– Nikephoros Phokas'ın hükümdarlığı dönemine aittir (963-9). Söyleşi, 10. yüzyılın sonlarına doğru Konstantinoupolis'te geçerlikte bulunan siyasal düşünceleri yansıtması bakımından bir ölçüde incelenmeye değer. İmparator o yakınlarda (İ.S. 964) manastır mülkiyetinin çoğalmasını sınırlayan bir *Novella* çıkarmıştı (savaşları için insana ve paraya ihtiyacı vardı, manastırların servetiyse çekici bir kaynaktı); bu eyleminin sonucu, kendisinin ve rejiminin keşişlerin ve

keşişler partisinin gözünden çok düşmesi oldu. Bu gözden düşüş *Philopatris*'in bir bölümünde aktarılmakta ve alaya alınmaktadır; (daha başka kanıtlar gibi) bu da bize gösteriyor ki, Bizans İmparatorları sözde "Kayser-Papa"lık rollerini kendilerine karşı çıkılmadan oynayamamışlardır. Aşağıdaki alıntılar, Nikephoros Phokas'ın *Novella*'sının özünü ve *Philopatris*'teki tartışmanın ilgili parçalarını vermektedir.

(a) Manastırlar, Konuk-evleri ve imarethaneler üstüne

Kanoncu Theodoros Balsamon tarafından kaydedildiği haliyle, Nikephoros Phokas'ın *Novella*'sının bir özeti (İ. S. 1180 dolayları) *(Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae,* pars xi, s. 309-10'dan)

"Manastırlara, konuk-evlerine ve imarethanelere bağışta bulunacakların eskiden kurulmuş olanlara yardım etmeleri, fakat bu yardımlarının toprak ya da çiftlik bağışlamak yahut (yeni) bina yapmak biçiminde olmaması, buyruğumuz gereğidir; şimdiye dek yapılmış olanlar yeter. Eskiden kurulmuş vakıflara özen gösterilmeli: bunların sahipleri, örneğin, ellerindeki çiftlikleri kilise dışındaki insanlara satarak, alacakları parayla sığırlar ve koyunlar için ahırlar ve ağıllar kurarak, köleler vb. satın alarak onarımlar yaptırmalılar. *Yeni* manastırlar ya da konuk-evleri yahut imaretler yapılmasını yasaklıyoruz. Onun için, bundan böyle [yani *Novella*'nın yayım tarihi olan 964 yılından itibaren] hiç kimsenin manastırlara, imarethanelere ya da konuk-evlerine veya metropolitliklere yahut piskoposluklara toprak, çiftlik ya da ev devretmesi caiz değildir; bu gibi devirlerin onlara zaten bir yararı yoktur. Fakat, varolan dinsel tesislerin herhangi biri ya da herhangi bir manastır ya da metropolitlik yahut piskoposluk, elinde hiçbir çiftlik kalmayacak biçimde kötü yönetilmiş ve gözetilmişse, bizim buyruk ve onayımızla (ihtiyaçları için) yeterince mülk edinmesine izin verilecektir. Issız yerlerde zaviye hücreleri ve *"laura"*lar kurmaya gelince – başka mülklerle birleştirilecek biçimde genişletilmeyip kendi sınırları içinde kalmaları koşuluyla– bu gibi yapılar kurmak isteyenlere engel olmak şöyle dursun bunu övgüye lâyık bir tasarı sayarız."

Nikephoros Phokas'ın *Novella*'sının tam metni, Zachariae von Lingenthal'in *Jus Graeco-Romanum*'unda, ii. 292-6'da basılmıştır.

(b) Philopatris'in yazarının keşişler ve manastır yaşamı üstüne görüşleri (C.S.H.B., xi, s. 337 vd.)

"Titan kadar çirkin bir ihtiyar beni [öyküyü anlatan Kritias] yerimden çekti ve [? keşişlerin] kendisini bütün gizemlere agâh kıldıklarını söyledi. Sonra demir kapılardan ve tunç döşeli avlulardan geçtik, bir merdivenden döne döne tırmanıp Homeros'un [*Odysseia*'nın başında] anlattığı Menelaos'un evi gibi, çatısı altın bir eve geldik. [İthaka] Adalı gencin [Telemakhos'un] yaptığı gibi, herşeye baktım; fakat Helene'yi göremedim — gördüklerim, yalnızca beli bükülmüş ve soluk yüzlü adamlardı [keşişler ?]. Bizi farkedince sevindiler, yanımıza yaklaşıp herhangi bir kötü haber getirdik mi diye sordular. Görünüşlerine bakılırsa, sanki olabilecek en kötü şeyi umuyor([22]) ve sahnedeki Furia'lar gibi kendi bahtsızlıklarından zevk alıyorlardı. Kafa kafaya verdiler, fısıldaştılar, sonra bize sordular.

'Kimsiniz, nereden geliyorsunuz, hangi şehirdensiniz, ananız babanız kimler?'

'Giyinişinizden anlaşıldığına göre, iyisinden bir insan olmalısınız.'

Cevap verdim: 'Çevreme bakarak anladığım kadarıyla, iyiler az olmalı. Benim adım Kritias, geldiğim şehirse sizinkinin aynı.' Bunun üzerine, havada yürüyen insanlar gibi sordular, 'Şehirde (Konstantinoupolis) ve Evrende([23]) işler nasıl gidiyor?' 'Herkes sevinç içinde, daha da sevinecekler,' dedim. Surat astılar ve dediler ki: 'Hayır öyle değil: şehir bahtsızlıklar içinde bocalıyor.' [Bundan sonra, konuşmacı Kritias, alayla onlara takılır ve gökte neler olup bittiğini sorar.] Hiç yanılmamış gibi, duymak istedikleri şeyleri geveleldiler: herşey nasıl da değişiyordu; şehire düzensizlikler ve belâlar çökecekti ve ordu düşmana yenilecekti."

Bundan sonra, konuşmacı, onları, ordunun arslan yürekli yiğitlerine karşı tutumlarından ötürü kınar ve ülkelerinin üstüne çökeceğini öngördükleri belâların kendi başlarına geleceğini söyler ve yalnızca rüya gördüklerini anlatır, bu çılgınlıklardan vazgeçmeleri için uyarır. Daha sonra sahneye bir başkası getirilir ve kendisinden haber sorulur. O da lyrik nazımla, Aiskhylos'un *Persae*'si üslûbunda cevap verir: "Perslerin gururu kırıldı, Arapların bütün toprakları da düşecek." Söyleşi genel bir bayram etme havası içinde sona erer: İnsanların artık çocuklarına bırakacak birşeyleri vardır. Kritias şöyle demektedir:

"Ben yoksul bir adamım. Çocuklarıma bırakacak ne kadar az malım olduğuna üzülüyordum: fakat burada, imparatorluğun servetinde onlara bırakılacak yeterince zenginlik var: ne servetimiz azalır ne de herhangi bir ulus bizi korkutabilir." Sonra da, Kritias'ın bir arkadaşı son sözü söyler: "Ben de, Kritias, çocuklarıma şu kalıtı bırakıyorum: Babil'in yıkıldığını, Mısır'a boyun eğdirildiğini, Perslerin çocuklarının köleliğe indirildiğini, Kuzeydeki İskitlerin [Peçeneklerin] akınlarının önlendiğini, hatta büsbütün sona erdirildiğini görecekler. Atinalıların bilinmeyen Tanrısını bulup ona dinsel saygılarımızı sunduk — şimdi de ellerimizi göğe kaldırarak bizi böyle bir egemenin uyruğu kılacak kadar değerli saydığı için ona şükran duası edeceğiz. Ötekilere [yani keşişlere] gelince, onları kendi çılgınlıklarına bırakalım ve haklarında 'Hippoklides böyle şeylere aldırmaz' sözünü söylemekle yetinelim." (Bu deyiş Herodotos, vi. 130'dandır.)

§ 4. KEKAUMENOS'UN STRATEGİKON'UNDAN VE NİKOULİTZAS'İN DE OFFICIO REGIS'İNDEN PARÇALAR

(B. Wassiliewsky ile V. Jernstend'in St. Petersburg Tarih-Dilbilim Fakültesi Notları'nda basıma hazırladıkları metinden, 1896.)

Giriş

11. yüzyıla imparatorluk hizmetinde bulunan Kekaumenos adlı bir subayın yazdığı *Strategikon* (subayın elkitabı) bir bakıma kendine özgü bir niteliktedir. *Strategikon* toplumsal ve siyasal konulardaki öteki Bizans yazılarının çoğu gibi, eski örneklere dayalı, özentili üslûpta bir kitap değidir: daha çok kişisel deneyimden çıkarılarak sade ve safdil bir üslûpta dile getirilmiş bir dizi derstir. Yazar "Ben bu sözleri, elkitaplarına ya da başka türlü bir kitaba bakarak yazmadım: dediklerimi kendi aklımdan ve kendi deneyimlerimden çıkardım" demektedir (metinde s. 19). Yazarın bir Ermeni ailesinden geldiği anlaşılıyor: 1050 yılı dolaylarında Hellas Thema'sında subaylık etmiştir. *Strategikon*'u 1070'ten sonra ve Aleksios Komnenos'un tahta çıkışından (1081) birkaç yıl önce yazmış olmalı. Kitabını ve öğütlerini, me-

tindeki bazı değinmelerden, kendisi gibi imparatorluk hizmetinde bir subay olduğu anlaşılan bir oğluna seslenerek yazmıştır. Rus derleyiciler, kitabın dört bölüme ayrıldığına işaret etmektedirler: birinci bölüm, (sivil) kamu görevlileri için davranış kuralları ve öğütler içerir; ikincisi, bir ordu subayının davranışı için örneklerle desteklenen kuralları kapsar; üçüncüsü, özel ve ev yaşamında davranış ilkelerini getirmektedir; dördüncüsü ise, baş kaldırma ve iç karışıklık dönemlerinde nasıl bir davranışın uygun olacağıyla ilgilidir (11. yüzyılın ortası Bizans tarihinde belâlı bir dönemdi); kitap, canavarlar ve yıldırımlar da dahil çeşitli konularda sözlerle sona ermektedir. Bu yapıtta Çin'e özgü bir nitelik vardır: pekâlâ Konfuçius felsefesini özümlemiş bir mandarin tarafından yazılmış olabilirdi.

İçinde günümüze ulaştığı yazmada, *Strategikon*'un ardından çok daha küçük bir kitap gelmektedir. Bu yapıtı, derleyiciler bir "Hükümdara Öğüt" *(nouthetetikos pros basilea)* olarak görmüşler ve Latince *De Officio Regis* [Hükümdarlık Görevi Üstüne] adını vermişlerdir. Bu, Bizans tarihinde yazılmış hükümdarlık üstüne pek çok incelemeden biridir; fakat *Strategikon* gibi, onun da bir bilgin değil, bir eylem adamı tarafından yazılmış olması ve başka kitaplardan çok deneyime dayanması yönünden özel bir niteliği vardır. Nikoulitzas adını taşıyan yazarı, *Strategikon*'un yazarıyla hısım olup onunla aynı çağda yaşamıştır. Bu kısa yapıttan, onun 1040 yılında Bulgaria'ya karşı Bizans ordusu ve yardımcı kuvvetleri tarafından açılan bir savaşta Viking Harold Hardrada'yla birlikte çarpıştığını öğreniyoruz. Nikoulitzas "Öğüt"ünü 1080'den bir süre sonra (dolayısıyla, *Strategikon*'dan biraz daha geç bir tarihte) yazmıştır; bunu yeni imparator Aleksios Komnenos ve onun tahta çıkmasıyla başlayan yeni hanedan için kaleme almış olabilir. (Açış sözlerinde Aleksios'un tahta çıkışına değiniliyor gibidir: "Tanrı seni hükümdarlık görevine yükseltti ve kayrasıyla, denildiği gibi, 'yeryüzünde bir Tanrı' kıldı.") Bu kitapçığı yeni hanedan için belki bir program sayabiliriz. Üslûbunun sadeliğiyle, Bizans yazarları tarafından kaleme alınan bir sürü "hükümdarlar için ayna" ve "hükümdarlık üstüne inceleme"nin debdebeli ve tumturaklı deyişlerinden ayrıldığı gibi içeriği de belirgin bir biçimde liberaldir.

(a) Kekaumenos'un Strategikon'u

Yazar, Yunanca seksen sayfa kadar tutan bu denemenin niteliğini, kendisi şöyle anlatıyor (s. 75-76): "Benim üslûp gösterme hünerim yoktur. Bana akıllıca sözler ve güzel yazma öğretecek bir Yunanca bilgi okuluna hiç gitmedim. Biliyorum ki, bana kusur bulacaklar ve bilisizliğimi eleştirecekler çıkacaktır. Fakat ben bunları kamuya sunmak için bir sanat yapıtı diye biraraya getirmedim: onları yalnız senin ve kardeşlerin için yazdım, sizler ki benim çocuklarım ve Tanrı'nın bana verdiği zürriyetsiniz. Bunları seçme sözcüklerle yazmadım, yararsız zekice öykülerle de bezemedim. Yaptıklarımı ya da bana yapılanları ortaya koydum: gördüğüm ve öğrendiğim şeyleri, günbegün yaşamımda olup bitenleri. Sözlerim belki safçadır, ama dediklerime iyi dikkat ederseh, gerçekten doğru olduğunu göreceksin."

(a) Kamu hizmetinde davranış öğütleri (s. 4). "İmparator herşeyi sana bırakır ve yönetiminin işlerini, seni temsilcisi ve sözcüsü diye kullanarak yaparsa, kabarma ve onu küçümseme. İnsanlar böyle yükselmeye pek meraklıdırlar, fakat –yüksek niteliklerinden ya da çalışkanlıklarından ötürü yahut Tanrı'nın izniyle– bir kez ortaya çıkınca, ödevlerini savsaklar ve kibire kurban giderler, bu da yıkımları olur. Onun için, eğer sen de –yüksek niteliklerinden ya da çalışkanlığından ötürü yahut Tanrı'nın izniyle– (dilerim, başına böyle bir şey *gelmez*) yüksek bir konuma geçmeyi başarırsan; büyük bir düşüşe uğramaktan kork da aşağılayıcı olma, kabarma; Tanrı sana yürü ya kulum derse, Tanrı'nın kayrasını iyiye kullanmak için alçakgönüllülük ve çalışkanlıkla gayret göster. Almakta doymaz olma: bütün insanlara eşit davran: hiç kimseyi armağan [istemek] yoluyla kendine düşman etme ve bahtını bozma: içlerinden geldiğince verdikleri sana yeter."

(s. 5) "Bir hükümdarın emrine girersen ona yalnızca bir hükümdar ve yalnızca bir insan diye hizmet etme, bir kral diye, sanki o Tanrı gibiymişçesine hizmet et. Eğer bilgisizse ve görevine lâyık değilse, sense bilgide, bilgelikte ve liyakette ondan çok üstünsen onu aşağılama, [yoksa] seni kovar. 'Bana bir kötülük etmeyi göze alamaz' deme. Ben zamanımda, birçoklarının böyle gözden düştüğünü ve kovulduğunu gördüm."

"Bir hükümdarın hizmetindeysen ve ast bir görevin varsa, ağzından çıkan sözlere her zaman dikkat et ve üstlerine boyun eğ; özellikle sanki en önemsiz adammışın gibi davran, o zaman Tanrı seni yüceltir.

Sert ya da katı olma, üstlerinin önünde saygıyla durmazlık etme: onlara karşı dikkat kesil, ama yüzgöz olma, çünkü fazla yakınlık aşağılama doğurur."

(b) Bir öğretmen ya da filozofa öğütler (s. 8). "Eğer bir öğretmen ya da filozofsan, üslûbun ve sözlerinle, genel hareketlerin ve şeyleri ele alış biçiminle, bilginin kanılarını vermeye ve boşuboşuna okuyup incelemeler yapmadığını göstermeye çalış. Bir iş adamı, bir kamu adamı (Yunancası, *oikonomikos kai politikos)* gibi davran. Kamu adamı derken, oyuncu demek istemiyorum; anlatmak istediğim, bütün devlete yararı dokunabilecek ve kötülüğü ondan uzak tutabilecek biri olmak. Böyle olursan, o zaman yalnız seni kendi gözleriyle görenlerin değil, erdem ve anlayışını uzaktan işitenlerin de sevgisini kazanır, onurlanırsın. Onun için, bütün işlerinle ve yaptıklarınla bilgini ortaya koymaya çalış."

(c) Orduda görevli bir oğula öğütler (s. 20). "Kamu adamı olmak isteme: hem oyuncu hem ordu subayı olunmaz. Orduda öyle hizmet gören bazı kimseler varsa, onların tutumu akla uygun değildir, uygunsuzdur. Toplumsal ilişkilerde kendisini tutmayan, kahkahalar atan bir adam düzensiz tutumundan ötürü aşağılanır ve kınanır. Komutanlık durumundaki bir subay, bütün adamlarına örnek olmalıdır. Eğer sıradan bir er densizlik ederse hiç kimse onun kusurunu bilmez, çünkü önemsiz bir adamdır; ama bir komutan subay olan sen, en küçük bir hata bile işlersen, derhal farkedilirsin ve bunun dedikodusu herkesin duyacağı biçimde hemen yayılır."

Denemelerin ilk bölümü, böylece, kamu hizmetinde davranış kurallarını (ve "bir öğretmen ya da filozofa" birtakım öğütler) ve bir ordu subayı için tutum kurallarını kapsamaktadır. En uzun olan orta bölüm (s. 36-64) özel yaşamdaki *(oikonomia)* tutumlarla, ahlâk kuralları ve olağan davranış ilkeleriyle ilgilidir. Bu bölüm, borç alıp verme, tarım, iltizam ve (s. 53) "hekimin eline düşmemek"([24]) konularında bazan akıllıca, bazansa beylikleşmiş türünden sözler içerir. Fakat denemenin sonlarına doğru, yazar yeniden siyasete ve siyasal sorunlara dönmektedir.

(d) Başkaldırma ve iç savaş dönemleri için öğütler (s. 64). "Bir adam ayaklanır da kendine imparator derse, onun öğütçüleri arasına girme, ondan uzaklaş. Onunla savaşıp yenemesen bile, [hiç değilse] imparator ve bütün [siyasal topluluk] adına döğüş. Dediğim gibi, eğer o âsiyle savaşamazsan, ondan ayrıl ve adamlarınla bir kale tut, impara-

tora haber gönder, kendin, çocukların ve izleyicilerinin şeref kazanması için ona ne türlü hizmet edebilirsen et. Bir kaleyi ele geçirecek kadar adamın yoksa, herşeyi bırak ve imparatora sığın. Ama, ailenden ötürü bunu yapmaya cesaret edemezsen, o zaman öteki yana [âsinin tarafına] katıl, fakat yüreğin imparatordan yana olsun ve fırsat bulunca övülmeye değer bir eylem göster. Çünkü onun yanına katılınca, yüksek ruhlu arkadaşlarını kendine çekmeli ve onun üstünde işlemelisin, (yani gizlice ona karşı hareket etmelisin), Konstantinoupolis'deki imparatora inancın olmalı, o zaman umudun boşa çıkmaz. [İmparator'a] gizlice haber gönder... Doğuda ya da Batıda iç kalesi *(koula)* olan bir hisarda isen ve bir ayaklanma çıkarsa, oraya çekil, biraz adam topla ve âsiyle döğüş. Fakat ayaklanmaya çok kişi katılırsa, o zaman aileni ve ne kadar takviye bulabilirsen onları topla, iç kaleye getir; ailenin öteki üyelerine haber gönderip onları da çağırmalısın; fakat aileden yeterli sayıda bir bölümü, senin ve ev halkının ve kölelerin ve süvari olarak saflara katılmakla görevli olan özgür hizmetlilerin adına [? nereden harekete geçebilirse orada] harekete geçmek üzere yedeğe ayırmalısın. Aileni içeride [hisarın iç kalesinde] tutarsan, güveniyorum ki, düşman sana saldırmayı uygun gördüğü zaman, Tanrı'nın kayrasıyla onu yener ve kaçmak zorunda bırakırsın. Dediğim gibi yapmazsan, [hısmın] Nikoulitzas'ın atası Larissa'da [Bulgarialı] Samuel'in karşısında nasıl felâkete uğradıysa, senin de öylece uğraman olasıdır."

Bu parçanın ilginçliği, ortaçağ Bizans İmparatorluğunun feodal koşullarına ışık tutmasından ileri geliyor. Onuncu yüzyıldan itibaren büyük malikâneler oluşmuş, büyük toprak sahipleri güç kazanmış, hizmetliler toplanmış, imparatorluk yetkesine kafa tutmuş, zaman zamanda ayaklanarak tacı ele geçirmeye kalkışmışlardır (yukarıda Ayrım 1'de Bizans feodalizmi hakkında verilen 8. nota bakınız). Böylece, Batı Avrupa gibi Doğu'da da kendi aralarındaki özel savaşları ve başkaldırıcı baronlarıyla feodal koşullar egemendi. Feodal malikânelerin büyümesinin tehdit ettiği Bizans imparatorları küçük toprak sahiplerini teşvik ederek (ve toprağın manastırların ölü eline geçmesini amaçlayan, İngiliz *mortmain* yasaları niteliğinde yasaklar koyarak) iktidarlarını geri almaya çalışmışlardır.

(b) Nikoulitzas'ın De Officiis Regis'i

Nikoulitzas'ın kısa yapıtı, neredeyse yedi yüzyıl önce (İ.S. 400 dolaylarında) Kyrenaili Synesios'un imparator Arcadius'un huzurunda verdiği bir söylevin bazı yankılarını taşımaktadır (ama bunlar rastlantı da olabilir). Birçok Bizanslı yazarın incelediği ve öyküdüğü Synesios, kendi zamanında, Gothlardan paralı asker tutulmasına itiraz etmişti: Bizans imparatorluğundaki paralı askerlerin (özellikle İskandinavya ve İngiltere'den gelen Vareglerin) orduda nasıl hizmet ettiğini ilk elden bilen Nikoulitzas yüzyıllar sonra aynı itirazı yapmaktadır. Yine, Synesios kendi zamanındaki imparatorların Konstantinoupolis'teki saraylarına kapanıp kalmalarını eleştirmişti; Nikoulitzas da yapıtının sonunda bu eleştiriyi tekrarlamakta ve zamanının Bizans imparatoruna kendisini halkına göstermesini ve ordusunun başında savaş alanına çıkmasını öğütlemektedir.([25]) Koşutluk ilginçtir; ama belki de, bu yalnızca, aynı koşulların 1080'de 400 yılındaki gibi aynı sonuçları doğuracak biçimde bir araya geldiğini gösteriyordur. Her ne hal ise, Nikoulitzas'ın yapıtı, koşutları ya da örnek almış olabileceği kaynaklar sorusu bir yana, tek başına da, bir Bizans asker ve subayının kendi günündeki imparatorluğun niteliği ve sorunları üstüne görüşlerinin yeni ve yalın bir anlatımı olarak incelenmeye değer.

(a) Hükümdar ve Yasa (s. 93). "Bazıları der ki, imparator *(basileios)* yasaya tâbi değildir, kendisi *yasadır*. Bunu kabul ediyorum. Ama şu nitelemeyi yapmak isterim. [Gereği gibi] davranıp yasa koyunca, iyi etmiştir, biz de ona uyarız. Ama kalkıp "zehir iç" dese, bu sözü hiç de tutmak zorunda değilsin. Ve "Denize git, boydan boya dal" dese, yine bunu da yapamazsın. Bundan anlaşılıyor ki, *basileios* bir insan olduğu için dinin yasalarına tâbidir. Bundan böyle gelecek dinibütün ve Hıristiyan hükümdarlar için bu yapıtı yazmamızın nedeni de budur."

"Saygıdeğer efendimiz, Tanrı seni, dilediğin gibi yapasın ve iş göresin diye, hükümdarlık tahtına oturtmuş ve dedikleri gibi, bir yeryüzü tanrısı yapmış; onun için, eylemlerin ve yaptıkların anlayış ve doğrulukla dolu olsun ve adaleti yüreğinden eksik etme. Bu nedenle, gerek yetken altında olânlara gerekse bütün başkalarına, herkese eşitlik gözüyle bak –ve onlara öyle davran–; keyfine göre, uyruklarının kimilerine kötülük edip de, ötekilerine hiçbir haklı neden olmaksızın nimetler bağışlama. Herkes için eşitlik olsun; suç işleyen, suçunun

hak ettiği cezayı görsün; ama ona acır da kabahatini affedersen, bu da, tanrısal ve hükümdara lâyık bir davranıştır. Suçsuzları incitme, dilersen, onlara iyilik et. Sana karşı bir suçu olmayan olandan iyidir; eğer suçluya yararlar sağlarsan... [metinde boşluk] ... kötülüğe karşılık iyilik ve iyiliğe karşılık kötülük yapan biri gibi olursun."

(b) Yabancı asker kullanılması (s. 95). "Kendi ülkelerinde hükümdar ailesinden olmayan yabancıları büyük şereflere yükseltmeni, ben kendi payıma istemem; senin yerinde olsaydım, onlara güvenip büyük makamlara da getirmezdim; çünkü böyle yaparsan, hem kendine, hem de Roma [yani Bizans] kökenli subaylarına iyilik etmemiş olursun. İngiltere'den gelmiş bir yabancıyı albay ya da general yaparak onurlandırırsan, bir Romalıyı general yapmak nasıl bir onurlandırma olur ki? Onu büsbütün kendine düşman edersin. Bu kadar da değil: o yabancının kendi ülkesinde, böyle bir şerefe eriştiği duyulunca güler ve derler ki, 'Biz burada onu hiçe saymıştık, bak, Romania'ya gitti, büyük şeref kazandı, herhalde Romania'da bu makama lâyık hiç kimse yok ki, bizim yurttaşımızı yükselttiler; Romalılarda iş olsaydı, o adamı böyle yükseğe çıkarırlar mıydı?' Sakın, majesteleri 'Ben ona bu nimeti bağışladım ki, başkaları ne yaptığımı görünce hizmetime gelsinler' diye cevap vermesin. Bu, iyi bir politika değildir. İsterseniz, bayrağınız altına, yalnızca yiyecek ve üstbaş karşılığında dilediğiniz kadar adam toplarım. Yabancılara büyük onurlar bağışlamamanızın Romalılar için çok önemi vardır. Efendimiz; çünkü yabancılar sana yalnız üniforma giymek ve karavana yemek için hizmet ederlerse, emin ol ki; yine sadakatla ve candan hizmet edecekler, senden sadece kendilerine birkaç para ve yiyecek vermeni bekleyeceklerdir."

(c) Eşitliğin değeri (s. 98-99). "Paphlagonialı Mikhael'in hükümdarlığı (1034-41) nasıl başladı, anlatayım, Efendimiz. O anısı kutlu imparatorun ünlü ataları yoktu, sıradan, alçakgönüllü bir aileden geliyordu; ama büyük erdemleri vardı. Bazı bilisiz kişiler, Mikhael'in soylu ve yüksek doğumlu olduğunu söylerlerse de, aşağı doğumlu ve aşağı kökenliydi. Ben kendi payıma, ister kral ve hükümdar, ister ekmeğini kazanan kendi halinde kişiler olsun, bütün insanların, tek bir adamın, Âdem babanın çocukları olduğunu söylerim; kibirle şişinen çoklarının haydutluğa, bakıcılığa, büyücülüğe başladığını gözümle gördüm. Soysuz diye, ben bunlara derim. Çünkü insan, akıllı bir varlık olmakla, Tanrı isterse, onun kayrasıyla bir tanrı olabilir. Anısı kutlu o hükümdar da böyledir. Söylediğim gibi, IV. Mikhael büyük erdem-

lerle zengindi; ama yoksul olan ve kamu hayratlarından bakılan kendi kanından gelme birçok akrabası da vardır."

(d) Hükümdarın öykünülecek bir örnek olması (s. 99-100). "Hükümdar, hepsi de kendisine bakan ve yaptıklarına öykünen bütün insanlar için özenilecek bir örnektir. Yaptıkları iyiyse, onu hızla izlemeye heves ederler; kötü ve suçlanılacak türdense, yine de öyle olur. Onun için, sana dört erdeme yapışıp özümlemeni salık veriyorum: cesaret –demek istediğim ruh cesareti–, adalet, ölçülülük ve akıl *(phronesis).* Bir iyiye işleyen akıl vardır, bir de kötüye işleyen akıl; aynı şey, cesaret için de doğrudur; ama ölçülülüğün ya da adaletin kötüye çalıştığını hiç göremezsin. Dediğim gibi, bu dört erdeme yapışırsan, yerden göğe yükselirsin; erkin büyük olur; Tanrı sana uzun günler verir; yüzün ve yüreğin adalet ve doğrulukla dolar."

Yazar, bundan sonra, Augustus'un nasıl önce Aleksandrialı filozof Athenodoros'tan sonra da Edessa [Urfa] hükümdarı Abgar'dan[26] yardım gördüğünü ve ders aldığını hatırlatmaktadır. Bunlardan şu sonuca varıyor: "Kendine böyle bir adam bul ve ona izin ver, senin akla aykırı olarak söylediklerini ve yaptıklarını her zaman yüzüne söylesin.[27] Sakın deme ki, 'Ben bilgeyim ve herşeyi bilirim': bildiğin çok şeyler vardır, ama bilmediklerin daha çoktur. Bütün gerçek yalnız Tanrı'dadır; insanın, rütbesi ne olursa olsun, eksikleri vardır; meleğin ermiş Zosimas'a dediği gibi, 'Her bir insan yetkin değildir.'"

(e) Hükümdarın kendisini egemenliği altındaki bütün ülkelerde gösterme ödevi (s. 103-4). "İnsan doğasının dinlenmek istediğini bilirim, Majesteleri. Fakat, buna yaramayan, hatta ters etki yaratan bir moda oluştu: İmparator, doğuda ve batıda buyruğu altındaki ülkelere gitmeyip, sanki hapismiş gibi, zamanını Konstantinoupolis'te geçiriyor. Eğer bir başkası seni bir şehre oturtsaydı, oradan çıkıp öteki şehirlere de gitmeye çalışırdın. Ama bu durumda, kendini sen bu cezaya uğratıyorsun. Ne denir? Egemenliğin altında bulunan ve eyaletlerin arasında olan ülkelere gitmeni öğütlerim sana: yoksulların çektiği haksızlıkları ve yolladığın vergi toplayıcılarının yaptıklarını kendi gözlerinle gör; yoksullara adalet gösterilmiyorsa, sen herşeyi yoluna sok. O zaman, Romalı uyruklarının eyaletleri ve sana bağlı ulusların ülkeleri, genliklerini gözeten bir hükümdar ve gerçek bir kişi görürler; sen de her eyaletin, kalenin, ülkenin sığasını öğrenirsin; herbirine konusunda, ne haksızlıklar çekiyor, ne nimetlerden yararlanıyor, bilirsin; ayaklanma çıkmaz, vergi toplayıcılarına başkaldırılmaz, egemenliğin

altındaki bütün ülkeler barış içinde olur. Biliyorum ki: bakanların, sana zahmet olmasın diye bunun iyi bir politika olmadığını söyleyecekler, ülkenin ve eyaletlerinin sen oralardan bir ordu ve hükümdarlık maiyetiyle geçersen, baskı altında kalacağını anlatacaklar. Hatta, sen Bizans'tan ayrılırsan, senin yerine bir başkasının kendisini imparator yapacağını bile söyleyebilirler. Ben bunları düşündüm ve güldüm. Çünkü senin sarayda bırakacağın ve gerek uluslar gerek Romalılar arasında dikkatini çeken işleri yönetmekle görevlendirdiğin kişi, etkin ve yeterli olacak, herhalde tetikte duracak ve yapılması uygun olanı yapacaktır. Bir şey daha diyeyim mi? Romalılar arasında imparator olan ve Augustus sanını taşıyanlar, her zaman, benim şimdi sana önerdiğim politikayı izlemişlerdir. Yalnız Roma'da hüküm sürenler değil. Bizans'ta hüküm sürenler de böyle yapmışlardır; büyük Konstantinos ve oğlu Konstantios, imparator Julianus, Jovian ve Theodosius. Bazan doğuya bazan batıya gitmişler, zamanlarının azını Bizans'ta geçirmişlerdir. [İmparatorluktaki] bütün ülkeler o zaman barış içindeydi: bütün Avrupa ve Afrika, Asya'nın Fırat vadisine ve Adiabene'ye(*) kadar olan en güzel bölümü –Ermenistan ve Suriye, Phoenicia, Filistin, Mısır, büyük ve Kutlu Bâbil'in kendisi– bütün bunlar Romalılara uyruktu..."

§ 5. PSELLOS

Giriş

Konstantinos Psellos –daha çok, manastır adıyla, Mikhael Psellos diye bilinir– 1018 yılında Nikomedia'da [İzmit] doğmuş ve Konstantionoupolis'te öğrenim görmüştür. (Sonraları patrik olan) Ksiphilinous'tan hukuk okuyarak ilkin hukukçu olmuş, yargıçlık yapmıştır; fakat 1045'te imparator IX. Konstantinos, Konstantinoupolis'te –biri hukuk öteki felsefe için– iki okul açınca, felsefe okulunun başına geçmiş, yaşlı hocası Ksiphilinous da hukuk okulunun başı olmuştur. Kendi anlattıklarına göre, Batı'dan "Kelt"lerden de, Doğu'daki "Arap"lar-

(*) Dicle'nin doğusunda, yukarı ve aşağı Zap ırmakları arasındaki bölge.— Çev.

dan da öğrenci çekmiş ve derslerinde onlara. Bizans'ın egemen Aristotelesciliğine karşı (en azından bu akımdan ayrı) olarak Platon'u anlatmıştır; yazılarında da Platon'un diyaloglarını Hıristiyan dinbilimcilerinin öndeyişleri ya da habercileri diye yorumlamaya çalıştığı –Homeros'un destanlarını da aynı biçimde yorumlamaya çalışmıştır– Platoncu (daha doğrusu yeni-Platoncu) bir düşünce tarzı geliştirdiği gibi, Platoncu bir üslûp güzelliğine de erişmek istemiştir. Fakat felsefe öğretmekten ve yazmaktan, yine de siyasal bir uğraş için zaman ayırmış ve heves duymuştur; yeteneği kadar esnekliği de olduğu için, birçok Bizans imparatorunun türlü karışıklıklarla ardarda sıralanışında çeşitli mizaçlara ve değişik rüzgârlara kendisini uyarlamış, bazan düzenler kurarak, ama her zaman kazançlı çıkarak, görevden göreye durmadan yükselmiştir. IX. Konstantinos onu birinci yazman yapmış ve kendisine *hypatos philosophias* sanını vermiştir; Konstantinos'un ölümü üzerine, bir süre, Bythinia'daki Olympos dağında [Uludağ'da] bulunan bir manastırın yalnızlığında yaşlı hocası Ksiphilinous'a katılmışsa da (1855), çok geçmeden saraya dönmüş ve ortaya çıkacak her yeni siyasal duruma hazır olmuştur. Gâsıp (tahtı zorla ele geçiren) İsaak Komnenos'a hizmet etmiş (1059-9); ondan sonra gelen iki imparatorun da buyruğunda çalışmış; sonunda, eski öğrencilerinden biri olan bir başka imparatorun, VII. Mikhael Dukas'ın (1071-8) birinci bakanlığına getirilmiştir. Ölüm tarihi belli değildir, 1078 olabilir. Onunla birlikte, bir Bizanslı bilgin devlet adamı türü de ölmüştür — bu, Theodoros Metokhites'te yeniden karşılaşacağımız (bak. aşağıda s. 183), tekrar tekrar ortaya çıkan bir tiptir; Psellos, devlet adamlığının kölece niteliği bakımından, bu türün öteki örneklerinin aşağılarına düşer, ama bilginliğinin geniş kapsamı ve üstün niteliği açısından onlardan yüksek, çok yüksektir. Esen rüzgâra göre yön değiştirir, dalkavukluk ederdi; devlet adamlığının lehinde olsa olsa denebilir ki, ülkesinin tarihindeki en belâlı ve kasvetli bir dönemde yaşadığı için, *infelix opportunitate vitae* idi. Bilginliğinin tutkusu çok daha övgüye lâyıktır. Psellos'un bütün bir bilgi dünyasını kapsamına alan keskin bir gözlem gücü vardı; hünerli ve hızlı kalemi de bu gözlemlerini çağında ün salan bir üslûpla kâğıda dökerdi. Bir çağda Plotinos, bir başkasında Psellos, daha da bir başkasında Plethon gibi, bir sürü yorumcusu (ya da yanlış yorumlayanı) bulunan Platon'un hayaleti, belki bazı çekincelerle, hatta ekşi bir gülümsemeyle de olsa, ama yine de içtenlikle, ona bir şükran belirtisi gösterse yerinde olurdu, doğrusu. Psellos,

Platon'u Bizans'a geri getirmiş ve onu, uzun zamandır yalnız bir haşmet içinde egemen olan Aristoteles'in yanına yerleştirmiştir: hatta 15. yüzyıl Rönaissance İtalya'sında Platon'un yeniden kabul edilmesinin yolunu hazırladığı bile söylenebilir. Böylelikle, Yunan kalıtının çoktan beri yüzüstü bırakılmış bir bölümünün canlandırılmasına yardım etmiştir. "Hellenizm" Psellos'un yaşam ve yapıtından sonra, daha fazla birşeyler demek olmuştur.

Fakat Psellos'un bilgisel ilgileri fazlasıyla yaygın ve çok yönlüydü. Bizans yazının tarihçisi, yazım etkinliğinin kapsamı bakımından, onu Albertus Magnus ve Roger Bacon'a oranlamıştır.([28]) Psellos, hiç kuşkusuz, çok çeşitli konularda –dinbilim ve felsefe, tarih ve eski şeyler üstüne– yazmış ve yazılarında, tarih anlatımından şiire; felsefe incelemesinden söyleve ve yüzlerce de mektuba dek çeşitli türler kullanmıştır. Bugün belleklerde bunlardan pek azı kalmıştır. Tarih araştırıcıları, hâlâ, onun İ.S. 976-1077 yıllarını anlattığı *Khronographia*'sına başvurabilirler, ya da *Günün Söylevleri*'ne (özellikle Ksiphilinous'un cenazesindeki söylevine) yahut yüzlerce mektubundan bazılarına bakılabilir; ama felsefe yazıları yok olmuştur, onlarla birlikte şiirleri de. Aşağıdaki birkaç parça, Psellos'un kişiliğiyle ilgili bir şeyler gösterebilir ya da öğretisi üstüne bir fikir edinmeye yarayabilir. (Bu parçalar C.N. Sathas, *Mesaionike Bibliotheke*, iv ve v ile Migne, *Patrologia Graeco-Latina*, cxxii'den alınmıştır.)

(a) Psellos'un Felsefe Okulundaki kendi dersleri hakkında anlattıkları

"[Batı'dan] Keltleri, [Doğu'dan] Arapları kendimize tutsak ettik, ünümüz öteki kıtadan [Afrika'dan] da insanlar çekti. Nil Mısırlıların toprağını nasıl suluyorsa, benim dilim de zihinlerini öylece suluyor. Persialılara ve Ethiopialılara sorun; bana hayran olduklarını ve beni aradıklarını söyleyeceklerdir size; şimdi de Babil sınırlarından bir adam, doymak bilmez bir susuzlukla benim sularımdan içmeye geldi. Ulusların biri, bana bilgi meşalesi diyor, bir başkası beni [zihin] ışığı sayıyor, daha başkaları([29]) da başka üslûplar içinde en şerefli sanlarla övüyorlar."

(b) Güzel konuşma, felsefe, toplum ve siyaset yaşamı ve düşün yaşamı - contemplatio:

1. Güzel söz söyleme sanatı (rhetorika) ve Felsefe üstüne (Sathas, v. 148, Metropolit İoannes'e yazdığı bir övgüden). "Felsefeye güzel söyleyen dil gerekir, bu sanata da bilgi. Yalnızca filozof olan çekicilikten *(kharis)* yoksundur; sade bu sanatla böbürlenen de taçlandırıcı özden; fakat her ikisini birleştiren adam bile, eğer siyasal sorunları da bilmiyorsa (Havarinin [Pavlos] dediği gibi) şıngırdayan bir zilden başka birşey değildir — meğer ki, kendini *politeia*'dan [yani toplumsal ve siyasal yaşamdan] uzağa çekmek istesin; o zaman tek bir yeti bile yeter kendisine (bununla demek istediğim, felsefe yetisi). Fakat bu güç konuların bir tekiyle ilgilenenlerden çoğu, anlamadıkları şeyler arasında bir yargıya varmaya çalışarak, ötekileri eleştirme makamında kaşlarını kaldırırlar."

"Bütün incelemelerden çıkarılan ve hepsinin bileşimini içeren felsefeyle karşılaştırılabilecek hiçbirşey yoktur; [onunla öteki incelemeler arasında] bir karşılaştırma yapmaya kalkışan bir kimse, onu yine kendiyle yargılamak zorunda kalırdı; bundan ötürü, felsefe bütün sanatı ve bütün bilgi biçimlerinin bilgisi olma konumunda tutulamaz."

Güzel söz söyleme sanatı ile yasama sanatı arasında (burada Psellos, Aristoteles'in *Ethika*'nın sonunda ve *Rhetorika*'da rhetorikçi İsokrates'i eleştirdiği[30]) bir soruna değiniliyor) şu büyük fark vardır: biri (rhetorikçi) mahkemelerde kullanılacak ilkeleri ve kanıtları sağlar ve düzene sokar, karşılıklı olarak davacının ve davalının yararlanabilecekleri en iyi yöntemleri hasımlara öğretir, böylelikle [yani rhetorika dersleriyle] güçlenen yasama sanatı ise, her davaya uygun yasaları bulur ve ilkelerden çıkan sonuçları verir."

2. Felsefenin iki dalı üstüne (Sathas, v. 256, bilinmeyen birine mektubundan). "Benim düşünüşüme göre ... felsefe iki bölüme ayrılır. Bunlardan biri, duygulardan arınmıştır [yani, Stoacıların *"apathia"* dedikleri özelliği taşır] ve serttir; salt zekânın düşünceye sunduklarından oluşur. Öteki bölümse, insanların duygularını paylaşır ve insancıllık *(philantropia)* özelliği vardır. Birincisini överim, ama sevmem: ikinciye daha az hayranlık duyarım, ama onu daha çok arzularım. Yaşlılıklarında anama-babama özenle bakmamın, kardeşlerimi sevmemin nedeni odur: dostlarıma vermem gerekeni verişimin nedeni odur." Psellos, böylece toplumsal ve siyasal felsefeyi, metafizik ku-

ramına yeğlediğini gösteriyor.

3. Uygulamaya dönük felsefe ve "siyasal" insan üstüne (Sathas, iv. 202-3-*Khronographia*'dan). "Duygulardan arınmış ve bükülmez olan türü, ben gökkürelerin üstünde ve evrenin çapının ötesinde görürüm. Fakat beden yaşamı, daha toplumsal[31] olduğu için, şimdi içinde bulunduğumuz koşullara daha uygundur; ruhun duyguya yatkın olan bölümü, daha çok bizim beden yaşamımıza karşılıktır. Çünkü ben bu konuyu düşünürken, ruhun [farklı] durumlara uyan üç aşamasını görüyorum. Birincisi, ruhun bedenden kurtulmuş olarak, kirişleri gerilmiş ve tam bir ses çıkarmadan, kendi başına yaşadığı aşama; öteki iki aşamayı ise bedenin içindeki yaşamda sayıyorum. Çünkü, eğer yaşamın orta durumunda, güçlü ve çeşitli duyguların tamlığı içinde yer alan ruh, çemberin en orta noktasını seçerse, sonuç toplumsal [Yunancasıyla, "siyasal"] bir insandır; böylelikle, ne salt tanrısal ve zihinsel ne de yine bedene âşık ve çeşitli duygularla dolu bir varlık olur. Fakat bu orta konumdan uzaklaşır da, duyguların sürüklenişine kapılan bir yaşam sürerse, ortaya sefih ve haz düşkünü bir mizaç çıkar."

"İmdi, bir kimsenin bedene ilişkin şeylerin üstüne bir örtü çekecek ve zihinsel yaşamın en tepesinde yerini alacak gücü varsa, sıradan işlerle ne yapsın, o? Kutsal yazıda, 'Abamı çıkardım', der, 'nasıl yeniden giyeyim?' Biri yüksek ve rüzgârlı bir dağa tırmansın ve meleklerin yanında yerini alsın, daha büyük bir ışıkla parlasın: böyle yaparsa, o kendisini insanlığın geri kalanından ayırmış ve sivriltmiş olur. Fakat, eğer hiçbirimiz doğal yapımızın bütün öğeleri üstünde böyle eksiksiz bir zafer kazanamıyorsak ve aramızdan birine, kazara [rastlantıyla] siyasal girişimler emanet edilmişse, o da işleri siyasayla yürütsün ve ilkelere sıkı sıkıya bağlılık gösterişi yapmasın. Her insan tam bir denge eşitliğiyle yönetilemez. Onun içindir ki, eğer biri çıkar da eğriliğini bu özürlerle bağışlatmak isterse, bunun sonuçlarından kaçıyor demektir."

"Bu nedenledir ki, felsefî olmayan konularda filozofluk taslayan bir kimse filozof değildir: filozof taslağıdır." Psellos'un bu 'siyasal insan' savunusu, kendi yaşamı için bir savunu gibi görünüyor. Psellos'un erdeminin aşama ya da dereceleriyle ilgili bir başka ve buna hayli benzeyen tartışması da, *De Omnifaria Doctrina* (Yunanca, *Didaskalia Pantodape)* başlıklı yapıtının bir parçasında bulunabilir (Migne, *Patrologia Graeco-Latina,* cxxii, s. 721). Psellos, şu öncülle başlamaktadır: nasıl ki bir ressamın hep modeline bakması gerekirse, ken-

di kişiliğinde erdemin bir eşini resmetmek isteyen bir kimse de, gözlerini, modeli olan Tanrı'ya dikmelidir. Sonra da, erdemin dört biçimi ya da derecesi olduğunu söylemektedir. "Tanrılaştırma erdemi olana *theopator* denir ['Tanrı babası' anlamına gelen bu sözü, kilise yazarları Hz. Davud hakkında kullanmışlardır]; insanları tanrılaştırdığı için, böyle bir kimseye *theopator* adı verilir. Derin düşünme erdemi olana 'tanrısal' denir. Arındırma erdemi olana [kendisini tövbe yoluyla tutkulardan arındırana] 'melek gibi' denir (Yunanca, *daimonios).* Toplumsal (Yunanca, *politike*) erdemi olana da 'iyi' denir... Tanrı benzeri olmaya yükseltilen insan önce iyi, sonra melek gibi, sonra tanrısal, en sonunda da *theopator* olmalıdır. Melek gibi olan ve iyi adam bazan değişip kötülüğe dönebilir; belki aynı şey, tanrısal ya da derin düşünceli insan içinde doğrudur; fakat kutsal coşkuya girmiş olan *theopator,* hiçbir zaman değişip de erdemin karşıtına dönmeyecektir; çünkü o büsbütün kendinden geçmiş *[ekstatikos)* ve salt Tanrı olmuştur."

Daha önceki bir parçada (Migne, s. 720), Psellos derin düşünme erdemini "zihnin kendi kendisini düşünmesi", tanrılaştırma erdemini de "ruhun en ulûhî bölümünü uyandırarak onu Tanrı'nın kendisiyle birleştiren ve ortaya tanrısal bir coşku koyan erdem" diye tanımıyor. Bu, Plotinos'un ve Yeni-Platonculuğun dilidir; söylevlerinde birinde de, "siyasal insan" Psellos'un çepeçevre döndüğünü ve katıksız bir Yeni-Platoncu olarak konuştuğunu görüyoruz.

4. Felsefenin doruğu üstüne (Sathas, v. 445, Ksiphilinous'un cenazesindeki söylevinden). "Ruhun kaçışından, yani doğadan ve bedenden olabildiğince uzaklaşarak ve onu taciz eden duyguları boyunduruk altına alarak, kendi çerçevesinde dönmesinden ve kendi düzenini derin derin düşünmesinden daha çok istenilmeye değer ne olabilir? Bu süreçte, ruh daha da tanrısal olana yükselerek, zihnin yaşamını düşünür ve akılla kavranabilecek herhangi bir belirtisi olmayan daha yüce şeylere erişir; sonunda oradan da geçer, her türlü gücün ve işleyişin ötesinde, kendi yaşamının en yüksek tepesine varır, doğanın birliğini önüne koyar, kendisini gerçek Birle örer [dokur], ruh olur, zihin olur, Tanrı'nın kendisi olur. Bir kimse bu mertebeye erişince, (onda) Bir'in Bir'le özdeşleşmesi öylesine yetkindir ki, bu dünyanın şeylerine ne aldırış eder ne de ayırır onları." Bu, Plotinos, *Enneades* I, vi.' nin bir yankılanışıdır.

§ 6. ARİSTOTELES'İN POLİTİKA'SI ÜSTÜNE BİR BİZANS AÇIMLAMASI [ŞERHİ]

Ephesos'lu Mikhael (1070-80)

Giriş

Belki Psellos'un öğrencisi olan Ephesos'lu Mikhael, anlaşıldığına göre, IX. Konstantinos Monomakhos'un 1045'te kurduğu felsefe okulunda Aristoteles'in *Politika*'sı (ve *Ethika*'sı) üstüne ders vermiştir. Mikhael daha önceki bir tarihte, Aristoteles'in fizik ve metafizik yapıtlarını okutmuş ve ancak yaşlılığında (herhalde 1070 yılından sonra (bak. aşağıda not 34) ilkin *Ethika*'ya, sonra da *Politika*'ya eğilmişti. Aristoteles'in *Politika*'sının böylelikle daha 11'inci yüzyılın ikinci yarısında bir Bizans felsefe okulunda okutularak canlandırılması, ilginç ve belki bir ölçüde önemli bir olaydır. Batı'da *Politika*'nın tanınması 13'üncü yüzyılın ikinci yarısından önce olmamış ve Aquinum'lu Aziz Thomas bu yapıtın Moerbekeli William'ın yaptığı Latince çevirisinden yararlanmıştı. Bu noktada, Bizans Latin Batı'dan iki yüzyıl ileridir.

Politika'nın bugün Berlin'de bulunan bir el yazmasının üstündeki *skholia*'nın (notlar'ın) kaynağı ve temeli, Ephesos'lu Mikhael'in *Politika* üstüne açımlamalarıdır. Bu *skholia, Politika*'nın O. Immisch tarafından basıma hazırlanan ve ilk kez 1909'da yayınlanan Tauber metniyle basılmıştır. Burada, Mikhael'in açımlamalarından bazı parçalar, değindikleri *Politika* metinleriyle birlikte çevrilmiştir. Bunlar, bize, açımlamacının *Politika*'nın dayandığı tarihî ve siyasal ortamı incelemeye ya da açıklamaya çalıştığını göstermiyor; Immisch'in belirttiği üzere, Mikhael daha çok yeni-Platoncu yorumlama üslûbunun bir öykünmecisi ve izleyicisiydi ve başlıca, felsefî yorumlama inceliklerivle yetinmişti. Fakat zaman zaman, çağdaş bir bilim adamı gibi, metin eleştirisi sorunlarını da ele almakta ve bazan da, ilginç birtakım parçalarda, kendi gününün koşullarına değinerek, geçmişle hâl arasında karşılaştırmalar yapmaya çalışmaktadır.

(a) Politika'nın III. Kitabının 10 ve 11'inci bölümleri üstüne açımlamadan egemenlikle ilgili iki parça

1. Aristoteles'in metni *(Politika,* kitap III, bl. 10, § 1-2): "Bir polis'te kimlerin egemen olması gerektiğini düşünmeye başlayınca, bir zorlukla karşılaşırız — genel olarak halk mı *(to phethos)*, varlıklar mı, iyiler mi, en iyi olan bir tek kişi mi, yoksa tiran mı? Bütün bu seçeneklerin hoş olmayan sonuçlar doğurduğu görülüyor: zaten başka nasıl olabilir ki? [Örneğin, halkı alın.] Yoksullar, kendileri çoğunluktur diye, varlıklıların mallarını-mülklerini aralarında bölüşmeye kalkarlarsa, bu adalete aykırı olmaz mı? (Bir demokrat şöyle karşılık verebilir:) Hayır, hiç de değil, egemen erk bunu adalete uygun olarak karara bağlamıştır. ... (Biz de şu karşılığı verebiliriz:) Fakat böylesi en aşırı adaletsizlik değilse, *nedir?* İster varlıklı, ister yoksul, herhangi bir çoğunluk, bir azınlığın malını-mülkünü kendi üyeleri arasında bölüşürse, bu çoğunluk besbelli devleti yıkmaktadır. Oysa, iyilik hiçbir zaman iyiliği olan bir şeyi yıkamaz; adalet de, doğası gereği, bir devlet için yıkıcı olamaz. Onun için, bu türlü bir yasanın adaletli olamayacağı açıktır."

Skholia'daki açımlama. "Yazar, sıraladığı seçeneklerden, ilkin genel olarak halkın egemen olması gerektiği fikrini ele alıyor. Halkın istediğini yapacak egemen gücü olduğu için yetkesinin kabul edilmesini öngören yasayı da göz önünde bulunduruyor. Sonra, bunların taşıdıkları güçlükleri bir araya getiriyor. [Bir yandan] egemenlik yasanın doğasında olan bir şeydir ve yasanın hoşuna giden herşey âdildir. [Öte yandan] diyor ki, eğer yoksullar varlıklıların mallarını-mülklerini alır ve bunları kendiliklerinden aralarında bölüşürlerse – bir başka deyişle, varlıklıların mallarını-mülklerini kendi aralarında bölüşenlerin meydana getirdiği çoğunluk, azınlığın varını yoğunu elinden alır ve kendi aralarında bölüşürse– devleti yıkacakları besbellidir; çünkü o zaman yalnızca bunlar egemen olacaklardır. Fakat anayasa, egemenliği başkalarının da kullanmasıyla yapılmıştı; bununla, yalnız eskiden varlıklı olanları söylemek istemiyorum" ... [elyazmasının bu noktasında bir boşluk vardır; belki açımlamacı sözüne şöyle devam etmiştir: "Devletin *bütün* öteki üyelerini söylemek istiyorum."]

2. Aristoteles'in metni *(Politika,* kitap III, bl. 10, § 5 ve bl. 11, § 1-2): "Fakat belki bir başka seçenek daha olduğu ileri sürülebilir; denebilir ki, insanlar ruhu saran tutkuların baskısı altında oldukları

için, egemenliği yasaya değil de, her kim olursa olsun bir adama vermek kötü bir siyasettir. Ama yasanın kendisi de oligarşiye ya da demokrasiye eğilimli olabilir; o zaman, ortaya çıkan sorunlar bakımından yasa egemenliği ne farkeder? Öne sürülen (kötü) sonuçlar yine aynen doğacaktır... Fakat yukarda sayılan seçeneklerin ilki –yani en iyilerin azlığındansa, geniş halk kitlesinin egemen olması– savunulabilir görünüyor; bu bazı güçlükler getirmekle birlikte, belki bir gerçeklik de taşımaktadır. Çokluktan yana söylenebilecek olan şudur. Tek tek alınınca her biri iyi nitelikte olmayabilir; fakat hepsi bir araya gelince, –bireysel olarak değil, ortaklaşa ve bir topluluk olarak– en iyi azlığın niteliğini aşabilirler. Çokluğun olduğu yerde, bunların herbiri kendi iyilik ve ahlâkî öngörü payını getirebilir; böylelikle hepsi biraraya gelince, halk –birçok eli ayağı ve birçok duyumları olduğu gibi– birçok kişilik (karakter) ve zekâ nitelikleri de olan tek bir kişi gibi olabilir."

Skholia'daki açımlama. "Fakat belki, şimdi anılan bu sonucun yasanın kötü olmasından ileri gelmediği, daha çok egemenin bütün insanları saran tutkuların baskısı, yani mal-mülk edinmek ve benliğini büyütmek isteyen ve Aristoteles'in saydığı öteki tutkuların etkisi altında bulunan bir insan olmasından çıktığı söylenebilir... Düşüncenin özü, aşağı yukarı şöyle demeye gelmektedir:

"Belki, bu sonuçlardan besbelli [sorumlu] olan egemenin, gerçekten insanları saran tutkulara bağlı bir insan olduğu öne sürülebilir; fakat yasa[nın kendisi] kötü değildir. Dolayısıyla, bu sonuçlar yasanın kötülüğünden ileri gelmemektedir: egemenliğin tutkuların kölesi olan insanlara verilmesindendir; [bir kelimeyle söylemek gerekirse], iyi adamda erdemin bütün niteliklerinin bir arada bulunmasına karşılık, çoklukta [erdemin yalnızca] bir ya da birkaç parçası olmasının bir sonucudur. Aristoteles'in düşüncesini serimlerken, biraz önce değindiği güçlük budur [gerçekte, bu güçlüğü biraz *sonra* belirtmektedir]. Fakat, bu güçlük, çözülebilecek ve bir ölçüde açıklanabilecek ya da [en azından] bir çözüme yaklaştırılabilecek niteliktedir. Açıklama şu yoldadır: eğer çokluğu meydana getirenlerin toplamı, hepsi birden, iyi bir adama eşit ve benzer bir vücut *(plethos)* olsalardı, Çokluk Azlığa ve Varlıklılara karşı adaletsiz *davranmazdı.* Fakat, onların toplamı, hepsi birden nasıl iyi bir adamla bir olabilir, diye sorulacaktır? Bu mümkün değildir; öyleyse varlıklılara karşı adaletsiz *davranacaklardır.* Böyle olmakla birlikte, (Aristoteles demektedir ki,) baştaki güçlüğün [yani Çoklukta erdemin yalnızca bir ya da birkaç parçası olmasından çıkan

güçlüğün] bir çözümü vardır ve o çözüm çizgisi de şöyledir. Her bir kimsenin [ayrı ayrı] yalnız bir tek erdem sıfatı vardır, fakat herkesin, hep birlikte alınınca bütün sıfatları vardır ve iyi ya da en iyi bir adamda bulunacak erdemin hepsine sahiptirler; bundan da şu sonuç çıkar ki, varlıklıların malları-mülkleri [Çokluk tarafından yoksullar arasında] bölüştürülmeyecek ve [Çokluk] varlıklılara karşı adaletsiz davranmayacaktır, çünkü toplamları, hepsi birden tek bir iyi ve âdil adam gibidir."

(b) Yasanın egemenliğinin hükümdarın egemenliğiyle karşılaştırıldığı bir parça

Aristoteles'in metni *(Politika,* kitap III, bl. 15, § 3-4): "En iyi bir kimse tarafından yönetilmek mi, yoksa en iyi yasalar tarafından yönetilmek mi daha uygundur? Hükümdarlığın uygun olduğuna inananlar diyorlar ki, yasa ancak genel kuralları koyabilir, ayrı ayrı çeşitli durumlarda nasıl davranılacağını buyuramaz: onun için, harfi harfine yasanın egemenliği bütün sanatlarda saçmadır."

Skholia'daki açımlama. [Aristoteles] "Demektedir ki, yasalar yerine bir hükümdar tarafından yönetilmenin daha uygun olduğuna inananlar, yasanın genel bir kural koyduğunu (örneğin, eğer bir yabancı surlara karşı yürürse, öldürülsün), fakat belirli durumlar için hiçbir şey söylemediğini öne sürerler: bundan ötürü, insanlar bir hükümdar tarafından yönetilmelidirler ki, belirli durumlarda ne yapılması gerektiği üstüne bir karar verilebilsin. Ona göre, yasa (tacı her zaman en iyi adam kazanmalı ya da surlara karşı yürüyen bütün yabancılar ölmeli yahut benzeri kurallar gibi) genel bir önermedir; yine onca, bu genel önerme hazır olmalı ve yöneticiler tarafından bilinmelidir — nitekim [uygulamada] gerçekten bilirler de. Onun için, eğer yöneticiler hem geneli hem de belirliyi bilirlerse, bence yasanın değil, bir adamın yönetmesi daha iyidir. Yahut –genel önermenin izlenecek bir ölçüt diye ona bakmaları için yöneticilere önceden hazırlanmış olması gerektiği varsayımıyla– yasanın yönetmesinin daha iyi olacağı da söylenebilir — denebilir ki, yasa olmadan yöneticiler belirli durumları çözemeyecekleri için yasa tarafından yönetilmek daha iyidir."([32])

(c) Skholia'da çağdaş (İ.S. 1070 yılı dolayları) koşullara değinen parçalar

(a) *Politika*'nın II. kitabı, 11. bölüm, § 12'de, Aristoteles kamu görevine geçmek için para harcamış bir kimsenin, doğal olarak, bu ticaretten bir kâr sağlamaya çalışmak alışkanlığına düşmesinin beklenebileceğini yazar. Açımlamacı, "Bu, bizim zamanımızın leş-kargaları için çok doğru" diye ekler.

(b) IV. kitap 3. bölüm, § 8'de, Aristoteles "olağandan çok sert ve başat" olan bazı "saptırılmış" anayasa biçimlerinden söz eder. Açımlamacı, "Bu, tıpkı, zamanımızın hükümdarları gibi despotik yönetim demektir" diye ekler.

(c) IV. kitap, 8. bölüm, 19'da, Aristoteles iyi karılmış bir anayasanın sağlamlığını (istikrarını) bir dış destekten değil, kendi iç gücünden alması gerektiğini öne sürer. Açımlamacı, "dış destek" sözüne şunu ekler: "Bugün, dışımızda olan Türklerin bizim sağlamlığımızı istemeleri gibi — çünkü bizim sağlamlığımız onların da sağlamlığıdır."([33])

(d) V. kitap, II. bölüm, 15'te, Aristoteles tiranların kendi yetkelerine karşı –köyde imişlercesine yöneltilmek onlara ayıp geldiğinden ve genel sadakat ruhuyla biribirlerine ya da bir başkasına ihanet etmeye razı olmamalarından ötürü– çifte bir tehlike meydana getirdikleri için her zaman iyilere karşıt olduklarını yazar. Açımlamacı ekler: "Dediğin bugünlerde özellikle doğru, sevgili Aristoteles, onun için ben dilenci durumundayım."

§ 7. STEPHANİTES VE İKHNELATES

(Yunanca uyarlaması, 1080-yılı dolayları)

Giriş

Bu adı taşıyan kitap, ana konusu bir krallığın doğru yönetimi olan bir hayvan hikâyeleri ya da masalları dizisidir; bu bakımdan, "Hükümdarların Aynaları" türüne girer. Bu, yüzyıllar boyunca, yavaş

yıvını Hindistan'dan Batı'ya doğru ilerlemiş bir Doğu yapıtıdır. Kökeni (hiç değilse İ.S. 500 sıralarında, ama belki çok daha önce ortaya çıkmış) Sanskritçe bir metin olup, 6. yüzyılda Pehlevî'ye çevrilmiş, ondan da 8. yüzyılda (*Kalilah wa Dimnah* adı verilen) bir Arapça çeşitlemeye dönmüştür.(*) (İ.S. 570 dolayları kadar erken tarihte Pehlevî'den yapılmış eski bir Süryanî çeşitlemesi de vardı; fakat bize kadar ulaşan esas Süryanî metin Pehlevî'den değil, 10 ya da 11. yüzyılda Arapça'dan yapılmıştır.) 8. yüzyılın bu Arapça çeşitlemesinden, 1080 yılı sıralarında geleceğin imparatoru Aleksios Komnenos[34] için Yunanca bir çeşitleme hazırlanmıştır — bunda, Arapça *Kalilah wa Dimnah* adlı yanlış ve hayalî bir etimolojiyle Yunancaya *Stephanites ve İknelates* diye aktarılmıştı. *Kalilah*'ın Arapça "çelenk" demeye gelen bir sözle ilişkisi olduğu varsayılarak, çelengin Yunancası olan *Stephanos* kullanılmıştı; *Dimnah*'ın ise Arapça "izler" anlamındaki bir sözle ilişkisi kurulmuştu, bunun da Yunancası "İkhne" idi). Bu Yunanca çeşitleme, sonradan Slâv dillerine çevrilmiştir; 14. ve 15. yüzyıllara gelindiğinde hayvan masalları şu ya da bu biçim altında çoğu Batı Avrupa dillerine girmiş bulunuyordu.

Stephanites ve İkhnelates bir kralla bir filozof arasındaki bir dizi karşılıklı konuşma çerçevesi içinde geçer: kral kısa sorular sormakta, filozof bu soruları hayvan meselleriyle uzun uzun yanıtlamaktadır. Bu soru-cevap çerçevesi, daha İ.Ö. 2. yüzyıl başlarında yönetim konularına uygulanmış eski bir yöntemdir. Pali dilinde saklanan "Menandros'un Soruları" böyledir: Sözde Yunanlı bir hükümdar. Hindu bilgilere bazı sorular yöneltir, onlar da karşılık verirler. *Aristeas'ın Mektubu* denilen bir belgede Yunanca olarak günümüze kalmış bulunan "II. Ptolemaios'un Soruları"nda da aynı yöntem izlenmiştir.(35) *Stephanites ve İkhnelates*'in yeniliği, kralın sorularına verilen cevapların içinden iğneli derslerin çıktığı (yirmi küsur) hayvan masalı biçiminde olmasıdır. Örneğin, birinci öykü, arslan, öküz ve iki çakal arasında geçer: kurnaz çakal İkhnelates, arkadaşı çakal Stephanites'in yapmaetme demelerine karşın, arslanla (kral) öküzün (başbakanı) arasını açar ve kendisine hiçbir yarar sağlayamadan her ikisine de zarar verir.

(*) Pehlevî, bir tür Farsçadır. Bu yapıtın Debşelem adlı bir Hint hükümdarı için Beydaba adlı bir Brahman bilgesi tarafından yazıldığı sanılmaktadır. Pehlevî'ye çeviren, Sasanîlerin saray hekimi Berzeviye'dir. Arapça çevirisini İbni Mukaffa yapmıştır. **Kelile ve Dimne**'nin, Arapça'sından Ömer Rıza Doğrul'un Türkçeye çevirdiği çeşitleme, Millî Eğitim Bakanlığı Doğu Klâsikleri dizisinde yayınlanmıştır. — Çev.

Bütün masallardan, böyle, hükümdarların ibret almaları için benzer bir "hisse" çıkmaktadır. Bunlar, pek az derinliği olan "yönetim üstüne düşünceler"dir (gerçekten, düşünceler ve "hisse"ler acıklı denecek kadar sudandır), fakat sokuldukları biçimden biraz anlam ve güç kazanmaktadırlar. Bu bakımdan, Bizans yazınının tarihinde Justinianos dönemindeki Agapetos'un "Serimlemeler"inden 15. yüzyılın başlarında II. Manouel'in oğlu için düzenlediği "Vasiyet"ine değin, krallara kılavuzluk etmek için yazılmış dizi dizi kitapların arasına girerler.

Birinci masaldan alınan aşağıdaki parçalar, rollerini yapan hayvanların ağzından ne gibi hisseler çıkartıldığını göstermeye yetebilir. Çeviri, Vittorio Puntoni'nin basıma hazırladığı metinden (Floransa, 1889) yapılmıştır.

Arslan, Öküz ve Çakalların Masalı

(a) Bir hükümdar bakanlarını nasıl seçmeli

s. 63-65. "İkhnelates, arslanın güvenini kazandığını görünce, şöyle konuştu: Efendimiz, hükümdarın uyrukları gerekli her şeyi ona getirmeliler ki hükümdar da herkesin hakkı olan şeref ödülünü verebilsin. ... Hükümdar, bir kimsenin başına ait olan süsü onun ayağına koymamalı, ayağının süsünü de başına.(*) Kurşuna gök yakut ve değerli inciler yerleştiren adam, incilerden çok, kendine ayıp eder. Bir komutanın askerleri arasında ya da bir başpapazın bilgin ve erdemli kişiler arasında yapması gerektiği gibi, bir hükümdar da uyrukları arasında ayrım gözetmelidir. Halkın önderlerinin güttükleri siyasette başarılı olmaları, [bakanlarının] sayısına değil, en iyi seçimi yapmalarına bağlıdır. ... Yetke başındakiler, yalnızca doğumdan sivrilmiş kimseleri [soyluları] değil, aynı zamanda düşünce sahibi olan ve (devlete) hizmet etme yeteneği bulunan kimseleri de yükselmeliler. Kendi çevrelerinde dolaşan ve kişisel hizmetlerine bakan kimselere (devlet kapısında) iş vermekle yetinmemeli, uzaklardaki, anlayış ve bilgililikleriyle tanınmış kimseleri de hizmete çağırmalılar. İnsana kendi vücudundan yakın birşey yoktur; fakat hastalanınca, hasta ilâcını uzaklardan arar. Hükümdarların saraylarında çoğu kez sıçanlar da yaşarlar;

(*) Orta Anadolu'da yaşayan bir deyiş vardır: "Ayağına giyeceği şeyi başına, başına giyeceği şeyi ayağına giymek" — bu, ters bir iş yapmak anlamına gelir. — Çev.

fakat bunların, hükümdarlara yakın yaşıyorlar diye, öteki hemcinslerinden çok onurlandırılmaları gerekmez. Yırtıcı kuşları düşünün: hükümdar şahini kendi iç değerinden ötürü hizmetine almaz mı, onu koluna tünetip gezdirmesinin nedeni bu değil mi?"

(b) Bir hükümdarı tehdit eden tehlikeler

s. 82. "İkhnelates dedi ki, hükümdar artık büsbütün öküzün elinde bir araç oldu, öteki danışmanların hiçbirine kulak asmıyor. Fakat bir hükümdarı küçülmeye ve yıkıma götüren altı şey vardır. Bunların birincisi, koşullara uygun siyaset izleyememektir: sertlik gereken yerde zayıf olmak, övmek gereken yerde kabalık etmek. İkincisi, yeterli ve bilge izleyicilerden ve uygun danışmanlardan yoksun bulunmaktır. Üçüncüsü, uyrukları arasında ayrılık çıkmasıdır. Dördüncüsü, akıldışı iştihalara düşkünlük göstermek; beşincisi, öfkeye kapılmak; sonuncusu da değişen koşullar karşısında gerilemektir." [Arapçadan uyarlanan Yunanca çeşitleme, bu noktada ana Süryanî çeşitlemenin yanında yavan kalıyor; orada krala zarar veren –Yunancadakinden farklı– altı etken sıralandıktan sonra, hükümdarın yararına olan altı neden de sayılmaktadır. Süryanî çeşitlemeden İngilizceye yapılan *Kalilah and Dimnah* çevirisine bakınız, s. 22 (Çev.: I. G. N. Keith Falconer)].

(c) Hükümdarın aklını zehirleyen hilekârlara bir serzeniş

s. 119-21. Arslan, İkhnelates'in Machiavellivâri öğüdünü tutarak başbakanı öküzü parçalar. Bunun üstüne, öteki çakal Stephanites, İkhnelates'e bir nutuk çeker ve yaptığı işten çıkan "hisse"yi gösterir. "Kurduğun düzene ve yol açtığı sonuçlara bak. Arslanı rezil ettin, öküzü öldürttün, ordudaki anlaşma ruhunu yellere verdin. Bilmez misin ki, bir kralın danışmanlarının en bilgesi, düşmanları kendisinden zayıf olsa bile, bir sorun barışçı yollarla çözülebilecekse, onun çarpışmaya girişmesine izin vermez. Öngörü, bir adam kalabalığının ellerinden daha güçlü bir silâhtır. ... Yetke başındakiler için, senin gibi kimseleri dinlemekten daha yıkıcı hiçbir şey yoktur. Gerçek anlayış aklın tacı ve güzel konuşmasının [belâgatın] adaletidir; neşeli bir ruh,

vermenin süsü ve olgunluk ruh güzelliğinin tacıdır; yoksunlara vermek varlıklılığın inayeti, sözünü tutmak söz vermenin inayeti, sağlık ve mutluluk yaşamın inayetidir. Sana şunu da derim ki, bilge adam bilgisinden ötürü ayıktır, bilge olmayansa [bunun yokluğundan] sarhoş. Akılsız adam, gün ışığında yarasanın gözleri gibi rahatsızdır; çevresindeki bir sürü böyle uyruğu olan hükümdar ise duru ve berrak, ama timsahlar dolu bir su gibidir — ne denli susamış olursa olsun, içmek için ona yaklaşan yok olur. Sen kendinden başka hiç kimse arslanın dostu olmasın istedin; fakat krallığın gücü, onu destekleyenlerin sayısına dayanır, nasıl ki denizin gücü –onu, üstünde yelken açanlar için tehlikeli kılan– dalgaların kalabalığına dayanırsa, Dostluğun ödevlerini yerine getirmeksizin, yüzeyden dost olmak, tam bir akılsızlıktır; başkalarına yarar vererek kendine çıkar sağlamaya kalkmak, budalaca birşeydir. Fakat ben sana bu öğüdü vermekle, olanaksızı yapmaya çalıştığımı biliyorum; çünkü bir bilgenin dediği gibi, senden nefret etmesini istemezsen, bir aptalı aptal olduğuna inandırmaya kalkma."

NOT:

Stehpanites ve İkhnelates'de Yunancadan yapılmış bir İtalyanca çevirinin adında belirtildiği üzere, hep aynı genel **del governo del regni sotto morali essempi di animali ragionanti tra loro** [kendi aralarında akıllı bir biçimde konuşan hayvanların verdiği manevî örneklerden yararlanılarak hükümdarlıkların yönetimi] konusunu işleyen daha bir çok masal vardır. Yunanca çeşitlemenin tarihine ilişkin çeşitli sorunlar üstüne ayrıntılı bir inceleme, yakınlarda yayınlanan Evelyn Jamison'un **Admiral Eugenius of Sicily** yapıtında, özellikle s. 8-21 ve 249 vd.'nda bulunmaktadır.

8. THEOPHYLAKTOS, BULGARİA BAŞPİSKOPOSU

Giriş

Theophylaktos Euboea (Eğriboz) adasında doğmuş ve Bizanslı bilgin Psellos'un öğrencilerinden biri olmuştur. Bir ara, İmparator VII. Mikhael'in (1071-8) oğlu Konstantinos'a öğretmenlik yapmıştır. Sonra 1978'de Bulgaria başpiskoposluğuna atanmış ve Komnenos hanedanı altında 12. yüzyıl içlerine değin yaşamıştır. Birinci Haçlı seferi sırasında "Frankların geçişini ya da istilâsını' ruhanî bölgesinden seyretmiştir. (Bunu, mektuplarından birinde anlatır.) Theophylaktos, Konstantinoupolis'in yaşam ve kültüründen uzak kaldığı için mutsuzdur; fakat o şehirdeki –aralarında Anna Komnene'nin kocası Nikephorous Bryennious'un da bulunduğu– dost ve tanıdıklarıyla bol bol mektuplaşarak ve Kutsal Kitap açımlamaları yazarak avunmuştur. Ayrıca, hatırlanmaya değecek iki söylev yahut hitabe de kaleme almıştır. Bunların öğrencisi Konstantinos'a seslenen ilki ve daha ünlüsü, onun babasına (VII. Mikhael) bir övgüyle başlamakta ve *Institutio Regia* yani bir hükümdara yakışacak eğitim konusunda oğula bir öğüt yazısı olmaya dönüşmektedir. Bu, eski bir konu üstünde bir kalem denemesidir; aynı tür daha önce (Justinianos'un hükümdarlığı zamanında) Agapetos, daha yakınlarda da imparator Basileios (yahut onun adı altında Photios) tarafından işlenmiştir, bundan sonra da Nikephorous Blemmydes ve II. Manouel (1391-1425) tarafından işlenecektir.[36] Theophylaktos'un bu konuyu ele alışında pek özgün bir yan yoktur, fakat Platon ve Polybios'tan (ve Prousalı Dion'dan) Themistious ve Synesious'a dek Yunan klâsiklerini okumuş olduğunu belli etmektedir. İkinci söylev, (1092 dolaylarında) imparator Aleksios Komnenos'a söylenmiş bir övgüdür; bu da devletin eğitimi (en azından, güzel söz söyleme sanatı [rhetorika] eğitimini) teşvik etmesi gerektiğini savunması yönünden dikkate değer; aynı görüş, sonraları, Thomas Magister tarafından daha şiddetli ve daha geniş kapsamlı olarak savunulmuştur (bak. aşağıda s. 172).

A. Institutio Regia (Paideia Basilike)

Öğrencisi Veliaht Konstantinos'a

Aşağıdaki parçalar, öğrencisi veliaht Konstantinos'a bir *paraine-sis* (öğüt yazısı) biçiminde kaleme alınmış olan *Institutio*'nun ikinci bölümünden çevrilmiştir; ilk bölümde, prensin babası ve annesi üstüne bir övgü yer almaktadır (Migne, *Patrologia Graeco-Latina,* cxxvi, 270 vd.)

(a) *Tiranlık ve hükümdarlık.* 6-10. bölümlerde Theophylaktos Aristoteles'in geleneksel sınıflamasını izleyerek, çeşitli anayasa türleri üzerinde durur ve tiranlık türünün kusurlarını anlatır. 6. bölümde hükümdarlığı, (sözcüğün inanılan etimolojisinin gösterdiği üzere) bir halkın temeli olan[37] yasal ve görkemli bir yönetim biçimi diye tanımlar; II. bölümde de; tiranlığı karanlık renklerle gösterdikten sonra, hükümdarın parlak bir portresini çizer. Hükümdar, tiranın karşıtıdır; daha hükümdarlığının başlangıcında ve eşiğinde ondan farkları belli olur: "yetkeyi zorla ele geçirmez, cübbesini kanla boyamaz: dayandığı temel, kitlelerin iyiniyeti ve halkın rızasıdır — onunla birlikte de, kendi ölçülülüğü ve esirgeyiciliği. Tacını erdeminin ödülü olarak alır ve herkes en iyi şeyleri en iyi insanlara seve seve verir. Arılar arasında bile, arı-beyi[38] doğal olarak bulunur ve bütün kovan, daha başından onu önder kabul eder; bunun gibi, bir insan hükümdarın hükümdarlığının başlangıcı da, bir kayra ve sevgi dönemidir - kara bakışlar ve kaba davranışlar dönemi değil. Şimdi de, ilerleyelim ve hükümdarlığın doğal yapısını inceleyelim."

(b) *Hükümdarlığın temeli dindir* (Bl. 12). "Gerçek bir hükümdar, bir evin ya da kilisenin altının sağlam olması gerektiği gibi, kendi tahtının da sağlam bir temele dayanması gerektiğini bildiği için, dini kendisine köşe taşı yapar. Dine o kadar önem verir ki, üstünlüğü rahiplere bile bırakmaz; çünkü her zaman Tanrı'nın herşeyi gördüğünü ve duyduğunu kesinlikle bilen bir kimse olarak hareket eder ve konuşur. Tanrı'yı sevdiği için, kendisi de Tanrı'nın sevdiği biri diye tanınır; çünkü, Tanrı kendisini seveni sever. Bu nedenledir ki, Tanrı onun her şeyi olur — babası, kardeşi, askeri, silâh arkadaşı; ona savaşta zaferler sağlar, yanına ganimetler yığar; barış zamanı, iyi düzeni

getirecek herşeyde ona çalışkan bir yardımcı olur. Öyleyse, kim Tanrı'yı sevenden daha zengindir? Kim savaşta daha yenilmez? Hangi bırakışma [onun kendi doğasıyla getirdiğinden] daha büyük bir barış getirebilir? Gerçekten, bu nitelikte bir insan –ama ancak böyle biri– pekâlâ bütün dünyanın kralı olabilir. Çünkü eğer dünya Tanrı'nınsa, herkes, sözünü ettiğim kişinin Tanrı'nın dostu olduğunu görüyorsa: ve dostlarının iyiliği kendilerinin de iyiliği ise — bundan şu sonuç çıkar ki, Tanrı'nın gönlüne en yakın olan, [dostu olan Tanrı'nın yanısıra] bütün dünyanın kralı olacaktır."

(c) *Bir hükümdarın gerçek dostlarını gösteren bir sınav.* 13.-18. bölümlerde Theophylaktos, gerçek dostlarla sahte dalkavuklar üstünde durur. Bu bölümlerin sonuncusunda, kimlerin hükümdarın gerçek dostları olduğunu ortaya koyacak bir ölçüt bulmaya çalışmaktadır. "Bu sınav nedir? ... Birazdan, gerçek altını ayırt eden mihenk taşını size göstereceğim. Bu sınavın nasıl olacağını ararken düşünmemiz gereken üç şey vardır — önce adama bakın: kendi kişiliğini düzene koymuş mu, uşak ve uyruk olması gereken heves ve isteklerin [Platoncu iki sanat terimi] onda güçlü ve egemen olmalarına izin verilmiş mi? Sonra, adamın kendisinin olması gerektiği gibi olduğunu görürseniz, ailesini ve evhalkını nasıl çekip çevirdiğine bakmalısınız; bu bakımdan da iyi not alırsa, ona merdivende bir basamak daha çıkartın ve kendisine devlet yönetimini emanet edin. ... Bakan seçerken değişmez ölçütünüz bu olsun ve topluluğun genel işlerini yürütme durumuna yükselttikleriniz, bu noktalarda sınanmış ve denenmiş kişiler olsun. ..."

(d) *Hükümdarın dostlarını ve bakanlarını seçişinin uyrukların davranışları üstündeki etkisi* (Bl. 19). "Hükümdarın bakanları bu anlattığım gibi olurlarsa, çok geçmeden birçoklarını kendilerine benzeterek ülkeye bir ferahlık getirirler. Hükümdarların beğendikleri ve işledikleri nitelikler, onların koruyuculuğu altında yaygınlaşır ve gelişir. Eğer hükümdar söylev söylerse ne büyük bir rhetorikacılar kalabalığı toplanır ve saray, nasıl da onların çektikleri söylevlerle çınlar! Felsefe öğrenmeye ve matematikle ilgilenmeye karar verirse, Platoncu bilgilerle dolup taşan kişiler kapılarına üşüşür, kapıcılar bile Arkhimedes'le Euklides hakkında birşeyler bilirler."

Aynı nokta, daha sonraki bir bölümde (25), bir başka açıdan ele alınmaktadır. "İnsan gibi –hatta tanrılar gibi– konuşanlar onursuz kalırken, yiyecek yemek bulamaz ve kendi vücutlarını pirelere besin ederken, papağanı taklit eden ve bülbül gibi şakıyan biri onur-

landırılıyorsa; küstahlık ve uygunsuzluk ödüllendiriliyor, erdemse, değersiz birşeymiş gibi, kurumaya ve çürümeye bırakılıyorsa — sorarım size, bu koşullar altında işler nasıl gider? Ben birşey söylemesem bile, sonuç herkes için apaçık değil midir?"

e. *Hükümdarın adalet kılıcını kullanışı.* 26. bölümde Theophylaktos, baş örneği olan Tanrı'nın gökte yaptığı gibi, hükümdarın da atıfet *(philanthropia)* erdemini uygulaması gerektiğini öne sürer. Bir sonraki bölümde ise, buna bir niteleme eklemektedir. "Ama hiç kimse sözlerimi eleştirmeye ya da dediklerimi parçalamaya kalkmasın. Ben kılıcın da büsbütün körlenmesinden yana değilim. Giydiğiniz kırmızı ayakkabıların ve cüppenin ateşin simgeleri olduğunu biliyorum, Efendimiz. İmdi, ateşin iki gücü vardır: aydınlatır ve yakar, yani hem yararlı hem acımasızdır. Onun için, öcün acımasızlığını kullanın, ama olabildiğince az kullanın: durmadan ışık saçarak parlayın, ama dağlamakta yavaştan alın. İmparatorun önünde taşınan meşalenin de anlamı budur:([39]) İnsanları yakmak için değil, yalnız ışık tutmak amacıyla kullanılır. Size de, onun gibi, iyi hareketlerinizi dört bir yana dağıtarak parlamanızı öğütlerim."

B. Oratio In Alexium Comnenum

Aleksios'a rhetorika sanatında eğitimi desteklemesi için bir çağrı (**Patrologia Graeco-Latina,** cxxvi, 306).

Bu söylevinin sonunda Theophylaktos, Aleksios'u öğrenimi – daha İ.S. Birinci yüzyılda Vespasian'ında beslediği rhetorika ya da "sofistik" türünden öğrenimi– koruyuculuğu altına alması için teşvik etmektedir. Aleksios'un hükümdarlığı boyunca bütün iyi şeylerin olacağını söyledikten sonra, öğrenimin geleceği konusunda bir kehanette bulunur ve dua eder. "Sizin tahta çıkışınızın getirdiği genel nimetlerin yanısıra, rhetorika sanatı da gelişecektir. Fakat bunu özel olarak desteklemeniz için, size yalvarırım; çünkü bu sanat şimdilerde yalnız dizleri üstüne gelme tehlikesiyle değil, yüzüstü yatıp kalma tehlikesiyle de karşı karşıyadır. Benim egemenimin, kamu parasından bağışlarla rhetorika ve söylevcilik davasını desteklemiş olan Hadrianus'lardan ve Antonius'lardan daha az bilginmiş gibi görünmesine, gönlüm razı değil. Themis'in yargı kürsüsünden, size, bu konuda öncellerinizi geç-

tiğiniz için zafer çelengi takılmamasına dayanamam. Onlar, zamanla unutulmaya yüz tutmuş bir göreneği canlandırmışlar ve hükümdarın huzurunda söylevler verilmesi âdetini yeniden getirmişlerdi. Siz de, Efendimiz, onların koydukları temelleri yükseltin ve insanlara daha da büyük bir özgürlük ve ateşle söylevler verme gücünü bağışlayın..."

NOT:

Anna Komnene'in **Aleksias**'ındaki bir parça (kitap V, c. IX), Aleksios'un Theophylaktos'un umutlarını bir ölçüde gerçekleştirdiğini gösteriyor (A Reifferscheid basımı, i. 182). "Bu şeyler, babam tahtın gözlem yerine çıkmadan önce olmuştu. O gelip de, imparatorluğun her türlü eğitimdeki **(paidela)** eksikliklerini ve yazı'nın **(logos)** doğru dürüst anlatım sanatından ne denli uzaklaşmış olduğunu görünce, çalışmaya koyuldu. Küllerin altında kalmış ne kadar öğrenim koru varsa onları yeniden alevlendirmeye çalıştı ve öğrenime eğilim gösteren bilginleri (bilgice önemsiz oldukları ve Aristotelesci bilginliğin ancak kapısında durdukları halde bunların sayısı pek azalmıştı) incelemeler yapmaları için teşvik etmekten bir an geri durmadı ve onlara, Yunan kültürünün kutsal kitaplarını araştırmakta öncülük yapma ödevini verdi."

AYRIM IV'ÜN NOTLARI

(1) **Epanagoge**'nin Zacharia von Lingtenthal'in **Jus Graeco-Romanum,** iv., s. 181-4'te basılan metninden. (Bu metin, yine onun **Collectio Librorum Juris Graeco-Romani Ineditorum**'unda da yer almıştır, 1852, s. 65-68).

(2) Eski Yunan'ın metafizik dehasına kalıtçı olan Doğu Kilisesi her zaman "varoluş" sorunuyla uğraşmıştır (oysa Roma [Katolik] kilisesi daha çok "yapıp etme" sorunlarıyla ilgileniyordu) — Üçlemeden "oluş" ve Üçlemedeki üç Kişiliğin "töz"leri ("bir" ya da "benzer" olmaları) sorunu, sonra yine, Oğul'un iki "doğa"sı ya da iki "iradesi" mi vardı? Öyleyse, bunların birbirleriyle ilişkileri neydi? Yoksa Monophysites'lerin ve Monothelites'lerin ileri sürdüğü gibi tek "doğa"sı ve tek "irade"si mi vardı?).

(3) İkinci oikoumenik konsil (Konstantinoupolis, 381), Konstantinoupolis piskoposunun Roma piskoposundan hemen sonra gelmesini karara bağlamış, dördüncü konsil de (Khalkedon, 451), Konstantinoupolis'in "Kilise işlerinde Roma kadar yüceltilmesini ve ondan hemen sonra gelmesi"ni buyurmuştur.

(4) Doğu Kilisesinde patrik ünvanı, Konstantinoupolis patriği "oikoumenikos" patrik olmak üzere, Konstantinoupolis (İstanbul), Aleksandria (İskenderiye), Antiokhia (Antakya) ve Jerusalem (Kudüs) Patriklerine verilmişti. (Pentarkhia'nın beşinci Patriği, Batı'daki Latin Kilisesinin başı olan Papaydı.) Patriklerden sonra metropolitler (yani piskoposlukla yönetilen başka kiliselerin bağlı olduğu bir ana kilisenin başları), onlardan sonra da piskoposlar gelirdi.

(5) Ortodoks Kilisesinde, (köy papazlarının tersine) piskoposlar ve yüksek rahipler için bekârlık kuralı vardır.

(6) **Systatik Mektup** ya da salık verme yazısı, her yeni piskopos tarafından düzenli olarak bütün öteki ruhanî bölgelere gönderilir ve onların arşivlerinde saklanır.

(7) Piskoposlar ve yüksek rahipler and içerler; bu anlamda, **"seculier"** mahalle papazlarından farklı olan **"regulier"**dirler.

(8) Bu sözler, imparatora Balsamon'un iki yüzyıl sonraki sözlerinden daha az yetki tanıyor (bak. yukarıda s. 119). Tzimiskes'e, burada, kendi yetkisi bedenlerin yönetimiyle sınırlatılmaktadır (karş. yukarıda s. 85'teki İustinianos'un **Novella**'sı). Balsamon ise, imparatorun uyruklarının ruhuyla da ilgili olduğunu ileri sürer.

(9) Leon Diakonos'un **Historia**'sından; kitap VI, b. vii. Bizans Tarih Yazarları'nın Bonn basımında, pars xi, s. 101-2.

(10) J. Nicole'ün derlediği **Le Livre de préfet**'den (Cenevre, 1893).

(11) **Novellae**'yi basıma hazırlayanlara göre, burada, eskiden belediye curiası ya da kurulu tarafından atanan **duumviri** anlatılmak istenmektedir.

(12) P. Noailles ile A. Dain'in derledikleri **Les Novelles de Léon VI Le Sage**'dan.

(13) **Epanagoge**'de konulan böyle bir kural için bak. yukarıda s. 107.

(15) Ortodoks Kilisesinde "oikonomia" sözcüğü genel ve kapsamlı bir anlamda kullanılıyordu. Bu sözcük, esneklik, hoşgörü ve bir uzlaşma ruhunu içerirdi; bak. J. C. S. Runciman, **The Eastern Schism,** s. 5.

(14) Migne, **Patrologia Graeco-Latina,** cxxxviii, sütun 83'ten.

(16) Doğu kilisesinin tanıdığı beş patriklik; bak. yukarıda s. 101.

(17) Migne, **op. cit.,** cxxxviii, sütun 1017 ve 1020.

(18) İmparator yanlısı Balsamon'un görüşlerini Papa I. Gelasius'un görüşleriyle karşılaştırmak, yalnızca aralarında yedi yüzyıllık bir ara olduğu için değil, ayrıca Balsamon'un görüşleri Yunan Kilisesinin genel kanısının ötesine giden aşırı fikirler sayılabileceği için de, Bizans'a belki haksızlık etmek oluyor. **Epanagoge**'nin II. ve III. Titulus'larında açıklanan ya da içerilen görüşler, Batı'yla karşılaştırmak için Balsamon'un kuramından daha iyi bir dayanak olabilir. Fakat Balsamon'un dili, I. Galesius'un kullandığı dille karşılaştırılınca, –hiç de Balsamon'un kuramı kadar imparatorcu olmayan– Yunan Kilisesi'nin genel kanısını doğru yansıtmak bakımından fazla keskin ve sivri bir karşıtlık ortaya koysa da, böyle bir karşılaştırma doğal olarak yapılmaya değer görünüyor.

(19) Krumbacher, **Byzantinische Litteraturgeschichte** adlı yapıtında (s. 458), bu elkitaplarının saraydaki bir bilgin, "belki patrik Photios" tarafından yazılmış olabileceğini ileri sürüyor. Photios'un yapıtları arasında "imparator Basileios'un adıyla" yazılmış olduğu belirtilen bir ilâhinin bulunması (**Patrologia Graeco-Latina,** cii. 577-80), Krumbacher'in bu sanısını destekleyebilir.

(20) Photios'un bir sürü mektubundan biri, nükteli üslûbundan ötürü aktarılmaya değer (**Patrologia Graeco-Latina,** cii, sütun 872). Bu mektup kötü bir aşçı olduğu anlaşılan "Diyakos ve konukçu Georgios"a yazılmıştır. "Anlatıldığına göre Tragedya oyuncusu Melanthios boğa-

zına öyle düşkünmüş ki; neden boynum bir kuğu boynu kadar uzun değil diye hayıflanırmış, çünkü o zaman yiyeceklerimi yutarken bütün bu hazzı uzun bir süre duyardım dermiş. Fakat, **senin** yemeklerinden yeseydi, sanırım, bu üzüntüsünden kurtulmak için çok iyi bir çare bulmuş olurdu; belki, boynu keşke daha kısa olaydı da senin sofrana ve hazırladığın yemeklere bunca uzun bir süre katlanmayaydı diye dua bile ederdi... Peki, buna karşı ne yapmalı? En iyisi,'hiçbir şey aşırı olmamalı' özdeyişidir."

(21) Plethon hakkında da, onun erken bir yaşta Sultan'ın Adrianoupolis (Edirne)'deki sarayında Yahudi Elisha'yla ilişkisi üstüne, buna benzer bir öykü vardır; bak. aşağıda s. 204.

(22) Yani, manastırlara el atan Nikephoros Phokas'ın tasarı ve edimlerinin felâkete uğrayacağını umuyorlardı.

(23) Evren, Yunanca "meskûn dünya" anlamına gelen **oikoumene,** Bizanslılar için tanıdıkları dünyaydı, ökümenik patriğin ve ökümenik imparatorun dünyası. Onlar için bu, Evrendi, uygar dünyanın tümüydü.

(24) Yazarın kullandığı sözcükler, **Ekklesiastikos,** xxxviii, 19'dakilerin aynıdır. Kekaumenos, Apokrypha'nın bu kitabını biliyor muydu? Bu kitapta onun eski 'bilgelik-yazını' geleneğindeki sözleri arasında birçok benzerlikler vardır.

(25) Bak. Barker, **From Alexander to Constantine,** s. 380 vd. Nikoulitzas'ın yapıtından burada verdiğimiz alıntılar, o kitapta da Synesios'un söylevinden aktarılan parçalarla ilgili olarak sunulmuştur (s. 397-91'de).

(26) Hıristiyanlığın Syria'daki en eski yuvalarından biri olan Edessa'nın Abgardiye bir hükümdarı vardı; bu zatın, İsa'yla haberleşmiş olduğu rivayet edilir. Edessalı Abgar'ın Augustos'un danışmanı olduğu fikri, belki bundan kaynaklanmıştır. Aleksandrialı Arios'un ve Tarsuslu Athenagoras'ın Augustus'a felsefe öğretmenliği yaptıkları ise, tarihlerde yazılıdır (Piganiol, **Histoire de Rome,** 4. bas., s. 230). "Aleksandrialı Athenodoros", bu iki adın birleştirilmesi ya da karıştırılması gibi görünüyor.

(27) Stoacıların kuramına göre, hükümdar, kendisi Marcus Aurelius gibi bir filozof değilse, bir felsefe danışmanı tutmalıydı.

(28) Krumbacher, **Byzantinische Litteraturgeschichte,** s. 435. Bir Fransız bilgini de, Psellos'u Voltaire'e oranlamıştır. Ama bu, geçerliği daha da kuşkulu bir benzetme oluyor.

(29) **Khronographia**'daki bir parçada da aynı kendini beğenme görülmektedir. "Benim için deniyor ki, en basit şeyleri söylerken bile, dilim çiçekler açıyormuş ve hiçbir çaba göstermediğim halde, güzel doğal kokular saçıyormuş. Derslerim sırasında birçokları bana söylemeseydi, bunu kendim bilemezdim."

(30) Barker, Aristoteles'in **Politika**'sının İngilizceye çevirisi (1946), s. 358-60.

(31) Sathas'taki metinde, sözlükte bulunmayan, ama "daha yakın" demek olabilecek bir sözcük vardır. Fakat, "daha toplumsal" anlamı verilmek isteniyor gibi.

(32) **Skholia**'daki açımlamalardan çevrilen yukarıdaki üç parça pek berrak değildir (belki de **Skholia,** Ephesos'lu Mikhael'in özgün açımlamasını fazla kısaltmakta ve tamında olabilecek berraklığı bulandırmaktadır); fakat daha aşağıda, bu kesimin sonunda aktarılan parçalardaki kısa gözlemler keskin ve özlüdür.

(33) Selçuk Türkleri 1071'de Manzikert'te (Malazgirt) Bizanslıları ağır bir yenilgiye uğratmışlardı. O sıra Bizans imparatorluğunun sağlamlığını istiyor olamazlar. Fakat Latin Batı'dan Birinci Haçlı Seferi'nin gelmek üzere bulunduğu 1096 yılına doğru, Selçuklular Haçlılara karşı bir sed olarak bu imparatorluğun sağlamlığını istemiş olabilirler. O zaman **skholia**'nın tarihi de, 1096'ya doğru, daha geç kabul edilmek gerekir.

(34) Çevirinin Aleksios Komnenos için yapılmış ve bu ciddi imparator tarafından okunmuş olması, Bizans düşünüşü üstüne bir kitapta, Doğu kökenli bir yapıttan parçalara yer vermemizi haklı gösterebilecek bir olgudur.

(35) Bak. Barker, **From Alexander to Constantine,** s. 135-8.

(36) Bak.yukarıda s. 67 ve 74 ve aşağıda s. 163.

(37) Geleneksel olarak, **basileia**'nın Yunanca **basis** (temel) ve **laos** (halk) sözcüklerinden türediğine inanılırdı.

(38) Anlaşılan, Theophylaktos arı-beyinin kraliçe olduğunu bilmiyor.

(39) İmparatorun (ve patriğin) önünde taşınan meşaleler için bak yukarıda s. 119.

Ayrım V

İSTANBUL'UN LATİNLERCE FETHEDİLMESİNDEN (1204) TÜRKLERCE FETHEDİLMESİNE (1453) DEĞİN GEÇEN DÖNEM

LASKARİDES VE PALAİOLOGOS HANEDANLARI

§ 1. NİKEPHOROUS BLEMMYDES

Giriş

Sonradan keşişliğe geçen bilgin Nikephorous Blemmydes, onikinci yüzyılın sonlarında doğmuş ve 1272 yılında ölmüştür. Nikephorous, Konstantinoupolis'in 1204'te Latinlerin eline geçmesi üzerine buradan ayrılmış ve ömrünün geri kalan bölümünü, daha çok, Laskarides hanedanının (I. Theodoros, III. İoannes Vatatzes ve II. Theodoros) Nikaia'daki başkentlerinde Bizans İmparatorluğunun biçimini sürdürdüklerini Batı Anadolu'da geçirmiştir. Burada eğitim görmüş ve merkezi bu şehire taşınmış bulunan Yunan Kilisesinin rahipliğine girmiştir. Veliaht Theodoros'un (kendisi de bir bilgin ve yazar olan, geleceğin II.Theodoros'u) öğretmenliğine atanmış, böylelikle sürgündeki Sarayla ilişki kurmuştur. Öğrencisinin babası III. İoannes Vatatzes, kendisini, yazmalar ve kitaplar toplaması için Athos Dağı'na [Aynaroz] ve daha başka yerlere göndermiş; bu gezi, Nikephorous'un bilginliğini geliştirmiştir. II. Theodoros 1255'te onu patrik yapmak istemiş, fakat Nikephorous, girdiği manastır yaşamından ayrılmamayı ve kendisini bilim ve yazı işlerine vermeyi yeğlemiştir. Nikephorous hakkında, "önemli bir biyografi yazmış olan büyük ve huysuz bir âllâme" denmiştir.([1]) Gerçekte, (1264 ve 1265 yıllarında) ortaçağ Bizans bilgininin, o *irritabile genus*'un kendine güvenli gururuna tanıklık

eden otobiyografik nitelikte iki yapıt kaleme almıştır. Kendi tür ve kuşağından başkaları gibi, o da polymath'lık eğilimindedir: hem ozan hem filozoftur, 'felsefe'si yalnızca dinbilim ve mantığı değil, 'synoptik coğrafya'yı ve monarkhlık kuramını da kapsar. Nikephorous, belki yazar olmaktan çok, kişilik olarak daha ilginçtir: onun kendi Boswell'liğini de yapan aykırı bir Dr. Johnson olduğu söylenebilir. Kendi yaşam öyküsünü bir ermişi anlatır gibi yazmış ve bu işi yaparken hasımlarıyla boğuşmaktan geri kalmamıştır. Manastıra girmeden önce, hareketliliği inatçılıkla ve bilgililiği ukalâlıkla karıştırarak fırtınalı bir yaşam sürmüş; manastırda da, güzel yemekler yiyip şaraplar içmeyi, uyguladığı sade yaşama kurallarıyla birleştirerek, keşişlerini belki de ne düşüneceklerini şaşırmış bir duruma sokmuştur.(2)

Öğrencisi (Nikaia'da 1254-1258 yılları arasında hüküm süren) Theodoros Laskaris'e hitaben yazdığı, hükümdarlık üstüne incelemesi "Bir Hükümdarın Heykeli" (Yunanca, *Andrias Basilikos*) başlığını taşımaktadır. Bu yapıtın değeri hakkında çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Bir Rus yazarı, bunun "Yunan halkının o zamanki gereksinmelerini yetkinlikle karşıladığı"nı söylemiştir; bir başkasıysa, belki daha haklı olarak, *Andrias Basilikos*'u "yaşamdan bütünüyle yalıtılmış bir ortamdaki... soyut bir kral"ın tasviri saymış ve "ortaçağ Yunanlısının bahtsızlığı klâsik anımsamalar yüzünden zayıf düşmesiydi: ... kitaplar, gerçek yaşamı onun gözünden saklıyordu" diye eklemiştir.(3) "Bir Hükümdarın Heykeli"nde II. Theodoros'un bazı özellikleri de verilmiş olabilir, ama bunlar farkedilemeyecek kadar hafif çizgilerle gösterilmiştir.

Andrias Basilikos'u dört yüzyıl kadar sonra, 1649'da İngiltere'de yayımlanan *Eikon Basilike* ile karşılaştırmak ilginç olabilir. Fakat, aralarındaki tek benzerlik başlıklarındadır. "Bir Hükümdarın Heykeli" bir soyutlamadır; eğer bir portre ise, bir hayaletin portresidir. "Bir Hükümdarın İkonası" ise, I. Charles'ın 1640'tan 1649'a kadar gerçekten yaptıklarını, yazdıklarını, düşündüklerini ve ettiği duaları aktarmaktadır: bu, yapıtın alt-başlığında denildiği gibi, "Kutsal Majestelerinin yalnızlıkları ve çektikleriyle portresi"dir. Konusu "bir hükümdar fikri [ideası]" değil, belirli bir hükümdarın kaderi ve bahtsızlıklarıdır. Blemmydes'in çizdiği hayalet portresi ile *Eikon Basilike* yazarının çizdiği "şehit" portresi arasında dağlar kadar fark vardır.

Belki, *Eikon Basilike* ve (Milton'ın ona karşılık olarak yazdığı) *Eikonoklastes*'in başlıklarında bir Bizans tadı vardır: bu adlar bize,

İsauroslu Leon'un hükümdarlığı sırasında tasvirlere-tapanlarla tasvirleri-kıranlar (ikonoklastes) arasındaki savaşımı hatırlatır. Milton'ın yapıtına verdiği bu başlık o savaşımın anısından esinlenmiş olabilir (Milton Bizanslı yazarları okumuştu; nitekim tartışırken Bizanslı tarihçi Niketas'tan alıntılar vermektedir). Fakat *Eikon Basilike* başlığı, benim bildiğim kadarıyla 1827 yılına kadar basılmamış bulunan Blemmydes'in *Andrias Basilikos*'unun bir anıştırması olamaz. Milton *Andrias Basilikos*'u bilseydi, *(Eikon Basilike*'nin yazarı olduğu sanılan) Piskopos Gaudens'i, kitabının başlığını oradan çalmakla suçlayabilirdi — nasıl ki, onu Sir Philip Sidney'in acemice bir şiiri olan "Arcadia"daki "bir pagan tanrısına dua eden bir pagan kadının ağzından" bir dua aşırdı diye "intihal"le suçlamıştır. Ama, eğer Milton, kitabının başlığına böyle taksaydı, Gaudens'in de ona verecek bir karşılığı olurdu: Sir Thomas Browne daha üç yıl önce (1646'da) yayımlanan bir yapıtında "ikonolar ya da şehitlerin parçaları"ndan söz etmemiş miydi, kendisi de niye aynı şeyi yapmasındı? *Andrias Basilikos* ile *Eikon Basilike* gibi öylesine farklı iki kitabın böylesine benzer başlıklar taşıması, eğer bir rastantı ise, hiç kuşkusuz, "yazın'ın ilginçlikleri"nden biridir.

Nikephorous Blemmydes'in Hükümdarlık üstüne görüşleri (İ.S. 1250 yılı dolayları)

Bu kitap günümüze iki biçimde kalmıştır. Blemmydes'in kendisi tarafından "tumturaklı, süslü ve karanlık" bir üslûpla yazılan birincisi ve özgünü, "Hükümdara [imparator II. Theodoros Laskaris'e] gönderilmiş 'Bir Hükümdarın Heykeli' adlı bir inceleme" başlığını taşımaktadır. İkinci ve daha sonraki biçim ise, yapıtın onüçüncü yüzyılın sonlarında Aya Sofya'nın bir diyakozu tarafından, bir meslektaşının da yardımıyla, "daha açık kılmayı amaçlayarak" yapılmış bir düzeltimi ya da başka sözcüklerle söylenişidir ve bu, "Hükümdar ne türlü bir adam olmalı" başlığını taşımaktadır. Aşağıdaki parçalar, aslında özce önemli farkları olmayan, ama hiç kuşkusuz daha açıklıkla anlaşılan bu ikinci biçimden çevrilmiştir. Kitap, bilinenlere fazla bir şey eklememektedir; ondört bölümü de, daha çok bir beylik sözler ve ahlâk öğütleri toplaması niteliğindedir; fakat, yapıtın önemi, Bizans tarihinin son döneminde rahiplerin monarkhia'ya karşı tutumlarını

yansıtmasından ileri geliyor. Çeviride kullanılan metin: A. Mai, *Scriptorum Veterum Nova Collectio*, 1827, ii. 609-70.

Kap. 1. **Hükümdar, siyasal bedenin başı ve beyni olarak, varlıklılardan katkılar, bilgin ve yazarlardan da "övgüler" toplamalı.** "Şeylerin gereğine uygun olarak eskiden beri süregelen bir yasa uyarınca, hükümdarın buyruğu altındaki kişiler ona armağanlar verirler; bu armağanları vermekle borçlu oldukları ödevi yerine getirdikleri için, söz konusu yasa uyruklar açısından çok yararlıdır. Kendisine bütün insanların yönetiminin emanet edildiği hükümdar, onlar adına önceden düşünür ve bunun için de, kendisinin özel mülkiyeti olmadığından, bütün insanların yapmaları gereken işleri düzenlemesi ve mallarını mülklerini –kendilerini her zaman bölünmelerden uzak tutmaya ve söz gelişimi, tekbir vücut olmaya özen göstererek– karşılıklı anlaşma ve işbirliği içinde, güvenle ellerinde tutabilmelerini sağlaması amacıyla, ortak servetten yararlanması (böylelikle de Devletin bütün üyelerinin varını yoğunu ortak kılması) doğrudur. Hayvanlar bile, bütün organ ve üyeleri tam görevlerini yerine getirince, güçlükleri yenebilirler. Dolayısıyla, hükümdarın da, bütün siyasal bedenin başı ve beyni olmakla, o bedenin bütün üyelerinden, kendi esirgenme ve korunmalarının aracı olarak, katkılar almaya hakkı vardır."

"Ticaret yapan ve kâr edenlerin (paraca) kazançlarından hükümdarın bir pay alması uygun ve yerinde olur. Güzel söz söyleme sanatı ve bilgeliği olanların da yazdıklarından, kendisini iyi anlatma ve övme armağanı alması, uygun ve yerinde olur; yazı yazmak bütün öteki sanatlardan daha şerefli olduğu için, bu bütün öteki katkılardan daha değerlidir. Eğer hükümdar bütün öteki insanlardan daha yüceyse ve felsefe bütün öteki sanatlardan daha değerliyse, hükümdar için, yazılarda övülmesinden daha çok yakışık alacak ne olabilir? Büyük şeyler büyük olanlara yakışır, yüce şeyler yüce olanlar için uygundur. Hükümdarlık Tanrı'nın imge ve benzerliğini taşır, felsefe ve tanrısal aklın imgesini: onun içindir ki, bilgelik **[sophia)** sevmeyen hükümdar Tanrı' dan uzaktır; bunun gibi, bilgeliğin yemişleri [yani filozofların övgüleri de] krala yaraşır."

Kap. 2. **Hükümdarın tanımı ve nasıl zevkine düşkün olmaması gerektiği.** "Herşeyden önce hükümdarlığın bir tanımı yapılmalıdır. Hükümdarlık, bir halkın yerinden oynamaz temelidir,(4) iki-yüzlülük ve aldatmacalarla kendi doğal yapısına aykırı edimler göstermeyen ve

kendi yüksek adıyla hiçbir biçimde çelişmeyen bir temel. Hükümdar, akıldışı tutkulara, düzensiz ve yakışıksız isteklere kendini kaptırırsa, ona nasıl haklı, olarak [halkının] temel[i] denilebilir? O zaman, temel olmak yerine, karışıklık ve engellemenin yaratıcısı olur; çünkü hükümdar, doğası gereği, uyrukları için bir örnektir ve bu sıfatla, onlar tarafından izlenir; uyrukları hükümdara hem öykünmek zorundadırlar hem de doğallıkla bu eğilimde olurlar.(5) Demek ki, bir hükümdara yakışan, herşeyden önce kendisinin hükümdarı ve efendisi olması, ondan sonra da bütün halkının hükümdarı olmasıdır; çünkü kendi evinin yönetiminin üstesinden gelemeyen bir adama, nasıl olur da gerçekten şehirlerin ve halkların **autokrator**u [sözcük anlamıyla, öz yönetici") denebilir? [Yazar, bundan sonra, Circe'nin tutsaklarını köpeğe ve domuza çevirişini anmakta ve Homeros'tan, Hermens'in Circe'nin büyülerine karşı koyması için Odysseous'a şifalı ot verişinin öyküsünü aktarmaktadır.(6)] Bir hükümdara herşeyden çok yaraşan, [Odysseous'a Hermes'in verdiği gibi] akla uygun deva(yı kullanmak)dır, ki bu aklın bilgeliğinden ibarettir — öyküde şifalı ot nasıl işe yarıyorsa, hazların dizginlenmemiş gücüne karşı öylece etkili olan bir deva. Hayır, [yalnız o değil] hükümdara [Odysseous'un Circe'yi tehdit ederek yendiği] iki-yüzlü kılıcı kullanmak da yaraşır — bilgece düşünmenin yardımıyla iyiyi kötüden ayıran kılıcı... Gerçekten hükümdara yaraşan, yalnızca kendisini bütün hazlardan kurtarmak ve korumak değil, başkalarını da, gerek söylemek gerek örnek olmakla [bunlardan] kurtarmak ve hep kutsal ilâhilere kulak vermelerini sağlamaktır. [Yazar bundan sonra, tarihten Makedonyalı İskender'in ve Persialı Kyros'un verdikleri ölçülülük ve öz-denetim örnekleriyle, karşı örnek olarak Sardanapalos'un kendini zevklere kaptırışını anıyor. Sonra da, tarihten bugüne geliyor.] Fakat, eski insanları bırakıp, daha yakın zamanlardan söz etmek için şunu söyleyeceğim. [1204'te] büyük şehrimizi [Konstantinoupolis'i] Latinlere kurban gibi bırakan ve dünyayı bütün bahtsızlıklara salan neydi? O zaman tahtta olanların kınanılası tutumları ve bunun doğurduğu gevşeklikle korkaklıktan başka birşey değil. Erkekleri kadın düşkünü kılan akla aykırı güdü ve tutkular kadar, onları kadınlaştıran birşey yoktur." Böylelikle, baş suçlu ve hükümdarların felâket nedeni cinsellik oluyor. ... Yazar keşişti (başka ne beklenir ki!).

Kap. 3. **Hükümdar zevk düşkünü olmadığı gibi, öfkeden de uzak durmalı.** "Yargısının doğruluğundan, anlayışından ve erdeminden ötürü, ortaklaşa rızayla hükümdarlığa getirilen ve seçilen. verdiği ceza-

lar ve kullandığı zor nedeniyle kendisinden herkesin dehşet duymasına yol açandan çok daha iyi ve çok daha yararlıdır. Çünkü ortak onay ve kararla başa geçirilen ve seçilen hükümdar, insanların sevdikleri ve kendisine karşı sadıkâne bir korku duydukları bir hükümdardır; cezalandırmaktan hoşlanan hükümdarsa, insanların uzak durmaya çalıştıkları bir hükümdardır."

Kap. 4. **Hükümdar bağışlayıcı olmalı.** "Hükümdarlara, eskiden bilgeler [yani Homeros], haklarının 'yatıştırıcıları' ya da 'çobanları' derlerdi. Gerçekten, bir kimse savaşta bir generalin olduğu gibi halkının süsü, ileri gelen önderi ve ahlâk öğretmeni olma şerefine yükseldiği zaman, 'yatıştırma' yeteneğine, başkalarından çok daha büyük ölçüde sahip bulunmalıdır. Onun gibi, 'çoban' da koyunlarına özel bir özen gösterir, onları iyi otlaklara sürer, kavalıyla ve türküleriyle onlara haz ve neşe verir; yoksa, koyunlarını bağlayıp eziyet etmez, herhangi bir neden ya da bahaneyle onlara acı çektirmez... [Yazar, yine tarihe dönerek, Mısırlı Sesostris'i onun gibi olmaması, Syrakousalı Hieron'u ise izlenmesi gereken örnekler diye göstermekte, özellikle de ilk Hıristiyan imparatoru anmaktadır]... Bütün imparatorların ünlüsü olan Büyük Konstantinos'un önünde saygıyla eğilirim, o ki buyrultularında 'Haşmetle emrediyoruz' demek yerine, 'Vekâr ve sükûnetle öğütlüyoruz' demeyi yeğlerken hükümdarlara özellikle uygun olan sâkin ve kibar bir tutumun, onları erguvanlara bürünüp taçlar giymekten daha çok süslediğini ve aydınlattığını göstermiştir. **Bunları** bir tiran bile elde edebilir, fakat hükümdarlık onurunun ele geçirilmez ve güvenli bir hazinesi varsa, o da yalnızca vekar ve sükûnettir. O nedenledir ki, eski hükümdarların bir çoğu, bu erdem konusunda söz ve edimleriyle filozofların tutumunu göstermişlerdir; (kendisini evlât edinen) babası Nevra'nın yerine geçen ve soylu bir davranışla öncüllerinin verdiği örneği izleyerek 'Hükümdar Tanrı gibi olmalı ve suç işleyenlerini hoş görmeli' diyen, bu nedenle de Tanrı katında, yalnızca günahları için değil, inançsızlığı için de bağışlanmaya lâyık görülen (bu, büyük ve olağanüstü bir şeydir) Trajan bunların en ileri gelenlerindendir.(7)" Bundan sonra, hükümdarın tamaha ve kibire karşı uyarıldığı (bl. 5-6), gerçeği izlemesinin (bl. 7), orduyu eğitmesinin (bl. 8), deniz savaşını öğrenmesinin (bl. 9), savsaklayıcı olmamasının (bl. 10), iyi kamu görevlileri atamasının (bl. 11), dini korumasının (bl. 12), kendi iyi ününü bozmamasının (bl. 13) öğütlediği bir dizi bölüm gelmektedir. Yazarın yine üslûbu tumturaklı, ağzı kalabalıktır; kısalardan çıkardığı hisseler, genellikle pek açık, hatta beyliktir;

değindiği tarihsel örnekler geniş bir alanı kapsamakta, fakat rastgele ol kitaplarından alınmışa benzemektedir. Aşağıdaki parçalar, genel tutu munu yansıtmaya yarayabilir.

(a) Kap. 6. **ad finem** [sonları]. "Daha ne diyeyim? Hükümdar, öteki niteliklerinin yanısıra, alçakgönüllük erdemini de taşıyorsa, gerçek Tanrımız olan Mesih'in izinde demektir. Böyle Mesih'in onurunu bü rünmüş ve dolayısıyla en çok Tanrı-benzeri olmuş bulunan hükümdar, kendisine aykırı ve büsbütün yabancı olan utanılacak şeylerden uzak laşarak yüreğinde büyük bir sevinç duyar; aynı şekilde, yaptıklarıyla hü kümdarlığın güzelliğini ortaya koyduğu zamanda hoşnutluk ve hazla dolar. Bunu, ben doğruca kendi deneyimden ve olayların akışından bi liyorum. Hükümdar bu kesimde olunca, iyi olan herşeyin ölçeği ve ör neğidir, yontucu Polykleitous'un ünlü heykelinden de daha çok parlar (böylelikle gerçekten 'bir kralın heykeli' olur). İki türlü sevinci vardır — bir kere, iyi olanı coşkuyla yapmak, öteki de aykırı ve yabancı olduğu için kötüden nefret ve kötüyü red etmek.

(b) Kap. 7. **ad initium** [başları]. "Aklın ışığı hükümdarı bezesin, öyle ki ortak iyilik için hükümdar herkese örnek olarak ortaya çıksın. Gerçek onun en güzel süsü olsun, çünkü eğer en yüksek hükümdar gerçekle aydınlanırsa, o da kendisi [halkı için] açık ve belirgin [bir ışık] olur, herkesi bir mıknatıs gibi kendisine çeker ve onları, ardından [kendisindeki] gerçeğe getirir."

(c) Bl. 8'de askerlik eğitiminin ve talimlerinin gerekliliği üstünde durduktan (ve bu arada, Doğu cirit'ine benzer görünen, at üstündeki bir tür top oyununu da kınadıktan) sonra, yazar bl. 9'da hükümdara deniz savaşını öğrenmesini öğütler. "Zamanlarını tartışmak **(logoi)**, yasa yapmak, karada ve denizde savaşma arasında bölüştüren eski Atinalıları övüyorum. Onlar, tartışmakla hem kafalarını hem dillerini işletir, yasa yapmakla adalet sanatını uygular, (savaşmakla) özgürlüğü korur, şehirlerini [bundan sonra anlatmaya koyulduğu Marathon ve Salamis gibi] bir çok yengi ve zaferlerle süsler, ünlendirirlerdi."

(d) Bl. 11'de iyi kamu görevlileri atamak gerektiğini ileri süren Blemmydes, şöyle diyor: "Zamanımızda bilginliğin ve öğrenmenin ender, hatta büsbütün ortadan kalkmış olması ve ahlâk dürüstlüğünün bozulması nedendir? İyilik ve bilim yolunu tutanların atlanmasından ve önemsenmemesinden, aşağı kişilerinse gerek kilise ve hatta gerek siyaset görevleri için seçilip yeğlenmesinden değil mi?"

(e) Bl. 12'de, hükümdarın başlıca ödevinin din davasını geliştir-

mek olduğu ileri sürülür. "Hükümdara yakışan bütün kayraların en başta geleni ve en önemlisi, dine sürekli bir özen gösterilmesini sağlamasıdır. Demek istiyorum ki, hükümdar bütün gücüyle ve yetkesini sonuna dek kullanarak, din konusunda kutsal babaların koydukları kural ve töreleri bozulmadan ve değişmeden sürdürmeli ve korumalıdır." Örnek olarak da, Hezekiel ve Eski Ahit'teki başka dini bütün hükümdarlarla halk önderleri anılmaktadır.

(f) Bütün bu sorunun sonucu, bir sonsözde (bl. 14) ortaya konuluyor. "Büyük bir iyi niyetle oluşturduğum bu zavallı inceleme, hükümdarlara lâyık olduğu öteki saygı sunularından biri olarak bu öğütleri önermektedir. ... Eğer hükümdar ... bunu kabul eder ve daha ileri gelen, daha yetenekli yazarlardan daha başka ve daha iyi öneriler de isterse, kendi göğsüne yerleştirmeye ve bundan böyle de orada tutmaya, tartışılmaz bir hakkı vardır... Ondan sonra, gelecek günlerde, görkemli büyüklüğüne lâyık zenginlikler edinir ve bu zenginlikleri haşmet ve debdebeyle kullanırken, onları bütün yurttaşlarıyla yayılıcı bir eli açıklık havası içinde paylaşmalıdır ki, bundan iyilik çıksın ve çoğalsın ve insandan insana geçsin; herkes böyle bezenmiş ve zenginleşmiş bir hükümdarı kendilerine örnek ve **arkhetypos** diye alsın — en yüksek ve en gerçek mutluluğu, bundan sonra da sonsuza dek ebediyen sürecek huzuru bulan bir kişi olarak söyledikleriyle ve yaptıklarıyla kendisini sunan ve apaçık gösteren bir hükümdarı."

§ 2. GEORGİOUS AKROPOLİTES

Giriş

1218'de Konstantinoupolis'te doğan Georgious Akropolites, gençliğinde (Lâtinlerin 1204'te Konstantinoupolis'i almalarından sonra Yunan İmparatorluk ve Kilisesinin merkezi olan) Nikaia'ya gitmiş ve orada Nikephorous Blemmydes'ten öğrenim görmüştür. Akropolites imparatorluğun hizmetine girmiş, 1244'te *Büyük Logothetis* olmuştur; 1246 yılı dolaylarında (hocası Blemmydes gibi, sonradan II. Theodorous adıyla tahta geçen) veliahta öğretmenlik etmiştir. Bir süre generallik yapmış, ama başarılı olamamıştır; bundan sonra, kendisinden diplomat olarak yararlanılmıştır. 1274'teki Lyons Konsilinde Yunan ve Roma Kiliseleri-

nin birleşmesi hakkındaki görüşmelerin yürütülmesine de diplomat sıfatıyla katılmıştır.

Akropolites, Konstantinoupolis'in Latinlerce fethedilmesinden, 1261 yılında Palaiologosların ilki olan VIII. Mikhael tarafından geri alınışına dek olayların bir tarihini yazmıştır. Bir de, 1222-54 yılları arasında Nikaia'da hüküm süren imparator III. İoannes (Vatatzes) için yazdığı cenaze töreni söylevi vardır. Bu söylevden alınan aşağıdaki parça, III. İoannes ile oğlu ve ardılı II. Theodorous'un hükümdarlıkları sırasında Laskarideslerin sarayında bilginliğin geliştirilmesine ışık tutmaktadır.

III. İoannes Dukas Vatatzes için İ.S. 1254'te verilen Bir Cenaze Töreni Söylevi (A. Hesinberg bas., ii. 27)

Hükümdarların felsefe öğrenme ödevleri üstüne

Kap. 20. "İmparatorun (III. İoannes) ilk giriştiği... at binme, okçuluk ve benzeri talimler değildi: o bunları çoktandır, yetkinlik derecesinde yapılsa bile, oyuncak sayıyordu. Derslerden, kitaplardan ve felsefenin kendisini öğrenmekten işe başlamıştı: varlığın doğası üstüne incelemelerden ve en yüksek bilginlerden. Böyle olunca, eski deyişin –eski zamanların bilgelerinden birinin, hükümdarlar filozoflar ya da filozoflar hükümdar olunca, devletler kötülüklerinden kurtulacak ve kayralara erişecektir, deyişinin– doğruluğu mutlaka ortaya çıkar. Onda, bunların ikisi de gerçekleşmişti: hem hükümdardı, hem felsefeyi en yüksek noktasına değin izledi; filozof olmaya çalıştı, hükümdar olarak daha da büyüktü. Onun, yüzünü ve boyunu posunu yıldırımlar yağdıran Zeus'a benzettikleri Homeros'un Agamemnon'undan bile daha ileri olduğunu kendiniz de görmüyor musunuz?... Ben kendim, ona insanlar arasında bir hükümdar gibiydi demem; bir Delphoi bakıcısı gibi, Tanrı mı desem, insan mı diye kuşkuda kalırım. Ama içimde ağır basan, onun bir tanrı doğasında olduğunu ve bir tanrı adını taşıdığını söylemek olur. Doğuştan hükümdar olduğunu belli ettiği gibi, felsefe sevgisiyle de tanrıbenzeri olduğunu göstermiştir: doğasıyla gücünü, erdemiyle cesaretini, işleri yönetişiyle de aramızdaki en iyi insan olduğunu kanıtlamıştır."

Bu yaltaklanıcı dil söylev boyunca devam etmekte, hatta II. The-

odorous Laskaris'in tahta çıkışını selâmlayan son bölümünde daha da yoğunlaşmaktadır — II. Theodorous'un birçok kusurları vardı, ama bazı önemli mektuplarla, bir de, çağdaşı *stuper mundi* [dünya aptalı] imparator II. Friedrich üstüne bir söylev yazmıştı. Gerçekten, gerek İoannes Vatatzes, gerekse oğlu II. Theodorous döneminde Nikaia sarayının kültürü önemli bir aşamaya ulaşmış ve Georgios Akropolites'in övgüsü büsbütün yersiz olmamıştır. Ne var ki Akropolites, öğretmeni ve o ara bakanı olmasına karşın, (oğul imparatorun gazabına uğrayarak) alçaltıcı bir biçimde cezalandırılmıştır. Felsefe Nikaia imparatorlarınca saygın tutuluyordu; nitekim, Akropolites de *(Tarih*'inin 32. bölümünde) (İoannes Vatatzes'in) "en önemli insanlar hükümdarlarla filozoflardır" dediğini aktarmaktadır.

(Laskarides hanedanının (1204-61) tarihi ve niteliği için bak. Alice Gardner, *The Lascarids of Nicaea).*

§ 3. THOMAS MAGİSTER

Giriş

Manastırda aldığı Theodorous adıyla da tanınan Thomas Magister, II. Andronikos'un hükümdarlığı sırasında (1282-1328) kamu görevlerinde bulunmuş bir yazardı. Dolayısıyla, Theodorous Metokhites'in çağdaşıdır. Yazıları, "Attika adları ve sözcükleri" diye bir okul kitabı ile klasik tiyatro yazarları hakkında yorumlar, Kyrenaili Synesious üstüne bir açımlama, mektuplar ve söylevlerden oluşmaktadır. Söylevlerinden biri, kendisi gibi kamu görevlisi ve yazar olan Metokhites için yaptığı bir kutlama konuşmasıdır; fakat asıl önemlisi, eski bir Yunan örneğine göre imparator ve uyrukların ödev ve yükümlülükleri üstüne uzun uzadıya birtakım genel fikirler sıralayan iki söylevidir.[8]

İsokrates İ.Ö. 4. yüzyılda iki söylev ya da inceleme yazmıştı. Bunlardan birincisi, *Ad Nicoclem,* bu adı taşıyan bir Kıbrıs hükümdarına, bir hükümdar uyruklarına nasıl davranmalı konusunda öğüt veren bir konuşmadır; ikincisi, *Nicocles vel Cyprius,* yine İsokrates tarafından kaleme alınmış olmakla birlikte, Nikokles'in ağzından uyruklarına seslenmekte ve uyrukların hükümdarlarına nasıl davranmaları

gerektiği konusunu işlemektedir. Tarih boyunca monarkhlar için yapılan konuşmalara tekrar tekrar örnek alınan İsokrates'in bu yapıtları, 13. yüzyılın sonunda Thomas Magister'in de koşut iki söylevine örneklik etmiştir. Bunların ilki, Yunanca *peri basileias* (hükümdarlık üstüne) başlığını taşımaktadır, yayına hazırlayıcıları ise buna Latince *De Regis Officiis* adını vermişlerdir; ötekinin başlığı da, Yunanca *peri politeias* (anayasa üstüne) Latince *De Subditorum Officiis*'dir. Bu söylevler, Mai, *Scriptorum Veterum Nova Collectio,* iii. 145-201'de basılmıştır. Burada çevrilen parçaları, genel olarak kültür *(logoi)* ve eğitim *(paideia)* konularıyla ilgilidir: birincisini hükümdarın geliştirme ve yayma ödevi, ikincisini de uyrukların çocuklarına tam anlamıyla verme ödevi. Birçok Bizans İmparatorları bilgin ve yazardır; bu söylevlerin yazarı da, *literae humaniores* davasını savunurken, Bizans İmparatorluğu'nun güzel bir geleneğini izlemiş oluyordu. Şunu da ekleyebiliriz ki, bu söylevlerin yazıldığı II. Andronikos dönemi siyasal yönden başarılı olmasa bile, kültürel etkinliklerin çok önem kazandığı bir evre olmuştur; zaten, Bizans siyasal alanda ne kadar başarısızlığa uğrarsa, kültürel alanda o kadar çok gelişiyordu.

Thomas Magister'in söylevlerinde başlıca ve özellikle ilgi duyulan konunun, taşıdıkları başlıkların düşündürebileceği gibi, "hükümdarlık" ve "Anayasa"nın siyasal sorunlarından ziyade, sağlam bilginliğin ve iyi bir eğitim sisteminin geliştirilmesi yolunda ciddi ve içtenlikli bir çağrıda bulunmak olması da, biraz önce söylediklerimize uygundur. Bu söylevlerin yazarı, esas itibarıyla, siyasal konulardan çok, toplumsal konularla ilgilenmektedir. Hükümdarların ödevlerinden söz ederken, bilgelik ve kültürü övmekle işe başlamakta, sonra hukuk kurallarını bilmeye oranla ilkeler bilgisini yüceltmeye girişmekte, en sonunda da, Devletin ve hükümdarın ödevi sağlam bilginliği geliştirmektir; demektedir. Aynı şekilde, uyrukların ödev ve yükümlülüklerini anlatırken, siyasal sorunlarla, toplum ve eğitim sorunlarından daha az ilgilenmektedir. Onun sözünü ettiği toplumsal ödevler, bütün insanların bilgeliğe saygı göstermek ve bilgeliği öğretebilecek kişilere bunun karşılığını ödemek ödevidir; ana-babaların çocuklarına genel bir eğitim –bir sanatın tekniğinin yanısıra insan bilimlerini de kapsayan bir eğitim– vermek ödevidir; çocukları olanların, onlara, ilgili olduğu gibi kişilik sahibi de olan, böylelikle kendilerine emanet edilen çocukların kişilikleri üstünde iyi bir etki yapabilecek eğitimci ve öğretmenler tutmak ödevidir. Magister, gerçekten de, sa-

nat ve zenaatların önemini ve bütün sıradan yurttaşların bir uğraşı olması ve yetkilerini üretimde kullanması yükümlülüğünü kabul etmektedir; ayrıca, yurttaşların barış sanatlarıyla olduğu kadar savaş sanatlarıyla da uğraşmalarının ve Devletin savunması için gerekli olan milis kuvvetinde görev yapmak üzere kendilerini askerliğe hazırlamalarının bir ödev olduğunu da kabul etmektedir. Fakat onun asıl vurguladığı, herkesin –zengin ve boş zamanı olanlar gibi, zenaatlarla uğraşan işçi sınıfının da– hem zekâlarını hem kişiliklerini eğitecek ve onların "bir Hıristiyanın bütün ödevleri"ni yerine getirebilmesini sağlayacak bir insan bilimleri öğrenimi görebilmesi gerektiğidir. Thomas Magister, taşıdığı ada lâyık bir kişidir; "bir eğitim ustası" olarak düşünmeye ve yazmaya çalışmıştır. Kendisi, son evresinde de hiç eksilmeyen bütün süresi boyunca genel bir *paideia* geliştirmeye ve sağlam öğrenime saygı göstermeye gayret eden Bizans mizacının en iyi ve en güzel öğelerinden birini temsil etmektedir.

I. Birinci Söylev: Hükümdarın Ödevi Üstüne

(a) *Bilgelik ve Kültürün Övgüsü:* c. xxv. (Mai, s. 168)

"Bu bakımdan [yani, hükümdarlığın gücüne yararlı olma bakımından] kültürün *(logoi)* gücünün, kimi yönlerden daha az önemli olduğu sanılabilir. Fakat, doğruyu söylemek gerekirse, zekâ yetisi eklenmedikçe bütün öteki şeylerin akılsızca süsler olarak kalacağı, yetkeyi ellerinde tutanlar (iş başında olanlar) için besbelli bir zorunluluktur ve onların teşviklerine, düşünülebilecek başka herşeyden daha çok lâyıktır. Bu eklenince, –zekânın yalnızca kendi iç çekiciliğinden değil, bütün herşey arasında bize uygun olan herşeyden büyük haz veren kültürle de bağlaşmasından ötürü– bütün topluluk gelebileceği en yüksek konuma erişir ve çok daha değerli olur. Kültür edinmeye çalışmak insan için doğaldır ve eşsiz bir ölçüde, yalnız ona özgüdür. Kültürü başka şeylerle karşılaştırmak için seçebileceğiniz herhangi bir haz, Efendimiz, hatta dünyanın bütün öteki hazları birleşseler kültürün verdiği hazdan aşağı olur ve o kadar aşağı olur ki, onunla oranlanamaz bile. Niçin bu böyledir? Çünkü, bütün öteki hazların bize karşı dönebilmesi ve aldatıcı olabilmesi gerçek bir tehlikedir: bunlar ardlarından koşanlar için büsbütün bir tuzak ve hem ruha hem bedene karşı

bir tehdit olabilir ... Zekâ *(logos)* ise, herşeyden önce, ruhu mutlandırır: yeni bir hayranlık verici eğilim yaratır: Homeros'un dediği gibi "kutsal bir ses"le ruhu sarar, öyle ki insan dalgasız bir sükûnetle dolar, bağışlayıcı ve yumuşak olur, esinli ve garip bir tad duyar. Sonra da, doğal yapısının maddî ve aşağı öğelerinin (özelikle ruhun duyulardan etkilenen bölümüne ilişkin öğelerin) güdülerine kapılıp gitmesine izin vermeyen insan; onları elinin altında ve baskıda tutan, erdem gereğince uyuma ve düzene sokan insan — işte böyle bir insan o öğeleri alabilecekleri en iyi konuma getirir; aklın buyruklarına göre harekete alıştırarak ve denildiği gibi 'doğru yol'dan ayrılmayarak, onları akılsızca olmak yerine akla uygun kılar. Kendi içindeki daha yüksek bölüme, zekâsına doğal üstünlüğünü vermekle –bu üstünlük zaten varsa, her türlü yolla onu koruyarak, yoksa da daha yüksek bölümün gücünü canlandırmaya çalışarak– kazandığını korumak, böylelikle de doğaya uygun olarak yürümek için ne yapılması ve hangi araçların kullanılması gerektiği konusunda önemli ve hayranlık uyandırıcı bir örnek olarak kendisini sunar."

(b) *İnsan bilgi ve bilgelikle Tanrı'ya yaklaşır:* c. xxvi (Mai, s. 168-9)

"Bu bakımdan, Platon'un *(Phaidros*'ta) sözünü ettiği araba –yani ruhun sürdüğü araba– en iyi durumdadır: iki atı birbirlerine karşıt yönlere çekmek isteseler bile, kavga etmeden aralarında anlaşmakta ve düzenli bir biçimde yol almaktadır. Onun içindir ki, ben bilge bir insanın bilge ve bilgi*(gnosis)*li olduğu ölçüde –burada söz konusu olan bilgi, yalnızca oldukları halleriyle *şeylerin* bilgisi değildir, gerek ilâhî gerekse beşerî *işlerin* nasıl yürütüldüklerinin de bilgisidir–, bizim bu ölümlü dünyamızda, insandan fazla bir varlık, ötekilere üstün bir insan sayılması gerektiğini söylüyorum. Çünkü, nasıl bütün öteki insanlar akıl sahibi olmalarından ötürü akılsız varlıklardan üstün iseler, böylece –her ne kadar yalnız aklını kullanmasına bakılarak onun da öteki insanlar arasında sayılmasına karşın– sadece aklını kullanmakla kalmayıp bilgelik de göstermesinden ötürü, insan ölçüsünü aştığı söylenebilir; dolayısıyla yanlız onun için, tanrı benzeri bir ölümlü olduğundan (zaten *phos* sözcüğünün anlamı budur([9])) bu ortak doğa dünyamızda "kolophon([10]) insanlarının oyu"nu kazanır, diyebiliriz.

Öyle ki, ne kadar çok bilgeyse bu nitelemeden *(phos)* o kadar çok pay alır, bu nitelemeden ne kadar çok pay alırsa da insanlardan o kadar uzaklaşır ve tanrıya o kadar dönüşür."

"Böylelikle, ikisinin ortasında olduğu için vücudun duyumlarından bütünüyle pay almaktan adeta utanıyor gibi görünmektedir. Sanki vücutsuz varlıklar arasındaymışçasına felsefeyle uğraşır; ruhunun gözünü her zaman temizler; her kimle konuşsa, her ne yapsa, gözünü tanrısal olanı görmeye alıştırır ve uyarlar, içinden düştüğü asıl varlığı aramaya ve bulmaya hazırlar onu. Sonra daha da büyük ve başka herşeyin toplamı kadar değerli birşey de vardır. Kendisi ölümlü olmakla birlikte, arkasında bırakacağı öğrenim ve yazıları *(logoi)* ([11]) ölümsüz gibi görünür. Kendisinden sonra gelecekler arasında da yaşayacak, yine insanları soylu bir biçimde avutacak, onlarla arkadaşlık edecektir. Hatta, onun yalnızca kendisini değil, başkalarını da ölümlü olmak yerine ölümsüz kıldığını bile söyleyebiliriz. Buna, kendisini söylediğimle eriştirir; başkalarını ise, erdem ve ünlerinin sonsuza dek sürmelerini sağlayan öğretim ve yazılarıyla. Bu erdem ve ün ise, kendilerinden sonra gelecekler için onları canlı tutacak biriyle karşılaşmazlarsa, hemen kuruyuverir ve yalnız kendi içlerine büzülür, öyle ki biraz sonra, onların bir zamanlar erdemli ve ünlü olduklarını gösteren hiçbir şey kalmaz."

(c) *Bilgi Yasadan büyüktür:* c. xxvii. (Mai, s. 169)

"...Onun içindir ki, bilginin insanlar arasında bütün herşeyden daha güzel olduğunu düşünmeli ve başka herşeyi, bu hayran olunası ve gerçekten tanrı tarafından gönderilmiş armağanın sınırları içinde saymalıyız. Hepimiz yasayı, kötülükleri kovuyor, erdemleri geliştiriyor ve insanlara erdemi onurlandırmalarını, kusur işleyenleri cezalandırmalarını düşündürtüyor diye yaşamlarımızın genel bir iyicilik dağıtıcısı, kurtarıcısı ve bekçisi vb. sayıyorsak, ilkin ve herşeyden önce yasanın yaratıcısı olan bilgiye şükranlarımızı sunmamız hakkaniyet gereği olmaz mı? Yasanın ortaya koyduğu mutluluğun kökeni ve nedeni bilgi olduğu için, bu övgüleri, hatta daha da çoğunu ona yöneltmemiz daha bile gerekli değil midir? Eğer yasalar yapılmamış olsaydı hiçbir iyiliğin olamayacağı doğruysa, yasaları bilginin yaptığı ve hâlâ da esas itibarıyla bilginin yürürlükte tuttuğu doğruysa, son olarak da

bilgi, öteki yararlarının üstüne üstlük insanları insan konumundan daha yukarılara yükselttiği için, insanlara bilgiden daha faydalı ve daha değerli bir şey olmadığı doğruysa, elbette böyle yapmak gerekir. Bilgiye her zaman, makamınızın verdiği bütün erkle sizin yüce kişiliğinizin olduğu gibi, Efendimiz, bir dost ve önder gereklidir; yalnızca onu koruyacak bir dost ve önder değil, aynı zamanda doğal yapısının tam olarak gerçekleşmesine ve olması gereken sayınma ölçüsüne erişmesi ve insanların ortak yararına hizmet etmesi için daha büyük kaynaklar sağlayacak bir dost ve önder."

(d) *Devletin Öğrenim konusundaki ödevi:*
c. xxviii (Mə:, s. 170)

"Eğer durum böyleyse ve böyle olduğunda hepimiz anlaşıyorsak, o zaman Efendimiz sizin –makamınız gereği ortak yarar için varolmaya ve hareket etmeye zorunlu olmakla– bilgi ve öğrenmenin yalnızca egemenliğiniz altındaki bütün yerlerde, olabilecekleri en yaygın kapsamda geliştirilmesini buyurmak ve bu yetileri olanları onurlandırmak bakımından değil, aynı zamanda, kendi kişiliğinizde de bunların baş savunucusu ve yanlısı olarak hareket etmek konusunda da, beslediğiniz sevgi ve çektiğiniz zahmetler haklıdır. Ve eğer, gün ortasında sizi bekleyen onca çeşitli işiniz olduğu için, kendiniz öğrenimle uğraşamaz, kitapların üstüne eğilmez ve öğrenimin zorunlu kıldığı yakından ilgilenmenin öteki gereklerini yerine getiremez iseniz (çünkü atasözünün dediği gibi, ata binmeyi öğrenen, aynı zamanda şarkıcı da olamaz); bu durumda bile, her şehrin, benim şimdi önerdiğim gibi harıl harıl öğrenim *(paideia)* ile uğraşılan bir yer olmasını sağlar ve bilim adamlarının sohbetine ve meclisine büyük bir değer verirseniz, yine de bilgelik göstermiş olursunuz; çünkü bilgeler arasında bir söz vardır [gerçekte, bu, Euripides'in bir oyunundan alınmış bir dizedir]: 'Bilgelerin huzuru tiranları bilge kılar.'

"Bu yolla, öğrenimi daha çok hayran olunmaya ve her çabaya daha çok değecek bir duruma getirebileceğinizi düşünmez misiniz? Herkes sizin öğrenimden bu kadar çok zevk aldığınıza ve ona, Musa'ların (sanat perilerinin) dostlarını kendi dostlarınız arasında sayacak kadar önem verdiğinize inansa ve bütün hizmetlerde işlerin çoğunun bu tür insanlarca yürütülmesi gerektiğini kendi kendine söylese, o za-

man, eminim ki, öteki uğraşlarını bir yana bırakıp kendini öğrenime verir. O zaman, bütün insanlar bilgi edinme yolunda harcadıkları her çabayı bir dinlenme sayarlar; böylelikle bir Musa'lar tiyatrosu gibi birşey –bir öğrenim bayramı; bütün bilgelik acununu kapsayan bir yarışma; [bilginlikte] genel bir rekabet– Tanrı'nın izniyle ve sizin yetkeniz sayesinde kurulmuş olur. Siz bu harika tamamlamayı gerçekleştirmiş olmakla, daha da hayranlık uyandırıcı bir konuma erişeceksiniz — çünkü bu öyle bir tamamlamadır ki, hazdan sonra gelen doygunluğu hiç bilmez; oysa hükümdarlar onun görkemli parlamasını sağlayacak yerde, bilisizlikleri yüzünden, bu tamamlamayı karanlıkta tutmuşlar ve kaybolup gitmesine göz yummuşlardır. Sizse, bir meşale gibi gelip ateşi tutuşturmayı ödeviniz sayacaksınız: öteki hizmetlerinizin üstüne, insanlara bu yeni hizmet türünü elinizden gelen en iyi biçimde sunmayı kendinize ödev bileceksiniz. Bu, Efendimiz, soylu ve size yaraşan bir edimdir."

"İşte, söylediklerim için size birtakım kanıtlar. Eski Atinalılar, en büyük ve en güzel zafer anıtlarını, yalnız bütün barbarlara karşı kazandıkları yengiler için değil, aynı zamanda bütün öteki Yunanlılara karşı da kazandıkları yengiler için dikmişlerdi: onlardan herkes çekinirdi; karada olsun denizde olsun, bütün Yunan'ı yönetirlerdi; bir kelimeyle hiç kimse onlara dayanamazdı. Bütün insanlar kendilerine ortak kurtarıcıları diye bakarlardı: herkes çatışma kayalıklarından onlara sığınırdı; çünkü bütün insanlık içinde bir tek onlar silâha sarılmadan kendilerini bilgelikle donatmış ve işleri akılla kavramayı bilmişlerdi, çünkü onlar Homeros'un şöyle anlattığı insanlardı:

Eylemleri yapanlar oldukları gibi, sözleri konuşanlar diye de yaratılmış.

Böyle eylemler, hiç kuşkusuz aralarında bilinen Elea Okuluna yakışıyordu([12]) bu, aynı anda hem kültür *(logoi)* hem silâhla uğraşmak demekti! Themistokles, Perikles, Miltiades, Kimon ve (Atinalı) öteki general ve söylevcileri saymasak... ve çok daha eski zamanlarda devlet adamlıkları ve savaştaki tutumlarıyla (ayrıca Magna Graecia da denilen) İtalya'ya mutluluk getirmiş olan Pythagorasçıları atlasak bile, Aeneas'tan inenleri örnek gösterebiliriz. Onların böylesi yüksek bir üne, imparatorluklarını bütün dünyaya yayacak kadar güç ve bahta ve evrensel egemenliğe, hem sanatlar *(logoi)* hem silâhlar yönünden iyi donatılmış olmaları sayesinde eriştiklerini kim bilmez ki?..."

II. İkinci Söylev: Uyrukların Ödevleri Üstüne

(a) *Yurttaşların sanat ve zenaatlarla uğraşma ödevi:* c. vi. (Mai, s. 178)

Yazar, sanat ve zenaatların, yalnızca geçim sağlamanın yüce ve hayranlık uyandırıcı bir yolu değil, aynı zamanda iyi bir siyasal düzenin sağlam temeli ve kurucu öğeleri de olduğunu savunmaktadır; buradan hareketle de, her yurttaşın ve yığınların üstünde olan bütün "küçük kişiler"in bir uğraşları bulunması ve "kütük"te([13]) kayıtlı olması gerektiği sonucuna varmaktadır. Böyle yapılırsa, insanlar biribirlerine yardım edebilecek ve kamu yükümlülüklerini karşılayabileceklerdir: yapılmazsa ve büyük bir işsizlik olursa, suçlar düzeni tehdit edecek ve Devlet ayaklanma tehlikesiyle karşı karşıya kalacaktır.

(b) *Bilgeliği arama ve onurlandırma ve hakkını ödeme ödevi:* c. vii (Mai, s. 179)

"Fakat sanat ve zenaatlar böyle önemliyse, hepsinden önemlisi, bilgelik ve bilgi *(sophia)* ile ilgilenmektir; bu kendi başına insanlar için en iyi şeylerin başında ve önünde olmakla kalmaz, (bütün alanların en yükseği olan) manevî erdem alanında da, ödevi gösteren bir kılavuz ve ona giderken yoldaştır. En iyiyi en kötüden ayırabilmek, neyi düşünmek ve yapmak gerektiğini görebilmek, önümüzdeki yolun hiçbir zaman dışına çıkmamak, her zaman hemcinslerimiz için en iyi şeyleri istemek ve hep onları sevindirmek, gereksinimlerini karşılamak, (Platon'un diliyle) "ebediyen varolan, geliş ve gidişleri olmayan şeylerle gelen ve giden, ama hiçbir zaman gerçekten varolmayan şeylerin" neler olduğunu anlamak, sonra da önemsiz oldukları ölçüde, geçici şeylerden sıyrılmak, böylelikle, kısacası, davranışlarında erdemin yetkinleşmesi saydığımız bir tanrı olmaya çalışmak — bütün bunlar, bir bilgelik ve bilgi ve insan ruhunun zihin bölümü sorunudur. O halde, Tanrı'yla ilişkimizde gerçek yardımcımız olduğu için erdemi onurlandırmamız ve en yüksek düzeyde saymamız gerektiğine inanıyorsak, erdemin temeli bilgelik olduğuna göre bilgeliği daha da çok onurlandırmamız akıl gereği olmaz mı? Onun içindir ki, eğer erdeme saygımız varsa, hemen bilgeliği aramaya koyulmalı ve onun uğruna

varımızı yoğumuzu ortaya koyarak bedelini ödemeye hazır olmalıyız. ... Bu bütün öteki ödemelerden fazla olarak, hem ödenene hem ödeyene yararlı olan bir ödemedir... İnsanlar için, birazcık gümüş pahasına bilgeliğin mutluluğunu satın almaktan daha yüce hiçbir şey yoktur..."

(c) *Barış sanatları gibi savaş sanatları da pekiştirilmelidir:* c. viii (Mai, s. 180)

"Sanat ve zenaatlarda uğraşanların (becerileri bakımından olduğu gibi) başka konularda da ünleri iyi olmalıdır. Bu kişiler, Devletin yarım-hizmetlileri olmamalı, yurttaşlıkları barış uğraşlarıyla sınırlı kalmamalıdır; ruhlarında yiğitlik ve savaşa hazırlık olmalıdır. Yaşamımız barış ve savaş ödevleri arasında bölünmüş olduğundan, bu doğal yapımızın savsaklanmaması gereken bir yanıdır. Bu nedenledir ki, Platon kadınlardan –tıpkı bugün İskitlerin yaptığını gördüğümüz üzere– yavrularını koruyan anaç kuşlar gibi, silâha sarılıp saflarda onların yerini alarak, çocuklarının savunmasına çıkmalarını ister. Bundan dolayı, bence, her zenaatçının her çeşit silâhı olmalı ve çabalarını hiç gevşetmeden her zaman olağan işlerine bakarken, boş zamanlarında da silâh talimi yapmalı ve kendisini savaşa hazırlamalıdır... Devletin ordusunun üstüne, bu (milis gücü) da hesaba katılmalı ve koruyucu bir kalkan gibi, Devlete hizmet etmelidir. Öte yandan, ilk sırada gelmeyen görevli askerler de, bence ... bir sanat ya da zenaattan bir miktar anlamalıdır [bir kere, böyle bir bilgi, sefer sırasında, âni bir gereklilik çıkarsa işlerine yarayacağından; sonra da savaş tutsağı olurlarsa, esarette faydasını görecekleri için]."

(d) *Ana-babaların çocuklarını eğitme ödevi:* c. xxiv (Mai, s. 195)

"Şimdi de her yurttaşın bütün öteki ödevlerinden daha çok boynuna borç olan bir ödevine dikkat çekmek istiyorum. Gerçekten, iyi babaların yapmaları gerektiği gibi yapan, yani oğullarını kendi canlarından daha çok seven bazı adamlar vardır. Fakat bir baba oğullarına, onların en çok gereksindikleri şeyden [yani iyi bir eğitim'den]

başka herşeyi vermesi gerektiğine inanırsa; bana öyle gelir ki, kabahati yalnızca, onlara göstermesi gereken özenin yalnızca yarısını göstermekte olması değildir, çocuklarını hiç de gereği gibi sevmesini bilmemekte, onları yetilerin en büyüğünden ve en iyisinden yoksun bırakmaktadır — oysa, bu, insanın doğal yapısının özellikle gerektirdiği bir yetidir. [Babalar çocuklarına maddî bir servet bırakmak için ellerinden gelen herşeyi yaparlar]; fakat onları eğitim ve kültüre [*paideia* ve *logoi*'ya] ortak etmek –onlara bütün öteki malvarlıklarını sürekli olarak ellerinde tutmalarını ve arttırmalarını, kişisel nitelikleri bakımından kendilerinin ve babalarının üstüne yükselmelerini ve gereğinde, dostlarına yardım ve ülkelerine hizmet edebilmelerini sağlayacak, bütün varlıkların en iyisini ve en soylusunu edinmeleri için olanca güçleriyle onlara yardım etmek– söz konusu olunca bütün bunlara hiç aldırış etmezler... Oysa, bilgisi olan kişi bütün bu şeyleri kendisine ekleyecektir; bunlar eklenmese bile, bütün ömrünü soylu ve yüce ruhlu olarak geçirecektir."

(e) *Bir uğraş öğrenmenin yanısıra genel bir eğitimin de gerekli olduğu:* c. xxv. (Mai, s. 196)

"Onun için, gerek zenginlere gerekse yoksullara şunu salık veririm ki, oğullarını ergenlik çağına –ya da ondan biraz öncesine– dek, kutsal yazılar (Yunanca, *grammata hiera*) eğitiminden geçirtmeden herhangi bir meslek ya da uğaşa koymasınlar. Ana babalara öğüdüm şudur ki, eğer çocukları doğadan yetenekli iseler ve dolayısıyla, öğrenmede büyük ilerlemeler gösterecekleri umudu veriyorlarsa, çocuklarının *kafalarını* düzenlesin ve yönceltsinler; durum böyleyse, çocuklarının zihinsel gelişimini en sonuna dek izlemelerine izin vermekle de kalmasınlar, çocularının yanıbaşında kendileri de çalışsınlar ve yapabildikleri kadar onlarla işbirliği yapsınlar, yarışı ellerinden gelen her biçimde onlarla birlikte koşsunlar. Doğal yetenek, çalışkanlık ve bunlarla birlikte gelmesi olası nitelikler, hepsi birleşir ve elbirliğiyle işlerlerse, çocuklar insanın yaşamı için büyük bir kayra olur. Eğer işler buraya kadar [yani "en sonuna dek"] götürülemez de, bir uğraşa girme durumu ortaya çıkarsa [yani, daha erken bir yaşta ortaya çıkarsa]; o zaman çocukların olabilecekleri en iyi biçimde ve yapmaları gerektiği gibi yaşamaları için amaç, onlara ikili bir donatım sağla-

maktır: önce, öğrenim ve eğitimle yetiştirilmeleri, sonra da geçimlerini çıkarmak bakımından neler öğreneceklerini iyi bilmeleri. Bu, özellikle, bir uğraşa girdikten sonra da, yine kitap okumakla ilgilenmeleri halinde sağlanır.([14]) ... Eğer, Atinalılar deniz üstünlüğü sağlamak amacıyla çocuklarına başka herşeyden önce denizcilik öğretmiş idiyseler, Mesih'le ortaklaşan ve bu büyük, hayranlık uyandırıcı adı (Hıristiyan adını) taşıyan bizler de... yolumuza ait olan şeyleri başka herşeyden daha önemli saymayı ve çocuklarımıza başka herhangi birşey öğretmeden önce bunları öğretmeyi kendimize çok daha fazla ödev bilmek zorundayız..."

(f) *İyi yetenekli oldukları gibi iyi kişilikli de olmaları gereken eğitmen ve öğretmenlerin seçilmesi:* c. xxvi (Mai, s. 198-8)

"Ayrıca ve herşeyin üstünde, çocuklarınızı, yanlış türden öğretmenlere emanet etmek yanılgısına düşmemeye dikkat etmelisiniz. Çocuklarınızın bilgi ve kişilik bakımından erişebilecekleri en iyi duruma gelmelerini ve gerek kendilerine gerekse başkalarına yararlı olmalarını gerçekten istiyorsanız, öğretmenleri ne öğretmekte iyi, ama başka bakımlardan kusurlu ve zayıf kişilikli olmalı, ne de dürüst ve iyi davranışlı, ama bilgi yetersizliği yüzünden okuttukları çocuklara iyi şeyler öğretmeyecek kimseler olmalı. Öğretmenlerin hem geniş bir bilgi dağarcığı, hem de ona uygun bir kişiliği bulunmalıdır. Başka bir yol yoktur; aşağıdaki düşünceyi özümlerseniz, siz de bu yolun gerek kendinizin ve öğretmenlerin gerekse çocukların yararına olduğunu apaçık görebilirsiniz.

Öğrenilecek derslerin ilki, yaşamın İki Yolu'nun anlamıdır (bir başka deyişle, izlenecek yola göre, ya erdem ya da kötülüğün öncülleri ve öngerekleri); çocukların zihinleri herhangi bir izlenim almaya öylesine yatkın ve öylesine açıksa –ki bunun başlıca nedeni, yumuşak oldukları ilk yıllarında daha kolaylıkla kalıplanabilmeleridir; daha az önemli olmayan bir nedeni de, iki karşıt boyadan herhangi biriyle henüz damgalanmamış olmalarıdır– evet dediğim gibi, bir izlenimi tümüyle hemen almaya ve sürdürmeye öylesine yatkın ve açıksalar, o zaman bundan besbelli şu sonuç çıkar ki, eğer onları iyilikle ilişkiye sokarsanız, buna uygun bir iyilik edinmelerini ve size övünç getirecek bir doğal yapı edinmelerini umabilirsiniz. Ama, bu yapılmazsa, o za-

man, bunu yapmamış olmanızdan ötürü, kendi kendinizi suçlamanız gerekecektir, çocuklarınızı onları gereği gibi kalıplayabilecek kişilerin eline vermemenizin cezasını çekeceksiniz. Madem ki, çocuğunuzda ve kendinizde, en iyi sonuçlara erişecek ve anlattığım yollarla yüce gönüllü bir ruhun temellerini hazırayacak güç vardır, öyleyse bu yolları niçin tutmayasınız? Platon daha ilk yaşlarında, bayağı ve aşağılık konular kafalarına girmesin diye dadıların çocuklara sakıncalı masallar anlatmalarını yasaklar (zaten, dadıların barbar değil, Yunanlı olmalarını da öngörmüştür). Öyeyse insanların çocuklarını olmaları gerektiği gibi olmayan eğitmenlerin eline teslim etmeleri besbelli ki çok garip birşey olurdu!..."

§ 4. THEODOROS METOKHİTES

Giriş

Theodoros Metokhites, Palailogos'lar çağının daha başka birçok Bizanslıları –bu arada, imparatorların bazıları (özellikle II.Manouel)– gibi, siyasetle edebiyatı karıştırarak yaşamıştır. 1290 yılından itibaren impartor II. Andronikos'un hizmetine girmiş, Büyük Logotheteslik onuruna erişmişti; başkalarının yanısıra Thomas Magister'in de dahil olduğu bir yazarlar çevresine üyeydi. 1328'de Andronikos'un ölmesi üzerine, Konstantinoupolis'te bir manastıra çekildi ve 1332'de orada öldü. Kürsüsünün dibinde oturmuş [rahle-i tedrisinden geçmiş] olan tarihçi Nikephorous Gregoras, onu "canlı bir kütüphane" diye anlatmıştır; fakat hocasının bilgisine duyduğu sıcak hayranlık, Metokhites'i üslûbunun tumturaklılığından ötürü kınamaktan alıkoymamıştır. Gerçekten Metokhites sözü fazla uzatan süslemeye düşkün bir yazardı. Bir fikri anlatmak için (ki, bu fikrin beylik bir söz olması hiç de ender değildi), başka herhangi bir Bizanslı yazardan daha çok sözcük harcardı; kitabının yayımcısı, onun hakkında *"orationis copia ita saepe effunditur, ac potius diffunditor, ... ut inanium verborum strepitu sententiarum vis magis obscretur quam illustretur."*(*) demekte,

(*) "Söz kalabalığı öylesine sık sık yayılıp dağılıyor ki, seslerin çıkardığı gürültüden artık anlam gün ışığına çıkmamış da karanlıkta kalmış"

hiç de haksızlık etmemiştir.([15]) Metokhites çok çeşitli konularda bir sürü denemeler yazmıştır; kendisi aynı zamanda pek verimli bir nâzımdı — altılı ölçüyle *(hexameter)* 10.000'e yakın dize kaleme almıştır. Böyle bir yazı selini, günlük siyasal uğraşıyla nasıl bağdaştırabildiği, gerçekten merak edilecek bir sorundur; ama Gregoras'tan öğreniyoruz ki, bütün gün makamında çalıştıktan sonra, geceyi de çalışma odasında geçirirmiş. Başlıca anımsanan yapıtı, *Toplama*'sıdır *(Hypomnematismoi).* Bu kitap türlü felsefe, edebiyat, tarih ve siyaset konularında yüzden fazla denemesini biraraya getirmektedir. Denemeler bilgi doludur: ayrıca, uzun ve biribirleriyle ilgili konuları işlemektedir. Denemelerinin üçte biri tarih ve siyaset hakkındadır. Örneğin, demokrasi, aristokrasi ve monarşi üstüne denemeler vardır; Atina ve Sparta, Kartaca ve Roma anayasaları üstüne denemeler vardır; Asya'daki despotik hükûmetler, vergileme ilkeleri, tarih öğrenmenin değeri, siyasal kurguyla siyasal eylemin ilişkisi üstüne denemeler vardır. Metokhites'in denemelerinin temeli, esas itibariyle, eski Yunan tarihi ve klâsik yazarlarıdır: bunların yetmiş kadarından alıntılar vermekte, özellikle de Kyrenaili Synesios'un yazılarından yararlanmaktadır. Denemelerden üçü, bir miktar ilgilenmemize değecek niteliktedir; bunların bazı parçalarını burada çevirdik. İlk parça, demokrasi üstüne denemenin sonundan alınmıştır: bu parça çağdaş Cenova hükûmetinin bir eleştirisini yapmakta ve bu bakımdan yazılarının genel eski klâsisist havasından ayrılmaktadır. İkinci parça, daha doğrusu parçalar dizisi, bildik ve tekrar tekrar ele alındığı için aşınmış "Hükümdarlık Üstüne" konusundaki denemedendir; burada, bin yıl öncenin yeni-Pythagorascı yazarları tarafından savunulmuş görüşleri ve yapılmış benzetmeleri (örneğin müzik benzetmesi) farkedebiliriz. Üçüncü parçalar dizisi, "Yunanlılar Üstüne" başlıklı bir denemedendir –eski tarihlerinde, Yunanlılar, nasıl başarılarının büyüklüğünden ve iyi bahtlılıklarından değil de, yönsemelerinin iyiliğinden ve mizaçlarının soyluluğundan ötürü görkemliydiler– bu bölüm, İ.S. 14. yüzyılda yaşayan bir Yunanlının (ya da onun kendisine verdiği bir sanla "Romaik"in, Rum'un) klâsik eski dönem Yunan'ını nasıl yorumladığını göstermesi bakımından ilginçtir.

a. *DEMOKRASİ ÜSTÜNE*

(C.G. Müller ile T. Kiessling'in basıma hazırladıkları *Toplama [Miscellanea]*'dan)

(s. 616-17) "Yalnız eski tarihten alınan bir kanıtlar yığını demokrasinin kusurlarını aydınlatmaya yetmez; bir sürü çağdaş örnek de gösterebiliriz. İtalya'nın şimdi demokratik yönetimler altında yaşayan birçok şehri, belirttiğim gibi, bu tür anayasaların yanları sıra getirdikleri sıkıntıları çekmektedir. Şu zamanda, toplumsal yapısının kusurları yüzünden, içten bölünmüş ve ayaklanmalarla sarılmış olan Cenova şehrinin durumu, görüşümüzü önemli ölçüde doğrulamakta ve kanıtlamaktadır. Bu şehir, kendisini, hiçbir tıp beceri ve gücünün sağıltamayacağı tam bir yıkım ve çürüyüşle tehdit eden aşırı tehlikelere açıktır — hem de, zenginlik ve malvarlığı, ruh gücü ve savaş erkesi bakımından bunca gelişkin olmasından ve denizde, bugün başka hiçbir şehrin erişemeyeceği kadar büyük bir kudreti bulunmasından ötürü, ona bütün dünyanın en ünlü şehri denebileceği halde, böyledir. Cenova, düşmanlarına karşı öyle şaşırtıcı zaferler kazanmıştır ki, bunlar rahat rahat eski dünyadakilerle boy ölçüşebilir; fakat, aşırı demokrasi sistemi ile bütün üyeleri arasındaki akılsız, sınırsız ve uygunsuz benlik çıkarı ruhu ve özgürlük tapıntısı yüzünden, yine de kötü durumdadır. Bütün yurttaşların içine işlemiş olan açgözlülük ruhunun, dizginsiz tutkularının ve kavgacılıklarının, ortak yararın her türlü gerekleri konusunda düşüncesizliklerinin ve umursamazlıklarının sonucu olarak, kamu işlerinin yönetiminde en zayıf bir hale düşülmüştür. Fakat, yurttaşlar bu durumun acısını bireysel olarak ve özel yaşamlarında da utanılacak ve tehlikeli bir derecede çekmektedirler — iyiler kötülerden, ileri gelenler hiçbir yeri olmayanlardan, herşeyde bilge ve becerikli olanlar, kamusal ya da özel hiçbir şeyi bilmeyenlerden. Ne biribirleriyle düzenli ilişkileri vardır –insanları genel insanlık bağlarıyla birleştiren o güvenli sözleşme ve anlaşmalardan yapmazlar–, ne komşularıyla, ne de ortak işler yürüttükleri, temas ve işbirliği durumunda oldukları [Bizans İmparatorluğu gibi] öteki topluluklardan herhangi biriyle."

NOT:

Burada savunulan görüş hem belirsizdir, hem de tumturaklı bir dille anlatılmıştır; üstelik, yazar, ticarî rakipleri olan Cenova hakkında Bizanslıların karşıt önyargılarını yansıtmaktadır. Cenova "demokrasi"si, Metokhites'in hayalinin bir ürünü gibi görünmektedir. Cenova gerçekten bir cumhuriyetti, ama erk, şehrin yakınlarında ya da deniz aşırı alanlarında geniş topraklar olan Doria'lar ve Grimaldi'ler gibi, birkaç soylu ailenin elindeydi. Ancak, Metokhites'in ölümünden sonra, 1340 yılında, Doge'luk makamı yaratılmış ve soylular bunun dışında bırakılmışlardır; fakat bu tarihten sonra bile, soylular, şehirdeki en büyük güç olan Aziz Georgios Bankasının sahipleri sıfatıyla yetkeyi ellerinde tutmaya devam ettiler.

b. *MONARKHİA ÜSTÜNE*

1. *En iyi anayasa monarkhia'dır* (s. 625-6). "En iyi anayasa, bir hükümdar yönetimi altındaki monarkhiadır; yasaya göre yöneten ve bir babalık yetkesi yürüten, aynı zamanda da buyruklar verme yetkesi olan ve herhangi bir biçimde sorumlu tutulmayan bir monarkhia. Bu düzende, mutlu bir yaşam sürmek ve bütün üyelerin uygun bir bağımsızlık ölçüsünden pay almaları için iyi bir umut vardır... çünkü yargılama gücü ve kişiliği sağlam olan, aynı zamanda da yeterli yaşam deneyi, alışkanlık ve disiplini olan tek bir kişi bulmak, hepsi de aynı hayranlık uyandırıcı nitelikler taşıyan birçok kişi bulmaktan çok daha kolaydır. Üstelik, tek bir kişinin yönetimi altında, yetkin bilgeliği gerek tanrısal gerekse insana ilişkin şeyleri kapsayan Hıristiyan dinimizin kutsal yasaları da en iyi biçimde yerlerini ve etkin güçlerini koruyacaklardır; ... bunun gibi, geçmişin olsun bugünün olsun, bilgelerinin öğretileri –insan işlerinin ayrı ayrı haklarını veren öğretileri– de, tek bir kişi egemen olduğu zaman, birçoklarının egemenliği durumunda olduğundan, Tanrı'nın izniyle, daha kolay onur ve özen bulacaktır."

2. *Monarkhia'da uyrukların kazançları* (ibid, s. 627). "Üstelik, bir monarkhia'nın uyrukları da, tek bir kişiye, birçoklarına olduğundan daha kolay boyun eğerler: onun aracılığıyla, bana öyle geliyor ki, eylemlerine kılavuzluk edecek ve yöneltecek bir yargı ve davranış

ölçütü edinirler. Oysa birçok yöneticileri olsaydı, böyle birşey yapamazlardı. Çünkü o zaman, birçoklarına benzeyecek biçimde kalıplanamazlardı: onların çok sayıdaki ve çeşitli niteliklerini paylaşamazlardı (insanların kafalarının değişik türlerde olduğu ve ayrı ayrı özellikler taşıdığı gözönünde tutulursa, bu nitelikler bir kimseden başkasına pekalâ değişik olabilir); onların türlü türlü yaşama biçimlerinin bütün o farklı boyalarını, renklerini ve tasarlarını alamazlardı. ... Bir hükümdarla ise, durum farklıdır (s. 630): o, bir oyun hakemi gibi yüksekte oturup iyi eylemlere yargıçlık eder ve bu gibi eylemlerin lâyığı olan ödülleri dağıtır."

3. *Monarkhia ve toplumsal sayınma sıraları* (ibid., s. 628). "Bir nokta daha vardır. Daha iyi nitelikli ve herhangi bir bakımdan sivrilmiş olan insanlar sınıfı, üstlerinde duracak ve onları gereği gibi yargılayacak, böylelikle de her birinin niteliklerini koşulların gereklerine göre doğru bir biçimde kullanacak bir kimse olmadıkça, üstün özelliklerinden herhangi bir biçimde yararlanamaz. Her bir kişinin yaşamı, gelişmesi ve hak iddiaları, her birinin katkılarını ölçecek, yargı yeteneğini ve deneyini tartacak bir gözetici adalet dizgesi olmadığı için değerlendirilmeden –öylece, diyelim, sınanmadan– bırakılırsa, bunun akla aykırı sonuçları olacak, hak iddiaları emin bir biçimde incelenmeyecek, yargılanmayacaktır; tersine, ozanın dediği gibi;

İyiye de kötüye de eşit onur tanınacaktır."

(Ibid., s. 632). "Herşeyin en kötüsünün en iyi sayıldığı –yani insanlar arasında bir onur önceliği-sonralığı gözetilmeden, yargı gücü, davranış, kişilik ve yaşamdaki bütün ayrım konularında mutlak olarak en iyi olanlar, mutlak olarak en kötü olanlara yeğlenmeksizin, bütün toplum üyelerinin her bakımdan tam bir eşitlik içinde tutulduğu– devletlerde *(koinopoliteiai)* durum böyledir. Hükümdarlarca yönetilmeyen ülke ve şehirlerde, en iyi adamlara, işlerin yürütülmesinde çok yararlı olan ve mümkünse, bir bedel karşılığında, ömürleri boyunca hizmetleri satın alınmak gereken, –Themistokles, Perikles, Nikias, Epaminondas, Pelopidas ve aynı damgadan başkaları türünden kişilere– gösterilen onurun aynısı, eski ayakkabı onaranlara, tunç dökenlere, hamallara, bina ve gemi yapımcılarına, mekanik zenaatlarla uğraşanlara ve Kleon'la Hyperbolous türünden bütün herkese de gösterilir. Fakat, kral iyi bir insan ve makamına lâyık bir kişi olursa, onun monarhkhia yönetimi altında, yüksek niteliklerin hakkı tanınır ve bunları taşıyanlara büyük onurlar gerçekten gösterilir... Daha çoğunu hakedene

daha çok, daha azını hakedene daha az verilir: ün ve ayrım ölçütleri olur, her bir kişiye uygun ve lâyığının ayrılması için sınamalar yapılır ve ödüller verilir; çünkü dünyada, yaşamdaki herşeyin eşit olması, herkesin bir tutulması ve aralarında herhangi bir ayrılık ve çeşitlilik gözetilmeden eşit ölçüde onurlandırılması kadar adalete ve uyuma aykırı birşey olamaz." ([16])

4. *İyi bir devlet iyi bir müzik gibidir.* (ibid. s. 633). "Müzikle benzerlik söz konusudur. Bütün tellerin notaları, eşit tınıda, ses birliğinde ve eşzamanda olsaydı, çalgılar arasında ne bir uyum olabilir; ne de sesler bir *symphonia* ve ses uygunluğu içinde birbirine karışabilirdi. Bunun gibi (s. 634), bizim insan dünyamızda da, farklı bölümler arasında akla yakın bir ayrım olmadıkça ve farklı yönsemelere uygun olarak dereceler ayrılmadıkça, ne ortak bir yaşamın uyumu yahut topluluklarda birleşme *symphonia*'sı olabilir, ne de ritmli ve müziksel bir düzen içinde herhangi bir siyasal toplum. Siyasal düzen (ya da buna anayasa yahut sözleşme de diyebilirsiniz) gerçekte bir uyumdur: türce farklı bölümlerden oluşmaktadır; ve [bu temel üzerinde] oluşturulmuş, düzenlenmiş ve bu birlik içinde toplanmıştır.

Felsefe araştırıcıları ve bu konunun uzmanları, siyasal bir toplumu da, birleşmelerinin bağı açısından farklı bir çok öğeden kurulmuş olması nedeniyle [bir müzik yapıtı gibi] bir birlik biçimi diye görür ve tanımlarlar; ama [üyelerinin] benzerlik ve özdeşliği nedeniyle, siyasal toplumu tek bir bütün saymazlar..." ([17])

5. *İnsan kafasıyla Demokrasi arasındaki benzerlik ve ikisinin de uğrayabileceği hastalıklar* (ibid., s. 635 vd.) "Akıl [nous] insan kafasının hükümdarıdır, mutlak bir biçimde (Yunancasında, Bizans imparatorlarının olağan sanı olan terime, "bir *autokrator* gibi"), her durumun gereklerine uyacak belirli sınırlar içinde bütün hareketlere hükmeder; başka ve aşağı öğelerin ayaktakımı egemenliğiyle, hükümdar alaşağı edilirse, kafalarımız hastalanmış demektir. Aynı şey, Devlet için de doğrudur: o da (s. 636), ayaktakımının bir başkaldırması sonucunda *monarkhos*'un soylu aklı tahtından indirilirse, hastalanmış ve yoldan sapmış olur. ... Ayrıca, (s. 637), yönetimin başındaki tek kişinin, yasal ve hükümdarca bir önder olma makamını bırakıp sorumsuz erk kuşanarak *tyrannos* olması ve hayâsız bir küstahlıkla hareket etmesi de, Devletin bir hastalığıdır ve bütün hastalıkların en kötüsüdür; [böyle biri] Tanrı'nın ya da insanın yasalarına kulak asmadan, akıldışı güdülerle coşup, uyruklarını bir sarhoş gibi

çiğner, kendi iradesini onlara yasa kılar ve bütün görüşlerine saygı gösterilmesini ister; ... akıllı olsun olmasın, haklı olsun olmasın, yalnız kendi eğilimlerinden başka hiçbir şeye bakmadan çılgınlarla çılgın olur, sefihlerle sefihlik eder. Bunlar (s. 639) –ve bunlar gibi daha başkaları, hatta anmadığımız daha da kötüleri– bir *monarkhia*'nın yoldan sapmasının belirtileridir; ve böylece, onun tutabileceği hastalıklardır. ... Platon'un yazdığı gibi, bir şehir ya da ülkeye hükümdarlık yönetimi kadar mutluluk getiren hiçbir şey olamaz ya da bir şehir ya da ülke için *tyrannos* tarafından yönetilmekten daha büyük bir felâket anlamına gelen herhangi birşey. ... Fakat (s. 640), yoldan sapıp da bozulabileceği için hükümdarlığı suçlamak ya da bırakmak gerekmez (bu, bütün iyi şeylerin başına gelebilir)... Aleksandros [İskender] (s. 641) ile Augustus, Titus ile Marcus Aurelius, bizim Konstantinos'umuz ile Theodosious'umuz (daha başka insanlık ve krallık niteliklerinin yanısıra din önderleri ve savunucuları da olan bu kişiler)... bir kralın *monarkhia*'sının üstünlüklerini ve insan yaşamı için yararlarını hayranlık verici bir biçimde göstermektedir. İşler iyi bir kişinin elinde olduğu zaman yasal hükümdarlık yetkesinin taşıdığı üstün değerin bir başka kanıtı da, Caligula, Nero, Domitian ve benzeri kişilerin, ... hem kendilerinin, hem de onların tiranca yönetimlerinin acısını çekmek bahtsızlığında olanların yıkımına yolaçmış olmalarıdır."

c. *YUNANLILAR ÜSTÜNE*
(Tarihleri boyunca erdem ve kusurlarının gözden geçirilmesi)

1. *Genel bir bakış* (s. 757-8). "Yunanlılar tarihi, bana öyle geliyor ki, başından itibaren ve yüksek bir derecede soylu ve içtenlikli bir doğal yapı nitelikleri göstermektedir. Bütün insanlar arasında ve bütün dünyada bu nitelikleriyle pek tanınmamışlardır; ... fakat başardıkları işlerin büyüklüğü ve güçlerinin kapsamı bakımından başka birçok halklardan çok farklı değillerdir.

"Soylu kişiliklerinin ve doğal becerikliliklerinin bir nedeni, başka etkenlerin yanısıra, belki, Yunanlıların dünyanın ortasında –gerçekten de, hem Doğu ile Batı'nın, hem de Kuzey ile Güney'in tam yarı yolunda– yaşadıkları olgusunda bulunabilir. Böyle bir ülke halkının, başkalarından daha iyi bir karışım ve oluşumu olması ve daha büyük

genlik olanaklarından yararlanması, hiç de büsbütün aklın almayacağı birşey değildir: [Yunanlılar daha sert iklimlerde yaşayanların çektikleri] aşırılıklardan tümüyle özgürdürler. ..."

(s. 759-60) "Böylelikle, Yunanlılar cesaretçe bazı halklardan daha öndedirler, daha çok ruh gücü ve yürekllik gösterirler; ama, öte yandan da, bu niteliklerde bazı başka halklardan geri kalırlar. Bazı halkları niteleyen süse püse düşkünlük ve kadınsılık, onlarda yoktur; fakat başkalarının yırtıcılık ve inatçılığını da Yunanlılarda göremeyiz; daha çok uysal bir mizaca eğilimlidirler, yumuşak duygulardan etkilenirler. Bazı başka halklardan daha bilge ve etki ve tasarımlarında çok daha çok-yönlüdürler; fakat bu bakımlardan, bazı halklara oranla da, daha geridirler; gerçekten, [böyle bir] karşılaştırmada çocuksu bile görünür ve düzeltilmeleri gerektiğine inanılır — buna öyle geliyor ki, Mısırlılar onlar hakkındaki "Yunanlılar hep çocuktur" eski deyişinin [Platon'un *Yasalar*'ında geçen Mısır rahiplerinin sözü], nedeni budur. ... Sonra, bazı halklardan daha çok eleştirici olarak, daha yüksekten ve daha bir ruh gücü ve güvenle konuşma eğilimindedirler; fakat, bazılarından da daha ılımlı konuşurlar. Bir tek sözcükle, tüm yönsemeleri ve yeteneklerinin bütün biçimleri bakımından [öteki halklardan] genellikle ayrılırlar..."

(s. 760-1) "Belirttiğim ikinci noktaya, yani Yunanlılardan büyük ve görkemli bir başarı gelmemiş olmasına, insanlık tarihi boyunca, ilk günlerinde olsun, o zamandan beri olsun, dünyaya zafer ve şanca, ün görkemiyle herhangi bir güç ve yetke gücü katmamış bulunmasına gelince, buna, siyasal olarak bölünmüşlüklerinden başka bir neden düşünemiyorum. Yunanlılar, eski çağlarda, ayrı ayrı birimler içinde yaşarlardı ve bu birimlerin herbiri, siyasal düzenleri ve kişilikleriyle yalıtılmış bir biçimde kendi bildiği gibi hareket ederdi; hiçbir zaman, kendilerine zenginlik ve güç sağlayacak herhangi bir birliğe erişememişlerdir. Bahtlarının her zaman alçakgönüllü kalmasının nedeni buydu: iç işlerindeki tek erdemleri iyi yasaları olmasıydı; fakat ruhlarının eğilimi yönünde hiçbir zaman ilerlememişler, kendilerini sonuna dek ortaya koymamışlardır; bir tek şeyi iyi yapmakla yetinmişler, onu da, zaman zaman dünyayı egemenlikleri altında tutan halkları kızdırmadan ya da onlardan korkmaları gerekmeden yapmışlardır — bu ise, boyunduruk altına girmemeye ve eski özgürlük kalıtlarını korumaya çalışmalarıdır."

2. *Yunanlılar ve deniz* (s. 761-3). "Üstelik, Yunan ırkının he-

men tümü denizin yanında yaşamıştır: öyle görünüyor ki, sanki, zaman zaman farklı güçlerden gelen tehditleri savuşturmaya, onlardan kurtulmaya çalışırken denize karadan çok güvenmişlerdir. (Eski günlerde ve geçmiş zamanlarda, insanlar –özellikle o sıralar karada en güçlü olan halklar– denizci değillerdi — ne de kural olarak, denize açılmaya kalkışırlardı: gerçekten, genel olarak, insanların denizden yararlanmaya önem vermeleri ya da deniz savaşını, deniz çatışmalarını düşünmeleri için uzun bir zaman geçtiğini söyleyebiliriz.) Dediğim gibi, Yunanlıların denize sarılmalarının nedeni buydu. [Ama bunu öngörüyle yapmışlardı.] Bir yandan, pek deniz kıyısında oturmazlardı: biraz içeride, denizin fırtınalarından bir miktar uzakta yerleşmişlerdi: suyla ilgili uğraş ve çabalara girmez, gözlerini limanlara çevirmez, denizi herhangi bir biçimde kullanmaz, içine ellerini ya da parmaklarını bile sokmazlardı. Öte yandan, şöyle ya da böyle, şurasını da söylemek gerekir ki, denizden ancak kısa bir uzaklıkta yaşarlardı — bu bir ya da iki fersah olabilirdi: hepsi denize olabildiğince yakın kalırlar ve herhalde hiçbir zaman çok uzağında olmazlardı. Bu koşullar altında, ya kıtanın denizin yaladığı yerlerinde yaşarlar ya da denizin ortasındaki kara parça ve kırıntılarına yerleşirlerdi: denizi insanların yaşadığı bir ortama çevirmişlerdi; içindeki adalar ilk ıssızlıklarından çıkarmış ve buralara geçerek, onları insan için yararlı kılmışlardır. Hemen bütün adaları dolduran, topraklarını sürerek onları insanın yaşamasına elverişli hale getiren ve uygarlık alanının içine sokan Yunanlılardı."

[Yazar, bundan sonra, Girit, Lesbos [Midilli] ve öteki Ege adalarının adlarını anmakta; sonra da listesine Sicilya'yı, Kıbrıs'ı ve öteki büyük ve uzak adaları eklemektedir.] "Bu adalarda birçok Yunan şehirleri kurmuşlardır; buralarda Yunan yasasına göre oturulmuştur ve buralara, eski çağlarda, hiçbir zaman başka halklar ya da barbarlardan herhangi biri saldırmamıştır — ancak, bu halklardan bazıları, güçlenip saldırganlaşınca, onları kendi boyundurukları altına almaya çalışmışlar ve adaların kiminde Yunanlıların yanısıra yerleştirmişlerdir. Bununla birlikte, başlangıçta, bütün adalarda salt Yunanlı bir nüfus vardı; bir kelimeyle, adalar onlarındı; dolayısıyla, Yunanlılar eğer herhangi bir zamanda yeryüzünde herhangi bir ölçüde güç sahibi olmuşlarsa, bunun sebebi eski çağlarda denizin bütününü yurt edinmiş bulunmalarıydı — başka pek az kimsenin denizci olduğu (onların da yalnız ticaret için denizle ilgilendiği) bir dönemde, onun üstünde öteki halkların hepsinden çok uğraşmışlar ve onu tümüyle kendi denetimleri

altına almışlardı. [Dolayısıyla, Yunanlılar 'dalgalara hükmetmiş'lerdir, ama bu egemenlik küçük bir ölçüdeydi]: kural olarak, küçük adalara yerleşmişler ve buralarda, birçoğu kıtadaki taşra köyleri gibi birbirlerine yakın ve sürekli, Yunan şehirleri kurmuşlardır. Yunan şehirlerinin, çoğu değilse bile, hepsinin en büyükleri, Yunanlıların baştaki alışkanlıkları uyarınca, adalara dağılmış olarak bulunmaktaydı; çünkü o zamanki görenekleri, her kesim kendi özel yasaları altında yaşamını sürdürmek üzere, ayrı birimlerde yaşamalarıydı ve başka bütün halklardan daha çok, birçok şehirlere dağılmayı her zaman seviyorlardı."

3. *Yunanlıların özgür ortak devleti (koinopoliteiai)* (s. 763 vd.). "Bu durum bana şunu düşündürüyor ki, gerçekten de gözlemlediğimiz gibi, geçmişte olsun bugün olsun, bir özgür devletler düzeni altında ortak bir yaşam sürmeyi seçen şehir ve ülkelerde, despot bir yönetim altındakinden daha büyük bir yerleşme yoğunluğu –hatta başka herhangi bir yerde bulunamayacak bir yoğunluk– olmasını bekleyebiliriz. Dediğim gibi, eski çağlarda Yunanlıların denizi kendilerine yurt ve yuva edinmiş olmalarının sebebi buydu; her türlü beklentiye aykırı olarak, en büyük şehirleri olanlar, her zaman küçük ve önemsiz adalardı — biribirlerine en yakın olan, nerede var biribirlerinde devam eden adalar." Yazar, bundan sonra, Yunanlıların o zamanlarda denizleri denetimleri altında tuttuklarını, denizcilik sanatlarıyla uğraştıklarını ve "Thukydides'in söylediği gibi" bir deniz imparatorluğunun basitlik ve rahatlığını, daha sonraki bir çağın incelmişliklerine ve karmaşıklıklarına yeğlediklerini ileri sürüyor. Atasözündeki gibi "Girit'in dalgalara hükmettiği" çağda, Minos'un erken dönem "denizler egemenliği"ni *(thalassokratia)* anlatıyor: Rhodosluların deniz gücünden, Atina'nın çok yaygın deniz imparatorluğundan söz ediyor (s. 764-6).

4. *Yunanistan'ın anayasal gelişmesi* (s. 766-8). "Fakat Yunanlıların bütün tarihi dar ve sınırlı bir baht çemberine sıkışmış ve takılmıştı: onlardan büyük hiçbirşey gelmemiş, dünyanın üstüne yengiyle yürümemiştir: Yunanlıların tek katkısı, yönseme soyluluğunun eşliğinde içtenlikli bir doğal yapı ve yargı yeteneğidir. Başka bakımlardansa, başarıları küçüktü; bunun nedeni, herbiri kendi toprağının ve kültürünün temelinde ve koşullarına göre, hiçbir yönetim birliğinin gücünden yararlanmaksızın küçük birimlere dağılmış olarak yaşamalarıydı. Önceleri, şehirlerin herbirinde bir tür *monarkhia* yönetim

biçimi vardı... Böyle olmakla birlikte, sonraları gelişimlerinin sonuna doğru, bütün Yunanlılar anayasalarını değiştirdi ve kimi şu türden kimi bu türden, ya *oligarkhia* ya *demokratia* esasına göre, hepsi de ortak devletler oldu. Fakat, zaman boyunca, bu Yunan devletlerinden bazıları düzensizliğe uğradı ve üyeleri arasındaki başkaldırmalarla parçalandı. Bu onların mutlak ve tiranca *monarkhia*'ların yönetimine düşmelerine ve kötü günlere girmelerine yol açtı; fakat böyle bir kadere dayanamayarak, yüce gönüllü yurttaşlarının mizaç ve cesaretlerinden de esinlenmekle, eski anayasalarını yeniden getirdiler ve tiranlarının boyunduruğundan kurtuldular, zorunluluğun baskısı ve özgürlük sevgisiyle eski düyumlarına *(homonoia)* döndüler." Yazar denemesini, hem kendi iç tiranlarına direnmeleri hem de Yunanistan'ın öteki şehirlerinde tiranlığın bütün biçimlerine karşı aralıksız savaşmaları nedeniyle Atina ve Korinthos'u överek bitirmektedir.

§ 5. THESSALONİKE ZELOTİS'LERİNİN (Selânikli Kızgın Bağnazların) TOPLUMSAL-DEVRİMCİ HAREKETLERİ

(1342-50 dolayları)

Giriş

Thessalonike, 14. yüzyılda Bizans İmparatorluğunun Konstantinoupolis'ten sonra en büyük şehriydi. Nüfusu 40.000 olarak tahmin ediliyordu: işlek bir limandı; aynı zamanda bir kültür merkeziydi. Daha 12. yüzyılın sonunda Thessalonike başpiskoposu olan Eustathios, Homeros ve Pindaros'un şiirlerinin ünlü bir açımlayıcısıydı: 15. yüzyılda bir ara Thomas Magister orada yaşamıştı (bak. yukarıda s. 172); Thessalonike daha başka birçok bilginlerin konutu ve canlı bir tartışmanın merkezi olmuştu: eski Yunan filozoflarının fikirleri ve klâsik geleneği, manastırların gizemli derin düşünme ve *emphalopsykhoi* ([18]) bilgileri kültüyle çatışmıştı. Bu şehirde toplumsal bölünmeler de çok yoğundu: (gerek ticaret gerekse tarımdan edinilen) servetin karşısında, gemicilerin, rıhtımlardaki liman amelelerinin yoksulluğu ve civar köylerdeki tarım işçilerinin sefaleti vardı. Thessalonike bir eski Yunan şehir-devletinin kimi niteliklerini taşıyordu; 1342-50 yıl-

ları arasında, sokaklarında kol gezen *stasis* de, eski Yunan şehir-devletlerini altüst eden başkaldıranlara benziyordu. Burada, "Bizans tarihinde ilk kez, Zelotis'lerin ayaklanmasında bir toplumsal-devrimci hareketin patlak vermiş olması" şaşırtıcı değildir.([19])

14. yüzyılın ortalarında, birbirleriyle kesişen ve içiçe giren üç ayrı bölünme, Thessalonike'nin başına belâ olmuştu. Bunlardan biri, zengin sınıfların ve monarkhia çıkarlarının desteklediği düzmece [saltanat iddiacısı] İoannes Kantakuzene ile (henüz ergin olmamış) genç imparator V. İoannes ve dul imparatoriçe Anna arasındaki siyasal bir bölünmeydi. Bu bölünme, –Kantakuzene'nin tutkuyla ele geçirmeyi amaçladığı– imparatorluk tacının kime gideceğinin söz konusu olduğu bir iç savaş niteliğindeydi; bu sorunda Thessalonike halkı yasallık yanlısı olmuş ve Konstantinoupolis'teki genç imparatorun iddiasını desteklemişti — Kantakuzene'nin gücü Thessalia ve dolaylarında üslendiği ye onların özgürlük fikirlerine karşı yakın ve dolaysız bir tehdit oluşturduğu ölçüde, bu karşıtlık daha da keskindi. İkinci bölünme, dinsel bir konuya ilgiliydi: bir yanda "hesykhast'lar" ya da "Palamascı'lar" (Gregorios Palamas'ın önderlik ettiği *hesykhia*, yani derin düşünme huzuru yanlıları), bir yanda da felsefeyle uğraşmayı yeğleyen ve eski Yunan'ın kalıtını yaşatmak isteyen düşünür ve yazarlar vardır. Bu düşünür ve yazarların en ileri geleni, Barlaam adında Calabrialı bir keşişti; Barlaam (1330-31 sıralarında) Thessalonike'ye gelmiş ve burada, Aristoteles mantığı ile Platon felsefesi üstüne ders verdiği, Yunan felsefesi öğreten bir okul açmıştır. Thessalonike başpiskoposlarından birinin dediği gibi, "bütün insanları *hesykhia*'dan vazgeçip Yunanlı filozoflarla uğraşmaya kandırmak için çalışan" Barlaam, Palamascılara muhalefette sivrilmiş ve onlara rakip bir "Barlaamcılar" partisinin başı olmuştur.([20]) Bu ikinci, yani dinsel bölünme, hesykhast'ların ya da Palamascıların İoannes Kantakuzene'nin destek ve korumasına dayandığı, *philosophe*'ların ya da Barlaamcıların ise (hiç değilse başlangıçta) genç imparator V. İoannes ve onun Konstantinoupolis'teki taraftarlarına duygudaşlık gösterdiği ölçüde, birinci yani siyasal bölünmeyle üstüste çakışmış ve birleşmiştir. Üçüncü bölünmeyse toplumsaldı ve bir sınıf savaşımı niteliğindeydi: bu, *ploutos* ile *penia* varlıklılar partisiyle yoksullar partisi arasında bir bölünmeydi ve kendi gelişmesi boyunca, dinsel ve siyasal her iki bölünmeyle de bağıntılanmıştı. Yoksullar partisine verilen adla Zelotis'ler, varlıklı sınıfların ve zengin monarkhia çıkarlarının desteklediği Kantakuzeneci

siyasal partiyc doğal olarak karşıydı: ayrıca, hesykhast'ların dinsel partisine de karşıydı — yalnız, bunlar Kantakuzeneciler tarafından desteklendiği için değil, aynı zamanda hesykhast'ların monarkhia malvarlığını temsil etmeleri nedeniyle de; Zelotis'ler bu malları azaltmak ve yoksullara yardım etmek, şehrin genel yararlarını sağlamak gibi kendi toplumsal amaçları yolunda kullanmak istiyorlardı. Bundan başka, Zelotis'lerin, hesykhast'ların sanatçı ve felsefeci karşıtlarınca da –belki salt akademik bir anlamda– desteklendiğini düşünmek için de bazı sebepler vardır: bu muhalifler, karşıtları olan keşişlerin mallarının mülklerinin ellerinden alınmasını istemiş olabilecekleri gibi, kendileri de Yunan felsefesini incelemelerinden toplumsal adaletle ilgili birtakım fikirler edinmiş bulunabilirler. Fakat bu, olamayacak bir tahmin değilse bile, en çok bir tahmindir.[21])

Zelotis'lerin etkenliği –daha doğrusu, bunlara toplumsal Zelotis'ler demek gerekir, çünkü öteki tarafta da Zelotis'ler (dinsel Zelotis'ler) vardı, böylelikle iki "bağnazlık" arasında bir çatışma olmuştu– 1342 yılı dolaylarında etkin bir güç halini almıştır. Eski Yunan'daki öncelleri gibi, bunlar da toplumsal eşitlik davasını savunuyorlardı; öncelleri daha geniş kapsamlı bir programla borçların kaldırılmasını ve toprağın yeniden dağıtılmasını istemişlerse *(khreon, apokope kai ges anadasmos)*, Zelotis'ler de hiç değilse, yoksullara yardım edilmesi ve şehirde genel düzeltimler yapılması amacıyla manastırların bir ölçüde mülksüzleştirilmesini ve zenginlerin bir miktar malvarlığına elkonulmasını isteyecek kadar ileri gitmişlerdir. 1340 yılı dolaylarında Adrianopolis'te (Edirne) çıkan bir devrim başlama işaretini vermiş ve kendisi örnek olmuştur. Adrianopolis soyluları sürülmüş ya da hapsedilmişler, mallarına mülklerine el konulmuştur; 1342 yılı dolaylarında da Thessalonike'de buna benzer bir politika izlenmeye başlanmıştır. Böyle olmakla birlikte, burada devrim daha ileriye götürülmüş ve hem daha uzun, hem daha gürültülü bir yol izlemiştir. Thessalonike Zelotis'leri bir örgütü ve bir programı olan bir partiydi; erki, Bizans yönetiminin yerel temsilcileriyle paylaşan bir parti başkanları vardı; gemiciler loncası da kendilerini destekliyordu; sonunda, 1345 yılında evlemleri bir toplu kıyımla patlak verdi: yukarı sınıflardan yüz ya da daha çok sayıda kişi, hapsedildikleri kalenin bedenlerinden aşağı fırlatıldılar ve orada bekleyen kızgın bir kalabalık tarafından parçalandılar. Böylelikle, Thessalonike, bin sekiz yüz yıl kadar önce Korkyra'da olan ve Thukydides tarafından anlatılan dehşetin aynına tanık

olmuş ve Yunan kalıtı, bir yandan soylu öğrenim ve felsefe uğraşları için yeniden kuvvetini toplarken, aynı zamanda, bir yandan da trajik *stasis* ve toplu kıyım biçiminde gücünü ortaya koymuştur. Bu öfke patlamasından sonra birkaç yıl boyunca şehirde edimsel bir cumhuriyet vardı, fakat Zelotis'lerin rejimi kısa ömürlü olmuştu. Çevreleyen olayların akışına tutuldular ve yenik düştüler; Sırplardan yardım istemeleri büyük bir yanlış oldu ve davalarına gösterilen duygudaşlığı sona erdirdi. İoannes Kantakuzene galip gelmiş ve 1350'de şehri ele geçirmişti: Zelotis'lerin başkanları tutuklandı: Thessalonike'ye başpiskopos atanan, fakat yurttaşlarca şehre sokulmayan Palamas ruhanî bölgesine girdi ve tutuculuk yanlıları, gerek Kilisede gerekse Devlette zafer kazandı. Yukarı sınıflar, Thessalonike şehrinde erklerini yeniden ele geçirdiler ve Bizans İmparatorluğu'ndan geriye ne kaldıysa, bütün oralarda, bundan böyle manastır türü bir Ortodoksluk başat etken oldu ve düşünce biçimini belirledi.

Aşağıda çevirisi sunulan parçalar, biri dışında, Nikholaos Kabasilas'ın "yöneticiler tarafından yasaya aykırı olarak ruhanî şeylere karşı *(ta hiera)* girişilen saldırılar üstüne" bir söylevinden alınmıştır. Nikholaos Kabasilas, 1360 yılında Palamas'tan sonra Thessalonike başpiskoposu olan Neilos Kabasilas'ın yeğeniydi ve kendisi de, amcasından sonra başpiskopos olarak 1371'de ölünceye dek bu makamında kalmıştı. Kabasilas, manastırcı ya da Palamasçı düşünce okulundandı ve doğal olarak Zelotis'lere karşı önyargılıydı. Fakat toplumsal duyguları vardı ve "Murabahacılara [aşırı faizle borç para verenlere] karşı" bir kitap yazmıştı; arkadaşlarından bazılarının aşırılıklarına kapılmayan gerçek ve sofu bir gizemciydi; Palamasçı ve İoannes Kantakuzene'nin dostu olmakla birlikte, kendisininkilere karşıt dava ve çıkarların hakkını teslim etmesini sağlayan bir geniş görüşlülüğü vardı. Şehrinden eski Atina'nın öykünmecisi olarak söz edebiliyor ve daha da geniş bir çerçeve içinde, Yunan dilini konuşan, herkesi kapsayarak "bütün bu Hellas topluluğu"nu düşünebiliyor, onun hakkında yazabiliyordu. O da, bir gizemci ve bilgin olduğu gibi, aynı zamanda bir kamu adamıydı: birçok delegeliklere ve elçiliklere gönderilmişti; dul imparatoriçe Anna ile de mektuplaşmıştı. Dolayısıyla, Zelotis'ler hakkındaki tanıklığı, doğal bir önyargısı olsa ve onların politikalarına karşı yöneltilmiş bulunsa bile, incelenmeye değer. Zelotis'lerle ilgili bilgilerin içinde yer aldığı (bir mahkemede verilmişe benzeyen, en azından bir mahkemenin yargıçlarına hitap terimleriyle söylenen) söylev, Paris'

teki Bibliothèque Nationale'de bulunan bir yazmada (M.S. gr. No. 1213) günümüze kalmıştır. Bu yazmadan bazı parçaları, O. Tafrali *Thessalonique au quaterzième Siècle* adlı kitabının dipnotlarında alıntı olarak vermektedir; biz de o alıntılardan 15. yüzyılın ortalarında Thessalonike'de geçerli olan toplumsal ve siyasal fikirleri gösterecek parçaları seçip çevirdik. Bunlara, (Theodoros Metokhites'in bir öğrencisi ve dostu olan) Nikephorous Gregoras'ın Romaika Tarihi'nden Zelotis'ler hareketini anlatan ve eleştiren bazı parçalar da eklenmiştir.

(a) (Nikholoas Kâbasilas'ın betimleyişine göre) Zelotis'lerin Güttükleri Siyaset ve Amaçları

1. "Bu adamların [yani Zelotis'lerin] ileri sürdükleri özürler üç başlık altında toplanabilir. Birincisi, hükûmet başında olmasının, onlara –dediklerine göre– hükmedilenlerin işlerini diledikleri gibi yönetme yetkisini veren bir ayrıcalığı vardır. İkincisi, onlara bakılırsa, elkonulmuş malları mülkleri karşılayabilecekleri ihtiyaçlar için kullanmak bir haktır ve bu elkoyma zorla yapılmış olsa bile, herhangi bir adaletsizlik söz konusu değildir. Üçüncüsü de, şehirlerin yasa yerine göreneğe uymaları gerektiği yolunda bir görenek vardır ve bu noktada, yasaların kendileri de onları doğrulamaktadır." (Nikholaos Kabasilas'ın "Yöneticiler tarafından ruhanî şeylere karşı girişilen saldırılar üstüne" söylevinden O. Tafrali'nin *op. cit.*, s. 265, n. 2'de verdiği alıntı.)

2. "[Eylemleri için] gösterdikleri özür odur ki, nasıl bir vasî vesayeti altındaki küçüklerin malını mülkünü onları hoşnut edecek biçimde değil, kendisinin onların yararına olacağını bildiği yolda yönetirse, topluluğun işleriyle yükümlü kişilerin de, bütün bu gibi işleri ortak yararı gözönünde tutarak yürütmeleri gerekir. Oysa, yine [Zelotis'lerin] kendileri küçüklerin topluluğun önderleri olmasını doğru bulurlar."([22]) (*Ibid.*, s. 265, n. 3).

3. "[Zelotis'ler] manastırlara ait olan büyük servetin bir bölümünü alır da, yoksullara bakmak, papazlara yardım etmek ve kiliseleri süslemek için kullanırsak, ne sakıncası olur ki? [diye sorarlar]. Bunun manastırlara bir zararı dokunmaz: onlara kalan, gereksinimlerine yine de yeter; başlangıçta vakfı yapanların amacına aykırı bir şey de olmaz, çünkü vakıf sahipleri Tanrı'ya tapmaktan ve yoksullara bakmaktan başka bir amaç gözetmiş değillerdir." (*Ibid.*, s. 266, n. 1.)

4. "Bu paralarla, o kutsal şeyler [yani, kiliseler ve şehrin dinsel yaşamı] adına ve yasalarla surlarımız uğruna döğüşmeleri için askerleri silâhlandırırsak, böylesi, bu paraların evlerindeki gibi oturup duran, kendi çatıları altında yaşayan ve hiçbir tehlikeyle karşılaşmaları gerekmeyen, yalnız sofraları ve öteki yaşam ihtiyaçları için az birşey isteyen keşişlerle papazlara harcanmasından daha iyi olmaz mı?... Herşeyin üstünde zorunlu olan, surlarımızın güvenliği ve yasanın varlığıdır: buysa –insanlar söz konusu olduğu ve [yalnızca] insanlara bakıldığı ölçüde– askerlerin işidir... Biz onlardan [yani keşişlerden], nasıl çatılarını aktarıyor, yarı yıkık evlerini onarıyor, tarlalarına ve arazilerine bakıyorlarsa, özgürlüklerini savunan askerleri de bir o kadar desteklemelerini istersek, bunun ne gibi bir yanlış yanı olabilir?... Kilisenin kesesinden hizmetçilere, çiftçilere, yapımcılara ve fırıncılara bakılması yasaya uygunsa, askerlere bakılması niçin daha da çok uygun olmasın?" (*Ibid.*, s. 267, n. 1-4).

5. "Ellerindeki bütün kaynakları, kendi işlerine hiç bakmadan, kendi servetlerine hiçbir şey eklemeden, kendi evlerini hiç süslemeden böyle kullanan, bütün harcamalarında yönetilenlerin yararına hizmet etmeyi amaçlayan insanları [yani, Zelotis'leri] suçlamak adalete nasıl sığar?" (*Ibid.*, s. 268, n. 1.)

6. "Her yerde çok kötülük, ama az iyilik vardır... Bize anlatıldığına göre, Epiphanios ve ondan önce de David, zaman zaman kesin adalete bağlı kalmamayı ve yasanın sertliğini yumuşatmayı zorunlu görmüşlerdir. David, yemesi caiz olmadığı halde, 'huzur ekmeği' yemiş, Epiphanios da İoannes'in servetini çalmış ve yoksullara dağıtmıştır. Şimdi *biz*, aynı nedenler ve koşullar altında, ne yapmışlarsa Tanrı'nın esinlemesiyle yaptıklarını doğru olarak düşünebileceğimiz o haksever ve yüreklerinde Tanrı korkusu taşıyan kişilerin edimlerini yaparsak, bunda ne yanlışlık vardır?" (*Ibid.*, s. 271, n. 1.)

(b) Nikholaos Kabasilas'ın söylevinde ve Nikephorous Gregoras'ın Historia Romaika'sında eleştirilişine göre Zelotis'lerin Güttükleri Siyaset ve Amaçları

1. "Manastırların tarlaları, evleri, köyleri, dönümlerce toprağı ve daha bu gibi başka malları mülkleri vardır — bunlar ilk sahiplerince bağışlandıkları keşişlerin kullanmasına, yararlanmasına bırakıl-

malıdır. Onlar [Zelotis'ler] ise, keşişlcri mallarından mülklerinden yoksun bırakmakta ve bunları, kısmen kendilerinin kısmen de başkalarının kullanımı için almaktadırlar. Aldıkları, genellikle, para, buğday, arpa, şarap ve başka ürün türleridir; ama bazan kiracı-çiftçileri, köyleri ve düpedüz toprağı da alırlar... Oysa, yasalar açıkça der ki, bir devir muamelesiyle [herhangi bir malı mülkü] edinen bir kimse, onun mülkiyetini elinde tutmalıdır; böyle bir muameleyi hükümsüz ve geçersiz kılmak, yasaları çiğnemektir." (O. Tafrali, *op. cit.*, s. 263; n. 2).

2. "Siz her iki hukuka da karşı geldiniz — hem kilise sorunlarına ilişkin [kanon] hukuk[un]a, hem de medenî hukuka; çünkü manastır ve başka kilise mallarını mülklerini kamu amaçlarına ayırmakla çifte bir yanlış işlediniz: eyleminiz hem dine karşı suçtur hem adalete... Kabul ediyorum ki, Yönetilenlerin malvarlığının idaresi Hükûmete ait bir iştir, fakat bu söz konusu malvarlığı özel değil, kamusal olduğu zaman, böyledir; çünkü, benim kanımca her insan kendi evini, kendi malını mülkünü dilediği gibi kullanabilir... Siz insanların malvarlığına ortak çıkıyorsunuz; öyleyse, niçin ***herkesin*** evine gidip, onların paralarını almayacaksınız, *onlara* yeni vergiler koymayacaksınız?" (*Ibid.*, s. 269, n. 5.)

3. "Onlardan yakınmanız için bir nedeniniz olmadığı halde [keşişlerin] mallarını mülklerini ellerinden alıyorsanız, haydutları niye cezalandırıyorsunuz ki?... Bağışı yapanlarca düzenlenen koşullara göre almanıza hakkınız olmayanı kendiniz aldığınız ve onlarla [yani haydutlarla] aynı suçu işlediğiniz zaman, bana öyle geliyor ki, siz kendinizinkini hoşgörüp de onların suç işlemesine engel olmaya kalkarken, suçluyu, suçtan nefret ettiğiniz için değil, yaptığı iş sizi kızdırdığı için cezalandırıyorsunuz... Yasanın sayısız cezalar biçtiği bütün suçlulara --hırsızlara, mezar soyguncularına, haydutlara– bir bakın: onlara karşı, başkalarının malını mülkünü yasaya ve adalete aykırı olarak almalarından başka bir suçlama yöneltilmemektedir." (*Ibid.*, s. 270, n. 2-3).

4. "Yasalar, yöneticilerin herhangi bir ard düşünceye kapılınmadan atanmasını öngörür; fakat onlar arasında karşılığında bir şey vermeden makamına geçmiş hiçbir yönetici yoktur. Seçimden önce birçok armağanlar verilmektedir; seçildikten sonra da, yöneticiler onlara [yani Zelotis'lere] birçok armağanlar vermektedir." (*Ibid.*, s. 264, n. 1.)

5. Aklı başında biri diye filodan([23]) ya da gemicilerden yahut

askerlerden bir yönetmen seçmemeliyiz; [seçeceğimiz yönetmen] kendisi ve şehri iyi yönetişi için yönetilenlerin onayını sağlayan, yasalara ve bütün ruhanî şeylere saygı gösteren biri olmalı — bilgelik ve öngörü gösterilebilecek, siyasal sorunlarda uzman bir kimse. Fakat yasaları çiğneyen, rütbe ve derecelere kulak asmayan, özgürlük davasına ihanet eden bir kimse; kendisi için olduğu gibi, yönettiği halk için de yüzkarası olan, onu sevmesi gereken kişilerin nefret ettği biri; gemileri, silâhları, askerleri toplayan, ama uğurlarında kara ve deniz savaşlarının yapıldığı ve her türlü başka çabanın gösterildiği amaçları terk eden ve yadsıyan bir kimse; bunları yapıp eden, üstelik de kazanç sayan biri — besbelli ki, böyle bir kimse uygun olmaz. O, yalnızca topluluğa neler borçlu olunduğu konusunda değil, kendisine neler borçlu olduğu hakkında da kesinlikle bilisiz olduğunun açık kanıtını vermiş ve hükûmet işlerini yürütmenin kendisine göre olmadığını hiç bilmediğini göstermiştir. Böyle şeyler –para, gemiler, ordular– yönetmenlerin işi ve onların başka herşeyden daha çok dikkatlerini gerektiren konular değildir. Eğer öyle olsaydı, yönetmenlerin silâhlanmadan daha önemli birşey bilmeyen, silâhça kuvvetli olmak için hukuku, adaleti, dini ve başka herşeyi gözden çıkaran tiranlardan ne farkı kalırdı?" (*Ibid.*, s. 272, n. 1.)

6. "Kargaşa *(stasis)* uzun bir süre şehirde kol gezdi: bir grup Zelotis –onlara bu ad veriliyordu– öteki yurttaşlara egemen oldu. Kurmaya çalıştıkları siyasal düzen, başka herhangi bir biçime benzemiyordu. Lykourgos'un eski Spartalılara kurdurduğu anayasa gibi aristokratik değildi; Atina'nın ilk anayasası ya da Kleisthenes'in dört boyu ona çıkartarak yaptığı düzeltilmiş anayasası gibi demokratik de değildi. Bir zamanlar Kıbrıs adasında uygulanan ya da eski Roma halkının patrici düzenine başkaldırınca kurdukları söylenen iki ya da daha çok anayasadan oluşmuş, daha çağdaş ve karma bir tür [rejim] de değildi. Bu, rastlantılarla çalkalanan ve yalpalayan tuhaf nitelikli bir ayaktakımı-egemenliği *(okhlokratia)* idi. Aralarındaki cesaretliler, keyiflerine göre, kendi kendilerini seçerek oluşan gruplarda toplaşarak her yaştan insanları ayakları altında çiğnemişlerdir: bunlar, şehrin ayaktakımının demagogları olmuşlar ve bu güruhu diledikleri gibi yönetmişlerdir: zenginlerin servetine el koymuş ve kendileri lüks içinde yaşamışlardır; herhangi bir dış yetkeye uyulmaması ve başka herkesin, sırf kendinin irade ve keyiflerini yasa ve ölçü olarak izlemeleri gerektiği kuralını koymuşlardır."

(*Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae*, pars xix, cilt ii, s. 795-6'da basılan, Nikophorous Gregoras'ın *Historia Romaika*'sının kitap xvi, c. i, s. 2'sinden.)

Tarihin daha önceki bir yerinde (kitap xiii, c. x, § 4-6), Gregoras iç savaşın ve toplu kıyımların başlangıcını anlatmaktadır. "Böylelikle, şehir zenginlerle yoksullar arasında bölünmüş olunca, bu iki tarafa bayağı ve başıboş nitelikli bir de üçüncü hizip eklendi — bunlar, adaletten adaletsizlikten anlamazlardı; isteyen, görüşlerinin küstahlığı akıllarına ne estiriyorsa o amaçla, kıskandıkları herkesi yıkmak için bunları kolayca âlet olarak kullanabilirdi. Bu çeşit adamlar, kendi kendini yönetim *(autonomia)* davasına hizmet etmeyi de, eski insanların – ömürlerini kitaplar arasında geçiren ve o kitaplardan, siyasal işlere uyum getirme ve genel yarar uğruna, başeğmez irade ve eğilimlerin hareketine yasalarla sınır koyma gücünü edinen insanların– yaptıkları yasalara uymayı da bilmezler... [Tersine] hali vakti yerinde kişilerin evlerini, temellerine varıncaya dek yıkarlar; denetlenmez tutkularıyla, hiç acımadan ve zavallı kurbanlarıyla savaşmaları için herhangi bir sebep olmaksızın kılıç sallarlar... Kendilerine Zelotis derler, kötü amaçlarını kulağa hoş gelen adların arkasında gizlerler; kolay kazanç umutları verip insanların iştahlarını kışkırtarak halk yığınlarını kendileriyle birlik olmaya çekerler... Zenginlere karşı, bir dış düşmana yapacaklarından daha sert davrandılar; onların evlerindeki zenginlikleri, bir haydut sürüsü gibi kendileri için yağmaladılar; rastladıkları her zengini acımasızca öldürdüler, sokaklarda iç savaş kanları döktüler."

Şunu da eklemek gerekir ki, Gregoras Konstantinoupolis'li bir bilgindi. Orada Theodoros Metokhites'le birlikte okumuştu; hesykhast'ların karşıtı olan Barlaam'la çatışmıştı; tarih üstüne olduğu gibi, dinbilim ve felsefe konularında da uzun yapıtlar vermişti. Çağının (14. yüzyılın ilk yarısının) en büyük bilginiydi; 1204-1359 yılları arasındaki dönemi kapsayan *Romaika Tarihi,* özellikle kendi yaşadığı günlerin olayları bakımından enine boyuna ayrıntılıdır. Manastırlara duygudaşlıkla yakın olan Gregoras, Kabasilas gibi, Zelotis'lere karşı önyargılıydı.

§ 6. PATRİK ANTONİOS'UN RUSSİA BÜYÜK PRENSİ I. VASİLİ'YE, İMPARATORLUKLA KİLİSENİN BİRLİĞİ VE İMPARATORLUĞUN EVRENSELLİĞİ ÜSTÜNE BİR MEKTUBU

(İ.S. 1395 dolayları)

(Miklosich ve Müller, *Acta ed Diplomata Graeca Medii Aevi,* ii, s. 190-92'den)

"Kutsal imparatorun Kilisc'de büyük bir yeri vardır: o, öteki hükümdarlar ve başka bölgelerin yöneticileri gibi değildir; bunun nedeni de, imparatorların başından beri bütün oturulan dünyada *(oikoumene)* doğru dini *(eusebeia)* kurmuş ve pekiştirmiş olmalarıdır. Oikoumenik konsilleri toplamışlar; doğru öğretiler ve Hıristiyanların yönetimi üstüne tanrısal ve kutsal kanonların getirdiği ilkeleri onaylamış ve bunların benimsenmesini buyurmuşlardır; sapkınlıklara karşı sıkı savaşmışlardır; başpiskoposların metropolitliklerini, diokezlerin ayrımını ve sınır çizgilerini saptayan, Konsillerin yanısıra, imparatorluk buyrultuları olmuştur. Bütün bu sebeplerden ötürü, imparatorların Kilise'de büyük bir yeri ve onuru vardır. Hatta, şimdi, Tanrı'nın izniyle, uluslar [yani Türkler] imparatorun hükûmetini ve yaşadığı yeri kuşatmış olsalar da, imparator bugün bile Kilise tarafından aynı biçimde görevlendirilmekte *(kheirotonia)* ve desteklenmektedir; aynı konumda tutulmakta, kendisine aynı dualar edilmektedir: kutsal tören mür'üyle yağlanmakta, Romalıların –yani, bütün Hıristiyanların– *basileus*'u ve *autokrator*'u olarak atanmaktadır; insanların Hıristiyan adını taşıdıkları her yerde bütün patrikler, metropolitler ve piskoposlar imparatorun adını anmaktadır. Başka hiçbir hükümdar ya da eyalet yöneticisi bu durumda değildir; bütün insanların ona tanıdıkları yetke öyle büyüktür ki, biçim Kilisemizle ilişkisi olmayan Latinler bile, bizimle birlikte oldukları eski günlerde yaptıkları gibi ona aynı onur ve sadakati göstermektedirler; Ortodoks Hıristiyanlarsa, ona bu saygıyı çok daha fazla borçludur. Uluslar imparatorun yaşadığı yeri kuşatmışlarsa, bundan Hıristiyanların onu küçümsemeleri gerektiği sonucu çıkmaz: tersine, bu durumdan şu dersi almalıdırlar (ve ona karşı daha düşünceli davranmalıdırlar) ki, Evrenin efendisi ve yöneticisi olan, böyle bir büyük güçle donatılmış bulunan büyük kralın kendisi bile, böyle dar

boğazlara düşebiliyorsa, daha küçük ülkeleri ve daha az uyrukları olan öteki hükümdarların başına daha da kötü bir kader çıkabilir. Nasıl ki, siz Ekselânsları, siz kendiniz ve egemenliğiniz altındaki ülkelere birçok kereler yenildiniz kuşatıldınız, uyruklarınız sık sık tutsak oldular, ama bu sizi küçümsememizi haklı göstermez: tersine bizler sizin alçakgönüllü hizmetkârlarınız ve kutsal imparatorumuzun kendileri, size hâlâ geleneksel tarzda hitap ediyoruz ve öncüleriniz olan büyük krallara neler söylüyor idiyseK, mektuplarımızda, belgelerimizde, bildirişimlerimizde, size de aynı onuru gösteriyoruz.

Oğlum, 'Bir kilisemiz var, ama bir imparatorumuz yok'([24]) demekle yanılıyorsunuz. Hıristiyanların bir kiliseleri *(ekklesia)* olup da bir imparatorlukları *(basileia)* olmaması mümkün değildir. Kiliseyle imparatorluk arasında büyük bir birlik *(henosis)* ve ortaklık vardır; biribirlerinden ayrılamazlar. Hıristiyanların tanımayı reddettikleri imparatorlar, yalnızca, Kilise'ye saldıran yozlaşmış ve Havarilerle Babalarının öğretilerine aykırı doktrinleri halka benimsetenlerdir. Bizim büyük ve kutsal egemenimiz, Tanrı'nın inayetiyle son derece ortodoks ve inançlıdır: Kilise'nin baş savunucusudur: onun adını anmayan bir rahip olamaz. Havarilerin başı Petros'un genel mektuplarının ilkinde "Tanrı'dan korkun, hükümdarı onurlayın" deyişine kulak vermelisiniz. Uluslar arasında başıboş bir biçimde hükümdarlar denilen kişileri düşündüğü sanılmasın diye "Hükümdarlar" demiyor: "Hükümdar" demekle, katolik [yani evrensel] hükümdarın *bir* tek olduğunu gösteriyor. Peki, bu sözlerin işaret ettiği kişi kimdir? O zamanda, hükümdar dinsiz, Hıristiyanları ezen biriydi; fakat bu sözcükleri söyleyen kimse –kutsal bir kişi ve bir havari olduğu için geleceği önceden görüp Hıristiyanların yalnızca bir hükümdarları olacağını bilerek– [gelecekte] dindar ve ortodoks bir hükümdarı onurlandırmayı öğrenmeleri amacıyla, insanlardan dinsiz bir hükümdarı bile onurlandırmalarını istemiştir. Çünkü, eğer Hıristiyan insanların dünyasında, imparator adını takınanlar varsa,([25]) bütün bu eylemler doğaya ve yasaya aykırıdır., [doğanın değil] tiranlığın ve zorbalığın sonucudur. Babalar, konsiller, kanonlar *onlardan* söz ediyor mu? Bunların sözünü ettikleri –hayır, her yerde haykırdıkları– yalnızca *doğal* hükümdardır: kararları, buyrultuları, buyrukları bütün evrende kabul edilen hükümdar, her yerdeki Hıristiyanların andıkları ve bir tek onu andıkları hükümdar. Bu nedenledir ki, oğlum, siz Ekselânslarına yazıyorum ve bu öğüdü veriyorum..."

§ 7. GEMİSTOUS PLETHON

Giriş

Ek ya da almaşık bir ad olarak Plethon adını da alan Georgios Gemistous (Plethon, Yunancada Gemistous'la aşağı yukarı aynı anlama gelir; ama onun bakımından, ustası Platon'un adına benzemek gibi bir yararı vardır) 1355'te Konstantinoupolis'te doğmuş ve yüz yaşına yaklaşacak kadar uzun yaşamıştır. Gençliğinde bir süre, Osmanlı Türklerinin Avrupa'daki başkenti olan Adrianopolis'te (Edirne) kalmıştır:([26]) burada, "Yahudi gibi görünen, ama gerçekte çok-tanrıcı olan "Elisha" diye birinin konuğu ya da çömeziydi; Plethon'a Zarathustra'nın (Zoroaster = Zerdüşt) (*apokryphal-* sahte, kuşkulu) "kehanet"lerini onun öğrettiği söylenir. Her nasıl olmuşsa –Plethon'un bu "kehanet"leri alıntı olarak verildikleri yeni-Platoncu yapıtları kendisi incelerken öğrenmiş bulunması çok olanaklıdır– sonunda, Peloponnesos'taki, Palaiologos ailesinden Yunanlı bir "despot"un yönettiği canlı bir kültürel etkinlik merkezi olan Mistras'a gitmiştir. Mistras, eski Sparta yakınlarında, Taygetus Dağının eteklerinde kurulmuş, bugün de, 14. ve 15. yüzyıldan kalma önemli freskleri olan kiliselerle dolu bir yerdir. Plethon'un orada yaşadığı günlerde (1380-1450 yılları), "despot"un sarayında, tıpkı çağdaş Rönesans İtalyan prenslerinin saraylarında olduğu gibi, birçok bilgin toplanmıştı; burada, Plethon kendisine sıcak bir yuva bulmuştur. Platon'un, daha doğrusu yeni-Platoncuların öğretilerini benimseyen ünlü bir öğretmen olmuştur; öğrencileri arasında, sonradan Roma Kilisesinin bir kardinali olan Bessarion da vardı. Aynı zamanda bir tür yargı görevi de olduğu belirtilmektedir, ama bu ancak son yıllarında olabilir. Ömrünün büyük bölümünü öğretim ve yazarlıkla geçirmiş ve 1415 dolaylarında iki söylev kaleme almıştır; biri Konstantinoupolis'teki imparatora, öteki de "Peloponnesos'un durumu üstüne", onun oğlu olan "despot"a seslenen bu söylevler, içerdikleri siyasal düşünceler ve getirdikleri uygulamaya yönelik öneriler dolayısıyla önemlidir.

Plethon, yaşamının bir döneminde Avrupa sahnesinde bir rol oynamış ve İtalya'da bir miktar ün kazanmıştır. Doğu İmparatorluğunun bahtının yavaş yavaş kötüleşmesi, Türklerin ilerlemesi tehlikesine

karşı Batı'nın yardıma gelmesini sağlamanın bir yolu olarak, Doğu ya da Yunan Kilisesi ile Batı ya da Latin Kilisesi arasında olabilecek bir birleşmeye gidilmesi sorununu ortaya çıkarmıştı. Bu sorun 1438 ve 1439'da Floransa'da toplanan konsilde tartışılmıştır. Plethon Yunan temsilcilerinden biriydi, ama konsilin görüşmelerine pek katılmamıştı; zamanını daha çok, Platon ve Yeni-Platoncular üstüne konuşmalar yapmakla geçirmişti. Marsillio Ficino, Floransa Konsili sırasında Cosimo de Medici'nin sık sık onun bu konuşmalarını dinlediğini ve sonradan Batı'da Platonculuğun yayılması açısından o kadar yararlı olan Floransa Akademia'sını kurma esinini bu konuşmalardan aldığını yazmaktadır. İleri yaşında (daha o zaman seksenlerinde bir ihtiyardı) Mistras'a döndükten sonra, Plethon, kendisini Platon'un yaşlılığında yaptığı gibi, *Yasalar Üstüne* bir kitap yazmaya vermiştir. Ama bu yapıtın konusu yasa değildi; daha çok, onun dinsel görüşlerinin bir bildirisiydi: bin yıldan daha uzun bir süre önce imparator Julianos'un yaptığı üzere, o da düzeltimlenmiş bir paganlığın (bir çeşit Platonculuk-Pythagorascılık-Zarathustracılık karışımının) Hıristiyan inanç ve öğretisine karşı çıkarılmasına çalışmıştı. Bu kitaptan günümüze yalnızca kırıntılar kalmıştır: Plethon'un ölümünden sonra, patrik Gennadios tarafından yakılmıştır; fakat sayfalarını ateşe atarken, patrik, bu yapıtın ne nitelikte olduğunu göstermek ve kendi eyleminin haklılığını kanıtlamak için, başından ve sonundan bazı parçalar saklamıştır. Plethon'un yaşlılığında kaleme aldığı başka yazıları da vardır –biri Yunan Kilisesinin Aristotelescilerine karşı Platonculuğu savunur, bir başkası 1438-39 Konsilinin sözde karara bağladığı yine çetrefil bir öğreti sorununu (Kutsal Ruhun çıkışını) tartışır– bunlar da, *Yasalar Üstüne* yapıtı gibi, çatışmalara yol açmıştır. Fakat elimizde kaydı olan son ürün –Palaiologos'lardan, kardeşiyle kavgalı birine yazdığı kısa bir mektup– gayet aklı başında bir barış çağrısıdır: burada, Atina demokratlarının İ. Ö. 404 yılında hasımlarına karşı yüce gönüllü davranışını örnek gösterir–Aristoteles de, bunu tarihte bilinen en güzel ve devlet adamlığına en çok yakışan bir davranış diye övmektedir.[27] (Dolayısıyla, Plethon bilgisini iyi amaçla da kullanabiliyordu.) 1450 dolaylarında ölmüş ve Mistras'da bir kiliseye gömülmüştür (bundan, Plethon'un o zamanlar[28] tam bir din sapkını sayılmadığını anlıyoruz); fakat bir çeyrek yüzyıl sonra 1475'te, cesedi yakılmış, İtalya'ya taşınmış ve Rimini'de o kentin beyi olan Malatesta diye biri tarafından bir kiliseye defnedilmiştir. Küllerinin gömülü olduğu mezarının üstünde

şu yazıt vardır: *Genistus Byzantinus philosophus suo tempore princeps.* (*)

I. Peloponnesos sorunları üstüne Manouel Palaiologos'a Lambros'un yayıma hazırladığı *Palaiologeia kai Peloponnesiaka*'da basılmıştır: iiii. 247 vd.

(a) Peloponnesos'un önemi üstüne

s. 247-9 "Yöneticisi olduğun bizler, dilimizin ve ulusal kültürümüzün tanıklık ettiği üzere, doğuştan Yunanlıyız. Avrupa'nın ona komşu bölümü ve dolaylarındaki adalarla birlikte Peloponnesos kadar Yunanlılara yakın ve içtenlikle bağlı bir başka ülke yoktur. Bu ülkede insan belleğinin anımsayabildiği zamanlardan beri hep aynı Yunan halkı yaşamıştır: onlardan önce buraya yerleşen bir başka halk bulunmadığı gibi, daha sonra da gelen göçmenler olmamıştır.([29]) ... Tersine, Yunanlılar bu ülkede her zaman oturmuşlar, nüfus baskısı yüzünden, başka ve önemsiz olmayan bölgelere de göçmüş olmakla birlikte, onu hiçbir vakit terketmemişlerdir... Yunanlılar en büyük ve en ünlü başarılarını bu temelden çıkarak kazanmışlardır. Şimdi, imparatorluğunuzun başkenti olan Bosporos üstündeki büyük şehrimiz bile, düşünülecek olursa, bu ülkenin adeta bir kızı ve türevi gibi görebilir; çünkü bir kere, Byzantion'da ilk yerleşenler Yunanlılar ve Dorlardı (Dorlarsa, besbelli Peloponnosos'tan gelmişlerdir); ikincisi, daha sonraları İtalya'daki Roma şehrinden ünlü bir koloni kurmak üzere gelip ([30]) Byzantion'a büyük ve soylu bir bölüm ekleyenler de, (başlangıçta Roma'yı –bütün öteki şehirlerden daha çok kutsanmış olan bu şehri– kurarken, Sabin'lerin Aeneas soyundan gelenlerle eşit olarak yerleşmeye katıldıkları doğruysa –ki gerçek böyleydi– Peloponnesos halkının yabancısı sayılmaz, zira bu Sabin'ler Peloponnesos'tan gelmişlerdir ve Lakedaimonia kökenlidirler.([31])

Plethon, daha sonra, Peloponnesos'un özel bir güvenliği olduğunu ileri sürmektedir: Peloponnesos hem –Manouel'in yakınlarda Korinthos berzahına diktirdiği sur sayesinde– bir adadır, hem de boyutları bakımından bir karadır; dağlık niteliği ve bir sürü doruğuyla, sa-

(*) Zamanının baş filozofu Bizanslı Gemistus.

vunmaya son derece elverişli bir kara, (Plethon'un kendisi, bu dorukların birinde yaşamış, ders okutmuş, yapıtlar yazmıştı.)

(b) Peleponnesos ordusunun düzeltilmesi (ıslahatı) üstüne

s. 251-54. "Gözlemlenecek ilk şey Peleponnesos'taki halkın çoğunluğunun şimdiki halde hem çiftlikle (ya da hayvan otlatmakla) uğraşmakta ve böylelikle, kendi geçim gereksinmeleriyle kamu hazinesine ödenecek vergileri karşılamakta, hem de aynı zamanda askerlik yapmakta olduklarıdır. Ödedikleri vergiler gerçekten azdır; ama vergilerin sayısı çoktur ve birçok görevliler tarafından toplanmaktadır; bu vergiler, çoğucası aynî olarak değil, para olarak alınır (Plethon'a göre, böyle bir sistemin sonucu askerî zayıflık olmaktadır: bu tür askerler dönüp toprakta çalışmaya can atmaktadır, ayrıca silâh donanımları yetersizdir.] Aynı bir kişi, aynı bir zamanda, nasıl hem askerlik yapar, hem de kendine ve başkalarına bakar?"

Plethon, o zamanlar besbelli tartışılmakta olan, berzahta bir yabancı paralı asker gücü tutmak için bir ocak-vergisi salma fikrine karşı çıkmaktadır; bunu sağlamaya yetecek bir vergi, yıkıcı ağırlıkta olurdu. Yeni tür bir ordu için kendi tasarısını önermektedir (s. 253-54). Girişilecek ilk düzeltim, aynı kişilerin aynı anda hem asker hem vergi yükümlüsü olmalarını önlemektedir. Önce, bütün Peloponnesos halkı herbirinin doğal yeteneğine göre, biri askerler, öteki vergi yükümlüleri olmak üzere iki kesime ayrılmalıdır.([32]) Asker olanlar, vergi ödemeden bağışık tutulduktan başka, onlara bakılması için de önlemler alınmalıdır; vergi yükümlüleriyse askerlik hizmetinden bağışık olmalılar ve küçük küçük, ama çok sayıda vergiler vermektense, tek bir vergi vermeliler, bunu hem âdil, hem giderleri karşılamaya yeterli, hem de vergi-yükümlüleri için olabildiğince az baskılı bir biçimde ve kapsamda, aynî olarakve tek bir vergi toplayıcısına ödemeliler.

(c) Ordunun ekonomik temeli ve tarım sistemi üstüne

s. 254-7. "Herkesin emeğinin ürünü, adalet gereğince üç ayrı kişiye bölüştürülmelidir — birinci işçinin kendisine; ikincisi, işlenecek malzemeyi *(tele)* verene; üçüncüsü bütün topluluğun güvenliğini sağlayana. İşçiler çiftçi, kazıcı ve çobanlardır; işledikleri sığırlar, asma

çubukları, koyun-keçi sürüleri ve benzerleridir; bütün topluluğun güvenliğini sağlayanlarsa, onun adına tehlikeleri göğüsleyen askerler, subaylar ve –başlarında, bütün dalları denetleyen, hepsine kılavuzluk eden, tümünü yöneten kral olmak üzere– ortaklaşa işlerin çeşitli dallarını denetleyen ve büyük küçük her bir dalı yöneten başka kişilerdir. [Bütün bunlar gereklidir ve herbiri öteki ikisi için zorunluluk taşır.]... Dolayısıyla, ben şunu öneriyorum ki, herkesin emeğinin ürünleri – buğday, şarap, zeytin, ipek, koyun, süt, yün vb. (ürün tutarı, çiftçiler için gelecek hasadın tohumluğu çıkarıldıktan, çobanlar için de sürülerindeki yaşlı hayvanların yerlerine konulacak yedekleri ayrıldıktan sonra hesaplanmak üzere)– üç paya bölünmelidir; biri işçinin kendisine, biri malzemeye [bunların aynı düzeyde tutulmasına], biri de kamu hazinesi... [Hazineye] bu vergiyi ödeyenlere, askerlikten bağışık olmaları ve vergi yükümlüsü durumunda bulunmaları dolayısıyla helot'lar denilebilir; bunlar topluluğun besleyicileri sayılmalı ve kendilerine başka hiçbir ödev yüklenmemelidir; bu vergiden başka ya da buna ek olarak onlardan hiçbir şey istenmemelidir; hiç kimsenin onları zorla çalıştırma yetkisi olmamalıdır; bu insanlara olabildiğince herhangi bir adaletsizlik gölgesi düşmeyecek biçimde davranılmalıdır."

"Ordu bu ilkeye göre [yani düzenli ve sürekli bir kuruluş olarak] örgütlenince, her piyade askerine bir, her süvariye iki helot ayrılmalıdır; böylelikle her bir asker –askerlik hizmetinin toprakta çalışmasına elverdiği ölçüde kendi yetiştireceği ürünlerden yararlanmaktan başka– kendisine helot'unun vereceği ürün payını da kullanacak... ve uygun bir donanımla orduda hizmet edebilecek, sürekli olarak saflarda kalabilecek bir durumda olacaktır. Herkes askerliğe elverişli olmadığı için nüfusun tümü sürekli askerlerle sürekli helot'lara ayrılabildiği yerlerde benimsenmesi gereken sistem budur; fakat nüfusun çoğunun askerliğe elverili olduğu yerlerde bir "çiftler" sistemi uygulanmalı — bütün elverişli erkekler çift çift ayrılarak, her çift (ortaklaşa sahip olunan malzemeyle) toprakta çalışmak zorunda tutulmalı, ancak iki kişiden biri ortak malzemeyle toprakta çalışırken, öteki askerlik hizmeti görecek biçimde aralarında sıralaşmalıdırlar."

AYRIM V'İN NOTLARI

(1) J. C. S. Runciman, **Byzantine Civilisation,** s. 246-7.
(2) G. Krumbacher, **Geschichte der Byzantinischen Litteratur,** s. 447.
(3) A. A. Vasiliev, **History of the Byzantine Empire,** İng. çev., s. 551-2'den.
(4) Yazarın aklında, **basileia**'yı **basis-laou** (bir halkın temeli) ile özdeştiren geleneksel etimoloji vardır.
(5) Bu "öykünme" öğretisi için, bak. yukarıda s. 138 ve 156.
(6) **Odysseia,** kitap X.
(7) Bu, "iyi putatapıcı"nın kurtuluşa erişmesi düşüncesi ortaçağ geleneklerindendir. Trajan'ın Aziz Gregorios'un duaları yüzsuyu hürmetine kurtulduğu söylentisini, Dante'de, **Purgatorio,** x. 70-96'da anar.
(8) Thomas Magister'in bir süre Thessalonike'de yaşadığı ve Thessalonike halkı için, 14. yüzyılın ortalarında bu şehirde başgösteren sorunlarla (bak. aşağıda s. 193 vd.) ilgili olarak, "Uyum üstüne" (**peri homonoias**) diye bir kitap yazdığı, buraya eklenebilir.
(9) Burada –aksanlanışına göre ya ölümlü bir insan ya da parlayan bir ışık anlamına gelen– **phos** sözcüğüyle bir kelime oyunu yapılmış olabilir.
(10) Yunanca **Kolophon** sözcüğü, herhangi bir işte (cins isim olarak) boyamak. cilâlamak, parlatmak gibi işlerde vurulan "son el" demektir. Acaba buradaki (bir yer adı olan) "Kolophon oyu", sözcüğün cins isim olarak taşıdığı anlama dayalı olarak son oy ya da kesin sonucu belirleyen oy demeğe gelen bir çeşit kelime oyunu mudur?
(11) **Logoi** sözünü ayrı ayrı bağlamlarda ayrı ayrı karşılıklarla çevirmek gerekir. **"Logoi"**, "kültür", "bilgi", "öğretim" ve "yazı"nın hepsi birdendir, insanın **logos** –Akıl olan Söz– yetisinin **bütün** belirimleridir.
(12) Elea Okulunun son üyesi olan Melissos (İ.Ö. 440 dolayları) Atina'ya başkaldıran Samos birliklerine komuta etmiş ve sonunda kendisi yenilmeden önce, Perikles'in komutası altındaki Atina birliklerini yenmişti.
(13) Eski Atina'da, küçük (**katalogos**) askere alınacakların listesiydi. Ortaçağ Konstantinoupolis'inde ise, bunun, zenaatçı ve tüccar loncalarını

düzenleyip denetleyen ilbayca (**eparkhos**) tutulan bir liste olduğu anlaşılıyor. Bak. Vasiliev, **History of the Byzantine Empire,** İng. çevrisi, s. 343-45.

(14) Bu bir "ergin eğitimi" ya da "sürekli eğitim" önerisine benziyor; yani okuldan çıkıp bir işe girdikten sonra da sürdürülecek bir eğitim.

(15) T. Kiessling'in C. G. Müller ile birlikte basıma hazırladığı Metokhites'in **Miscellanea** (Toplama)'sına yazdığı önsözden, s. vi.

(16) Bu parçanın tümü, okuyucuya, Ulysses'in **Troilus and Cressida**'daki (Perde I, Sahne iii) "dereceler" üstüne söylevini hatırlatabilir; bu söylev de, Sir Thomas Elyot'un **Book of the Governor**'ının başında savunulan görüşlere dayanmaktadır.

(17) Bu müzik benzetmesi üstüne, bak. yukarıda s. 78.

(18) Derin düşünmeye çalışan ve çenelerini göğüslerine dayayıp gözlerini vücutlarının orta noktasına dikerek "ruhlarının olanca gücüyle" iç ışığı arayan keşişlere, karşıtları olan Barlaam bu adı vermiştir.

(19) G. Ostrogorsky, **Geschichte des Byzantinischen Staats,** s. 368.

(20) O. Tafrali'nin **Thessalonique an quatorzième Siècle** s. 184, n. 3'te aktardığı bir synod belgesi, Barlaamlıları "tam bir tanrı tanımazlığa düşmek ve Hıristiyanların saf ve temiz inancına, Yunan mitoloji ve putataparlığını karıştırmak tehlikesiyle karşı karşıyadırlar" diye anlatmaktadır. Bu yüz yıl sonra Plethon'un gerçekte yaptığına, koşuttur (bak. aşağıda, s. 221-22).

(21) Bak. O. Tafrali; **op. cit.**, s. 201-2. Fakat Tafrali, Zelotis'lerden yana bir önfikirle yazmaktadır ve bu tahminini doğrulayabilecek herhangi bir kanıt gösterememiştir.

(22) Bu son cümle, Zelotis'lerin yaşlılığı kamu görevine atanmak için zorunlu bir koşul olmaktan çıkaran politikasına dokunmaktadır.

(23) Devrimciler, kendilerine muhafız olarak hizmet eden bir çeşit "denizciler sovyeti"nden destek görmüşlerdir.

(24) Bu, "Bizans patrikliğini tanıyoruz ve ona bağlıyız; ama Bizans İmparatorunu tanımıyoruz ve ona bağlı değiliz" demektir.

(25) Bununla, Batılı imparatorlar anlatılmak isteniyor.

(26) Bu, bir tahmine dayanıyor. Plethon'un yaşamındaki bu dönem üstüne bilgilerimizi bir mektubundan öğrendiğimiz (kendisinin büyük hasmı olan) patrik Gennadios, onun "barbarların sarayında" yaşadığından söz ediyor ki, bu belirsiz değinme Adrianopolis'teki Türk sarayını anlatmakta olabilir. [Ünlü İngiliz Bizantinisti Steven Runciman da, B. Lewis ile P. M. Holt'un derledikleri **Historians of the Middle East** adlı kitaptaki "Byzantine Historians and the Ottoman Turks" makalesinde, Plethon'un Türklerle ilişkisi hakkında, "Hatta onun siyasal kuramları, fütuvvet örgütünü ilk elden tanıması sonucu etkilenmiş olabilir" demektedir (Oxford Univ. Press, 1962), s. 276.— Çev.]

(27) Aristoteles, Atinalıların Anayasası (**Athenaion Politeia**) c. xl, §. 3.

(28) Yeni "Hellenik dinbilim"ini içeren **Yasalar Üstüne** yapıtı, ancak Plethon'un ölümünden sonra patrik Gennadios'un eline geçmiştir. Tek nüsha olan bu yapıtı, patriğe, Peloponnesos "despotu" göndermiştir. Gennadios bunu okumuş, yakmış ve başka nüshaları bulunursa, onların da yok edilmesini buyurmuştur. Bu olay 1459 dolaylarında, yani Plethon'un ölümünden on yıl kadar sonra olmuştur.

(29) Plethon, İ. S. 7. yüzyılda Peloponnesos'a başlayan Slâv göçünün ülkenin ırksal bileşimini değiştirmediği kanısında görünüyor. Fakat bir de, Vasiliev'in **History of the Byzantine Empire** kitabına bakınız (İngilizce çevirisinde, s. 176-9).

(30) Bununla, Konstantinos'un eski Byzantion'un yerinde, kendi adını taşıyan şehri kurmasına değinilmektedir.

(31) Bu Halikarnassoslu Dionysios'un **Roman Antiquities** adlı yapıtında aktardığı bir söylentidir. (**Hé Romaike Arkhailogia**).

(32) Plethon, burada **Devlet**'te önerilen Platoncu sınıflar dizgesine yaklaşıyor. İlerledikçe, fikirlerinin gitgide **Devlet**'i daha çok anımsattığını, hatta Platon'un dilini kullandığını göreceğiz.

(33) Bak. aşağıda n. 38.

(34) Parapamisadae (daha doğrusu Parapanisadae) eski çağda Hindistan'ın Kuzey-Batı sınırında yaşayan bir halktı. Plethon, o bölgeden gelmiş olan Osmanlı Türklerini bu adla anıyor.

(35) Plethon'un Hz. Muhammet'le ardıllarının yapıtlarına değindiği anlaşılıyor.

(36) Bu görü, Aristoteles'in **Politika,** kitap III, c. XI'de ileri sürdüğü bir fikre çok benzemektedir. Fakat bunu Aristoteles'in yığınlardan yana (**to plethos**) söylemesine karşılık, Plethon sınırlı sayıda bir kuruldan yana kullanmaktadır.

(37) Bu fikir, hatta anlatım biçimiyle birlikte, Platon'un **Devlet**'inden alınmıştır.

(38) Yukarıda ilân edilen üç egemen dinsel inanç ilkesine karşılık olan üç tür dinsizlik vardır.

(39) Yapıtın günümüze kalan bölük pörçük metninde, Stoacılık izini gösteren tek yer, **Epinomis** başlığını taşıyan son bölümdeki intiharla ilgili bir parçadır (İntihar, burada, insanın ölümlü bölümü "kötü ve yakışıksız bir arkadaş" olunca, ölümsüz bölümünün onun üstündeki zaferi olarak anlatılmaktadır) — C. Alexandre'ın basımında s. 248.

(40) Yaşam zinciri ve korunması ödevi üstüne bu genel görüş, Phethon'un manastırcılığa karşı tutumunun temelini oluşturuyor.

(41) Alexandre'ın hazırladığı basımda s. 30.

(42) **Ibid.,** s. 252.

(43) Bak. yukarıda s. 208-9.

(44) **Epinomis**'in Platon'un olduğu kesin değildir. Fakat Plethon, kendi **Yasalar Üstüne** yapıtına **Epinomis** diye son bir bölüm eklerken Platon'un izinden gittiğine inanıyordu.

EK

BİLİNMEYEN BİR HÜKÜMDARA BELİRSİZ BİR YAZARIN SESLENİŞİ

(Belki Bizanslı bir bilginin yazdığı bir rhetorika alıştırması)

İ.S. 2. yüzyıldaki "İkinci sofistik" akımın ileri gelenlerinden Aelius Aristeides'in söylevleri arasında "Bir hükümdara" *(Eis basilea)* seslenen bir söylev vardır; bunun, daha sonraki bir yazarca, Aristeides'in üslûp ve tarzına öykünerek kaleme alındığı anlışılıyor. Bilginler gerçek yazarı belirsiz olan bu söylevi 3. yüzyıla yakıştırmışlar ve Makrinos'un (217-58) ya da Gallienus'un (253-8) yahut da Arap Philippos'un hükümranlığı sırasında yazılmış olabileceğini düşünmüşlerdir.(1) Oysa, söylevin içeriğini ve izlediği kanıtlama çizgisini incelemek, bunun 9. yüzyılda ve Photios çağında, hatta daha sonraki bir tarihte, Bizanslı bir bilgin tarafından alıştırma olarak yazılmış olabileceğini akla getirmektedir.

Söylevin başında (§ 8) bilinmeyen hükümdar, kendisini kutsal ve dindarca işlere vermiş biri diye anlatılır: "Onun kendisini kutsal ve dindarca işlere vermesi, tanrıların isteğinin gereğiydi; çünkü, kötü ve akılsızca işler yapmayı başkalarına verirlerken, onu adalet, insanseverlik *(philanthropia)* ve genel olarak dindarlık işleri için ayırmışlardı." (Yazarın Tanrı'dan değil, "tanrılar"dan söz ettiği gözden kaçmıyor; fakat "İnsanlık" ve "dindarlık" *(eusebeia)* deyimleri Bizanslı yazarlarda çok geçer ve bunları sık sık bir imparatora uygun nitelikleri anlatmakta kullanırlar.) Bundan sonra, söylev *basileus*'un gösterdiği üç erdemi kutlamaya geçmektedir — birincisi adalet erdemi, ikincisi insanlık erdemi, sonuncusu da bilgelik *(phronesis)* erdemi.

Adalet başlığı altında, söylevin yazarı, önce vergi konularını ele

alıyor. Bilinmeyen hükümdar hazineyi boş bulmuştur, fakat zaten dayanılmaz durumda olan vergi yükünü arttırmak yerine, vergileri bağışlamakla işe başlamıştır (§ 16). Yazar, bundan sonra yargı yetkisi sorununu ele alıyor ve hükümdarın adaleti gerçekleştirişinin "insancıllığı"nı övüyor: "kendisi bir yasa-koyucu ve yasalar keşfedicisi olarak [hükümdarın] âdil olan üstüne kesin bir bilgisi var..." Fakat burada bile insanlığını onaylatmakta ve göstermekte, öyle ki en kesin biçimiyle adalet en salt insanlıkla bir olmaktadır" (§ 17). (Bu bağlamda, İsauroslar hanedanından Leon'un *Ekloge*'sini, "daha büyük bir *insanseverliği* göz önünde tutarak yapılmış" bir yasa reformu diye ilân ettiğini hatırlatmakta yarar olabilir.)([2]) Son olarak –ve hâlâ adalet başlığı altında– söylevin yazarı, hükümdarın Yunan kültürüne hizmetlerini övgüyle anar. Eğer Yunan-sever olmak, bir hükümdar için güzel ve uygun bir nitelikse, bu bakımdan övgüyü hak etmiştir: öyle Yunanseverdir ve bu nitelik onda öyle bol bol vardır ki, Yunan kültürünün *(paideia)* savsaklandığı ve aşağılandığı ... ve tümüyle Hellenliğin yadsınıp hiçe sayıldığı bir dönemde, o bunu hiçbir zaman umursamazlık etmemiş, hatta zaten taşıdığı onurlara başkalarını ve yenilerini de eklemiştir (§ 20). (Bu parça, söylevin, Yunan yazınının bir canlanış döneminde –9. yüzyılda Caesar Bardas'ın bir Devlet üniversitesi kurduğu günler gibi bir canlanış sırasında– yazıldığını düşündürmektedir.)([3])

Söylev, adaletin niteliğinden, tanınabilir bir nitelik olarak insanlık konusuna geçmektedir — buna, adaletle ilişkisi açısından zaten dokunulmuştu, ama burada insanlık kendi başına bir konu oluyor. Yazar, rhetorika üslûbuyla, bir hükümdarın insanlığından daha büyük, daha parlak ne olabilir? diye sormaktadır. İmparatorluğun bütün halkı korkudan büzülürken, casuslar ve kulak kabartıcılar her yerde cirit atarken, insanlar ılımlı bir düşünce ve konuşma özgürlüğünden bile yoksun bırakılmışken, o herkesin kafasından korkuyu sildi, onlara tam ve yetkin bir özgürlük verdi: halkının babası ve çobanıydı; gerçek bir hükümdarın ödevinin, uyruklarına sevgi dolu bir yumuşaklıkla davranmak ve onların adına öngörülü olmak bakımlarından evrenin hükümdarına benzemek olduğu inancındaydı (§ 21-24). Burada yazar, (Bizans yazarlarının çoğucasının yaptıkları gibi) eski Yunan tarihine ve (yine bir Bizans alışkanlığı) Homeros'a başvurmaktadır: övdüğü hükümdarın insanlığını İ. Ö. 480 yılında Pers savaşları sona erince Sparta kralı Pausanias'ın vahşi tutumuyla karşıtlamakta, yine onun ki-

barlık ve ılımlılığını *İlias*'ta anlatılan Agamemnon ve Akhilleus'un bencillik ve tutkularıyla oranlamaktadır (§ 25-30).

Son olarak yazar, hükümdarın güttüğü siyasette gösterdiği bilgelik niteliğine döner — buna ustalık *(deinotes)* de demektedir (§ 32-37). Burada, Leon'un *Taktika*'sında (İ. S. 900 dolayları) ve Konstantinos Porphyrogenitos'un *De Administrando Imperio*'sunda (bak. yukarıda s. 116) salık verilen askerî kurnazlıkların ve diplomatik açıkgözlüklerin adeta yankılarını görür gibi oluruz. Bize, söylevde övülen hükümdarın savaşı yürütmekte büyük bir akıllılık ve anlayış gösterdiği söylenir; amaçları güdülen siyasetin başarıya ulaşmasından çok, savaş alanında zafer kazanmak olan askerlerine kapılmamakta, benzer devletlere ve bildik halklara karşı silâhın dilinin, barbarlarla ilişkilerde ise siyasetin dilinin kullanılması gerektiğine inanmaktadır.([4]) Binlerce Kserkses'in bir adamın yargısıyla yenilmiş olduğunu bilir (Themistokles — yine eski Yunan tarihine bir dokunma): "Siyasetle yenebileceğimiz bir yerde, tehlikeleri göze almanın gereği ne?" Bu gerçeği iyi bildiği için, çılgın ve akılsızlara öykünmeyi gerekli görmez; doğru bir siyaset izleyerek kendisini barbar saldırılarına karşı güven altına almayı yeğler. Sonuç şu olmuştur ki, "güneşin altındaki insanların en büyük ve en yırtıcısı olan ve gözüpekliklerini sık sık her yoldan göstermiş bulunan Kelt'ler, şimdi efendilerine [hükümdara] sadıktırlar: ... Dicle ve Fırat'ın ötesinde, Doğu'daki bütün halkların üstesinden gelinmiş, kendilerine üstlerini bilmeleri öğretilmiştir: anavatanın tümü barış içindedir, toprak ve deniz, hükümdarlarını taçlandırmaktadır ve şimdi Yunanlılarla barbarlar aynı dili konuşuyorlar." Bununla, yazar söylevini sona erdirmekte ve bitirirken de, Aelius Aristeides'in Roma'ya seslendiği söylevden (*Oratio* xxvi, § 100) fikir ve deyişler almaktadır; demektedir ki, "şimdi herkesin dilediği yere gitmekte tam bir özgürlüğü vardır ve şimdi her yerde bütün limanlar dopdoludur." ... Bu son kesimin, yalnızca siyaseti kültleştirişinde değil, üslûbunun abartmacılığı bakımından da özellikle Bizans kokan bir havası vardır (ancak, *sahici* Aristeides'in de neredeyse bu bilinmeyen öykünmecisi kadar abartmacı olabildiğini teslim etmemiz gerekir); Keltler ve Fırat ve Dicle'nin ötesindeki Doğu halkları üstüne parçanın da, 11. yüzyılda yaşayan ve (daha önce Photios zamanında başlamış bulunan Yunan canlanışını daha da ileri götüren) Yunan incelemeleri canlanışında büyük bir yeri olan Bizanslı bilgin Psellos'un yazılarında ilginç bir koşutu (paraleli) vardır.([5])

Bu durumda, doğal olarak, Aelios Aristeides'in söylevlerinin Bizans bilginlerince tanındığına ve onlara öykündüklerine dair herhangi bir kanıt bulunup bulunmadığı sorusu ortaya çıkıyor. 13. ve 14. yüzyıllarda, bunlar kesinlikle biliniyor ve örnek alınıyordu. Nikephoros Khumnos (1260-1330 dolayları), güzel söz söyleme konusundaki denemeleri için hem Aristeides'ten hem de İsokrates'ten model olarak yararlanmış(6), aynı çağda yaşayan Thomas Magister de, "Attika adları ve sözcükleri" üstüne bir yapıt hazırlarken, Aristeides'in söylevlerini kullanmıştır.(7) Fakat, Aristeides'in Bizanslı bilginlerce daha eski tarihlerde de incelendiği yolunda kanıtlar bulunmaktadır. 10. yüzyılın başlarında, Photios'un bir öğrencisi ve Kaisareia başpiskoposu olan Arethas, (Euklides ve Platon yazmalarının yanısıra) Aristeides'in söylevlerinin bir yazmasını da kendisi için kopya ettirmiştir.(8) Bu, söylevlerin elimizdeki en eski yazmasıdır; fakat bunda, Aristeides'e yakıştırılan 52 söylevden yalnızca 31'i vardır ve bilinmeyen bir krala söylevi bunların arasında değildir. Bu söylevinde içinde bulunduğu en eski üç yazmayı, Keil 10. yüzyılın sonundan ve 11. yüzyıldan kalma diye tarihlemiştir. Sahte-Aristeides'in "bir krala" söylevinin Arethas zamanında (İ. S. 900 dolayları) bilinmediğini, ondan sonraki bir tarihte yazıldığını ve sonradan yazmaların arasına sokulduğunu öne sürmek, belki cüretli bir tahmin olur. Ama yine de, Aristeides'in yazılarının kapsamının 11. yüzyıla değin belirsiz kalmış ve Bizanslı bir bilginin bir rhetorika alıştırmasının bu gerçek söylevlerin arasına kolaylıkla karıştırılabilmiş olması mümkündür. Bizanslı bilginlerin, (Nikephoros Khumnos'un kendi gününde yaptığı gibi) eski örnekler üslûbunda alıştırmalar yazmaya eğilimleri vardı; üstünde yazarının kim olduğu belirtilmeyen böyle bir alıştırma da, öykündüğü eski yazarın yapıtlarının arasına kendi kendini sokuşturmuş olabilir.(9)

Burada, *Eis basilea* söylevinin Bizans kökenli olduğunu düşünmemizin nedenleri şöylece özetlenebilir. (1) *Philanthropia* ve *eusebeia* nitelikleri üstündeki ısrar, bir Bizans özelliğidir. (2) Yunan kültürünün gerilemesinden ve hükümdarın koruyuculuğu altında canlandırılmasından söz edilişi, 3. yüzyılın ortasında tuhaf ve uygunsuz kaçacakken, Bizans tarihine doğal olarak uymaktadır. (3) Roma İmparatorluğu zamanında eski Yunan tarihinden koşutlara başvurmak tuhaf ve uygunsuz olacakken, Bizans İmparatorluğu'nun gitgide Yunanlılaştığı ve kendisini giderek daha çok "Hellenizm"e dayanıyor diye gördüğü günlerinde olağandır, hatta beylikleşmiş bir uygulamadır. (4)

"Siyaset"in silâha yeğlenmesi, 3. yüzyılın çalkantılı döneminden çok, Bizans tarihinin bir işaretidir. Bu nedenleri, şu olgular da destekler: (1) en eski yazmalarda *eis basilea* söylevi yoktur ve bu söylev, ilkin daha sonra, 1100 yılı dolaylarındaki yazmalarda görülmektedir ve (2) Bizanslı bilginlerin Aristeides'in gerçek söylevlerini inceledikleri ve onlara öykündükleri yolunda kanıtlar vardır. Fakat, bilim adamlarının, şimdiye değin, genel olarak ve oybirliğiyle, söylevin üçüncü yüzyıldan kalma olduğu sonucuna vardıklarını itiraf etmek gerekir. Örneğin, Prof. Ensslin bunu çağdaş bir rhetorikacının yapıtı diye niteleyerek imparator Philippos'un hükümranlığı sırasında (İ. S. 247) yazılmış sayar. "Bu denemede, yakın zamanların kötülüklerine karşıt olarak Stoacı erdemleriyle donanmış olan ve herşeyin üstünde iyicil bir prens *(philanthropos basileus)* olması gereken âdil hükümdarın ideal tablosu çizilmektedir..."([10]) Fakat "yakın zamanların kötülükleri", herhangi bir çağdaki bozuk yönetimden olağan yakınmalardır, "Stoacı erdemer"in de söylevin özü olan *philantropia* erdemleri olduğu kolay söylenemez. Herşey bir yana, *eis basilea* söylevinin sahte-Aristeides'inin Bizanslı bir bilgin olması, yalnızca bir olanak diye görülse de, olanaklıdır.([11])

EK'İN NOTLARI

(1) Aristeides'in söylevlerinin derleyicisi B. Keil, bu tarihlerin ilkini önermektedir. A. von Domaszewski **Philologus**'ta çıkan bir yazısında, söylevi Gallienus'un zamanında, İ.S. 260'da yazılmış diye tarihlemiştir (cilt lxv, yıl 1906, s. 344-56). E. Groag ise, **Wiener Studies**'in 1918 yıllığında (s. 20-45), Arap Philippos'un zamanı olarak tarihlemeyi seçmektedir.

(2) Hükümdarın adaleti gerçekleştirişi üstüne bir parça (§ 19) aktarılmaya değer. Burada ceza kuramına dokunulmaktadır. "Onun gözünde, cezalandırma nefret etme demek değildir [yani, öç alma ya da **karşılık verme** anlamına gelmez]; özellikle ve mümkünse suçu işleyenin kendisinin, ama onun değilse, en azından cezayı duyanların eğitimi [yani, düzeltilmesi] demektir [işitenler, böylelikle suç işlemekten **alıkonulacáklardır**].

(3) Söylevi 3. yüzyılda ve özellikle de, Alexander Severus'un ölümüyle Diocletianus'un tahta geçmesi arasındaki belâlı yarım yüzyılda (235-285) yazılmıştır diye tarihlemeye karşı ileri sürülebilecek bir neden, bu dönem boyunca (Hadrianus'un hükümdarlığından beri gayet canlı olan) Yunan yazınının herhangi bir gerilemeye uğramamış bulunmasıdır. Hatta, imparator Gallienus'un hükümdarlığı sırasında Plotinos'u ve Yunan felsefesini koruduğu da doğrudur. Fakat bu koruyuculuk diyalogta kullanılan dili açıklamaya yetmez.

Öte yandan, söylevin Bizans kökenli olduğu görüşünden yana bir kanıt olarak şurasına dikkat edilebilir ki, **Hellenike paideia**'nın canlandırılması Bizans yazarlarının her zaman kullandıkları bir temaydı. Örneğin, 1100 yılı dolaylarında, Bulgaristan Başpiskoposu Theophylaktos bu dileğini açıklamıştır; bak. yukarıda s. 157-58.

(4) Bu söz, konusu iki tür halka göre, izlenecek iki tür siyasetin ayrımlanması, De Administrando Imperio'da savunulan görüşü özellikle andırıyor; bak. yukarıda s. 114-16.

(5) Psellos kendi öğretisiyle övünmüştür. "Keltleri ve Arapları kendimize tutsak ettik" (bak. yukarıda s. 141). Evrensel bir yayılımdan, bu geniş kapsamlı üslûpla Batı'daki "Keltler"den Doğu'daki "Fırat ve Dicle halkları"na (ya da "Araplar"a yahut "Babil sınırları"na) kadar diye söz etmenin, beylikleşmiş bir Bizans deyimi olduğu anlaşılıyor. Bu, Ortaçağın (Chrétien de Troyes'un hikâyelerinden birinde geçen) "Babil'den Gent'e" deyiminin yahut yine, Dr. Johnson'un "Çin'den Peru'ya" deyişinin Bizans'taki karşılığıdır.

(6) Krumbacher, **Byzantinische Litteraturgeschichte,** s. 480.

(7) Ibid., s. 459.

(8) Ibid., s. 524.

(9) Aristeides'in yazılarına Bizans'ta gösterilen ilginin örnekleri olarak şunlar da eklenebilir: (1) İmparator VIII. Mikhael'in (1261-82) yeğeni Theodora. Arethas için hazırlanan yazmadan kendisine bir kopya çıkarmıştır; (2) 14. yüzyılın başlarında kalan ve Keil'in **e rhetorum Byzantinorum museo** geldiğini söylediği bir yazmada iki ilginç not vardır, bunlardan biri "bu kitap birçok el değiştirdikten sonra Demetrios Kydones'in (14. yüzyılda Thessalonike ve Konstantinoupolis'te yaşayan bir rhetorikası ve denemeci) malı olmuştur" demekte, öteki de "ve sonra İoannes Panaretos'un (bu zat, Trebizond'da yaşayan bir aileden olabilir) pek sevdiği malı olmuştur" diye eklemektedir. Bunlardan, Aristeides'in söylevlerinin kopyalarının çok yayıldığı ve kolaylıkla öykünülmelerine yol açabilecek bir moda halini aldığı anlaşılabilir.

(10) Groag'ın **Wiener Studien**'deki görüşü **Cambridge Ancient History**'de (xii. 88-89) benimsenmiş ve sürdürülmüştür; ayrıca Rostovtzeff'in **Social and Political History of the Roman Empire** adlı yapıtında da öyledir (s. 397-98).

(11) Sahte-Aristeides'in söylevi üstüne burada önerilen görüş, yalnızca klâsik bilginlerin ve eski tarihçilerin genel kanısına aykırı düşmekle kalmamaktadır — övülen imparatorun (ve onu öven yazarın) kimliği üstünde biribirleriyle anlaşamamalarına karşın, bunların hepsi, söylevi İ.S. 3. yüzyıldan kalma diye tarihlemekte söz birliği etmektedirler. Bu söylevi, Bir Bizans üslûp araştırması, **basileus**'un ne olduğu üstüne bir genel fikri, Bizanslı bir bilginin, zihninde belirdiği biçimiyle, klâsik tarzda anlatma girişimi saymanın güçlükleri olduğu da kabul edilmelidir. (Söylevde belirli ya da bireysel bir imparatora ilişkin bir işaret yoktur; kendisine hitap edilen herhangi **bir** hükümdar, belirsiz bir **basileus**'tur.) Bu gibi bir görüşe karşı öne sürülebilecek baş itiraz, bütün arkadaşları gibi Ortodoks Kilisesine bağlı olması gereken Bizanslı bir bilginin, söylevin yazarının yaptığı gibi pagan deyimleri kullanmayacağı ve onun iki parçada yaptığı gibi, "tanrılar"dan ya da (üçüncü parçada

yaptığı gibi) "Demeter'in ateşi"nden ve bu ateşin, övdüğü hükümdarın hükümranlığında "daha parlak ve daha kutsal" olduğundan söz etmeyeceğidir. Fakat, yukarıda belirtildiği üzere, yazar Bizans'ın **philanthropia ve eusebeia**'sından ve "tanrısal öngörü"den de söz etmektedir — Bizanslı bir Hıristiyan yazar, bir pagan ustaya öykünerek kolaylıkla bu örneğin dilini ve deyişlerini benimseyip, onları kendi zaman ve inanışının dili ve deyişleriyle karışmış olabilir; nasıl ki, Batı'da Rönesans bilginleri de 15. yüzyıl boyunca, pagan terim ve temalarını Hıristiyanlığın diliyle karıştırmışlardır. Demeter'in ateşine ve bunun daha parlak ve daha kutsal olmasına değinilmesi, belki de alışılmış bir klâsik süsten başka bir şey değildir ve yazarın böyle demekle, (bu sözü söylerken "klâsik bir çorap" giymesine karşın) anlatmak istediği, yalnızca, şimdi ürünlerin daha iyi ve yeryüzünün daha verimli olacağıdır.

OLAYDİZİM TABLOSU

Bizans siyaset, din ve kültür yaşamından, metinde anılan ya da metne ilişkin bazı olayların tarihleri:
(Din ve Kültürle ilgili konular siyah dizilmiştir.)

DÖRDÜNCÜ YÜZYIL

	324	Konstantinoupolis'in I. Konstantinos tarafından kurulması.
	325	**Birinci Genel Konsil: Nikaia.**
	381	**İkinci Genel Konsil: Konstantinoupolis.**

BEŞİNCİ YÜZYIL

	425	Theodosios'un Konstantinoupolis'te bir üniversite açması.
	431	**Üçüncü Genel Konsil: Ephesos.**
	451	**Dördüncü Genel Konsil: Khalkedon.**

ALTINCI YÜZYIL

(y.o.)	500	**"Areiospagos'lu Dionysios": Göksel Aşamalar** (Semavî Mertebeler Silsilesi) **ve öteki yapıtları.**
	527	I. İustinianos'un tahta çıkması.
	529'dan itibaren	Roma hukukunun "kodlaştırılması": **Codex, Digesta, Institutiones** ve **Codex**'e eklenen sonraki **Novellae**.
	529	**I.İustinianos'un Atina'daki Felsefe Okulunu kapatması.**
(y.o.)	530	**Agapetos: Ekthesis Kephalaion parainetikon ... pros basilea.**
(y.o.)	530	**Peri politikes epistemes** diyaloğu.
	553	**Beşinci Genel Konsil: Konstantinoupolis.**
(y.o.)	554	Johannes Lydus: **De Magistratibus.**

YEDİNCİ YÜZYIL

600-50(?) **Barlaam ile Josaphat (Hıristiyanlaştırılmış ve Yunanlılaştırılmış bir Buddha'nın yaşamı çevirisi.).**

610 Heraklios'un tahta çıkması.
Onun zamanında, Patrik Sergios'un Konstantinoupolis'te Oikoumenik okulu kurması.

629 Herakleios'un Persia zaferinden sonra **basileios** ünvanını alması.

636 Arapların Suriye'yi fethetmeleri.

641 Arapların Mısır'ı istilâya girişmeleri (650 yılında fetihlerini tamamlamışlardır).

680-1 **Altıncı Genel Konsil: Konstantinoupolis.**

SEKİZİNCİ YÜZYIL

717 İsaurios hanedanından III. Leon'un tahta çıkması.

726 **Ekloge:** Yunanca olarak yayınlanan yasa seçmeleri.

726-80 **İkonaklasm çatışmalarının birinci dönemi.**

(y.o.) 730 **Damaskos'lu Aziz İoannes'in İkonaklastlara karşı üç söylevi ya da yapıtı..**

787 **Yedinci Genel Konsil: Nikaia.**

DOKUZUNCU YÜZYIL

(y.o.) 800 Theodoros Stoudites'in **Konstantinoupolis'teki Stoudion manastırının başkeşişi olması.**

815-43 **İkonaklasm çatışmalarının ikinci dönemi.**

(y.o.) 850 **Caesar Bardas'ın Magnaura Sarayında bir yüksek öğrenim okulu kurması: Photios bu okulun öğretmenlerinden biridir, iki kere de patrik seçilmiştir** (858-67 ve 878-86).

(y.o.) 860 **(Photios'un öğrencisi) Kyrillos ile Methodios'un Slavlar arasında dinyayıcılık görevine gitmeleri: Bulgar hükümdarı Mikhael'in (Boris I) 864 yılında vaftiz edilmesi.**
Patrik Photios ile Papa I. Nicolaus (855-67 yıllarında papa) arasında anlaşmazlık çıkması ve geçici bir ayrılma olması

867 I. Basileios'un tahta çıkması ve Makedon hanedanının başlaması.

(y.o.) 880 Düzeltilmiş bir yasa "kod"una giriş olarak **Epanagoge**'nin derlenmesi.
Basilika adını taşıyan düzeltilmiş "kod"un, I. Basileios ve VI. Leon'un hükümdarlıkları sırasında yayınlanması.

886 Bilge (ya da Filozof) VI. Leon'un tahta çıkması. **Eparkhos' un Kitabı** onun zamanına ya da daha sonraki bir döneme (969 dolaylarına) ait olabilir.

ONUNCU YÜZYIL

(y.o.) 900 **Yunan klâsikleri bilgini ve yazma toplayıcısı** Arethas'ın **Kaiseraia başpiskoposu olması.**
Nikolas Mystikos'un patrikliği (901-7 ve 911-25).

913 VII. Konstantinos Porphyrogenitos'un (913-59) tahta çıkması; onun hükümdarlığı sırasında yapılan derlemeler: **De Administrando Imperio, De Ceremoniis,** vb.

949-50 **Cremona piskoposu Liutprand'ın Konstantinoupolis'e ilk gelişi: saray törenlerini anlatması.**

963-9 Nikephoros Phokas'ın imparator olması: izlediği **manastır-düşmanlığı** politikası: **Philopatris**'in keşişleri alaya alışı.

969-76 İoannes Tzimiskes'in imparator olması: Patrik Polyeuktos tarafından kınanması (970).

976-1025 II. Basileios'un (Boulgaroktonos) hükümdarlığı: Bizans erkinin doruğu.

ONBİRİNCİ YÜZYIL

1034-41 Paphlagonia'lı IV. Mikhael (Nikoulitzas'ın **De Officio Regis**'inde övülür).

1045 **IX. Konstantinos Monomakhos'un felsefe ve hukuk okulları kurması; felsefe okulunun başı Psellos, hukuk okulunun "nomophylaks"ı da (sonradan patrik seçilen) Ksiphilinos.**

1054 **Patrik Mikhael Keroularios (1043-58) ile Papa IX. Leon'un (1049-54) elçileri arasında çatışma ve ayrılma (ama kesin ayrılık değil).**

1070-80 Kekaumenos'un **Strategikon**'u ve Nikoulitzas'ın **De Officio Regis**'i. Ephesos'lu Mikhael'in Aristoteles'in **Ethika**'sını ve **Politika**'sını okutması ve açımlaması.

1073-85 **VII. Gregorios'un papalığı:** 1071 yılında Manzikert'te (Malazgirt) Selçuk Türkleri karşısında ağır bir yenilgiye uğrayan Bizans İmparatorluğuna yardım sağlamayı tasarlayışı.

(y.o.) 1080 Bir Hint masalları dizisinin **Stephanites ve İkhnelates** adı altında Yunancaya aktarılması.

1081 Aleksios Komnenos'un tahta çıkması ve Komnenos'lar hanedanının başlaması.

1088-99 **II. Urban'ın papalığı:** Birinci Haçlı Seferi (1096-1100).

ONİKİNCİ YÜZYIL

(y.o.) 1100 Theophylaktos'un Bulgaristan başpiskoposu olması; **Institutio Regia** adlı yapıtı.

(y.o.) 1140 Anna Komnene'in **Aleksias**'ını tamamlaması.

1143-80 I. Manouel Komnenos'un hükümdarlığı.

1175'ten itibaren **Eustathios'un Thessalonike başpiskoposu olması: Homeros ve Pindaros üstüne açımlamaları.**

(y.o.) 1180 **Theodoros Balsamon'un "kanon" hukuku üstüne açımlama ve incelemeleri.**

1198-1216 **III. Innocent'in papalığı:** Konstantinoupolis'le ilişkileri.

ONÜÇÜNCÜ YÜZYIL

1204 Konstantinoupolis'in Latinlerce fethedilmesi.

1204-59 Nikaia'da Laskaris'ler hanedanı: III. İoannes Vatatzes (1222-54) ve II. Theodoros Laskaris (1254-8).

(y.o.) 1254 Nikephoros Blemmydes: II. Theodoros için yazdığı **Andrias Basilikos'u.** § **Georgios Akropolites: III. İoannes için cenaze töreni söylevi.**

1259 VIII. Mikhael'in tahta çıkması ve Palailogos hanedanının başlaması.

1261 VIII. Mikhael'in Konstantinoupolis'i geri alması.

1274 **Lyons Konsili: Latin ve Yunan Kiliselerinin birleştirilmesi girişimi.**

1282-1328 II. Andronikos'un hükümdarlığı: **kültürel canlılık dönemi.**

ONDÖRDÜNCÜ YÜZYIL

(y.o.) 1300 Thomas Magister: **peri basileias** ve **peri politeias** yapıtları. **Büyük Logothetes** Theodoros Metokhites: **Miscellanea**'sı.

(y.o.) 1340 Calabria keşişi Barlaam, **hesykhastes**'lerin düşmanı ve felsefenin savunucusu.

1341-55 VI. İoannes Kantakuzenos: taht üstünde hak iddia etmesi ve sonra da imparator olması.

(y.o.) 1350 **Hesykhastes**'lerin önderi ve Thessalonike başpiskoposu Gregorios Palamas.

1342-50 Thessalonike'deki **Zelotes**'ler hareketi: Nikolaos Kabasilas ve Nikephorous Gregoras'ın tanıklıkları.

(y.o.) 1380 **Demetrios Kydones: St. Anselmus'un, Aquinum'lu St. Thomas'ın ve daha başka Latin yazarlarının çeviricisi.**

1391-1425 II. Manouel Palaiogolos'un hükümdarlığı.

1395 **Patrik Antonious'un Rus hükümdarı I. Vasili'ye yazdığı, Bizans İmparatorluğunu savunan mektubu.**

ONBEŞİNCİ YÜZYIL

(y.o.) 1415 **Gemisthous Plethon'un, II. Manouel'e ve oğluna seslenen, Peloponnesos'un Durumu üstüne iki söylevi.**

1439 **Floransa Konsili: Latin ve Yunan Kiliselerinin birleştirilmeleri yolundaki ikinci girişim.**

1440-70 **Plethon'un öğrencisi olan Platoncu Bessarion; Kiliselerin birleşmelerinin savunucusu; 1463 yılında kardinal olmuştur.**

(y.o.) 1445 Gemistous Plethon'un **Yasalar Üstüne** yapıtı.

1448 Son Palaiologos imparatoru IX. Konstantinos'un tahta çıkması.

1453 Konstantinoupolis'in Türkler tarafından fethedilmesi: **Gennadios Skholarios'un patrikliğe getirilmesi** (1453-9).

YAZILARINDAN PARÇALAR ÇEVRİLEN YA DA ALINTILANAN YAZARLAR DİZİNİ

Akropolites, Georgious, (III. İoannes Vatatzes'in Cenaze Törenindeki Söylevi), A.Heisenberg bas., cilt ii.

Agapetos, (Öğüt ve Danışma Başları Serimlemesi), B. Damke bas., Basle, 1633.

Antonios, patrik, (I. Vasili'ye mektubu), Miklosich ve Müller bas., **Acta et Diplomata Graeca Medii Aevi,** cilt ii.

Balsamon, Theodoros, (Kartaca Konsilinin Kanonları Üstüne), Migne bas., **Patrologia Graeco-Latina,** cilt cxxxiii.

–**Meditata (melete)**, ibid.

(Barlaam ile Josaphat) (bu adı taşıyan hikâyeden krallık üstüne iki parça), J. Fr. Boissonade, **Anecdota Graeca,** cilt iv.

Blemmydes, Nikephorous, (Andrias Basilikos); Mai, **Scriptorum Veterum Nova Collectio,** cilt ii.

(Ekloge), Yasalar Seçmeleri (Leon III), bir alttaki gibi bas.

(Epanagoge), Yasalara Giriş, Zachariae von Lingenthal bas., **Collectio librorum Juris Graeci ineditorum,** (ayrıca yine aynı derleyicinin **Jus Graeco-Romanum'**unda, cilt iv)

(Eparkhos'ın Kitabı), J. Nicoe bas. (Cenevre, 1893)

Gregoras, Nikephorous, **Historia Romaike**'sinden Thessalonike Zelotis'leri üstüne yazısı, bas.: **Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae,** pars xix, cilt ii.

Aziz İoannes, Damaskos'lu, İkonalastlara karşı yapıtı. Migne bas., **Patrologia Graeco-Latina,** cilt xciv.

Johannes Lydus, (De Magistratibus), R. Wuensch (Teubner dizisi)

Kabasilas, Nikholaos; O. Tafrali'nin **Thessalonique au quatorzième siècle** adlı yapıtında bir Paris yazmasından aktarıldığı biçimiyle Thessalonike Zelotis'leri üstüne parçası

Kekaumenos, **(Strategikon)**, Wassiliewsky ve Jernstedt bas., Tarih-Filoloji Fakültesi Notları, St. Petersburg, 1896.
Komnene, Anna, **(Aleksias)**, A. Reifferscherd bas.
VII. Konstantinos Porpyrogenitos, **(De Administrando Imperio)**, G. Moravcsik bas.
(– De Ceremoniis), A. Vogt bas.
Leon Diakonos, (Historia), **Corpus Scriptorum Histoirae Byzantinae,** pars xi.
Metokhites, Theodoros, (Miscellanea) **(Hypomnématismoi)**, C. G. Müller ve T. Siessling bas.
Mikhael, Ephesoslu, O. Immisch'in Teubner dizisinde basılan Aristoteles'in Politika'sı üstüne açımlamasından **Skholia.**
Nikolaos Mystikos, (Mektuplar), Migne bas., **Patrologia Graeco-Latina,** cilt cxi.
Nikoulitzas, **De Officio Regis**, Wassiliewsky ve Jernstedt bas. (Kekaumenos'un yapıtı gibi)
(Novella vi), Justinianus'un, Zachariae von Lingenthal bas.
Novellae, VI. Leon'un, P. Noailles ve A. Dain bas., **Les Nouvelles de Leon VI le Sage.**
(Novella), Nikephoros Phokas'ın, **Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae,** pas xi.
(Philopatris), Loukianos tarzında satir, **Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae,** pars xi.
Photios, **(Myriobiblion)** (aktarılmıştır), Dindorf bas.
– Bulgaristan Prensi Mikhael'e Mektup, Migne bas., **Patrologia Graeco-Latina,** cilt cii.
Plethon, Georgios Gemistous, Peloponnessos işleri üstüne iki söylev, Lambros bas., **Palaiologeia kai Peloponnesiaka,** cilt iii ve iv.
— (Yasalar Üstüne) yapıtı, C.Alexandre bas., Paris.
Psellos, Söylevleri, **Khronographia** ve mektupları, C.N. Sathas bas., **Mesaionike Bibliotheke,** Cilt IV ve V, ayrıca, Migne bas., **Patrologia Graeco-Latina,** cilt cxxii.
Pseudo-Aristeides, **Eis basilea,** B. Keil bas., Aristeides'in Söylevleri, **Oratio XXXV**.
(Stephanites ve İkhnelates), hayvan masalları dizisi, V. Puntoni bas., Floransa, 1889.
Theodoros, Stoudion'lu, Epistles (Mektuplar), Migne bas., **Patrologia Graeco-Latina,** cilt xcix.
Theophylaktos, Bulgaristanlı, **(Institutio Regia)** ve **(Oratio in Alexium Comnenum)**, Migne bas., **Patrologia Graeco-Latina**, cilt cxxvi.

Thomas Magister, **peri basileleas ve peri politeias,** Mai bas., **Scriptorum Veterum Nove Collectio,** cilt iii; ayrıca Migne bas., **Patrologia Graeco-Latina,** cilt cxlv.

(Yazarı belirsiz), (De Politica Scientia) **(peri politikes epistemes)** diyalogu, Mai bas., **Scriptorum Veterum Nova Collectio,** cilt ii.

GENELDİZİN

Adalara Yunanlıların yerleşmesi, Metokhites'in anlatımına göre, 191-92.
Adrianopolos (Edirne), 195-204.
Agapetos, 33, 67-74, 95.
Akademia, Floransa'daki, 205, 224; Roma'daki 224.
Akropolites, Georgious, 170-72.
Aleksandria (İskenderiye), bilginliği, 18, 52, 60.
Aleksios Komnenos, 132, 150, 157-58.
II. Andronikos, 172, 173, 183.
Anna Komnene, 30, 57, 141.
Ansiklopedistlik, Bizans yazınında, 56, 113-14.
Antoloji (güldeste), Yunan, 32, 56.
Antonios, Patrik, 49-50, 202-3.
Aquinumlu St. Thomas, bak. Thomas.
Arethas, Kaisareialı, 56, 231-32.
Aristeides, Aelios, 18, 37, 56, 229-33.
Aristoteles, yapıtlarının Latinceye çevrilmesi, 31-32; Politika'sı üstüne Ephesoslu Mikhael'in açımlamaları, 145-49; Bizans'ta moda olmasına, Psellos'un karşı çıkması, 140, Plethon'un karşı çıkması, 205.
Ataerkil hükümdarlık kuramı, bak. Baba.
Ataerkillik, Bizans yönetiminde, 48, 110-12.
Atinalılar, örnek gösterilmeleri, 169, 178, 182, 196, 205; Bizans yazarlarının "Attikacılığı", 19, 57.
Augustus, imparatorlar için örnek alınması, 138-39.
Âyin töresi, Plethon'un yeni bir â.t. önerisi, 220.

Baba, olarak hükümdar ve patrik, 79, 82.
Balsamon, Theodoros, kanoncu, 36, 117-21.

Bardas, Caesar. Magnaura sarayındaki okulu kurması, 59.
Barlaam, **heyskhast**'ların hâsımı ve filozof, 57, 194, 201, 226/n.18.
Barlaam ve Josaphat, 31, 37, 74, 95-97.
Basileia, üstüne Bizans görüşü, 33, 39-45, 47-48; **ayrıca bak.** İmparator.
I. Basileios, vasiyetleri, 27, 33-34, 35, 56, 74; yasal düzeltimleri, 42, 103 vd.
Basilika, I. Basileios ve VI. Leon'un yasa toplaması, 42.
Batı, ile Bizans'ın ilişkileri, 45; Bizans'ın b.ya katkıları, 57-58.
Benediktenlik (Benedictus'culuk tarikatı) ve öğrenim, 28.
Bessarion, Kardinal, 204.
Beyrut, hukuk okulu, 29.
Bilgi Pınarı, üstüne Damaskos'lu Aziz İoannes, 99.
Bilginlik, Bizans'ta, 30, 87 vd.; Yunan Kilisesi ve b., 48, 55-56; **ayrıca bak. Paideia**.
Bilginlik ve Öğrenim, hükümdarların geliştirme ve izleme görevi, 171, 173-74, 177-78.
Birleşme tasarıları, Yunan ve Latin Kiliseleri arasında, 46, 170-71, 204.
Blemmydes, Nikophoros, 33-34, 59, 163-70.
Buddha, Yunanca öyküsü, bak. **Barlaam ve Josaphat**.

Caesaropapism, Bizans'ı ne ölçüde nitelediği, 21-23, 45-46, 46-50.
Calvincilik, ve özgürlük, 22.
Cenova, yönetiminin Metokhites tarafından eleştirilmesi, 185.
Cezalandırma, üstüne Plethon, 210-11, 219-20; üstüne sahte-Aristeides, 234/n. 2.
Cicero, Yunancaya çevrilmesi, 32; **De Scientia Politica** diyalogunda kullanılması (?), 77-79.

Çağlar (dönemler), Bizans yazınında, 54-58.
Çeviriler, Yunancadan Latinceye, 28, 31, 45; Latinceden Yunancaya, 32, 45.
Çin, ile Bizans'ın koşutlukları, 40, 43-44, 132.
Çokluk (**polloi**) hakları üstüne Ephesoslu Mikhael, 147-48; Plethon'un eleştirisi, 214-15.

Damaskoslu Aziz İoannes, **bak.** İoannes.
Danışma kurulu, bileşimi üstüne Plethon, 214.
De Administrando Imperio, 114-16.
De Ceremoniis, 114-15, 116-17.
Değişme, tutuculukla karışmış olarak, Bizans İmparatorluğunda, 41 vd; Yunan Kilisesinde, 49.
Deme'ler, Konstantinoupolis'te, 20, 60.
Demokrasi (**demokratia**), Metokhites'in eleştirisi, 185.

Demotike biçimi, Yunancanın, 19.
Deniz,Yunanlılar ve d. üstüne Metokhites'in görüşleri, 190-92.
Dış Politika, Bizans'ta, 114, 115-16.
Dikaiarkhia, anayasa türü, 91-92/n. 4.
Dil, Yunancanın türleri, 18-19; Bizans'ta İ.S. 600'den sonra yalnız Yunancanın kullanıldığı, 30-31.
Din, hükümdarlığın temeli, 155-56, 169-70; ve Devlet, üstüne Plethon, 216-17; **ayrıca bak.** Kilise.
Din sapkınlarının durumu, 105/§ 2, 107-8/§ 13.
Dinbilim, Bizans düşünüşünün kraliçesi, 26-27; yasa kitabında, 104/§ 5.
Diocletianus, 43-44.
Dion, Prousalı, 18, 92/n. 13.
Dionysios, Areiospagoslu, 55.
Doğulu öğeler, Bizans İmparatorluğunda, 43-45.
Döngüler, Plethon'un d. kuramı, 221, 223.
Düzmece (sahte = **pseudo**) — Aristeides, 37-38, 74, 229-33.

Egemenlik, üstüne Ephesoslu Mikhael, 145-48.
Eğitim, Bizans İmparatorluğunda, 52 vd; üstüne Thomas Magister, 173 vd.
Eikon Basilike, 164-65.
Ekklesia (sacerdotium), 38, 45-52, 85-86; **ayrıca bak.** Kilise ve Devlet.
Ekloge, 42, 98-99.
"Ekonomi" (**oikonomia**) Yunan Kilisesinin kullanımındaki anlamı, 49, 160/n. 15.
Elea Okulu, örnek alınması, 178.
El-kol kesme (vücutça sakatlama), bir ceza türü olarak, 42, 211.
Elkoyma (istimlâk ve müsadere)—Thessalonike Zelotis'lerinin e.yı savunmaları, 195, 201.
Epanagoge, 27, 35, 42, 47, 56, 74 ; E.den seçilmiş parçalar, 103-9.
Eparkhos'un Kitabı, 35, 36; E. K.ndan seçilmiş parçalar, 110-12.
Epinomis, Plethon'un yapıtı, 221 vd.
Erastianizm 22/n.; Bizans'ın özelliği olmadığı, 45, 48.
Erdemler, dört biçimi üstüne Psellos, 143-44.
Eşitlik üstüne Agapetos, 68/Baş 4; üstüne Nikoulitzas, 137;.üstüne Metokhites, 187-88.
Eusebios, Kaisareialı, 77-78, 91.
Eustathios, Thessalonikeli, 54, 56, 193.
Evlilik, kanon hukuku, Yunan Kilisesince imparatorlara karşı ileri sürülmesi, 23, 48, 109-10.
Felsefe, Bizans'ta f. araştırmaları, 28; ve rhetorika, üstüne Psellos, 141-42; Psellos'un genel f. görüşü, 142-44; hükümdarların inceleme ödevi, 171;

yasayla ilişkisi, 176-77.
Feodalizm, Bizansta ne ölçüde olduğu, 21, 41, 62-63/n. 8, 135.
Ficino, Marsilio, 205, 224.
Filozof-kral, Platon'un, 69/Baş 17, 82, 84-85.
Filozoflar, f.a öğütler, 133-34; hükümdarlara danışman olmaları, 138; Plethon'un "f"a (yani, keşişlere) saldırışı, 208-9, 223-24; **ayrıca bak.** Sofistler.
Floransa, Konsili, 205; Akademiası, 205, 224.

Gazze'deki okul, 29.
I. Galesius, **regnum** ile **sacerdotium** ilişkisi üstüne, 120-21.
"Gelin yarışması", Bizans'ta, 44.
Gennadios, Georgios Skholarios, 64/n. 19, 205, 227/n. 28.
Görenek ve yasa, 105.
Görünme, hükümdarın ödevi, 138-39.
Gregoras, Nikephorous, 60, 183, 197, 201.

Hadımlar, Bizans'ta, 44.
Hellas, Kabasilas'ın tasarımı, 64/n. 22, 196.
Hellen, paganların adı olarak, 64/n. 22, 107/§ 13.; terimin kullanımındaki değişme, 64/n. 22.
"Hellen dinbilimi", Plethon'da, 36, 205, 209, 219, 220-22, 224.
Hellenizm, Psellos'ta, 140-41; Plethon'da, 64/n.22, 221.
Helot'lar, üstüne Plethon, 208, 210.
Heraklios, İmparator, hükümdarlığının önemi, 39.
Hesykhia ve Hesykhast(es)'ler, 25, 29, 48-49, 57, 194-95.
Himayeci ekonomi politikası, Plethon'ca savunulması, 211-12.
Hint, yazınından Bizans'ın yararlanması, 95, 150.
Hippodromos (Atmeydanı), Konstantinoupolis'te, 20, 60.
Hukuk ve yasalar, Bizans'taki gelişimi, 27, 36-37, 42-43; Ephesoslu Mikhael; yasa ve egemenlik üstüne, 146-48, yasanın egemenliği ile hükümdarın egemenliğinin karşılaştırılması üstüne, 148; yasanın felsefeyle karşılaştırılması üstüne Thomas Magister, 176-77; Plethon'un **Yasalar Üstüne** yapıtı, 218-24.
Hukuk okulu, İstanbul'daki, 24, 27, 59; Beyrut'taki, 29.
Hükümdarın dostları; nasıl seçilmeleri gerektiği, 151; gerçeklerini gösteren bir sınav, 156.
Hükümdarlar için Aynalar, 30 ve n., 33-34, 67, 91/n.1, 124, 150, 164 vd (**Andrias Basilikos**).
Hükümdarlık veya **monarkhia** (krallık) - (**ayrıca bak. Basileia**), Bizans siyasal kuramının başlıca konusu, 17; Tanrı'nın armağanı, 73/Baş 61, aynı za-

manda halkın sunusu sayılması 81, 92/n. 10; Kralın Tanrı'ya ve uyrukların Krala öykünmesi, **bak.** Öykünme; yasalara uyması, 70 Baş 27 (karş. 81) ve uyruklarının rızasıyla hareket etmesi gerektiği, 71 Baş 35; Kilise'yle ilişkisi, **bak.** Kilise ve İmparator; h. üstüne Bizans yapıtlarının listesi, 74-75; **Barlaam ve Josaphat**'taki görüşler, 95-97; **Ekloge**'deki görüşler, 98-99; Nikoulitzas'ın görüşleri, 136 vd.; Ephesoslu Mikhael'in görüşleri, 148; **Stephanites ve İkhnelates**'teki görüşler, 151-52; Bulgarialı Theophylaktos'un görüşeri, 155 vd.; Blemmydes'in görüşleri, 165 vd.; Metokhites'in görüşleri, 186-88; sahte-Aristeides'in söylevindeki görüşler,229-33.

(yaşamın ve deneyimin) İçinde Olma, Bizans yazarlarında, 53; **ayrıca bak.** Photios, Psellos, Metokhites.

İgnatios, Patrik, 24, 123.

İkonaklasm çatışması, 23, 46, 55, 99-100.

İlâhiler, Bizans'ta, 99, 101; **ayrıca bak.** Romanos.

İlbay (**eparkhos** = vali), İstanbul, sarayı, 87; ödevleri, 110-12.

İmparator (**basileus**), Bizans siyasal kuramında, 17, 34; haklarının tanı-mı, 103-5; Kilise ve Patrikle ilişkisi, 21-22, 25-27, 40-41, 46-50; bu ilişki üstüne Justinianos'un görüşleri, 85-86, Damaskoslu Aziz İoannes'in görüşleri, 99-100, Stoudionlu Theodoros'un görüşleri, 100-1; **Epanagoge**'de söylenenler, 103-4 ve 106 § 8; Balsamon'un görüşleri, 118; Papa I. Gelasius'un görüşleri, 120-21; Nikolaos Mystikos'un görüşleri, 127-28; Bulgarialı Theophylaktos'un görüşleri, 155; Patrik Antonios'un görüşleri 202-3; İ. lar ve bilginlik, 30, 157-58, 171.

İoannes, Damaskoslu Aziz, 23, 28, 31, 37, 47, 55, 95, 99-100.

III. İoannes Vatatzes, 171-72.

VI. İoannes Kantakouzenos, 25, 194-95.

İslâm dünyası, Bizans'ın ilişkisi, 31, 64/n. 20, 127-28.

I. İustinianos, 39, 47, 85-86, 88.

İsokrates, örneğinin Bizanslı yazarlarca izlenmesi, 18, 52, 67 ve 91/n. 1, 123, 172-73.

İşlev, Plethon'un görüşünce her sınıfın kendi i.ine bakması gerektiği (**to autou prattein**), 214-15, 217-18.

Kabasilas, Nikholaos, 198 vd.

Kadercilik, Plethon'da, 216-17.

Kadınlar, hükümdar için kötülüğün kaynağı sayılmaları, 167.

Kamulaştırma, toprakta, Plethon'ca önerilmesi, 209-10.

Kanon hukuku, Yunan Kilisesinde, 36, 43, 108-9, 117-18; Photios ve K.h., 123; **ayrıca bak.** Balsamon.

Karma anayasa kuramı, 76, 200.
"Kehanetler", Zarathustra'nın, 204, 222.
Kekaumenos. **Strategikon**'u, 19, 21, 34, 131-35.
Kelile ve Dimne, bak. Stephanites.
Keroularios, Mikhael, Patrik, 24 ve 63/n. 13.
Keşişler (manastır rahipleri), Yunan Kilisesindeki durumları, 25-26, 28-29, 49; bağışlar konusunda imparatorlara karşı çıkmaları, 128 vd.; Thessalonike' de k.e saldırılması, 194-95 (**ayrıca bak. Hesykhia ve** Palamas); Plethon'un k.e saldırması, **bak.** Sofistler ve Filozoflar.
(Bizans/Doğu/Yunan) Kilise(si), niteliği, 21 vd.; genel görünüşü, 45-52; Roma K. ile ilişkisi, 23-24, 123; federalizm ilkesi, 41, 46, 51-52, **ayrıca bak. Pentarkhia**; klerikal (rahipler egemenliği) niteliği olmayışı, 45-46; kongregasyonal (inançlılar topluluğunun etkisi altında bulunma) niteliği, 50; demokratik niteliği, 45-46, 50; ruhsal bağımsızlık özelliği, 23 vd.
Kilise-dışı kişiler, Yunan Kilisesindeki durumları, 24-25, 47; Bizans İmparatorluğundaki eğitimleri, 64/n. 18, 87 vd. yazdıkları yazılar, 27, 34; piskopos seçilebilecekleri, 25, 107.
Kilise ve Devlet, Bizans'ta, 21 vd., 45-52, 85-86, 103-5, 106/§ 8; üstüne: Damaskoslu İoannes, 99-100; Stoudionlu **Theodoros**, 100-1; İoannes Tzimiskes, 109-10; Balsamon, 117-20; Balsamon'un görüşleriyle I. Gelasius'un görüşlerinin karşılaştırılması, 120-21; Patrik Antonios, 237-38; **ayrıca bak.** İmparator.
Kleanthes, alıntılanması, 83-84.
Konsiller, yedi Oikoumenik konsil, 23; ayrıca Olaydizim Tablosu'na bakı-nız.
I. Konstantinos, 17, 22, 26, 39, 44, 46, 168, 189.
VII. Konstantinos Porphyrogenitos, 19, 27, 30, 37, 56, 113-16.
IX. Konstantinos, iki yüksek öğrenim okulunun kurucusu, 59, 139.
Konstantinoupolis (İstanbul), **polis basilissa** olarak, 26, 39, 60; kültür merkezi olarak, 52-53, 58-59; ötekilere oranla, ruhanî bölge olarak, 106/§ 8-9; kuruluşu üstüne Plethon, 206.
Köylülük ve toprak sahibi soylular, 21; **ayrıca bak.** Helot'lar.
Ksenophon, 77, 84.
Ksiphilinos, Patrik, 25; hukuk öğretmeni, 57, 139.
Kültür, üstüne Thomas Magister, 173-74.
Kydones, Demetrios, 32, 63/n. 11, 235/n. 9.
Kyrillos ve Methodios, 31, 46, 51-52.

Latin geleneği, Bizans'ın erken döneminde, 18, 54, 77, 87-88; Batılı yazarların Latince kullanmaları, 30-31; 1100 yılı dolaylarında itibaren Bizans'ta Latincenin yeniden öğrenilmesi, 31-32; "Latinler" ve Bizans İmparatorluğu, 202.

III. Leon, İsauros hanedanından, 39, 41, 42, 47, 55, 59, 98 vd.
VI. Leon, Bilge, **Novella**'sı, senato üstüne, 20, 112-13; I. Basileios'un ve VI. L.un genel yasaları, 42; dördüncü evliliğine karşı Kilisenin tutumu, 24.
Liutprand, Cremonalı, İstanbul gezisi, 60-61, 114.
Loncalar, Bizans'ta düzenlenmeleri, 110 vd., 179, 225-26/n. 13.
Lydus, İoannes, **De Magistratibus,** 87, 90.

Mahkemeler, statüye (**taksis**) göre düzenlenmeleri gereği, 108-9; türleri, 108; (sivil) adliye ve Kilise mahkemelerinin ilişkisi, 108-9.
Mai, Kardinal, 75 vd.
Manastır mülkiyeti, üstüne imparatorluk yasaları, 25-26, 110, 128-29; Thessalonike Zelotis'lerinin elkoyması, 197, 198-99; Plethon'un eleştirisi, 209.
II. Manouel, vasiyeti, 27, 33, 75; Plethon'un M.e seslenen söylevi, 206 vd.
Matematik, Bizans'ta incelemeleri, 59-60, 64/n. 20.
Medici ailesi, Floransalı, 75, 205.
Metafizik ve dinbilim, Yunan Kilisesinde, 26 (karş. 104/§ 5 ve 159/n. 2).
Metokhites, Theodoros, 19, 27, 34, 57, 60, 172, 183 vd.
Mikhael, Bulgarialı (I. Boris), Photios'un M.e mektubu, 124-27.
Mikhael, Ephesoslu, Aristoteles'in **Politika**'sı üstüne, 35, 57, 145-49.
IV. Mikhael. Paphlagonialı, 130.
Milton, **Eikonoklastes**'i, 164-65.
Mistras, 49, 53, 204, 205.
Mutlakçılık, Bizans'ta, 17; tören ve alışkanlıklarla yumuşatılması, 40; VI. Leon zamanında gelişmesi, 112-13.
Mülkiyet hakları, Thessalonike'de tartışılması, 197-98; sistemi üstüne Plethon, 209-10.
Müzik, siyasal düzenle benzeştirilmesi, 78, 82, 188.
Myrobiblion (Bin Kitap), Photios'un yapıtı, 76, 122.

Nikaia (İznik) ve Laskarides hanedanı, 53, 57, 163; kültürü, 172.
Nikephoros Blemmydes, **bak.** Blemmydes.
Nikephoros Phokas, İmparator, 25, 109, 129 vd.
Nikolaos Mystikos, Patrik, 24, 127-28.
Nikoulitzas, **De Officio Regis,** 34, 131-32, 136-39.

Oikuomenikos (ökümenik), İmparatorun O. niteliği, 202-3; Konstantinoupolis Patriğinin O. niteliği, 41, 51-52; Konstantinoupolis'teki O. okul, 58.
Okhlokratia, üstüne Metokhites, 185, 187; Thessalonike'de, 200.
Ordu, üstüne Bizans görüşleri, 79-80, 134-35, 136-37, 174, 180, 207 vd.; Thessalonike Zelotis'leri ve askerlik politikaları, 198, 199-200.
Origenes geleneği, yadsınması, 18.

Öğretmenler, nasıl seçilmeleri gerektiği, 182-83.
Ölümsüzlük, konusunda Plethon'un görüşü, 223.
Öykünme (**imitatio**), kralın Tanrı'ya, 67-68/Baş 1, 70/Baş 21, 71/Baş 37, 76, 80, 83; uyrukların krala, 96-97, 138, 156, 166, 169, 186-87.
Özgür Ortak Devletler (**koinopoliteiai**), üstüne Metokhites, 187, 192.
Özgürlük, siyasal, Kilise ile Devlet ilişkilerinden etkilenmesi, 21-22; dinsel, üstüne Stoudionlu Theodoros, 101.

Paideia, Bizans'ta, 30 vd., 38, 52-60, 173-74, 177-78.
Palamas ve Palamasçılar, 25, 57, 194, 196.
Para (ulûfe) keseleri, İstanbul'da, 61.
Para sistemi, üstüne Plethon, 211-12.
(siyasal) Partiler, Bizans'ta ne ölçüde varoldukları, 20.
Patrikler, İstanbul'daki, nitelik ve politikaları, 24-25, 26; önemlerinin artması, 41-42, 48; hakları ve ödevleri, 105-6; İmparatorlarla ilişkileri, 22-24, 85-86, 106/§ 8; atanmaları, 109-10; mahkemeleri, 108-9/§ 6; statüleri üstüne Balsamon, 119-20.
Pentarkhia sistemi, 46, 51, 52, 101.
Peloponnesos, durumu üstüne Plethon, 204, 206 vd.
Philanthropia (insanseverlik), 42, 98, 142, 157, 229-30.
Philopatris, 37, 129, 130-31.
Photios, 24, 30, 35, 56, 59, 74, 76, 103, 122-28.
Piskoposlar, seçim kuralları, 106-7.
Platon, Bizans'taki etkisi, 18, 28, 35-36, 56, 77 vd.; (özellikle, 81-82 ve 84-85; ve Psellos, 140-41; P.a göndermeler, 175, 179, 180, 183, 189, 190; Plethon üstündeki etkisi, 204-24 (özellikle, 207-8, 214-15 ve 223-24).
Plenoudes, **Anthologia**'sı ve Latinceden çevirileri, 32.
Plethon, 29, 32, 34, 35, 36, 53, 57, 204-24.
Plotinos, Psellos tarafından izlenmesi, 144; (Proklos aracılığıyla) Plethon tarafından izlenmesi, 222.
Politika, Aristoteles'in yapıtı, üstüne Ephesoslu Mikhael, 145-49.
Politikoi partisi (Bizans Kilisesindeki ılımlı grup), 49.
Polyeuktos, Patrik, 24, 110.
Prokheiron (hukuk el kitabı), 42.
Pronoia (imparatorun öngörüsü ya da özeni), 21, 112.
Psellos, 18, 24, 28, 30, 35, 56-57, 59-60, 139-44, 231.
Pythagorasçılar, 78, 178; üstüne Plethon, 213, 222.

Rahipler Bizanslı, Kilise üstüne görüşleri, 21-23; konumlarının değişmesi, 41 vd.; angarya ile yükümlendirilemeyecekleri, 108/§ 16; mahkemeler karşısındaki durumları, 109; ne ölçüde dünyevî görevler üstlenebilecekleri,

118.
Rahiplik ve Hükümdarlık, 86, 106/§ 8, 109; **ayrıca bak.** Kilise ve imparator.
Rhetorika, Bizans'ta revaçta olduğu, 18-19; eğitiminin desteklenmesi çağrısı, 157-58; felsefe ile ilişkisi üstüne Psellos, 142; yasama ile ilişkisi üstüne Psellos, 142.
Rıza, hükûmetin temeli sayılması, 97, 126/Baş 62, 127 Baş/113, 155, 167-68.
Roma, Bizans İmparatorluğundaki öğeleri, 39-40; hukuku, Bizans'ta, 44.
Roma Kilisesi, ve özgürlüğün gelişmesi, 22; Yunan Kilisesiyle ilişkiler, 23; **ayrıca bak.** Birleşme.
Romalılar, örnek gösterilmeleri, 178.
Romanos, **hymnos** (ilâhi)leri, 60.
Rönesans, Bizans ve İtalyan R.ı, 45, 57-58, 224; dönemleri, Bizans düşünüşünde, 53, 54.
Rusya ve Bizans İmparatorluğu, 42; ilişkileri üstüne Patrik Antonious'un görüşleri, 49, 202-3; **ayrıca bak.** Slavlar.
Sabin'ler, kökenleri üstüne Plethon, 206, 213.
Sanat ve zenaatlar, Bizans'ta düzenlenişleri, 110 vd.; eğitimi üstüne Thomas Magister, 174, 179.
Saraken'ler, üstüne Plethon, 213-14.
Senato, Bizans'ta, 20; VI. Leon'ca yetkilerinin kısılması, 112-13.
(toplumsal) Sınıflar, Thessalonike'deki savaşımları, 194; Plethon'un üç sınıflı dizgesi, 207, 215.
"Siyasal İnsan" ve felsefesi, Psellos'un görüşü, 14.3-44.
Siyasal kuram, siyasal düşünceyle ilişkisi, 20; Bizans'taki niteliği, 17-18, 33 vd.
"Siyaset bilimi üstüne" diyalog, 35, 75-85.
Slavlar, ve Bizans, 31, 41, 46, 51-52.; **ayrıca bak.** Rusya.
(İkinci) Sofistik dönemi, 18.
"Sofistler" (keşişler) üstüne Plethon, 209, 223.
Sokrates, 84.
Souggestiones (? çevirmenler), 88, 93/n. 21.
Soyluluk, doğumdan, üstüne Agapetos, 68/Baş 4, (karş. 96; üstüne Nikoulitzas, 137.
Stasis (kargaşa), Thessalonike'de, 194, 200.
Statü (**taksis**), kuralları, 108/§ 14; ve mahkemeler, 108-9.
Stephanites ve **İkhnelates,** 31, 37, 57, 149-53.
Suidas (sözlük), 56.
Synesios, Kyrenaili, 18, 184.

Tarih, Bizans'ta bilgisi, 33.
II. Theodoros Laskaris, 164, 171-72.

Theodoros, Stoudion'lu, 23, 25, 48, 56, 100-1.
II. Theodosios, zamanındaki üniversitesi, 54, 58.
Theophylaktos, Bulgarialı, 33, 154-58.
Thomas, Aquinumlu Aziz, yazılarının Yunancaya çevrilmesi, 32, 45, 64/n. 19; Bizans kaynaklarını kullanması, 28; ve Aristoteles'in **Politika**'sı, 145; siyasal kurama katkısı, 28-29.
Thomas Magister, 30, 34, 57, 172-83, 232.
Tıp, siyasetle benzeştirilmesi, 80-81.
Ticaret, üstüne Plethon, 212.
Toplumsal gerilimler, Bizans imparatorluğunda, 21.
Toprak mülkiyeti üstüne Plethon, **bak.** Kamulaştırma.
Törenler, Bizans'ta, 40, 43, 60-61, 114-15, 116-17.
Trabzon (Trapezous), kültürü, 53.
Trajan(us), 168, 225/n. 7.
Türkler, üstüne Ephesoslu Mikhael, 149, 162/n. 33; üstüne Patrik Antonios, 202; Plethon ve T., 204, 213, 227/n. 34.
Türlerin üremesi, üstüne Plethon, 220, 221; **ayrıca bak.** Yaşam Zinciri.
Tyrannos'luk, üstüne Metokhites, 188.
Tzimiskes, İoannes, 24, 109-10.

Üniversite, Bizans'ta pek gelişmemişliği, 29-30; zaman içinde aldığı türlü biçimler, 58-59; **ayrıca bak.** Bardas ve IX. Konstantinos.

Varengler, 132, 136.
I. Vasili, Patrik Antonios'un mektubu, 49-50, 202-3.
Vergileme, hükümdar ve v., 166; yazarların "övgüler"i de bir tür v.dir, 166; üstüne Plethon, 207-8.

William, Occamlı, siyasal kuramı, 29.

Yabancı (paralı) askerler, eleştirilmeleri, 137, 207, 216.
Yahudiler, üstüne yasal kurallar, 107-8/§ 13.
Yasa, **bak.** Hukuk.
Yasama, senatonun y. hakkının kaldırılması, 113; Psellos tarafından rhetorika ile oranlanması, 142.
Yaşam Zinciri, üstüne Plethon, 219, 221, 223.
Yaşamın İki Yolu, 182, 217.
Yazın (edebiyat) Bizans'ta daha çok Kiliseye ilişkin olduğu, ama Kilise dışından da birçok yazar çıktığı, 27; siyaset üstüne Bizans yazınının türleri, 33-38.
Yeni-Platonculuk, Psellos'un, 35, 144; Plethon'un, 36, 205.

Yönetim, Bizans'ta, 40, 43.
Yunan dili, Bizans yazınında, 19, 45; hukukta, 41-42, 54-55.
Yunan kalıtı, Bizans'ta, 18, 53, 55, 184; **ayrıca bak.** Atinalılar.
(eski) Yunanlılar, üstüne Metokhites, 189-93.

Zarathustra (Zerdüşt), Plethon ve Z., 36, 204, 221-22.
Zelot(is)ler, **politikoi**'ya karşıt olarak, 49; **ayrıca bak.** Palamas.
Zelotis'ler, Thessalonike'de, 57, 193-201.
Zenginler ve yoksullar, üstüne Agapetos, 69/Baş 16; arasında savaşım, Thessalonike'de, 194-95.

BİZANS ÜSTÜNE TÜRKÇE KAYNAKLAR

Kitaplar:

A. Bailly (çev. H. Şaman), **Bizans Tarihi,** 2 cilt (İstanbul: Tercüman-1001 Eser, 46-47, t.y.).

Ch. Diehl (çev. T. Bıyıklıoğlu), **Bizans İmparatorluğu Tarihi** (İstanbul: Dün-Yarın, Tercüme Külliyatı, 1937-38).

Dukas (çev. V. Mırmıroğlu), **Bizans Tarihi** (İstanbul: Fetih Derneği Ens. Yay., 1956).

E. Honigmann (çev. F. Işıltan), **Bizans Devletinin Doğu Sınırı** (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Yay., 1970).

Kritovulos (çev. Karolidi; sadeleştiren Muzaffer Gökman), **İstanbul'un Fethi – Tarih-i Sultan Mehmet Han-ı Sâni** (İstanbul: Akşam Kitapçılık Yay., 1967) [Bizanslı bir tarihçinin doğrudan doğruya Bizans hakkında olmayan bir yapıtı].

F. Köprülü, **Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerinie Tesiri** (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1981).

P. Lemerle (çev. Galip Üstün) **Bizans Tarihi** (İstanbul: İletişim Yay., 1994).

M. U. Levşenko, (çev. Erdoğan Berktay), **Bizans** (İstanbul: Milliyet Yay., t.y.).

G. Ostrogorsky (çev. F. Işıltan), **Bizans Devletinin Tarihi** (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 1981).

Prokopius (çev. O. Duru), **Gizli Tarih** (İstanbul: Milliyet Yay., 1973).

Mikhail Psellos (çev. Işın Demirkent) **Khronographia** (Ankara: T. Tarih Kurumu Yay., 1992)

G. L. Seidler (çev. M. Tunçay), **Bizans Siyasal Düşüncesi** (Ankara: Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., 1980).

A.A. Vasiliev (çev. A. M. Mansel), **Bizans İmparatorluğu Tarihi,** I. Cilt (Ankara: Maarif Vek. Yay., 1943).

Makaleler:

H. Demircioğlu, "Roma, Bizans ve Justinianus", **Belleten,** Sayı 106 (1963).

D.Demirgil, "X. ve XI. Yüzyıllarda Bizans İktisadî Düzeni", **Belgelerle Türk Tarihi,** Sayı 47 (1971).

S. Eyice, "André Guillou, La Civilisation byzantine - Bizans Medeniyeti" [dolayısıyla, yirminci yüzyılda Bizans üstüne yazılmış birçok kitabın tanıtılması], **Belleten,** Sayı 166 (1978).

Y. S. Tezel, "Anadolu'da Toplumsal Kuruluşların Eklemleşmesi Açısından Osmanlı-Osmanlı Öncesi İlişkisi", **Toplum ve Bilim,** Sayı 3 (1977).

Ayrıca, **Türk Ansiklopedisi**'ndeki, **Ana-Britannica**'daki ve **Meydan-Larousse**'taki "Bizans" maddeleri.

Toplumsal ve siyasal kuram açısından, Bizans tarihinin bin yılı kupkuru bir çöldü, denmiştir. "Yüzyıllar boyunca Bizans tek bir siyasal kuramcı çıkarmadı." "Doğu'da insanlar İmparatorluk üstüne kuramlar yapacağız diye kendilerine hiç eziyet etmemişlerdir... oysa Batı, kavram ve kurallarda çok becerikliydi." Bu sözlere karşı konulmuş ve "Bizans yazını siyasal kuramla sınırlsıklamdır" diye cevap verilmiştir, "Doğu Romalı için uygulanabilir tek yönetim biçimi olan mutlakçılığa ilişkin kuramla."

Hem bu sözlerde hem de onlara verilen karşılıkta bir gerçek payı vardır. Bizans, özgün bir siyasal kuram çıkarmamış, İmparatorluğun doğal yapısı üstüne biribirlerine rakip kuramları tartışmaya da zahmet etmemiştir. Fakat Eski Yunan'ın gerek Hellenik gerek Hellenistik dönemlerinden kalan siyasal kuramı korumuş ve sürdürmüş, bir imparatorun ne olduğu ve ne yapması gerektiği üstüne kendine özgü bir kuram geliştirmiş ve açımlamıştır.

ISBN 975-533-134-4

9 789755 331348